

QUAESTIONES RERUM NATURALIUM

Recenzované vedecké periodikum s interdisciplinárnym zameraním

ISSN 1339-7907

Volume 1 | Číslo 1 | Jún 2014

Katedra biológie a ekológie FPV UMB

Inštitút výskumu krajiny a regiónov UMB

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
FAKULTA PRÍRODNÝCH VIED

QUAESTIONES RERUM NATURALIUM

VOL. I., NO. I.

BANSKÁ BYSTRICA

2014

ISSN 1339-7907

Vedúci redaktor: prof. RNDr. Peter Bitušík, CSc. (Banská Bystrica),
e-mail: Peter.Bitusik@umb.sk

Výkonný redaktor: PaedDr. Pavel Hronček, PhD. (Banská Bystrica),
e-mail: pavel.hroncek@umb.sk

Technický redaktor: Mgr. Radovan Malina, PhD. (Banská Bystrica),
e-mail: Radovan.Malina@umb.sk

Redakčná rada:

doc. Ing. Ivan Vasilievič Delegan, CSc. (Ľvov)
prof. RNDr. Alexander Dudich, CSc. (Banská Štiavnica)
PaedDr. Pavel Hronček, PhD. (Banská Bystrica)
Ing. Tomáš Lapeška, PhD. (Banská Bystrica)
doc. PhDr. Peter Mičko, PhD. (Banská Bystrica)
doc. RNDr. Pavel Michal, CSc. (Banská Bystrica)
doc. Ing. Branislav Olah, PhD. (Zvolen)
RNDr. Norbert Polčák, PhD. (Bratislava)
prof. Ing. Dr. hc. Pavol Rybár, PhD. (Košice)
RNDr. Ingrid Turisová, PhD. (Banská Bystrica)
doc. RNDr. Miroslav Vysoudil, CSc. (Olomouc)
doc. Ing. Peter Urban, PhD. (Banská Bystrica)
RNDr. Miroslav Zeidler, PhD. (Olomouc)

Editori čísla:

PaedDr. Pavel Hronček, PhD.
doc. Ing. Peter Urban, PhD.

Recenzenti čísla:

Ing. Bartolomej Baláž, CSc.
doc. PhDr. Peter Mičko, PhD.
prof. Ing. Dr. hc. Pavol Rybár, PhD.
Ing. Ľubomír Štrba, PhD.
RNDr. Karol Weis, PhD.

© Foto na titulnej strane:

Pohľad od tajchu Ottergrund na Banskú Štiavnicu (autor Peter Urban)

© Vydáva:

Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Katedra biológie a ekológie
a Inštitút výskumu krajiny a regiónov

Rok vydania: 2014

Vydávané v elektronickej verzii

On-line k stiahnutiu na adrese:

www.fpv.umb.sk/katedry/katedra-biologie-a-ekologie/veda-a-vyskum/casopis-quaestiones-rerum-naturalium/

Rukopis neprešiel jazykovou úpravou,
za jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú jednotliví autori

ISSN 1339-7907

Obsah

ÚVOD (<i>editori čísla</i>).....	4
MONOGRAFICKÉ PRÁCE	6
Využitie banskoštiavnického svetového kultúrneho a prírodného dedičstva v geoturizme a montánnom turizme (<i>Pavol Ambroš, Ivan Herčko, Ladislav Hvizdák, Mário Molokáč</i>)	7
Ložiská a lokálne výskyty uhlia na Slovensku a ich geologický prieskum a výskum (<i>Pavel Hronček, Ivan Herčko</i>).....	88
Hospodárske, sociálne a environmentálne aspekty počiatkov uhoľného baníctva na Slovensku (environmental history) (<i>Pavel Hronček, Ivan Herčko</i>).....	178
SPRÁVY	252
Významné životné jubileum vedca, univerzitného pedagóga a propagátora vedy doc. Ing. Ivana Herčka, CSc. (<i>Pavel Hronček, Karol Weis</i>)	253
Udelenie čestného odznaku „Za udržiavanie tradícií“ doc. Ing. Ivanovi Herčkovi, CSc. ministrom hospodárstva SR (<i>Karol Weis</i>)	267
Slávnostná prezentácia a krst novej publikácie o Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici za účasti prezidenta SR (<i>Karol Weis</i>)	270
Prijatie doc. Ing. Ivana Herčka, CSc., primátorkou mesta Banská Štiavnica, Mgr. Nadeždou Babiakovou (<i>Milan Durbák</i>)	272

ÚVOD

Vážení čitatelia,

pri „otvorení“ časopisu *Quaestiones rerum naturalium* ste si možno položili otázku, načo je dobré vydávať v súčasnej ekonomicky nie príliš priaznivej dobe ďalšie vedecké periodikum, ktorého zameranie úzko korešponduje s výskumami realizovanými na dvoch pracoviskách Fakulty prírodných vied UMB v Banskej Bystrici: Katedre biológie a ekológie a Inštitúte výskumu krajiny a regiónov. Komu a načo je určená pestrá škála výsledkov aktuálnych výskumov z geografie, geoekológie, krajinnej ekológie, biológie, botaniky, zoológie, ochrany prírody, geoturizmu, environmental history, historickej geografie ako aj z histórie vedy a techniky? Či by nebolo lepšie radšej investovať čas i energiu do prípravy článkov v zavedených a uznávaných časopisoch?

Neúprosná realita súčasnej vedy nás v duchu hesla „*Publish or perish*“ tlačí do kvalitných výstupov v zahraničných periodikách a vedeckých monografiách s vysokou sledovanosťou i citovaním. Tento súčasný trend následne potláča do pozadia možnosti prezentácie komplexných výskumov, ktoré je možné publikovať len v podobe pôvodných vedeckých monografií. Mnohé monografické práce sú potom „*písané do šuplíkov*“ a kvalitné pôvodné originálne výsledky vedeckých výskumov s využitím najnovších metodických postupov sú prezentované len ako parciálne štúdie.

Okrem toho potrebujeme dať priestor aj našim študentom, doktorandom i mladším kolegom na publikovanie ich prvých výstupov. Mnohé výsledky výskumov na našich pracoviskách sú určené aj pre odborníkov z praxe a širokú odbornú verejnosť. Najmä z týchto dôvodov sme sa rozhodli vydávať tento časopis.

Quaestiones rerum naturalium nadväzuje na tradície podobných periodík, ktoré vychádzali na našej fakulte (*Acta Universitatis Mathiae Beli*, séria Dejiny vied a techniky a *Acta Universitatis Mathiae Beli*, séria Environmentálna ekológia).

Preto je viac než symbolické, že prvé číslo časopisu venujeme nášmu vzácnemu kolegovi, priateľovi i učiteľovi, doc. Ing. Ivanovi Herčkovi, CSc., pri príležitosti jeho životného jubilea. Pretože práve docent Herčko bol editorom periodika *Acta Universitatis Mathiae Beli*, séria Dejiny vied a techniky. Je preto akousi prirodzenou samozrejmosťou, že práve prvé číslo periodika *Quaestiones rerum naturalium*, prezentuje bohatý vedecký výskum doc. I. Herčka v podobe troch pôvodných vedeckých monografických prác, ktoré spracoval v spolupráci so svojimi mladšími kolegami. V nadväznosti na prvé číslo periodika sa rozhodla

redakčná rada vydať supplement prinášajúci rozsiahlu vedeckú monografiu doc. Ivana Herčka, ktorú spracoval spolu s RNDr. Karolom Weisom PhD., pod názvom *Banská Štiavnica v dejinách geológie*. Jej kvalitu i vedeckú erudovanosť autorov potvrdili aj šiesti renomovaní odborníci zaoberajúci sa danou problematikou, ktorí recenzovali toto vedecké dielo.

Aj z tohto miesta želáme Ivanovi hodne zdravia, entuziazmu tvorivého nepokoja a tešíme sa na ďalšie články a publikácie z jeho mimoriadne plodnej tvorivej dielne.

Časopisu zase želáme rýchlu a úspešnú cestu k čitateľom, pričom neskromne veríme že ich nebude málo a v časopise nájdu dostatok článkov, ktoré obohatia ich poznanie.

Editori čísla

MONOGRAFICKÉ PRÁCE

VYUŽITIE BANSKOŠTIAVNICKÉHO SVETOVÉHO KULTÚRNEHO A PRÍRODNÉHO DEDIČSTVA V GEOTURIZME A MONTÁNNOM TURIZME

THE USE OF BANSKÁ ŠTIAVNICA WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE IN GEOTURISM AND MINING TOURISM

Pavol AMBROŠ¹, Ivan HERČKO², Ladislav HVIZDÁK¹, Mário MOLOKÁČ¹

¹ Ústav geoturizmu, Fakulta BERG TU Košice, Némcovej 32, SK-040 01, Košice;
email: pavol.ambros@tuke.sk, ladislav.hvizdak@tuke.sk, mario.molokac@tuke.sk

² Bratská 3, SK-969 00, Banská Štiavnica

Abstrakt

The work content is to elaborate the sequence of Banská Štiavnica sights protection. The introduction deals with a brief history of the town and region. Then, the work includes a systematically divided progress according to years as it has followed. It is mainly about the development of sight protection from the establishment of the first museum, proclamation of the town sight preservation, effort to preserve the most precious buildings and culmination by inscription into the UNESCO World Cultural and Natural Heritage up to today.

The next part focuses on tourism. Banská Štiavnica region has a great potential to be used in tourism, geotourism and mining tourism. It deals particularly with mining-technical, natural and cultural sights which become crucial in the tourism development. We occupy with the documents and the strategy with the whole state effect and their use in Banská Štiavnica region. We use SWOT analyses and its strengths as a basic document to develop tourism. We evaluate present state in the field and come up with results and recommendations for the products which seem to be strategic in tourism, geotourism and mining tourism in our region.

Key words: sights protection, world cultural and natural heritage of UNESCO, tourism, geotourism, mining tourism

Úvod

Vzácné kultúrno-historické dedičstvo Banskej Štiavnice vzniklo na pozadí jej hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho vývoja. Mesto je vlastne jedno veľké kultúrno-historické múzeum. V súčasnosti má 193 kultúrnych pamiatok, z toho 162 umelecko-historických. Medzi nimi sú najcennejšie národné kultúrne pamiatky, ku ktorým patrí 11 objektov niekdajšej Baníckej a lesníckej akadémie a Starý zámok. V historickom jadre mesta, v mestskej pamiatkovej rezervácii je celkovo 360 objektov umelecko-historických pamiatok,

ktoré sú buď kultúrnymi pamiatkami alebo objektmi, ktoré sú v oblasti pamiatkového záujmu.¹

Hodnota väčšiny objektov Mestskej pamiatkovej rezervácie je však nielen umelecko-historická, ale spočíva aj v tom, že sa k nim viacnásobne viažu viaceré významné národné, európske, ako aj svetové udalosti z oblasti hospodárskej, vedecko-technickej, školskej či kultúrnej, resp. sú to miesta, kde sa narodili, žili a pôsobili svetoznámi vedci, naši najvýznamnejší národní buditelia, literáti a umelci. V meste a v okolí je tiež množstvo bývalých banských diel dokumentujúcich niekdajšiu svetovú slávu Banskej Štiavnice a jej baníctva. V okolí sú vodné nádrže, ktoré boli v 18. stor. súčasťou najvýznamnejšieho a najefektívnejšieho a súčasne technicky najdokonalejšieho banského vodohospodárskeho systému na svete.

Banská Štiavnica nepatrí len Štiavničanom. Patrí, lepšie povedané, mala by patriť celému národu. Dlhé stáročia bola pýchou, chválou a hrdosťou našich predkov. Ak sa mesto nestane srdečnou záležitosťou celého národa, stane sa na rozdiel od minulosti našou spoločnou hanbou. Pritom nejde o nič iné, len zachovať a obnoviť jedinečné kultúrno-historické dedičstvo mesta, a potom mu určiť, i celému mestu, nové funkcie – adekvátne jeho niekdajšiemu významu, trvalým hodnotám i nárokom obrovského záujmu našich i zahraničných turistov.

Banská Štiavnica je dnes malým a chudobným mestom, ktoré zápasí s veľkým množstvom problémov. Mestu chýbajú potrebné zdroje, hoci v minulosti odovzdávalo mesto štátu obrovské bohatstvo. Z pokladov banskoštiavnického podzemia bola vybudovaná Budapešť, Viedeň, Prešporok a iné mestá bývalého Rakúsko-Uhorska. Obyvateľom Banskej Štiavnice zostali len prázdne opustené štôlne a mimoriadne ťažké životné podmienky. Väčšina baníckych domčekov v okolí historického jadra nie je po tretinu roka prístupná dopravnými prostriedkami, bez možností zásobovania, prístupu sanitiek či požiarnych vozidiel.

Taká je daň jedinečnému urbanizmu, ktorý obdivujú návštevníci mesta. Banská Štiavnica postupne stráca mestotvorné prvky a historické jadro s okolitým baníckym osídlením sa postupne vyludňuje. Tieto negatívne procesy majú svoj základ v neriešenom antagonizme medzi proklamovanou snahou zachovať vzácne kultúrno-historické dedičstvo a reálnou ochotou účinne riešiť problémy, ktoré so zachovaním tohto súvisia. Historický banskoštiavnický banícky región má už svoje najvýznamnejšie obdobie z pohľadu baníctva

¹ Anonymus 2008: Správa o stave mesta Banská Štiavnica za rok 2007. MsÚ, Banská Štiavnica, 90 s.

nepochybne za sebou. Banícky svojráz si však zachoval dodnes vďaka charakteristickej architektúre a pamiatok montánneho charakteru. V značnej miere k tomu prispela i minimálna novodobá zástavba, i keď nie je možné prehliadnuť, že niektoré domy sa architektonicky i materiálovo líšia od tých pôvodných. Nepochybne najdôležitejšie sú však zachované banícke technické a urbanisticko-architektonické objekty, akými sú banícka Klopačka, administratívne a prevádzkové budovy, vodné nádrže a fragmenty zaniknutých banských jarkov i obytné domy baníkov. Svoje nezastupiteľné miesto tu majú aj sakrálné pamiatky a nemenej dôležitú úlohu zohrávajú i stále živé banícke tradície, ktoré reprezentuje predovšetkým rezbárstvo, kováčstvo, fajkárstvo, čipkárstvo - knepovanie a pod.²

Tieto aspekty zohrajú určite dôležitú úlohu pri využívaní tohto regiónu ako pamiatkovej rezervácie baníckej minulosti, areály baníckej ľudovej architektúry, kultúry a baníckych tradícií v meste i okolitých baníckych lokalitách. Dodnes však nebola optimálne doriešená otázka ich prezentácie a využitia v cestovnom ruchu, geoturistike a montánnej turistike. Jednou z možností zviditeľnenia sa a prilákania turistov do tohto regiónu, bolo budovanie Banského múzea v prírode, sprístupnenie Dedičnej štôlne Glanzenberg a náučných chodníkov po žile Terézia a Starom meste, ktoré približujú najvýznamnejšie banícke technické pamiatky v teréne. Je tu aj možnosť využitia múzeí, prírodných areálov s baníckymi objektmi sa pod. a ich napojenie na celoštátny cestovný ruch. V meste Banská Štiavnica a jej okolí je potrebné zvýšiť najmä aktivity letnej ponuky vytvorením nového produktu – kultúrno-poznávacieho cestovného ruchu vo väzbe na projekty rozvoja areálov voľného času v rámci turistickej magistrály, využitia mestského pamiatkového fondu a zabezpečiť rozvoj technickej infraštruktúry a rozvoj kultúrno-vzdelávacích baníckych tradícií.

Okolité strediská cestovného ruchu sú využívané predovšetkým v zimných mesiacoch zahraničnými návštevníkmi, najmä z Maďarskej republiky. Lyžiarske terény s dostatkom snehu a ich relatívne ľahká dostupnosť napĺňa v zimnej sezóne pomerne kvalitne vybudované ubytovacie a obslužné zariadenia. Z pohľadu veľkej perspektívy oblasti sa javí dostatok možností na využitie potenciálu. Tieto sa budeme snažiť podať v ucelenom pohľade v rigoróznnej práci a vyvodíme závery, ktoré budú ponúkať reálne možnosti riešenia danej témy.

Banská Štiavnica, najstaršie banské mesto na Slovensku, mala centrálné postavenie už začiatkom 13. storočia. t. j. pred obdobím vydávania prvých mestských privilégií v Uhorsku kráľom Belom IV. Právne postavenie nadobudlo mesto najneskôr v roku 1238. Odvtedy sa jeho privilégiá (v origináloch nezachované) používali ako vzor pre zakladajúce listiny

² LICHNER, M., a kol. 1999: Banská Štiavnica- svetové kultúrne dedičstvo. Banská Štiavnica, HARMONY, 46 s.

banských miest. Na listine vydanej s roku 1275 v Banskej Štiavnici sa však zachovala najstaršia známa mestská pečať s Európe na ktorej sú v mestskom erbe zobrazené najstaršie banícke nástroje (predovšetkým železko bez násady) dokumentujúce previazanosť starobylého baníctva s mestom.

Počiatky osídlenia tohto hornatého regiónu rovnako aj rozvoj sídliskovej aglomerácie a rast mesta podmienilo nerastné bohatstvo kraja. Archeologické nálezy potvrdili ťažbu rúd a ich spracovanie v priestore Sitna už v 10. – 8. storočí pred n. l. Indíciou pre prospektorskú činnosť Keltov v 3. – 2. storočí pred n. l. sú nálezy sídliskového i výrobného charakteru z obce Beluj (situovanej južne pod Sitnom) a poklad minci z Levíc, ktorých rozbory lokalizujú ich surovinovú provenienciu do oblasti Štiavnických vrchov. Štiavnická rudonosná oblasť sa stala predmetom opätovného záujmu až v stredoveku. Strohé listinné pramene ju nazývajú zemou baníkov – *terra banensium* (1156). Aglomeráciu sídel na jej území od 11. storočia potvrdili archeologické nálezy priamo v meste i lokalita „Staré mesto“ na Glanzenbergu. Tieto zároveň dokladajú i ďalšie sídliskové premeny súvisiace so zintenzívnením ťažby a príchodom prisťahovalcov z oblasti Tirolska na prelome 12. a 13. storočia (kryštalizácia urbanizačného jadra budúceho mesta, rozšírenie opevneného areálu strážneho bodu na hrad).

Mesto Banská Štiavnica malo v 30. rokoch 13. storočia značnú rozlohu. Svedčia o tom 2 kostoly – trojlodňové baziliky, vzdialené od seba 500 metrov, budované s veľkým stavebným majstrovstvom a umeleckým stvárnením neskororománskeho slohu s evidentnými vplyvmi cisterciánskej architektúry 12. storočia. Farský kostol Panny Márie so samostatnou stavbou dvojpodlažného karnera bol situovaný na vyvýšenine nad mestom v podnoží Paradajzu. Poloha kostola sv. Mikuláša dominikánskeho (dnes farský kostol) vytyčuje v intenciách „žobravého“ rádu druhý južný okraj mesta.³ Na kostol stavebne nadväzoval kláštor, ktorý vybudovali dominikáni. Charakter rozptýlenej zástavby okolo hlavnej komunikačnej osi dokladajú archeologické nálezy pôdorysov jedno priestorových blokových stavieb i výrobných objektov včlenené do gotických a renesančných architektur. Na vrchu Glanzenberg existoval s týmto obdobím jediný opevnený areál rozľahlého rudného revíru – hrad. Táto sídelná jednotka predstavovala kráľovskú enklávu, zabezpečujúcu predovšetkým ochranu bohatých príjmov plynúcich z ťažby (banská komora).

Mimoriadna prosperita baní v nasledujúcich dvoch storočiach, odrážajúca využitie nových progresívnych metód dobývania a spracúvania rúd drahých kovov, najmä striebra,

³ ŠÁŠKY, L. 1982: Úvod a odborný opis fotografií. In PLICKOVÁ, E.: Banská Štiavnica. Pamiatky mesta a okolia. Martin, Matica slovenská, 176 s.

prejavili sa aj v rastúcom počte obyvateľov mesta. Mesto sa stavebne rozvinulo po oboch svahoch pod Tanádom a Glanzenbergom vedľa dnešného námestia sv. Trojice a pozdĺž cesty na Štiavnické Bane. Rozrastanie mesta južným smerom (Ilija, Sv. Anton) dokladá vybudovanie špitálskeho kostola sv. Alžbety v štvrti chudoby už v roku 1310. V rokoch 1442 – 1443, poznačených mocenskými bojmi o uhorský trón, utrpelo mesto veľké škody. V zapätí postihlo Banskú Štiavnicu zemetrasenie. Poškodené boli kostoly, meštianske domy, hrad i banské diela. Tieto udalosti vyvolali rozsiahle stavebné úpravy nielen na sakrálnych a meštianskych budovách, ale i výstavbu účelových stavieb (radnica – 1488, opevnenie farského kostola - 1486, opevnenie mýtnej stanice v areáli neskoršieho Komorského dvora a objektu na Akademickej ul. č. 8). V rokoch 1488 – 1491 vybudovali v strede mesta jednodŕový kostol sv. Kataríny, zaklenutý neskorogotickou sieťovou klenbou. Na jeho výstavbu nadviazal veľkolepý projekt budovania námestia v polovici 16. storočia pod starým farským kostolom, ktorý bol prestavaný s rokoch 1497 – 1515.

Od konca 15., resp. začiatku 16. storočia začína v banskoštiavnickom rudnom revíre napriek značným výnosom baní postupná stagnácia banskej výroby. Spôsobil ju nevyriešený problém odčerpávania vôd z baní i pokles cien zlata a drahých kovov na európskych trhoch. Situácia sprevádzaná sociálnymi nepokojmi v celej stredoslovenskej oblasti vyvrcholila vzburou 1525 – 1526. V roku 1526 bola uhorská armáda v bitke pri Moháči porazená tureckými vojskami, ktoré začali bojové ťaženie, smerujúce do stredoslovenských banských miest. V rozsiahlej stavebnej činnosti 16. storočia sa prelínajú plány výstavby námestia a prestavby mesta so zabezpečovaním obrany. Prestavujú a rozširujú sa meštianske domy, budujú sa honosné renesančné paláce a sídlo banskej komory i hlavného komorsko-grófskeho úradu. Rozptýlená zástavba hlavných ulíc a námestia sa vyformovala do radovej zástavby. Mesto si vybudovalo široko rozvetvený kanalizačný systém, ktorého hlavné línie sa zachovali dodnes. V zaujme obrany mesta bol farský kostol prebudovaný na proti tureckú pevnosť Starý zámok. V západnej časti mesta bola vybudovaná strážna veža Nový zámok. Keďže zástavba Banskej Štiavnice, prispôbená prírodným danostiam členitého terénu, nedávala možnosť vybudovať urýchlene súvislý fortifikačný systém (široký rozptyl osídlenia), tvorili dvojité pás „opevnenia“ pospájané a doplnené obvodové múry jednotlivých domov. Hlavné komunikácie uzatvárali stavané brány - Piarska, Roxerova, Belianska, Kammerhofská, Antolská a iné. Do systému protitureckého opevnenia bolo včlenené i staršie opevnenie hradu na Glanzenbergu, ktoré bolo zosilnené zemným valom a priekopou.

V priebehu 17. storočia nastal úpadok banskej ťažby v dôsledku vyťažnosti prístupných rudonosných žíl. To viedlo k stagnácii mesta. Styky Banskej Štiavnice s ostatými banskými

centrami v Európe boli zamerané na úsilie získať odborníkov na odčerpávanie banských vôd, ako aj dostatočné zabezpečenie vody do úpravňacích zariadení. Vďaka mozgovému potenciálu M. K. Hella, S. Mikovíniho a J. K. Hella sa podarilo v 18. storočí vybudovaním vodohospodárskych stavieb a vodočerpacích zariadení nielen pozdvihnúť úroveň banskoštiavnického baníctva, ale aj význam mesta. Banská Štiavnica sa stala najvýznamnejším strediskom ťažby drahých kovov v habsburskej monarchii. V roku 1735 vznikla v Banskej Štiavnici prvá banícka škola v Uhorsku. Po zriadení Baníckej akadémie v roku 1762 sa mesto stalo centrom banskej vedy a techniky v Európe.⁴

Doba hospodárskej prosperity podporila rast mesta, ktoré zmenilo vonkajší vzhľad. Staré dominanty dostávajú barokovú podobu a dochádza aj k zjednocovaniu fasád a úprave interiérov. V duchu moderného slohu vzniklo niekoľko barokových a klasicistických monumentov (Kalvária – 1751, evanjelický kostol – 1796) a uprostred námestia bol vybudovaný barokový morový stĺp so súsoším sv. Trojice 1755 – 1764).

Koncom 19. storočia sa stala ťažba v banskoštiavnickom revíre nerentabilná a význam mesta sa presúva do oblasti školstva. Pre potreby Baníckej a lesníckej akadémie bol vybudovaný komplex účelových budov (1892 – 1912). Po premiestnení akadémie z Banskej Štiavnice mesto upadá. Napriek zriadeniu tovární a manufaktúr v južnej časti mesta klesá i počet obyvateľov.

Banská Štiavnica bola od 13. do 19. storočia známa v celej Európe i v ďalších krajinách sveta ako jedno z najvýznamnejších stredísk ťažby zlata a striebra, a súčasne ako najvýznamnejšie stredisko banskej vedy, techniky a školstva na svete v 18. storočí. Za celé toto obdobie bola stredobodom pozornosti najvýznamnejších vedcov a cestovateľov z rôznych krajín sveta. Dodnes je zachované množstvo literárnych diel, ktoré vyšli v zahraničí a sú trvalým svedectvom niekdajšej slávy tohto mesta. Banská Štiavnica je zafixovaná v povedomí svetovej verejnosti tiež prostredníctvom existencie jedinečných zbierok minerálov z banskoštiavnického podzemia ako významného svetového náleziska minerálov.

Banícka akadémia v Banskej Štiavnici (od roku 1846 Banícka a lesnícka akadémia) bola založená rozhodnutím panovníčky Márie Terézie v roku 1762 a svoju činnosť začala v roku 1764. Bola to prvá škola svojho druhu na svete a existovala tu do roku 1919. Pôsobili na nej najvýznamnejší banskí, hutnícki a lesnícki odborníci z Európy a ich zásluhou bolo objavených niekoľko svetových vynálezov. Škola bola vzorom pri zakladaní parížskej

⁴ KOLÁRIK, A. 1995: Stredná priemyselná škola Samuela Mikovíniho v Banskej Štiavnici 1735 – 1995. 260. rokov baníckeho školstva. Banská Štiavnica: SPŠ S. Mikovíniho.

polytechniky v roku 1795. Aj vyučovanie chémie bolo na vynikajúcej úrovni. Chemické laboratória v posledných desaťročiach 18. storočia patrili medzi najlepšie vybavené v Európe. Robili v nich pokusy mnohí významní európski chemici. Výsledky prác profesorov banskoštiavnickej akadémie vysoko oceňovali aj také osobnosti ako bol A. Lavoisier a ďalší vedci v 18. a 19. storočí. Práve zásluhou profesorov banskoštiavnickej akadémie sa v roku 1786 v Sklených Tepliciach uskutočnil *I. medzinárodný vedecký kongres* a bola založená *I. medzinárodná vedecká spoločnosť*. Kongres položil aj základy pre vznik prvého medzinárodného vedeckého časopisu *Bergbaukunde* (Baníctvo). Škola vchovala vyše 10 000 banských, hutníckych a lesníckych odborníkov z ktorých mnohí patrili k najvýznamnejším odborníkom v rôznych končinách sveta.⁵

V Banskej Štiavnici a jej okolí bol v 18. storočí dobudovaný najdômyselnejší banský vodohospodársky systém na svete, na ktorého základe vznikla v banskoštiavnickom rudnom revíre progresívna banská, úpravnícka, čerpacia technika. Šírla sa odtiaľto aj do ostatných banských centier na svete. Stáročia slávy banskoštiavnického baníctva dokumentuje dodnes zachované množstvo technických pamiatok. Značná časť je koncentrovaná v Banskom múzeu v prírode. Vzácné pamiatky sú aj v expozíciách Slovenského banského múzea a archívne dokumenty, svedčiace o niekdajšej úrovni a význame banskoštiavnického baníctva, banskej vedy, techniky a školstva sú uložené v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici.⁶

Nezvyčajný charakter tohto historického mesta, ojedinelého nielen u nás, ale aj v celej Európe, je daný aj jeho urbanistickou štruktúrou a bezprostredným vzťahom k prírode. Mesto už v čase svojho vzniku splynulo s prírodou a zrástlo s ňou do nerozlučného celku. Táto šťastná symbióza prírody a ľudských diel sa aj v súčasnosti naďalej udržuje. Nedotknutý pôdorys historického mesta, množstvo stavebných pamiatok rôznych typov, na ktorých môžeme sledovať vplyv umeleckých slohov od románskeho až po klasicizmus. Vynikajúce sochárske diela i množstvo pamiatok technického charakteru, vytvárajú neobyčajne vzácnu klenotnicu historických a umeleckých hodnôt.

⁵ HERČKO, I. 1992: Banícka a lesnícka akadémia v rokoch 1867 – 1919. Zborník prednášok 7. sekcie. 230 rokov Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Vydal HÚSAV, Bratislava, s. 69 – 87.

⁶ HERČKO, I. 1987: Zhromažďovanie zbierok na založenie Štátneho banského múzea v Banskej Štiavnici a program jeho činnosti. Zborník Slovenského banského múzea, 13, s. 297 – 341.

Ciel' a metodika práce

Ciel'om práce je analyzovať pamiatkovú starostlivosť a ochranu vzácneho historického dedičstva Banskej Štiavnice. Chronologicky sme usporiadali podľa časových intervalov ako za sebou nasledovali snahy o zachovanie pamiatok. Ide tu hlavne o historické, banskotechnické, prírodné a duchovné pamiatky. Ďalej sa zameriame na zhodnotenie ochrany významných budov Banskej Štiavnice a okolia a priblíženie snáh o ich záchranu, ktorá vyvrcholila zápisom na Listinu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO a ďalšiu ochranu tohto výnimočného zoskupenia prírody a technických pamiatok až po súčasnosť.

Ďalším cieľom práce bolo podať stručný opis o stavbe objektov ich využívaní a následne o snahe ich záchrany a zachovania si pôvodnej identity ako aj ich terajšom využívaní v prospech geoturizmu a montánneho turizmu.

V práci sme analyzovali problematiku rozvoja cestovného ruchu a turizmu v oblasti Banskej Štiavnice. Tu sme sa zamerali na potenciál regiónu a zistenie súčasného stavu a problémov v cestovnom ruchu. V závere sme zhodnotili SWOT analýzu s východiskovými materiálmi pre podporu regiónu. Orientovali sme sa na rozvojové a strategické dokumenty v cestovnom ruchu a turizme a ich využitie v regióne. Východiskovými sa stali hodnotenia doterajšieho stavu a úrovne v cestovnom ruchu a turizme a predložené návrhy a pripomienky na zlepšenie situácie skutkového stavu a produktov v cestovnom ruchu a turizme.

Práca prezentuje dve navzájom prepojené témy. V úvode stručnú históriu Banskej Štiavnice a to predovšetkým z hľadiska chronológie najvýznamnejších udalostí, ktoré viedli k záchrane mesta. Druhá, nosná časť je zameraná na cestovný ruch a turizmus. táto štruktúra si vyžadovala aj využitie dvoch hlavných metód zameraných na štúdium archívnych a publikovaných prameňov a na terénny výskum.

Z metodického hľadiska sme pri spracovaní práce využili metódu archívneho výskumu, štúdium literatúry, metódu pozorovania, primárneho a sekundárneho zberu údajov, popisnú metódu, analyticko-syntetickú metódu, indukívno-deduktívnu metódu a iné metódy.

Rozborom publikovaných štúdií a článkov nám priniesol ucelenejší obraz o danej problematike. Pri vlastnom systematickom spracovaní sme kládli dôraz na komplexnosť prehľadu jednotlivých činností.

Dôležitou časťou práce je spracovanie prírodného a kultúrneho dedičstva Banskej Štiavnice z hľadiska jeho možností využitia v geoturizme, respektíve v montánnom turizme. Najkomplexnejšie výskumy v tomto smere realizovala „slovenská škola“ montánneho

turizmu na fakulte BERG TU v Košiciach pod vedením prof. Pavla Rybára. Využili sme práce prof. C. Schejbala,⁷ prof. P. Rybára,⁸ tiež od prof. P. Rybára a spoluautorov.⁹ Montánnym turizmom sa vo svojich prácach zaoberal aj P. Hronček.¹⁰

Náčrt dejín pamiatkovej starostlivosti v Banskej Štiavnici

Výzvy na záchranu Banskej Štiavnice sa s rôznou intenzitou opakujú už od polovice 19.stor. Už od tohto obdobia možno nájsť argumentáciu dokazujúcu potrebu zachrániť mesto, jeho architektúru, urbanizmus a technické pamiatky. Mesto napriek menším urbanistickým zmenám, ktoré v 19. a 20. storočí spôsobila výstavba nových závodov, dopravných stavieb a bytových objektov, zachovalo si v podstate charakter historického mesta jednak v pôdoryse, členení stavebných hmôt i v siluete a jednak v tvárnosti jednotlivých architektur i vo vzťahu k okolitej prírode. Honosné patricijské domy v strede mesta okolo radnice a kostolov i skromné domy baníkov na strmých stráňach a hlbokých úvaloch, gotické, renesančné a barokové dominanty, obraz a plastiky vo verejných budovách a na verejných priestranstvách, mnohotvárne historické dokumenty v zbierkach múzea a archívov i banské diela, zachované v meste a na jeho okolí, vydávajú svedectvo o živote a práci, utrpení a sláve tohto starého banského mesta a jeho obyvateľstva. Kameň i drevo, papier i kov rozprávajú a budú rozprávať ešte i po stáročiach o blízkej i vzdialenej minulosti mesta.

Vzhľadom na túto skutočnosť bolo historické jadro mesta roku 1950 vyhlásené za mestskú pamiatkovú rezerváciu a súbor jedenástich budov, v ktorých v 18. a 19. storočí pôsobila banícka a lesnícka akadémia, prvá vysoká škola tohto druhu na svete, stal sa roku 1961 národnou kultúrnou pamiatkou. Starostlivosť o toto výnimočne cenné historické mesto podporila vláda Slovenskej socialistickej republiky uznesením č. 307/1970, podľa ktorého mali zodpovedné orgány zabezpečiť prípravu územno-projektovej dokumentácie všetkých mestských pamiatkových rezervácií na Slovensku. V záujme intenzívnejšej ochrany najcennejších mestských rezervácií prikázala vláda ďalším uznesením č. 69/1977 zabezpečiť

⁷ SCHEJBAL, C. 2005: Geoturizmus. Fakulta BERG, TU Košice, 110 p., SCHEJBAL, C. 2011: Possibilities of using of abandoned mining sites in tourism. In Acta Geoturistica, volume 2, number 2, pp. 17 – 25.

⁸ RYBÁR, P. 2010: Assessment of attractiveness (value) of geotouristic objects. In Acta Geoturistica, volume 1, number 2, pp. 13 – 21.

⁹ RYBÁR, P., BALÁŽ, B., ŠTRBA, Ľ. 2010: Geoturizmus – identifikácia objektov geoturizmu. Fakulta BERG, TU Košice, 101 p., RYBÁR, P., HVIDZÁK, L. 2010: Information technologies and mining tourism. In Acta Geoturistica, volume 1, number 1, pp. 12 – 24., RYBÁR, P., HVIDZÁK, L., MOLOKÁČ, M., HVIDZÁKOVÁ, J. 2010: Information technologies in montaneous tourism. In Acta Geoturistica, volume 1, number 2, pp. 41 – 49., RYBÁR, P., MOLOKÁČ, M., KOVÁCS, K., Z. 2012: Hornouhorská banská cesta. Felső-magyarországi Bányászati Útvonál. Upper Hungarian Mining Rout. Miskolc, 224 p. 112

¹⁰ HRONČEK, P. 2012: Možnosti využitia lomov v geoturizme. In Geografická revue, roč. 8, č. 2, s. 5 – 113., HRONČEK, P. 2013: Underground pseudomontaneous relief shapes as geotouristic objects. In Acta Geoturistica, Vol. 4, Num. 2, pp. 31 – 41.

dôraznejší postup záchrany mestských pamiatkových rezervácií v Bardejove, Levoči, Kremnici a Banskej Štiavnici. V zmysle oboch rozhodnutí rozvinula sa v Banskej Štiavnici veľkorysá akcia záchrany celého historického jadra. Mesto sa stalo predmetom zvýšeného záujmu vedeckých pracovníkov, architektov, stavebárov a reštaurátorov. Množstvo cenných vedeckých informácií i architektonických a umeleckých hodnôt, ktoré sa skrývajú v historických objektoch pod nánosom novších vrstiev, bolo treba odhaliť, prečítať a obnoviť sústredeným úsilím odborníkov rôznych disciplín. Historici a umenovedci hľadali v archívnych dokumentoch a ikonografických materiáloch nové poznatky o vývine mesta a pod omietkami stavieb ukryté architektonické články, nástenné maľby a sgrafitá, ktoré vydávajú svedectvo o pôvodnej podobe svetských i sakrálnych architektúr.

Architekti na základe získaných poznatkov plánovali novú urbanistickú úpravu historického jadra a stavebnú obnovu jednotlivých objektov. Cieľom ich úsilia nebolo konzervovať historický urbanistický celok a jeho objekty s prekonanou spoločenskou náplňou, ale naopak prispôbiť ich potrebám spoločnosti pri zachovaní historických a umeleckých hodnôt celku i jeho jednotlivých architektúr a výtvarných diel. Vlastnú realizáciu týchto zámerov zabezpečovali pod dozorom pamiatkových orgánov stavebári, reštaurátori a iní odborníci. A treba veriť, že toto mesto pamiatok po vedeckom zhodnotení pamiatkového bohatstva a po jeho citlivej obnove stane sa perlou nie len našej, ale celej európskej stavebnej a umeleckej kultúry.¹¹

Pamiatková starostlivosť do roku 1918

Baníctvo malo nielen ako prvovýroba, ale aj ako zdroj obživy väčšiny obyvateľstva svoj zvláštny charakter. Od rozvoja tohto odvetvia a jeho činnosti záviseli osudy mnohých ľudí na Slovensku, ovplyvňovalo aj ich životnú úroveň. Hoci banícka práca patrí k najťažším a najnebezpečnejším, dedila sa z generácie na generáciu a bola vždy významným zdrojom obživy ľudí. Práve preto sa v slovenskom baníctve dosiahli aj významné úspechy v rozvoji novej techniky a v konštrukciách nových výkonných technických zariadení, ktoré sa rozšírili do celého sveta.

Hospodársky, vedecký a technický pokrok prinášal so sebou nové špecifické prvky. Z povrchovej ťažby sa prechádzalo na podzemnú, vyvíjali sa nové technológie v rozpojení hornín, doprave, úprave a využití nerastných surovín, využívali sa rôzne druhy energií od ľudskej a zvieracej cez vodnú a parnú k elektrickej a mnohé nové technológie banských prác,

¹¹ PLICKOVÁ, E. 1982: Banská Štiavnica. Osveta, Martin, s. 3 – 8.

ktoré sa uplatňovali v mnohých banských revíroch. Za uvedených okolností bolo len prirodzené, že vznikali podnety pre ochranársku prácu vyplývajúcu z praktických potrieb, aby sa zachovali pamiatky banskej minulosti ako svedkovia dávnych a často aj bohatých tradícií. No neznamená to, že tieto ochranárske impulzy sa vytvárali len v dôsledku mnohých technických a historických zmien, akými prešlo baníctvo v minulých storočiach, ale aj prehĺbením a ustálením národného povedomia, ktoré vyžadovalo dôkladný prieskum všetkých súvislostí predchádzajúcich generácií s banskou tradíciou. So zreteľom na úsilie o záchranu pamiatok rozvoja baníctva a s tým spojennej techniky ako prvého, ktorý sa o to pokúsil, treba spomenúť historika stredoslovenských banských miest J. Kachelmanna, mestského radcu v Banskej Štiavnici, ktorý spracoval aj súpis a opis banskoštiavnických pamiatok.¹²

Z článkov a štúdií k dejinám banskoštiavnického múzejníctva je všeobecne známe, že dlhoročné snahy nadšencov a priaznivcov muzeálnej myšlienky v Banskej Štiavnici siahajú až do polovice 19. storočia. Prvé snahy o zhromažďovanie zbierok z bohatej minulosti Banskej Štiavnice pochádzajú od Alexandra Goldbrunnera, prvého mešťanostu Banskej Štiavnice, z rokov 1848 – 1850. Ďalšie pokusy mesta o založenie múzea v Banskej Štiavnici sa intenzívne začali realizovať až o polstoročie neskôr, od 14. novembra 1894, keď bol založený *Municipiálny výbor* ku prípravám inštalácie výstavy a zriadenia múzea. Vtedy sa vlastne rozhodlo, že po skončení miestnej výstavy v roku 1896 sa založí Mestské múzeum.

Z kultúrno-historického hľadiska mesto pokladalo za dôležité zriadiť aj stále múzeum a tak si výbor mesta dal túto úlohu do svojho plánu. V rámci prípravných prác poveril Radu mesta starostlivosťou o náležité vybavenie pripravovaného múzea, ako aj zberom muzeálnych predmetov. Po skončení prípravných prác mala Rada mesta predložiť rozpočet spolu s príslušným návrhom na zriadenie múzea. Ďalej výbor mesta odporúčal, aby sa v pripravovanom múzeu uložili spomínané predmety, ktoré sa mali v roku 1896 odoslať na Krajinskú výstavu a tiež všetky predmety, uschovávané v zbrojnici na Starom zámku. Do pripravovaného múzea sa mali postupne zhromažďovať i všetky druhy zbierok, dokumentujúce vývoj priemyslu, hlavne baníctva, ako aj ďalšie iné významnejšie zbierkové predmety. Do roku 1898 sa tak zabezpečilo pre múzeum dostatočné množstvo zbierok a jeho zriadenie hatila už len otázka priestorov. Postupne sa tak vytvárali podmienky, aby sa mohla realizovať dávna myšlienka A. Goldbrunnera. Významnú úlohu pri tom zohral hlavne mešťanosta, známy historik Jozef Szitnay a hlavný mestský archivár Ede Richter, neskôr prvý

¹² Anonymus 1988: Ochrana banských technických pamiatok na Slovensku. In Študijné zvesti. Vydavateľstvo Alfa, Bratislava, 155 s.

kustód múzea. Slávnostne bolo otvorené 1. júla 1900 pri príležitosti konania Baníckeho a lesníckeho kongresu, ktorý prebiehal práve v tom čase v Banskej Štiavnici.

V 20. stor. prešiel Starý zámok rozsiahlymi stavebnými úpravami. V rokoch 1908 – 1914 sa uskutočnili rozsiahle stavebné úpravy vedené K. Luxom, ako bola najmä rekonštrukcia citadely.

Do sľubného rozvoja Mestského múzea nepriaznivo zasiahlo v roku 1913 rozhodnutie Krajinskej komisie pre múzeá a knižnice o sústredení oddelení prírody z vidieckych múzeí do niektorých regionálnych múzeí, z ktorých bola Banská Štiavnica vylúčená. Po smrti prvého kustóda E. Richtera v roku 1912 vystriedalo sa vo funkcii kustódov viacero osôb, ktoré nemali v podstate žiadny zbierkotvorný program. Na miesto mestského archivára a kustóda múzea po smrti E. Richtera vymenovali stredoškolského profesora dr. Zoltána Miklóssyiho. Po jeho smrti v roku 1918 bol krátky čas kustódom múzea František Vörös, redaktor Štiavnických novín *Selmeczbányai Híradó*. Po smrti archivára F. Vörösa sa 20. marca 1920 nemalo už svojho správcu a až do ďalšieho opatrenia bolo zatvorené. To, že múzeum potom nezaniklo, bolo zásluhou Ivana Čičmanca, župného poradcu s právomocou pre správu municipiálneho mesta Banskej Štiavnice, ktorý v snahe zachrániť všetko, čo sa ešte zachrániť dalo, obsadil v roku 1921 miesto archivára a kustóda múzea Vojtechom Bakerom. Situácia v prospech budovania zbierkových fondov Mestského múzea sa príchodom nového kustóda V. Bakera veľmi výrazne zmenila.¹³

Pamiatková starostlivosť v rokoch 1918 – 1945

Situácia sa takmer nezmenila ani po roku 1918, kedy bolo vydané Nariadenie o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku v Bratislave č. 155/119/8380 – pres. z 20. októbra 1919, ktorým sa mu prikázala právomoc bývalej Uhorskej komisie pre zachovanie pamiatok na území Slovenska. Spolupracovníkom vedúceho Vládneho komisariátu Dušana Jurkoviča, ktorý sa orientoval na pamiatky objektov ľudovej architektúry bol Ján Hofman. Mal vynikajúce teoretické a praktické skúsenosti získané v Prahe, ktoré mohol na Slovensku dobre uplatniť. Ako prvý začal organizovať záchranu objektov bývalého solivaru v Soľnej Bani pri Prešove a pokúšal sa uskutočniť súpis technických pamiatok na Slovensku, ale bez väčšieho úspechu. Z jeho pera sa v I. ročníku Sborníka Štátneho banského múzea D. Štúra objavil v roku 1937 aj prvý krátky článok o

¹³ HERČKO, I. 1984: Vznik a činnosť Mestského múzea v Banskej Štiavnici do roku 1919. In *Múzeum*, 29, č. 4, s. 44 – 52.

nutnosti záchrany technických pamiatok so zreteľom na banícke technické pamiatky na Slovensku. V úvode svojho príspevku uviedol že v rýchlom tempe technických prác na Slovensku, ktoré od roku 1918 zaznamenali podstatné zmeny, zabúdalo sa na ochranu technických pamiatok. Uvádzal príklady, ktoré sa tomuto odboru prízvukovali v prítomnej dobe. Táto tendencia viedla k vytvoreniu veľkolepých ústavov v tých krajinách, kde technická práca stála na vysokej úrovni a ktoré išli nesporne v ústrety technickému pokroku. V tejto súvislosti upozornil na povinnosť organizovať ochranu technických pamiatok aj na Slovensku, pretože práve u nás bolo ešte zachovaných mnoho takých technických pamiatok, ktoré v Čechách a na Morave vplyvom rýchlejšieho pokroku v technike už zmizli. J. Hofman sa vôbec netajil tým, že pre túto úlohu nebolo dovtedy takmer vôbec žiadne porozumenie a že naši technici síce pokračovali v dobrej vôli, ale z hľadiska kultúrneho takým spôsobom, že sa mnoho technických pamiatok zničilo, čím boli nenávratne stratené.¹⁴

Určitú aktivitu Štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku pri záchrane baníckych technických pamiatok v tomto období dokladajú aj dva zachované dokumenty v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici (fond Banské hajtmanstvo v Bratislave) z roku 1936, ktoré majú pre históriu ochrany baníckych technických pamiatok na Slovensku dôležitý význam.¹⁵ V prvom obežníku z 29. mája 1936 Štátny referát žiadal, aby Banské hajtmanstvo oboznámilo všetky banské úrady a závody na Slovensku s obežníkom, ktorý v doslovnom znení obsahoval tieto body:

1) aby sa neborili žiadne staré budovy alebo staré hámre, zlievárne a iné banské budovy, dokiaľ to nebude oznámené Štátnemu referátu a dokiaľ nie sú Štátnemu referátu predložené fotografie a plány týchto starých budov,

2) aby sa nedemontovali žiadne staré dielne a závodné stroje, kým to nebude oznámené referátu a Technickému múzeu v Prahe za účelom prípadnej záchrany starých objektov pre múzeum. Pri tejto príležitosti sa žiada tiež výkres a fotografia,

3) aby sa nevyprázdňovali staré depozitáre a skladištia a predmety v nich uložené sa neničili, kým sa tieto neposúdia zo stránky ich historickej ceny za účasti Štátneho referátu.

Záverom sa v obežníku uvádza, že dovtedajším jednostranným postupom banskej správy sa zničilo mnoho nenahraditeľných pamiatok technického charakteru. Banské hajtmanstvo upovedomilo všetky Revírne banské úrady na Slovensku a Podkarpatskej Rusi obežníkom č. 1737, aby vyzvali všetky závody im podliehajúce a aby použili svoj osobný

¹⁴ HERČKO, I. 1976: Dva dokumenty. In Pamiatky a príroda, roč. 7, č. 6, s. 38.

¹⁵ Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici, fond Banské hajtmanstvo v Bratislave, inv. č. 251 E 16, č. sp. 1763/1936.

vplyv nielen k ochrane vymenovaných pamiatok, ale tiež k záchrane listinného, obrazového a mapového materiálu.

Druhý obežník je datovaný 20. júla 1936. Štátny referát odporúčal Banskému hajtmanstvu, keďže nemá zoznam starých banských pamiatok, aby v každom prípade, i keď by išlo len o opravu alebo demontovanie nejakej starej banskej budovy, dielne, závodných strojov atď., bol o tom včas informovaný podľa nariadenia Ministerstva verejných prác (Plnom. Min. č. j. 155/1919). Referát súčasne navrhol, aby Banské hajtmanstvo svojím vplyvom získalo od banských priemyselných závodov cca 6 000 Kčs. Za tento obnos by zoznam vyhotovil správca Štátneho banského múzea v Banskej Štiavnici (išlo o Dr. Fialu). Ako príklad uvádzal, že práve Banská Štiavnica, ktorá vtedy oslavovala 10. výročie založenia svojho Štátneho banského múzea D. Štúra, prišla o celý rad banských technických pamiatok takýmto „nekritickým“ postupom.

Išlo o banské výrobné budovy, nachádzajúce sa v doline smerom ku Sv. Antonu a ku Bzenici, známy gápeľ na konský pohon a ďalšie. Pod bdelým okom Dr. F. Fialu, správcu Banského múzea D. Štúra bola strážená jedna stupa vo Vyhnianskej doline, s ktorou počítal vo svojom programe činnosti múzea na druhé desaťročie pri zriaďovaní baníckeho skanzenu. Vzhľadom na uvedený stav si Dr. F. Fiala uvedomoval, že klasický spôsob záchrany, sústreďovania a expozičného prezentovania baníckych pamiatok technického charakteru už naozaj nebude stačiť. V jeho programe rozvoja múzea na najbližších 10 rokov, ktorý predložil 7. marca 1937 Ministerstvu školstva a národnej osvety so žiadosťou, aby sa k nemu vyjadrilo Ministerstvo verejných prác, prípadne iné inštitúcie, prvýkrát formuloval myšlienku zriadiť *banský skanzen* – múzeum banskej techniky v prírode, a to niekde v okolí Banskej Štiavnice, kde by sa sústreďovali najvýznamnejšie zachované pamiatky baníckej minulosti. Fialov program rozvoja múzea posúdilo Ministerstvo verejných prác priaznivo a tak sa malo začať aj s výstavbou múzea banskej techniky v prírode v Banskej Štiavnici. Program však schválili až začiatkom septembra 1938. Jeho program sa však nerealizoval, lebo Dr. Fialu pod vplyvom blížiacich sa politických udalostí zbavili funkcie a 20. apríla 1939 odišiel z Banskej Štiavnice. Tým na ďalšie tri desaťročia zanikli aj plány vzniku nielen prvého baníckeho, ale aj technického múzea v prírode u nás. Dr. F. Fiala bol v tom čase jediný schopný realizovať, aj keď ešte celkom úplne nevyzreté, prvé konkrétne predstavy výstavby banského skanzenu v Československu.¹⁶

¹⁶ BERNÁTH, J., SOMBATHY, L. 1968: Skanzen SBM v Banskej Štiavnici. In Zborník Slovenského banského múzea, 4, s. 188 – 207.

Pamiatková starostlivosť v rokoch 1945 – 1978

V roku 1950 bola Banská Štiavnica vyhlásená za mesto s pamiatkovou rezerváciou.¹⁷ Z podkladových materiálov pre uznesenie vlády SSR citujeme túto výstižnú pasáž: „Rokovanie vlády ČSSR uznesením z 11. júna 1950 vyhlásilo Banskú Štiavnicu za mesto s pamiatkovou rezerváciou, ktorého súčasťou je historické jadro mesta“, ale predpokladaný nástup na záchranu mesta neprišiel. Uznesením Predsedníctva Slovenskej národnej rady z 27. júla 1961 č. 24 (reg. v čiastke 36/1962 Zb.) na základe návrhu vtedajšej Komisie SNR pre kultúru a informácie v zmysle zákona č. 7/1958 Zb. SNR boli za národné kultúrne pamiatky vyhlásené budovy Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Patrí sem dovedna 11 objektov, ktoré sa nachádzajú na území Mestskej pamiatkovej rezervácie Banskej Štiavnice.¹⁸

Ďalší osud záchrany pamiatkového fondu mesta poznačila v roku 1960 skutočnosť, že Banská Štiavnica bola zbavená sídla okresu, čím sa proces úpadku mesta ešte viac zintenzívnil. Odchodom mnohých správnych orgánov a inštitúcií výrazne poklesli zdroje nutné na regeneráciu mesta.

Myšlienku Dr. F. Fialu z roku 1937 a jeho snahu o vybudovanie prvého baníckeho skanzenu v okolí Banskej Štiavnice začal po zlúčení banskoštiavnických múzeí v roku 1964 presadzovať Ing. L. Sombathy, v tom čase predseda vedeckej rady Banského múzea. Banské múzeum v prírode malo byť sústredené do jedného priestoru. Jeho centrom mala byť šachta Ondrej, nachádzajúca sa 2 km od Banskej Štiavnice pod vodnou nádržou Klinger. Ide o členitý horský terén, obklopený ihličnatým lesom, z ktorého je pekný výhľad na niektoré architektonické dominanty Banskej Štiavnice a jej nádherné okolie. Vybraná oblasť budúceho areálu Banského múzea v prírode obsahuje veľké množstvo baníckych pamiatok, svedčiacich o intenzívnej baníckej činnosti v minulosti. Nachádzajú sa tam významné šachty Ondrej, Amália, Maximilián a Weiden, dopravné a vodné štôlne, spomínaná vodná nádrž Klinger so zberným a náhonným jarkom, pracháreň na uskladnenie pušného prachu z polovice 18. storočia, pôvodný banícky dom, pingy po starých šachtách a pod. Táto alternatíva umiestnenia Banského múzea v prírode sa potom definitívne schválila.¹⁹

¹⁷ PIFFL, A. 1957: Mestská rezervácia v Banskej Štiavnici. In Pamiatky a múzeá, 7, č. 1. s. 29 – 32.; PLICKOVÁ, E. 1958: Banská Štiavnica. In Pamiatky a múzeá, 7, č. 1, s. 3.

¹⁸ JANKOVIČ, V. a kol. 1984: Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Martin, Osveta s. 8.

¹⁹ BERNÁTH, J., SOMBATHY, L. 1968: Skanzen SBM v Banskej Štiavnici. In Zborník Slovenského banského múzea, 4, s. 188 – 207.

Z pozície svojej funkcie riaditeľa závodu Rudných baní, n. p. v Banskej Štiavnici potom Ing. L. Sombathy organizoval všetko, čo bolo potrebné pri demontáži, preprave a inštalovaní banskotechnických strojov a zariadení vo vytipovanom areáli šachty Ondrej pod Klingerom. Organizačne podporoval tiež výstavbu prvých exponátov v prvých rokoch výstavby Banského múzea v prírode. Vo fyzickej záchrane baníckych a hutníckych technických pamiatok sa zo strany pamiatkových orgánov urobilo veľmi málo, pretože to, čo sa zachránilo alebo čo sa ešte zachrániť dalo, bolo vecou aktivity múzejných pracovníkov Technického múzea v Košiciach a Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici. Naopak, v rade európskych štátov sa práce v tomto smere značne zaktivizovali, i keď s nerovnakou intenzitou a kvalitou.²⁰

Starostlivosť o toto výnimočne cenné historické mesto síce podporila vláda SSR uznesením, č. 307/1970, podľa ktorého mali zodpovedné orgány zabezpečiť prípravu územno-projektovej dokumentácie všetkých pamiatkových rezervácií na Slovensku. Toto uznesenie zostalo v podstate len na papieri. Ku zlepšeniu situácie došlo až v roku 1977, kedy vláda v záujme intenzívnejšej ochrany najcennejších mestských rezervácií prikázala ďalším uznesením č. 69/1977 zabezpečiť dôraznejší postup záchrany mestských pamiatkových rezervácií v Bardejove, Levoči, Kremnici a Banskej Štiavnici. Už na rokovaní v roku 1950, ale zdôraznene v roku 1977, sa konštatovalo, že „v priebehu storočí sa mesto Banská Štiavnica formovalo v jeden uzavretý urbanisticky a architektonicky vyvážený celok a spolu s neopakovateľným krajinným prostredím boli vytvorené nenahraditeľné hodnoty patriace celej spoločnosti“. Taktiež sa v týchto dokumentoch uvádza, že „vzhľadom na mimoriadne cenné prírodné prostredie a výrazné urbanistické formovanie mesta do jednoliateho architektonického celku sa vytvorili jedinečné hodnoty, ktorých reanimácia a využitie má osobitý význam pre našu spoločnosť“.²¹

V správe predloženej do Predsedníctva vlády SSR v novembri 1977 bolo MK SSR uložené zabezpečenie vypracovania návrhu na vyhlásenie CHKO Štiavnické vrchy do 31. decembra 1978. Toto opatrenie bolo akceptované aj uznesením vlády SSR č. 58 z 22. februára 1978. CHKO Štiavnické vrchy bola vyhlásená 22. novembra 1979 vyhláškou MK SSR č. 124.²²

²⁰ HERČKO, I. 1988: Ochrana banských technických pamiatok na Slovensku. In Rudy, 38, č. 11, s. 38 – 39.

²¹ KLINDA, J. 2000: Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo. Bratislava, ROAD, MŽP SR, 97s.

²² TRČKA, D. a kol. 2002: Chránená krajinná oblasť Štiavnické vrchy. Banská Bystrica: Štátna ochrana prírody SR, Správa CHKO Štiavnické vrchy.

Vyhlásenie budov akademie za národné kultúrne pamiatky

Jedná sa o budovy, ktoré využívala Banícka a lesnícka akadémia v čase svojho pôsobenia v rokoch 1764 – 1919. Pre výučbu poslucháčov až do vybudovania vysokoškolského areálu v Hornej botanickej záhrade v rokoch 1890 – 1912 využívala akadémia pre umiestnenie jednotlivých katedier viaceré meštianske a erárne objekty, pretože samostatný a väčší objekt pre umiestnenie všetkých katedier sa v meste nenachádzal. Tieto boli stavebne upravované podľa potreby jednotlivých katedier pre umiestnenie posluchárňí, laboratórií, zbierok a iné účely. Číslo pod akým ich eviduje Pamiatkový úrad budeme uvádzať na konci charakteristiky objektu. Bolo to týchto 11 stavebných objektov:

Chemické laboratórium

Pozemok, kde stojí laboratórium, kúpil banský erár v roku 1911 od mešťana Pulíka za 18 000 korún. Dom, ktorý stál na pozemku zbúrali. Nová trojpodlažná eklektická novorenesančná budova je z roku 1912. Pôvodné laboratórium Banskej a lesníckej vysokej školy. Má do šírky rozvinutý pôdorys s troma dvorovými krídlami. Pätnásťosová fasáda členená bosovanými iónskymi pilastrami. Stredná časť budovy prevýšená a zdôraznená štítom a hranolovými vežičkami. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísané pod č. ÚZPF 2503/1.

Chemická škola

Pri príprave terénu pred výstavbou budovy museli odstrániť sedem obytných domov. Projekty budovy zhotovili na základe konkurzu budapeštiansky stavitelia Lahne a Strengé, ktorí ju aj stavali. S výstavbou sa začalo r 1898. Slávnostné otvorenie sa konalo 30. júna 1900. Novorenesančná trojpodlažná stavba pôvodne hlavná budova býv. Banskej akademie. Keď v roku 1918 akadémiu zrušili, do uprázdnenej budovy umiestnili Štátnu priemyselnú školu chemickú. Budova s pôdorysom rozvinutým do šírky a s hlavným vstupom v strednej časti. Fasáda má tri silne vystupujúce a prevýšené rizality, celé prízemie kvádrovú bosáž, na poschodiach bočných rizalitov pilastre. K budove vedie od Akademickej ulice jednoramenné voľné schodište. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaná pod č. ÚZPF 2503/2.

Lesnícka škola

Trojpodlažná novorenesančná budova z roku 1888 – 1889, postavená pôvodne pre vysokú technickú školu. Roku 1807 pri Banskej akademii zriadená katedra lesníctva bola

pôvodne na Trojičnom námestí č. 203. R. 1846 povýšili katedru lesníctva na Lesnícku akadémiu, pre ktorú v roku 1888 – 1889 postavili novú budovu. Roku 1918 maďarská vláda presťahovala Lesnícku akadémiu do Šopronu. Do uvoľnenej budovy umiestnili roku 1919 Vyššiu lesnícku školu, od roku 1954 premenovanú na Lesnícku technickú školu v Banskej Štiavnici. Budova má do šírky rozvinutý pôdorys s troma dvorovými krídlami a stredným prevýšeným pavilónom. Fasáda horizontálne členená kordónovými rímsami. Jednotlivé etáže odstupňované povrchovou úpravou: na prízemí je ťažká kvádrová rustika, na prvom poschodí pásová bosáž, druhé poschodie hladké. Stredný pavilón členený pilastrami a zdôraznený balkónom na štvorstĺpovom portiku, konzolovou korunnou rímou a osobitne upravenou strechou. Za budovou botanická záhrada, založená v 2. štvrtine 19. stor. profesorom Feistmantlom. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaná pod č. ÚZPF 2503/3.

Fortuna

Klasicistická pochodová budova zo začiatku 19. stor. Názov „*Fortuna*“ pochádza od fresky, znázorňujúcej bohyňu šťastia, ktorá bola na strope prízemnej časti budovy. V tejto časti bol pôvodne umiestnený letný hostinec. Po zakúpení budovy a tzv. dolnej botanickej záhrady erárom bola v nej umiestnená lesnícka katedra akadémie. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaná pod č. ÚZPF 2503/5.

Mestská nemocnica, Gerambov dom

Pôvodne renesančný dom z 2. pol. 16 storočia, prestavaný v 2. pol. 18. stor. v barokovom slohu. Na prízemí v zadnej časti budovy je pôvodný renesančný portál s datovaním 1578 a s baníckym znakom. Dom patrila bohatej rodine Gerambovcov, ktorá vlastnila početné bane, hutu a založila továreň Sandrik. Časť domu používala aj banská akadémia, ktorá tam mala do roku 1891 poslucháreň, knižnicu a zbierku modelov. V zadnom trakte domu bola mestská nemocnica, v prednom bol určitú dobu okresný súd a väznica. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaný pod č. ÚZPF 2503/6.

Belházyho dom

Patrí medzi najkrajšie renesančné stavebné pamiatky. Dom dal postaviť štiavnický valdburger Žigmund Eggstein von Ehrenegg roku 1616. V roku 1756 ho získal štiavnický richtár Ján Belházy. Budova mala pôvodne pôdorys tvaru L s arkierom a loggiou. V 18. stor. bola v dvornom krídle pribudovaná arkádová chodba a dve ďalšie krídla k hlavnej fasáde. Dvor z ulice je uzatvorený klasicistickou ohradou s portálom datovaným roku 1808. Na

renesančnom arkieri je pozoruhodná kamenárska výzdoba, na renesančnom dvornom krídle sú 3 barokové figurálne maľby. Stredný mášhaus na 1. poschodí má klenbu so štukovými obrazcami, ostatné miestnosti sú sčasti klenuté, sčasti plochostropé. Niektoré majú pretiahnutý stredný trám. V rokoch 1770 – 1900 bola v budove umiestnená katedra chémie s laboratóriami, neskôr aj katedra fyziky banskej akadémie. V 70. rokoch 19. stor. bola v budove umiestnená aj banská škola. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaný pod č. ÚZPF2503/7.

Kammerhof

Najväčším stavebným komplexom v meste je sídlo komorných grófov - Kammerhof. Objekt bol viackrát prestavovaný a zväčšovaný, takže sa na ňom dajú pozorovať všetky stavebné slohy. V zadnej časti budovy možno nájsť románsko-gotické prvky, charakter budovy je však renesančný z polovice 16. stor. Aj dolná časť je v jadre renesančná. Keďže budova ležala na okraji opevnenej časti mesta, má fortifikačný charakter. Od roku 1598 sa Komorský dvor stal sídlom hlavných komorných grófov, ktorí mali vrchný dozor nad baňami, hutami, mincovňami, železiarňami, komorskými panstvami a lesmi, nad odborným školstvom, zdravotníctvom a boli aj komisármi pre sedem stredoslovenských banských miest. Po prvej svetovej vojne sídlilo v budove Štátne banské riaditeľstvo, od roku 1946 podnikové riaditeľstvo Rudných baní a od konca roku 1966 používa budovu Slovenské banské múzeum. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaný pod č. ÚZPF 2503/8.

Krečsmáryho dom

Pôvodne neskorobarokový dom priechodného typu na starších základoch. Vznikol v 2. pol. 18. stor. spojením dvoch gotických domov. Štvorkrídlový pôdorys so stredným dvorom. V zadnom krídle druhý priechod so zvyškom gotického portálu. Fasáda je klasicistická. Vo dvore domu bola studňa s tečúcou vodou. V budove začal v roku 1764 prednášať prvý profesor Baníckej akadémie v B. Štiavici Mikuláš Jacquin.

Ďalší archívny výskum, ktorý systematicky vykonáva PhDr. Mikuláš Čelko v Štátnom okresnom archíve v Banskej Štiavnici, však toto konštatovanie nepotvrdil. Vlastníkom domu bol v tom čase bývalý mestský richtár Ján Ignác Oberaigner, a nie Ján Krečsmáry, ktorý v tom čase vlastnil len budovu starej pošty a bývalého mestského špitála. Na základe tejto skutočnosti tak vznikli určité pochybnosti o skutočnom umiestnení sídla prvej vznikajúcej katedry akadémie. M. Čelko je názoru, že v tejto budove prvá katedra umiestnená nebola a je viac pravdepodobné, že bola zriadená v budove bývalej nemocnice, ale nevylučuje ani

možnosť jej umiestnenia v budove starej pošty.²³ V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaný pod č. ÚZPF 2503/9

Fritzovský dom

Pôvodne renesančný jednoposchodový waldbürgerovský dom, ktorý patril rodine Fritz von Friedenlieb. Leží na žile Špitaler. V polovici 18 storočia bol prestavaný. Roku 1891 ho kúpil banský erár a prestaval ho podľa projektov profesora Šuleka na správnu budovu banskej a lesníckej akadémie. Fasáda budovy je bohato členená rustikou, pilarstrámi, združenými oknami a sgrafitovými pásmi, v ktorých sú banícke a lesnícke emblémy. Mrežové brány z roku 1885 od zámočníka K. Fizélyho. V budove sa už od začiatku 19 stor. konávali mestské plesy, bola v nej kresliareň, zbierky a knižnica akadémie. Po prestavbe sídlil v budove rektorát. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaný pod č. ÚZPF 2503/10.

Berggericht

Na meste terajšieho barokového domu stál pôvodne renesančný dom asi z polovice 16. stor. Okolo polovice 18. stor. bol dom prestavaný v barokovom slohu. Fasáda domu je hladká s nadokennými rímsami a nárožným kruhovým arkierom. Mášhaus i miestnosti na prízemí sú zaklenuté valenou klenbou. Stropy na 1. a 2. poschodí sú ploché so štukovými rámami a ozdobami. Pred budovou bola fontána sv. Floriána. Do zadného traktu budovy ústi tzv. Nová štôlna Michal a malá stredoveká štôlnička. Na začiatku 18. storočia patril dom významnému prívržencovi Františka Rákócziho II., lekárovi a hlavnému komornému grófovi Gottfriedovi Hellenbachovi. V rokoch 1792 – 1854 bol v budove Dištriktuálny banský súd a v roku 1854 – 1859 Banský kapitanát. Neskôr užívala budovu Banícka a lesnícka akadémia. V roku 1927 bolo v nej zriadené Štátne banské múzeum. D. Štúra. V súčasnosti je tam geologická expozícia Slovenského banského múzea a Informačné centrum Geoparku. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaný pod č. ÚZPF 2503/11.

Žemberovský dom

Neskorogotický dom mášhausového typu z roku 1538. Vznikol spojením dvoch starších domov. V 17. stor. ho upravovali. Má pôdorys tvaru U s malým dvorom. V spodnom mášause gotické okno a portál. V horných predsieňach renes. lunetové klenby. Pivnice vo svahu v úrovni prízemia. Fasáda sedemosová novorenesančná s kvádkovou bosážou. V

²³ HERČKO, I. 2008: Banícka a lesnícka akadémia slovom a obrazom. Ústav vedy a výskumu UMB, Banská Bystrica, s. 156 – 157.

šiestej okennej osi neskorogotický sedlový portál s profilovanou šambránou datovaný roku 1538. Nad portálom kamenný erb rodiny Rothahn- Rubigall z Ľupče a heslo Speet patientia s letopočtom 1692. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaný pod č. ÚZPF 2503/12.

Mestský hrad, tzv. Starý zámok

Na výbežku Paradajzu postavili obyvatelia mesta už začiatkom 13. stor. kostol P. Márie. Okolo kostola bol cintorín. Kostol stavali ako trojlod'ovú románsku baziliku, ktorá mala na konci hlavnej lode štvorcové presbytérium. Bočné lode boli ukončené polkruhovými apsidami. Na opačnej strane lode, ale v jej pôdoryse stála veža. V 15. stor. bol kostol a cintorín obohnaný múrom. Z najpozoruhodnejších exponátov múzea na Starom zámku sú neskorogotické sochy sv. Kataríny a Barbory. Na svahu pod Starým zámkom stála zvonica, ktorú zbúrali po prestavbe zámockej veže. V roku 1970 bol vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaný pod č. ÚZPF 2480/1-17.²⁴

Uznesenie vlády o záchrane a obnove Banskej Štiavnice z roku 1978

Najvýznamnejším medzníkom pre záchranu Banskej Štiavnice v 20. stor. bol rok 1978. K záchrane a obnove Banskej Štiavnice a budovaní technickej a sociálnej infraštruktúry v meste prijala Slovenská vláda 22. februára 1978 uznesenie č.58. Uznesenie bolo zaevidované v zbierke zákonov pod číslom 58. Napriek najrôznejším ideologickým bariéram sa vtedy podarilo presadiť veľkorysý projekt záchranu Banskej Štiavnice, ktorý do značnej miery pomohol zachovať pamiatkovú podstatu mesta. Napriek tomu, že v administratívno - direktívnom systéme riadenia ekonomiky neboli zdroje určené na pamiatkovú obnovu mesta vždy dostatočne efektívne použité, podarilo sa rozsiahlou údržbou, veľkými opravami a komplexnou obnovou zachrániť viac ako 40 pamiatkových objektov.²⁵

Hlavným podnetom sa stalo uznesenie vlády Slovenskej socialistickej republiky z 22. februára 1978 (nadväzujúce na uznesenie č. 69/1977). Je to dokument ktorý, riešil problémy toho mesta komplexne a vyžadoval od všetkých zúčastnených špecifický prístup. K tomuto uzneseniu sa rozvinula široká diskusia na stránkach týždenníka *Nové Slovo*, z ktorého sme vybrali najdôležitejšie časti dotýkajúce sa týchto uznesení.

Vládne uznesenie č. 58/1978 zdôrazňuje, že Banská Štiavnica a Kremnica vyhlásené 1. júna 1950 za mestá s pamiatkovou rezerváciou, majú vo svojom historickom vývoji

²⁴ GINDL, J. 1968: Banská Štiavnica a okolie. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, s. 56 – 68.

²⁵ Anonymus 1978: Uznesenie vlády SSR z 22. februára 1978.

významné postavenie v oblasti kultúrnej, hospodárskej, výtvarnej a urbanisticko-architektonickej. Záchranu pamiatok v Banskej Štiavnici podmieňovalo splnenie týchto základných úloh: do konca roku 1979 sa malo postaviť 70 bytov na sídlisku Juh, v roku 1980 začať s výstavbou sídliska Drieňová s 1400 bytmi, ZDŠ a v roku 1981 nemocnicu s poliklinikou a hromadnými garážami. Bolo dôležité vybudovať 1. časť obchádzkovej komunikácie II/525 Hájik – Pleta, ktorá by čiastočne odbremenila historický stred mesta od ťažkej nákladnej dopravy. Konečným riešením dopravnej situácie v Banskej Štiavnici bolo vybudovanie 2. časti obchádzkovej cesty II/524 Pleta – Stará Pracháreň.

Podľa spomínaného vládneho uznesenia bolo treba zrekonštruovať kanalizačný zberač pod mestskou pamiatkovou rezerváciou a vybudovať čistiacu stanicu odpadových vôd.

Aby to najdôležitejšie záchrana kultúrnych pamiatok pokročila, mal Pamiatkostav Žilina zvýšiť objem stavebných prác zo 4,5 milióna korún v roku 1978 na 7 miliónov korún v roku 1979 a 10 miliónov korún v roku 1980. Od 1. septembra 1979 sa malo v meste zriadiť odborné učilište Pamiatkostavu, aby sa dostatok mladých odborníkov vychovával priamo v Štiavnici, kde ich mala čakať práca najmenej na desať rokov.

V týchto súvislostiach mal veľké povinnosti Projektový ústav kultúry a Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Slovenský úrad geodézie a kartografie a Slovenský geologický úrad.²⁶

Na riešení komplexu problémov Banskej Štiavnici mali povinnosť podieľať sa ministri výstavby a techniky, priemyslu, lesného a vodného hospodárstva, stavebníctva, vnútra, školstva, zdravotníctva, kultúry, Stredoslovenský KNV, ONV v Žiari nad Hronom, a samozrejme Mestský národný výbor v Banskej Štiavnici.

V materiáloch sa konštatovalo, že záchrana historického jadra v B. Štiavnici a života schopnosť mesta do budúcnosti spočíva tak v záchrane a obnove kultúrnych pamiatok ako aj vo vyriešení kľúčových problémov technickej a sociálnej infraštruktúry: najmä vylúčenie ťažkej nákladnej dopravy z mestskej pamiatkovej rezervácie vybudovaním obchvatových komunikácií, rekonštrukcia kanalizačnej a vodovodnej siete, zmena palivovej základne, výstavba bytov a objektov občianskej vybavenosti z dôvodov uvoľňovania objektov určených k oprave a pod.²⁷

²⁶ JANCURA, V. a kol. 1979: Správa z Banskej Štiavnice. In Nové Slovo, č. 7, s. 1 – 3.

²⁷ MACHALA, D. 1979: Verejnosť nevidí pod povrch. In Nové slovo, č. 11, s. 4.

Architektonické pamiatky

Banská Štiavnica, leží uprostred malebne dramatického prírodného reliéfu centra Štiavnických vrchov. Prírodné prostredie svojim pôvabom a vznešenosťou, predovšetkým však bohatstvom rudných ložísk drahých kovov ukrytých v útrobach zeme, ovplyvnilo vznik architektonickej a urbanistickej štruktúry mesta, ktorá je svojimi osobitosťami jedinečná nielen na území Slovenska, ale aj v strednej Európe. Hlavným nositeľom originality je predovšetkým umiestnenie mesta v nezvyčajne modelovanom prírodnom prostredí v kontraste s kompaktnou zástavbou architektonických pamiatok slohovej architektúry, ktorá plynulo prechádza do rozptýlenej zástavby skromného baníckeho osídlenia vo vzťahu s technickými pamiatkami, súvisiacimi s baníctvom a hutníctvom priamo v štruktúre mesta.²⁸ Z architektonických pamiatok uvedieme aspoň tri architektonické skvosty Banskej Štiavnice a to Radnicu, Kalváriu a Klopačku.

Radnica je pôvodne prízemný gotický dom zo 14. storočia, v ktorom zasadala mestská rada. V roku 1488 bola radnica prestavaná na poschodovú budovu. Začiatkom 16. storočia bola k budove pristavaná kaplnka sv. Anny, ktorá bola v 18. storočí zbúraná, čo potvrdil aj posledný prieskum v roku 2009 a na jej mieste bolo postavené súsošie Panny Márie. Dnešnú podobu dostala radnica v rokoch 1787 – 1788. V interiéri radnice sa nachádza stropná baroková freska symbolizujúca spravodlivosť. V suterénnych priestoroch radnice bola mestská väznica. S budovou radnice sú spojené dva štiavnické divy. Vchod do radnice zo zadu a vymenené ručičky na vežových hodinách. Pri vchode do radnice je umiestnená tabuľa, pripomínajúca zápis Banskej Štiavnice na Listinu svetového, kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.²⁹

Kalvária tvorí komplex sakrálnych stavieb na kopci nazývanom „*Scharfenberg*“. Stavba sa vykonávala od 14. septembra 1751. Stavba Kalvárie stála 27 245 zlatých, väčšinou z darov štiavnických rodín a ťažiarov. Celý komplex pozostáva zo štyroch častí. Z troch úvodných kaplniek, piatich väčších stavieb a kríža, situovaných v osi celej kompozície zo siedmych staníc, postavených pri chodníku na ľavej strane od osi a zo siedmych staníc, postavených pri chodníku napravo od osi. Stanice majú tvar kaplniek s polkruhovo ukončeným obzorom. V plytkom obzore sa nachádza reliéf. Prvé tri znázorňujú odchod Ježišov na verejnú činnosť, pokúšanie od diabla a umývanie nôh. Prvou stavbou v osi Kalvárie je dolný kostol. Jeho súčasťou je kaplnka, dve veže a oltáre v ich prízemí. Na jednej strane medzi kaplnkou a vežou

²⁸ LICHNER, M., a kol. 2002: Banská Štiavnica – Svedectvo času. Banská Bystrica, HARMONY, s. 148

²⁹ LICHNER, M. 1999: Banská Štiavnica – svetové kultúrne dedičstvo. Mesto Banská Štiavnica, HARMONY, s. 28.

je sakristia, na druhej strane byt strážcu Kalvárie. Kríž na kamennom podstavci stojí na svahu nad dolným kostolom. Sväté schody sú napodobeninou rímskych svätých schodov pri Laterénskej bazilike.

Na štiavnickej kalvárii je 34 schodov a v každom z nich bola relikvia niektorého svätca. Stanica „Hľa človek“ (Ecce homo) je dvojetážová baroková kaplnka. V Spodnej časti je figurálna scéna korunovanie tŕním, v hornej výjav, v ktorom Pilát ukazuje Krista zástupu. Horný kostol pozostáva z oválnej lode medzi hranolovými vežami. Lod' má vysoký polkruhovo ukončený portál medzi dvojicami iónskych stĺpov, poškodených počas vojnových udalostí roku 1945. V lodi je oltár zasadený do umelo vytvoreného kopca kalvárie. Na kalvárii je trojica krížov s telom Krista a dvoch lotrov, pod krížom postava P. Márie, apoštola Jána a Márie Magdalény. Pod oltárom je očistec. Boží hrob – kaplnka na opačnom svahu kopca obsahuje oltár a za ním hrob s mŕtvym telom Kristovým. Pri hrobe sochy troch žien s nádobami masť. Sedem kaplniek na ľavej znázorňuje utrpenie Kristovo. Sedem kaplniek na opačnej strane znázorňuje bolesti P. Márie. Od čias protitureckých bojov stála na vrchole „Scharfenbergu“ vartovka. Bola používaná ako pozorovateľňa a dávali sa z nej znamenia pred blížiacim sa nepriateľom.³⁰

Klopačka je dvojposchodová vežovitá renesančno-baroková stavba z roku 1681. Vo veži Klopačky je umiestnené zariadenie, ktoré klopaním oznamovalo baníkom čas fárania. Klopanie sa ozývalo aj pri sviatočných príležitostiach, baníckych poradách, ale i pri pohreboch a požiaroch. Prízemie budovy sa v 18. storočí používalo ako väzenie pre baníkov odsúdených banským súdom.³¹ Budova klopačky prešla do správy Slovenského banského múzea, ktoré tam zriadilo expozíciu *Triedne boje baníkov na Slovensku*, neskôr dočasnú expozíciu vývoja banskej techniky na Slovensku, v ktorej boli vyinštalované okrem iného aj funkčné modely vodostĺpcových čerpacích strojov J. K. Hella. Tieto modely boli neskôr premiestnené do stálej expozície *Baníctvo na Slovensku* v Kammerhofe a z baníckej klopačky, tohto architektonického skvostu mesta sa stala obyčajná čajovňa.

Po zrušení expozície Banskej techniky v súvislosti s realizáciou novej banskotechnickej expozície v Kammerhofe po ukončení jeho generálnej opravy, bývalí primátor mesta Ing. M. Lichner CSc. po zápise mesta na listinu kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO navrhoval, aby sa v tomto objekte realizovala trvalá expozícia venovaná tomuto historickému zápisu, čo však vtedajšie vedenie múzea neakceptovalo a priestory v Klopačke prenajalo na komerčné účely – na zriadenie čajovne.

³⁰ LICHNER, M., a kol. 2002: Banská Štiavnica – Svedectvo času. Banská Bystrica, HARMONY, s.152 – 153.

³¹ ČELKOVÁ, M. 1976: Klopačka ožije. In Život, 26/1976, s. 48.

Pamiatková starostlivosť v rokoch 1978 – 2008

Vykonané reštaurátorské a prieskumné práce ukázali náznaky akéhosi funkčného zónovania historického jadra, ktoré konečný návrh rešpektuje a umocňuje. Funkčné zóny boli vymedzené v štyroch ucelených urbanistických priestoroch: Trojičné námestie s meštianskymi domami a Starým zámkom ako zóna kultúrohistorická, priestor námestia okolo budovy mestského úradu ako zóna administratívna, uličný priestor ulice Andreja Kmeťa ako zóna kultúrospoločenská a priestor Akademickej ulice ako areál škôl s botanickými záhradami. Najvýznamnejšou a najcennejšou časťou centrálnej mestskej zóny je historické jadro, predovšetkým urbanistický priestor Trojičného námestia, ktorý vymedzuje územný plán ako kultúrohistorickú zónu. Námestie je zachované v pôvodnej podobe. Pri regenerácii historického jadra si vyžaduje najväčšiu pozornosť súčasný technický stav objektov. I keď jednotlivé zóny majú svoju prevládajúcu charakteristiku, pre oživenie a dokončovanie sa v nich budú spájať rôzne funkcie.

Lievikovitý pôdorysný tvar Trojičného námestia vytvárajú po oboch stranách meštianske domy, ktoré prešli prestavbami rôznych slohov (gotika, renesancia, barok a klasicizmus). Morový stĺp sv. Trojice v barokovom slohu situovaný v strede námestia tento urbanistický priestor dotvára. Bohatšie zdobené predné trakty budov prechádzajú v hospodárske trakty opierajúce sa o okolitý svahovitý terén, sú obklopené záhradami. Nachádzame tak dokonalú symbiózu technického diela s krajinou. Charakteristickou zvláštnosťou týchto objektov je, že nie sú podpivničené, pretože na pivničné priestory boli upravené štôlne, ústiace do nádvorí viacerých meštianskych budov.³²

Reštaurátorský a stavebný prieskum kultúrnych pamiatok

V územnoplánovacej dokumentácii bolo rozhodnuté, že v prvej etape prestavby centrálnej mestskej zóny Banskej Štiavnice sa bude rekonštruovať komplex Trojičného námestia v ktorom bolo treba zrekonštruovať 23 vzácných budov (z nich bola väčšina v prevádzke) a celý komplex vlastného námestia, systému ulíc, sadových a terénnych úprav, všetkých inžinierskych podzemných i nadzemných zariadení, a to s nadväznosťou na celomestskú infraštruktúru. Pritom sa predovšetkým zohľadňovalo to, že nemôže ísť len o záchranu týchto hmotných i duchovných hodnôt ale, že musí ísť o ich regeneráciu, o komplexné oživenie kde nájde svoje prostredie súčasný i budúci obyvateľ.

³² NAGY, E. 1977: Územný plán centrálnej mestskej zóny s historickým jadrom. In Pamiatky a príroda, 26, č. 4, s. 12 – 15.

V osemdesiatych rokoch 20. storočia sa realizoval jeden z najväčších reštaurátorských a stavebných prieskumov v Banskej Štiavnici. Z architektonických a archeologických výskumov poľských podnikov CHZB – Budimex a PKZ (Pracownie konserwacji zabytków) Gdaňsk, Poznaň a Wrocław,³³ realizovaných vo viacerých meštianskych domoch v Banskej Štiavnici, boli vypracované komplexné a rozsiahle materiály. Jednalo sa tu hlavne o Námestie sv. Trojice, Morový stĺp a ľavú časť Ulice A. Kmeť'a. Židovskú synagógu využívali poľskí reštaurátori ako svoje pracovisko a dokumentačné stredisko.

Pri rozboroch vplyvu banskej činnosti na povrchové objekty boli vyčlenené tri kategórie. Do prvej kategórie boli zaradené banské diela v hĺbke 70 – 120 metrov pod povrchom v tejto oblasti leží 234 objektov a účinky vplyvov z poddolovania na povrchové objekty sú tu prakticky zanedbateľné. Do druhej kategórie boli zaradené banské diela situované 40 – 70 metrov pod povrchom. Účinky banskej činnosti sa môžu prejavovať na povrchové objekty, čo bolo treba vhodne zohľadniť pri rekonštrukcii objektov, pretože v tejto oblasti sa nachádzalo 58 objektov. Tretiu kategóriu tvorili banské diela v hĺbke 0 – 40 metrov pod povrchom. Táto kategória je pre povrchové objekty zvlášť nebezpečná a preto sa bolo treba s každým objektom zaoberať a vyriešiť jeho stabilizovanie vhodným spôsobom. V tejto oblasti sa nachádzalo 80 objektov.

Uvedený počet objektov v jednotlivých kategóriách zahŕňal všetky objekty pamiatkovo chránené i nechránené. Strednú oblasť mesta ovplyvňuje žila Špitáler, prebiehajúca stredom Radničného námestia popod Fritzovským domom, ktorej dobývky sa zaraďujú do druhej a tretej kategórie. Narušeniu pamiatkového objektu a jeho havarijnému stavu predchádzalo vždy narušenie rovnováhy síl vo vlastných konštrukciách, a to bezprostrednou príčinou spočívajúcou v konštrukcii samej alebo nedostatočnou či žiadnou údržbou, ktorá zohrávala veľmi dôležitú úlohu pri narušovaní a deštrukcii objektov.

Jednými z najväčších nepriateľov pamiatkových objektov bola voda, či už povrchová alebo spodná. Povrchové vody z priľahlých svahov zaplavovali dvory, poškodené strešné odpady neboli zvedené do kanalizácie a ak tak aj bolo, nefunkčná kanalizácia neplnila svoju funkciu. Povrchová voda zmáčala murivo, ktoré sa rozpadávalo, podmáčala základy a základovú zeminu, ktorá strácala svoju pôvodnú únosnosť, objekt klesal a vznikali trhliny a deštrukcie.

Zrútenie priečelia budovy 48/II až 49/II na Trojičnom námestí 14. mája 1969 bolo spôsobené tým, že roh Jonasovho domu podmáčala povrchová voda zo strešného žľabu, čo

³³ VOLKOVÁ, T. 2003: Zbierka výskumných správ 1915 – 2004. Archívne fondy a zbierky Pamiatkového úradu SR.

konštatoval statik V. Rozinaj už v decembri 1968, keď vypracoval návrh na statické zabezpečenie ohrozených objektov. Jeho návrh sa nere realizoval a tak sa časť budovy sa v máji 1969 zrútila.

Veľmi vážna bola situácia bola na objekte Ev. a. v. kostola. Statickým prieskumom sa zistilo, že hlavnou príčinou deštrukcie kostola bola povrchová a splašková voda, ktorá sa nedostávala do kanalizačného zberača, ale presakovala pod základy kostola aj susedného domu, podmáčala ich a základová zemina strácala svoju pôvodnú únosnosť.

Pre záchranu a statické zabezpečenie pamiatkových objektov navrhoval V. Rozinaj urobiť kategorizáciu narušenia pamiatkových objektov s tým, že sa určí stupeň statických porúch. Havarijné objekty odporúčal predbežne staticky zabezpečiť drevenou výstužou a iným vhodným spôsobom. Navrhol odstrániť nedostatky v údržbe pamiatkových objektov, zabezpečiť opravu strešnej krytín, strešných žľabov a rúr a urobiť tiež podrobný statický prieskum a inžinierskogeologický prieskum všetkých objektov. Navrhol aj ich vhodné statické zabezpečenie.³⁴

Ochrana baníckych technických pamiatok

v súvislosti zo vznikom CHKO Štiavnické vrchy

Samostatnú kategóriu pamiatok v Banskej Štiavnici tvoria banícke a hutnícke technické pamiatky, ktoré boli poňaté v rámci svojej ochrany do projektu novo zriaďovanej CHKO Štiavnické vrchy.

O vyhlásenie zákonnej ochrany Štiavnických vrchov sa zaslúžil JUDr. Jozef Klinda, ktorý bol v roku 1978 za Ministerstvo kultúry SSR gestorom dopracovania a realizácie uznesenia Zásad ďalšieho rozvoja štátnej ochrany prírody v SSR schválených vládou 1. septembra 1976. Ďalšie budovanie veľkoplošných chránených území bolo základnou tézou tohto uznesenia. JUDr. J. Klinda navrhol vládne opatrenia na zabezpečovanie osobitnej ochrany kultúrnych pamiatok a ich okolia v Štiavnických vrchoch, vrátane prírodných a krajinárskych hodnôt.

Vyhlásením Štiavnických vrchov za chránenú krajinnú oblasť za účelom ochrany a zveľaďovania prírodných hodnôt v Štiavnických vrchoch, ale zároveň aj za účelom ochrany širšieho okolia pamiatkovej rezervácie a zvlášť ochrany technických pamiatok rozptýlených vo voľnej prírode a zverejnením vyhlášky Ministerstva kultúry SSR č. 124/79 Zb. z 22. septembra 1979 sa Štiavnické vrchy zaradili do siete veľkoplošných chránených území

³⁴ ROZINAJ, V. 1977: Problematika statického zabezpečenia historického jadra Banskej Štiavnice. In Pamiatky a príroda, 26, č. 4, s. 16 – 18.

Slovenska a jej cieľom bola ochrana širšieho zázemia urbanistického skvostu - Banskej Štiavnice.

Chránená krajinná oblasť Štiavnické vrchy bola projektovaná a vyhlásená v zmysle vládneho uznesenia č. 58/78. Rozhodujúcim motívom vyhlásiť toto územie za chránené neboli prírodné hodnoty, aj keď sú všeobecne známe, ale veľké, ba v relácii k ploche najväčšie množstvo nehnuteľných, viac – menej zachovalých pamiatok technického vývoja, stavebno-technických a kultúrohistorických pamiatok na Slovensku, nachádzajúcich sa na území po tisícročia využívanom banskou činnosťou.³⁵

V porovnaní s inými veľkoplošnými chránenými územiami, teda motív značne odlišný. Zatiaľ čo iné chránené krajinné oblasti a národné parky boli vyhlasované v človekom relatívne málo narušených, zalesnených, prevažne horských územiach a vyhýbali sa intravilánom obcí a miest, CHKO Štiavnické vrchy tvorí krajina sformovaná a pretvorená stáročnou činnosťou baníkov. Predovšetkým centrálna časť CHKO je prevažne kultivovaným krajom s množstvom ľudských sídiel, lúkami, pastvinami, záhradami, poliami, banskými haldami a systémom vodných nádrží, tzv. tajchov, ktoré slúžili na zachytávanie zrážkovej vody a spolu s prírodnými jarkami tvorili unikátny vodohospodársky systém.

Z hľadiska kritérií pre veľkoplošnú ochranu území je zaujímavá predovšetkým centrálna časť CHKO. Na banskej mape z roku 1883 je v rudnom poli vyznačených viac ako 300 banských diel (ústí štôlní a šácht), ďalej okolo 130 kilometrov napájacích a náhonných jarkov s desiatkami vodných štôlní a šácht, ďalej okolo 30 tajchov. V súčasnosti sa z nich zachovalo 25 s kapacitou takmer 6 miliónov m³ vody. Z banskoštiavnickej oblasti bola do programu okrem spomínaných tajchov zahrnutá aj pracháreň, šachta František a taviareň huty.

Chápanie správneho významu zachrany pamiatok (najmä baníckych) v prírode, ako živých pamätníkov slovenského baníctva, ktoré nám vydobylo obdiv a uznanie, by sme teda mali brať nielen ako morálnu povinnosť. Pre pochopenie výnimočnosti Štiavnických vrchov spomedzi ostatných CHKO a NP je nevyhnutné poznanie aspoň náčrtu vývoja aj perspektívy, baníctva a následných činností – ako najvýraznejšieho krajinotvorného činiteľa.³⁶

Všetky tieto súvisiace alebo nadväzujúce profesie a činnosti tvorili jeden veľký komplex vplyvov a faktorov, ktorý pretváral a formoval ráz dnešnej krajiny Štiavnických vrchov. Predovšetkým v centrálnej časti ho reprezentuje typický montánný reliéf (banský).

³⁵ HERČKO, I. 1978: Doterajší stav a úlohy ochrany baníckych technických pamiatok na Slovensku. In Památky a příroda, č. 2, s. 75 – 82.

³⁶ HERČKO, I. 1988: Ochrana banských technických pamiatok na Slovensku. In Rudy, 38, č. 11, s. 348 – 349.

Napriek uvedeným negatívam je územie zaradené do II. Kategórie oblasti CR s celoštátnym významom a svojrázne krajinné scenérie, prírodné, historické a kultúrno – historické hodnoty sú stále silnejším magnetom pre tisíce návštevníkov.³⁷

Ďalšie kríženie záujmov, ktorých zdarné riešenie bolo jedným z čiastkových cieľov a poslání Správy CHKO na území bolo zosúladienie záujmov štátnej ochrany prírody so záujmami cestovného ruchu a rekreácie. Ich kapacity sú umiestnené prevažne v okolí tajchov, kde inak hodnotné prostredie devastovala živelná chatová výstavba, chýbajúce inžinierske siete i iné vybavenie atď. Táto čiastková problematika aj tu úzko súvisela s pamiatkárskou problematikou. Štiavnické tajchy sú evidované v štátnom zozname pamiatok ako pamiatky technického vývoja, zároveň sú hlavnými atrakciami pre letnú rekreáciu, ale aj vodnými dielami v zmysle platného zákona o vodách, ktoré však nevyhovovali daným technickým normám. Je to aj otázka sprístupňovania takmer stovky pamiatok, rozptýlených v teréne, spolu so sprístupňovaním prírodných hodnôt, kultúrno – historických hodnôt atď.³⁸

Sieť turistických chodníkov tu už vlastne bola vybudovaná (v Štiavnických vrchoch je ich 512 km), nakoľko organizovaná turistika tu v tom čase už slávila svoju storočnicu (na legendárne Sitno sa vzťahujú jej počiatky v Európe pre stredohorské polohy). Mnohé desiatky kilometrov týchto trás po patričnom vybavení slúžia pre náučné trasy, ktoré majú vo veľkej miere vlastivedný charakter.

Vyššie načrtnuté špecifické úlohy správy územia CHKO Štiavnické vrchy sa vzťahujú v prevažnej miere na ich centrálnu – banícku oblasť. Úlohy, týkajúce sa ochrany prírodných hodnôt, sa vzťahujú na celú časť a taktiež sú veľmi rozsiahle a dlhodobé.

Počet fenoménov, ktoré sa mohli pri uplatňovaní režimu v zmysle vyhlášky MK č. 124/79 kultúrno – výchovné a rekreačne využiť, bol dosť veľký, predovšetkým v centrálnej časti CHKO. Z celkového množstva pamiatok je tu sústredených 80 – 90 %, ktoré sú viac – menej prístupné po turistických trasách.³⁹

Ochране baníckych technických pamiatok bol venovaný aj Seminár o ochrane baníckych technických pamiatok na Slovensku pri príležitosti 20. výročia zahájenia výstavby Banského múzea v prírode, ktorý sa uskutočnil v dňoch 17. – 19. októbra 1985 sa v Štiavnických Baniach z iniciatívy Slovenského banského múzea v spolupráci so Štátnym ústavom pamiatkovej starostlivosti v Bratislave, Slovenským technickým múzeom v

³⁷ anonymus 1999: Štúdiá regionálneho rozvoja regiónu mesta a regiónu Banská Štiavnica. Banská Štiavnica, Agentúra regionálneho rozvoja, Manuskript.

³⁸ HERČKO, I. 2003: Využívanie banskoštiavnických vodných nádrží pre mestský vodovod a lokálne hydroelektrárne. In Spravodaj Banského výskumu, 43, č. 2 – 4, s. 119 – 127.

³⁹ FARBIAK, D. 2008: 20 rokov CHKO Štiavnické vrchy. Výchova a vzdelávanie v ochrane prírody a krajiny, CHKO Štiavnické vrchy.

Košiciach a Slovenskou spoločnosťou pre dejiny vied a techniky pri SAV. Zároveň bol tento seminár zameraný aj na zhodnotenie úloh, vyplývajúcich z Uznesenia vlády SSR č. 155/1982 ku koncepcii záchrany technických pamiatok.

Na záver seminára prijali jeho účastníci 14 odporúčaní a záverov všeobecnej a konkrétnej povahy, z ktorých by bolo vhodné upozorniť na zaujímavé odporúčenie zapojiť zachované objekty v teréne, resp. ich zvyšky do trás turistických a náučných chodníkov a v rámci možností ich chrániť ako súčasť vyhlásených chránených prírodných území. V súvislosti s týmto treba ešte uviesť, že otázky a problémy ochrany baníckych a hutníckych technických pamiatok sú aj predmetom záujmu ďalších vedných disciplín (archeológia, monumentalistika, muzeológia, technické vedy), pričom podľa zákona č. 7/1958 Zb. SNR stali sa rovnocennou zložkou pamiatkového fondu. Ich ochrana však vo viacerých smeroch za ostatnými druhmi pamiatok značne zaostala.⁴⁰

V pamiatkovej starostlivosti sa ďalej formovali snahy o záchranu Banskej Štiavnice a regiónu, ktoré uvedieme v nasledujúcich kapitolách tejto rigoróznej práce.

Zápis na listinu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO

Viac ako trištvrte tisícročia sa píše dejiny mesta Banská Štiavnica. Mnohokrát bolo mesto pokorené a mnohokrát mu bola predpovedaná chmúrna budúcnosť. Ničivé zemetrasenie, turecké nájazdy, smrtonosný mor či vyčerpanie legendárnych rudných žíl vážne ohrozovali existenciu Banskej Štiavnice. Svetlo ľudského ducha však nikdy nedovolilo zvíťaziť ničivým silám. Z viery a nádeje sa vždy podarilo vykresiť iskru, ktorá sa s podporou myšlienkovvej sily človeka sa rozhořela do svetla nových perspektív. Túto iskru sa podarilo vykresiť 9. decembra 1993 v kolumbijskej Cartagene, kde bolo mesto Banská Štiavnica uznané svetovou kultúrnou verejnosťou za svetové dedičstvo. Dlhoročné úsilie samosprávy mesta o získanie medzinárodného uznania Banskej Štiavnice, na základe ktorého by bolo možné budovať budúcnosť mesta, vyvrcholilo 10. decembra 1993 keď bola Výborom pre ochranu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO v zložení 21 zástupcov volených štátov sveta schválená, zaradená a zapísaná spolu s okolitými technickými pamiatkami na Listinu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Medzi 410 najvýznamnejších pamiatkových lokalít sveta ako prvé mesto zo Slovenska.

Súčasne Rada Európy vypracovala pre Banskú Štiavnicu projekt technickej pomoci ako vôbec prvému mestu zo všetkých postkomunistických štátov. Tým bolo zavŕšené viac ako

⁴⁰ HERČKO, I. 1988: Ochrana banských technických pamiatok na Slovensku. In Rudy, 38, č. 11, s. 348.

trojročné sústredené úsilie samosprávy mesta o dosiahnutie tohto cieľa. Zápis na Listinu svetového dedičstva sa stal významnou garanciou záchrany Banskej Štiavnice.

Bol to prvý, ale veľmi dôležitý systémový krok k revitalizácii mesta. Po rokoch ponižovania a pochybností získalo mesto späť úctu a uznanie, ktoré tomuto mestu oprávnené patria. Viac ako 3 roky trvali prípravy na tento akt, kým sa tak rozhodlo v kolumbijskej Cartagene. Je pre Banskú Štiavnicu cťou, že 136 zmluvných štátov Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva uznalo hodnoty sústredené na našom území. Je veľká česť, stáť v jednom rade s egyptskými pyramídami, veľkým čínskym múrom, šikmou vežou v Pizze, moskovským Kremľom, sochou slobody v New Yorku, či s historickými mestami Jeruzalem, Istanbul, Rím, Vatikán, Praha, Varšava či Krakov.⁴¹

Podpísaním Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva sa Slovenská republika zaviazala plniť jeho podmienky, čoho súčasťou bol aj materiál, ktorý je pokračovaním programu záchrany týchto slovenských lokalít a nadväzuje na predchádzajúce materiály schválené vládou Slovenskej republiky.⁴²

Na základe návrhu správy medzirezortnej komisie pre záchranu lokalít zapísaných v Zozname svetového dedičstva za rok 2001, ktorá bola zaslaná členom komisie s pozvánkou na rokovanie, boli prorokované a spresnené jednotlivé body tejto správy a bol prijatý návrh uznesenia. Úlohy rezortov navrhované v uznesení vlády na rok 2002 mali byť financované v rámci ich rozpočtových kapitol. Predkladaný materiál však nepredpokladal zvýšenie nárokov na štátny rozpočet ani na pracovné sily a organizačné zabezpečenie. Tieto dokumenty nám však zostali nedostupné.⁴³

⁴¹ LICHNER, M. 1994: Banská Štiavnica svetové dedičstvo. In Štiavnické noviny, 5, č. 12 z 20. 6. 1994, s. 1

⁴² Je to uznesenie vlády SR č. 35/ 1996 k správe o stave slovenských lokalít zapísaných v Zozname svetového dedičstva, uznesenie vlády SR č. 509/1996 k programu podpôr a koncepcie lokalít, ktoré sú zapísané v Zozname svetového dedičstva, uznesenie vlády SR č. 220/1997 k správe medzirezortnej komisie pre záchranu lokalít zapísaných do Zoznamu svetového dedičstva, uznesenie vlády SR č. 249/1998 k správe medzirezortnej komisie pre záchranu lokalít zapísaných v Zozname svetového dedičstva za rok 1997, uznesenie vlády SR č. 706/1999 k správe medzirezortnej komisie pre záchranu lokalít zapísaných v Zozname svetového dedičstva za rok 1998, uznesenie vlády SR č. 304/2000 k správe medzirezortnej komisie pre záchranu lokalít zapísaných v Zozname svetového dedičstva za rok 1999 a uznesenie vlády SR č. 384/2001 k správe medzirezortnej komisie pre záchranu lokalít zapísaných v Zozname svetového dedičstva za rok 2000. Táto správa hodnotila účasť zainteresovaných strán - rezortov. Štátnych orgánov a samospráv pri záchrane a revitalizácii uvedených lokalít za rok 2001, podľa všeobecnej štruktúry koncepcie rozvoja, ktorá bola schválená uznesením vlády SR č. 509/1996 a následne modifikovaná na konkrétne podmienky podľa charakteru jednotlivých lokalít. Rokovanie medzirezortnej komisie pre záchranu lokalít zapísaných v Zozname svetového dedičstva sa konalo 6. marca 2002 na Ministerstve kultúry SR.

⁴³ KLINDA, J. 2000: Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo. Bratislava, ROAD, MŽP SR, 97s.

Vyhlásenie pamiatkovej rezervácie Banská Štiavnica a Kalvária

Nariadením vlády Slovenskej republiky z 9. augusta 2000 o pamiatkovej rezervácii Banská Štiavnica, bola vyhlásená aktualizovaná a územne rozšírená Pamiatková rezervácia Banská Štiavnica a Kalvária. Nariadenie, ktoré vyšlo v Zbierke zákonov č.280/2000 nadobudlo účinnosť od 1. septembra 2000. Podľa §2 tohto nariadenia vlády cieľom vymedzenia hraníc pamiatkovej rezervácie bolo zabezpečiť ochranu a využívanie historických, urbanistických, architektonických, výtvarných, krajinárskych a kultúrno-spoločenských hodnôt mesta Banská Štiavnica ako lokality zapísanej v Zozname svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.⁴⁴ Toto nariadenie obsahuje v prílohe aj presné vymedzenie hraníc územia Pamiatkovej rezervácie Banská Štiavnica.

Hranice MPR mesta Banská Štiavnica sú vyznačené v mapách evidencie nehnuteľnosti a v mapách územného plánu sídla Banská Štiavnica. Pre zvýšenú ochranu architektonických a urbanistických hodnôt MPR mesta Banská Štiavnica a ochrany významných priestorových väzieb MPR s okolitým prírodným prostredím je vymedzené ochranné pásmo mestskej pamiatkovej rezervácie vyznačené na územnom pláne zóny MPR a CMZ mesta Banská Štiavnica a územnom pláne sídla Banská Štiavnica.

Pre zvýšenú ochranu architektonických a urbanistických hodnôt MPR mesta Banská Štiavnica a ochrany významných priestorových väzieb MPR s okolitým prírodným prostredím bolo vymedzené ochranné pásmo MPR hranicami pozemkov a ich parcelnými číslami.

Mestskú pamiatkovú rezerváciu charakterizuje nedotknutý pôdorys, množstvo architektonických pamiatok v rôznych architektonických slohoch od románskeho až po klasicizmus, pôvodné banícke osídlenie, vynikajúce sochárske diela, mobiliáre v sakrálnych stavbách a múzeách a archeologické lokality. Toto všetko vytvára z MPR neobyčajnú klenotnicu historicko-umeleckých hodnôt.

Nezvyčajný je urbanistický charakter mesta, ktorý je daný prudkými sklonmi terénu dvoch úvalov tiahnucich sa pod Glanzenbergom a Paradajzom. Morfológia terénu ovplyvnila spôsob zástavby z typicky radovej v MPR po samostatne stojace domčeky pôvodne baníckeho osídlenia a trasovanie dopravných a peších komunikácií.

Významnou špecifickou hodnotou je kultúrno-historický význam územia ako výsledok stáročného pôsobenia spoločenských síl (hospodársko-organizačný systém, odborné a školské inštitúcie, osobnosti, vedecké objavy, kultúry života, umelecké diela).

⁴⁴§ 2 nariadenia vlády Slovenskej republiky č. 280/2000 Z. z. o pamiatkovej rezervácii Banská Štiavnica.

Všetky tieto faktory sú predmetom ochrany a východiskom pre revitalizáciu urbanizovaného priestoru MPR v záujme zachovania a zvýraznenia jej hodnôt: hodnoty dokladu historického vývoja, hodnoty diel urbanizmu, architektúry, výtvarného umenia, techniky, hodnoty životného prostredia (prírodného, obytného, pracovného, hygienického).⁴⁵

Zákon o ochrane a rozvoji územia Banskej Štiavnice a okolia z roku 2001

Významným dokumentom pre ochranu a rozvoj územia Banskej Štiavnice bol zákon 100/2001 Z. z. z 30. januára 2001 O ochrane a rozvoji územia Banskej Štiavnice a okolia, na ktorom sa uzniesla Národná rada Slovenskej republiky. Tento zákon nadobudol účinnosť od 1. apríla 2001. Účelom tohto zákona bolo vytvoriť podmienky na plnenie Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva, najmä na zachovanie urbanizovaného priestoru historického jadra Banskej Štiavnice a okolia, zachovanie existujúcich architektonických, umelecko-historických a technických pamiatok v ich pôvodnom prírodnom prostredí, na zabezpečenie obnovy a oživenia stredovekého historického mesta Banská Štiavnica pri súčasnom zachovaní jeho pôvodnosti a celistvosti.

Tento zákon sa vzťahuje na katastrálne územie mesta Banská Štiavnica a katastrálne územia obcí Banská Belá, Banský Studenec, Dekýš, Hodruša-Hámre, Ilija, Podhorie, Repište, Svätý Anton, Štiavnické Bane, Voznica, Vyhne, na ktorých sa nachádzajú technické pamiatky zapísané v Zozname svetového dedičstva. Správu vymedzeného územia vykonáva mesto Banská Štiavnica, ďalšie uvedené obce, ako aj miestne orgány štátnej správy podľa osobitných predpisov.⁴⁶

Vláda Slovenskej republiky v súčinnosti s ústrednými orgánmi štátnej správy vytvorila tým technicko-organizačné a ekonomické podmienky na ochranu a rozvoj vymedzeného územia najmä tým, že sa týmto zákonom zaviazala napomáhať pri zachovaní a rozvoji administratívneho, hospodárskeho a kultúrneho postavenia Banskej Štiavnice v rámci Slovenskej republiky, a bude prerokúvať a schvaľovať programy podpôr na obnovu a oživenie historického jadra Banskej Štiavnice, na záchranu a zachovanie ohrozených architektonických a technických pamiatok, na ochranu pôvodného prírodného prostredia vymedzeného územia, ako aj na budovanie potrebnej technickej a sociálnej infraštruktúry (ďalej len „podporný program“).

⁴⁵ Štatút Mestskej pamiatkovej rezervácie mesta Banská Štiavnica. Všeobecne záväzné nariadenie mesta Banská Štiavnica č.1/1997, schválené Mestským zastupiteľstvom, ktoré nadobudlo účinnosť 22.9.1997.

⁴⁶ Anonymus 2001: Zákon 100/2001 Z.z. O ochrane a rozvoji územia Banskej Štiavnice a okolia.

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky v spolupráci s príslušnými ústrednými orgánmi štátnej správy, mestom Banská Štiavnica a ďalšími obcami bude vypracúvať podporné programy a zabezpečovať ich koordináciu a kontrolu realizácie. Ústredné orgány štátnej správy by mali spolupracovať pri vypracúvaní podporných programov a technicky, organizačne a ekonomicky sa podieľať na ich plnení.

Mesto Banská Štiavnica má okrem povinností uvedených v osobitnom zákone zabezpečovať stavebnú činnosť na území mesta Banskej Štiavnice tak, aby zachovávala, obnovovala a dotvárala objekty vo vymedzenom území. Táto činnosť sa má vykonávať na vysokej architektonickej a technickej úrovni a musí zachovávať historický charakter prostredia. Nová výstavba musí harmonicky dotvárať pôvodný historický, architektonický, krajinný a urbanistický výraz Banskej Štiavnice. Kompozičné a výškové usporiadanie novej výstavby nesmie v diaľkových pohľadoch rušivo ovplyvňovať panorámu a siluety dominant pamiatkovej rezervácie. Hospodárska činnosť v Banskej Štiavnici svojím charakterom, dopravnými a priestorovými nárokmi a akýmkoľvek znečisťovaním prostredia by nemala rušivo vplývať na krajinný, architektonický a urbanistický ráz mesta.

Príprava a realizácia všetkých terénnych úprav, dopravných, vodohospodárskych, energetických, telekomunikačných a ostatných stavieb a prevádzka inžinierskych sietí sa musí realizovať tak, aby nenarušili architektonický výraz jednotlivých pamiatkových objektov i pamiatkovej rezervácie Banská Štiavnica ako celku. Mesto Banská Štiavnica a ďalšie obce musia dbať na to, aby stavebná a hospodárska činnosť na vymedzenom území neohrozovala zachovanie podstaty technických pamiatok zapísaných v Zozname svetového dedičstva a rušivo nevplývala na ich historický vzhľad.

Ochrana a rozvoj územia Banskej Štiavnice a okolia sa môžu finančne zabezpečovať z rozpočtu mesta Banská Štiavnica a rozpočtov uvedených obcí, z rozpočtu ústredných orgánov štátnej správy, rozpočtov štátnych rozpočtových organizácií a štátnych príspevkových organizácií a verejnoprospešných organizácií v súlade so schválenými podpornými programami a s osobitným zákonom. Možnosť využitia príspevkov bola aj zo štátnych fondov v súlade so schválenými podpornými programami a s pravidlami použitia, z dotácií a transferov zo štátneho rozpočtu, a z darov, dotácií a grantov neštátnych inštitúcií, právnických osôb a fyzických osôb.

Štátny dohľad nad ochranou a starostlivosťou o vymedzené územie vykonáva Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky v súčinnosti s Krajským pamiatkovým úradom Banská Bystrica, Obvodným úradom Žiar nad Hronom v rozsahu svojej príslušnosti a pôsobnosti podľa osobitných predpisov a mesto Banská Štiavnica a ďalšie obce v rozsahu

svojej pôsobnosti. Historické mestá, akým je Banská Štiavnica, disponujú mimoriadnou devízou, ktorá by mala byť garantom ich dynamického rozvoja a posilnenia ich postavenia ako centier kultúry a kvalitných destinácií cestovného ruchu. Touto devízou je ich kultúrne a prírodné dedičstvo, ktoré tvorí ich jedinečnú atmosféru – ich *genius loci*.

Bohužiaľ, historickým mestám často chýbajú skúsenosti ako rozumne obnovovať, využívať, adaptovať a manažovať tento jedinečný potenciál tak, aby na jednej strane zabezpečili konkurencie schopnosť týchto miest a dali ľuďom prácu, a na druhej strane, aby jedinečnosť kultúrneho a prírodného dedičstva zachovali, aby neublížili jeho identite. Výsledkom častokrát býva postupný úpadok kultúrneho a prírodného dedičstva a vzápätí aj miest samotných, a jedinečný potenciál ostáva využitý nedostatočne, alebo sa postupne nenávratne stráca.

V spolupráci s poradenskou spoločnosťou Baten&Partners Slovakia podalo mesto projekt do programu Interreg IV. B, ktorý podporí spoluprácu 15 historických miest Európy a odborných inštitúcií, zameraných na revitalizáciu historických centier miest pri zachovaní ich kultúrneho dedičstva. Požadovaná výška nenávratnej finančnej dotácie je 170 000 EUR (cca 5,5 mil. Sk).⁴⁷

Využitie poznatkov z pamiatkovej starostlivosti pre rozvoj mesta od zápisu na listinu UNESCO po súčasnosť

Hodnoty kultúrneho dedičstva sú trvalo ohrozované nielen prirodzenými príčinami chátrania a rozkladu, ale aj zmenami životného štýlu, transformáciou spoločenských a ekonomických podmienok, úpadkom a zánikom tradičných remesiel a techník a uplatňovaním technológií často nezlučiteľných s podstatou a charakterom týchto hodnôt. Napriek rôznym proklamáciám, zakotvením povinnosti každému chrániť kultúrne dedičstvo aj podľa Ústavy Slovenskej republiky, je táto oblasť nášho života a kultúry na nižších úrovniach rebríčka priorít našej spoločnosti. Nepochopenie významu kultúrneho dedičstva pretrvávalo desaťročia počas bývalého režimu, trvá aj dnes v podmienkach transformujúcej sa spoločnosti. Pritom nejde iba o nedocenenie kultúrneho a spoločenského významu dochovaných kultúrnych a historických hodnôt, ale aj o trvalé podcenenie ekonomického významu kultúrneho dedičstva, ktoré v každom vyspelom štáte je nielen zdrojom inšpirácie pre tvorbu nových hodnôt, ale aj zdrojom významných príjmov z rozvoja kultúrnej turistiky. Najmä našou vinou svet ešte neobjavil príťažlivé hodnoty kultúrnych pamiatok, historických

⁴⁷ Anonymus 2008: Správa o stave mesta Banská Štiavnica za rok 2007. MsÚ, Banská Štiavnica, 90 s.

miest, ľudovej architektúry a iných staviteľských klenotov zakomponovaných do jedinečnej prírody.

Práve kultúrne dedičstvo vo svojom širokom a pestrom spektre je tou konštantou, ktorá môže garantovať pretrvanie našej identity v rozširujúcom sa spoločenstve národov a regiónov Európy. Aj preto je nesmierne dôležité, aby v prvom rade pretrvali tieto kultúrne hodnoty v celej svojej rozmanitosti a osobitosti.⁴⁸

K pamiatkam a to architektonickým ako aj banskotechnickým aj prírodným, ktoré sa už nachádzajú na listine UNESCO pribudli aj Mapy a plány Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici. Banská Štiavnica sa hlási k prameňu svojho vzniku, rozkvetu i úpadku už svojím názvom. Baníctvo však malo mimoriadny význam nielen pre toto mesto. Aj pre mnoho ďalších, hoci bez prídavného mena „banská“ alebo základu „baňa“ či „huta“, bolo ono raz požehnaním, inokedy prekliatím. Stopy po pracovnej činnosti aj bežnom živote dávnych i nedávnych baníkov, hutníkov, geológov a ich ostatných nepostrádateľných spolupracovníkov sa zachovali v hĺbinách aj na povrchu zeme. Našťastie zachovali sa aj písomné pamiatky – spisy a obrazové dokumenty. Sústreďujú sa v Banskej Štiavnici ako najstaršom a najvýznamnejšom banskom meste na Slovensku, kde roku 1950 vznikol Ústredný banský archív (od roku 1975 Štátny ústredný banský archív v Banskej Štiavnici).

Dokumenty, ktoré sa v banskom archíve zhromaždili za takmer šesťdesiat rokov jeho nepretržitej existencie sú usporiadané v 309 archívnych fondoch právnických a fyzických osôb, pôsobiach v banskom a hutníckom sektore a príbuzných odvetviach na území dnešného Slovenska od 15. storočia až do súčasnosti. Všetky archívne dokumenty, teda listiny, úradné knihy, spisový a účtovný materiál, mapy, plány a ďalšie druhy záznamov, ktoré sú zaradené v archívnych fondoch a majú trvalú dokumentárnu hodnotu pre poznanie dejín Slovenska a Slovákov, sú súčasťou archívneho dedičstva Slovenskej republiky.

Archívne dedičstvo tvorí významnú zložku nášho kultúrneho dedičstva. Jeho časť, mapy a plány z archívneho fondu Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici (HKG) sa 19. júna 2007 stali súčasťou svetového dokumentárneho dedičstva. Boli totiž zapísané do zoznamu UNESCO Pamäť sveta. Program UNESCO pamäť sveta (Memory of the World) sa zameriava na rozvoj aktivít v oblasti evidencie, ochrany, spracúvania a sprístupňovania svetového dokumentárneho dedičstva v podmienkach globálnej informačnej a dokumentačnej spolupráce. Prijala ho Generálna konferencia UNESCO v roku 1993, teda práve vtedy, keď bolo historické jadro Banskej Štiavnice spolu s technickými pamiatkami jej okolia zapísané

⁴⁸ HERČKO, I. 1996: Banská Štiavnica na listine svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. Banská Bystrica, 55 s.

do *Zoznamu svetového dedičstva UNESCO*. Jedným z cieľov programu *Pamäť sveta* je iniciovať popularizačné, vzdelávacie a informačné podujatia.

Takým podujatím je aj putovná výstava Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva, kde naša a zahraničná verejnosť má možnosť uvidieť aj síce nevelkú, ale hodnotnú a reprezentatívnu vzorku máp a plánov Hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici. Hlavný komorský gróf, resp. komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici bol po celé stáročia hlavným realizátorom a obhajcom záujmov panovníka pri dobývaní a spracúvaní rúd v tzv. dolnouhorskej (stredoslovenskej) banskej oblasti. Právomoc hlavného komorgrófskeho úradu sa menila, pričom sa raz obsahovo aj územne rozširovala, inokedy zužovala. Bola mu podriadená nielen tzv. hornouhorská (východoslovenská) banská oblasť, ale rozličnou formou aj bane a hutý v dnešnom Maďarsku, Rumunsku a Slovinsku. To všetko sa odzrkadľuje v archívnych dokumentoch takisto ako vzájomné prepojenie s ostatnými časťami habsburskej monarchie a ďalšími banskými oblasťami strednej Európy.

Mapy a plány sa vo fonde Hlavného komorskogrófskeho úradu začínajú objavovať v 17. storočí. Najstaršia mapa pochádza z roku 1641 a zobrazuje banské diela, prevádzkové objekty na povrchu, technické zariadenia a pracovnú činnosť v hlavnom erárnom závode banskoštiavnickej banskej oblasti, Hornej Bíberovej štôlni na Vindšachte (dnes Štiavnické Bane). Vzhľadom na vysokú úroveň jej obsahovej náplne a formy zobrazenia je isté, že tu vznikali mapové diela už aj predtým. Vždy bolo totiž nevyhnutné orientovať sa v rozsahu banských prác, aby sa mohli zvoliť správne postupy ďalšej ťažby či prijať iné rozhodnutia. S rozvojom baníctva počet máp narastal a zdokonaľovala sa aj úroveň zobrazovania banských revírov, závodov a jednotlivých banských diel. Vznikali prehľadné, podrobné, kutacie, údelové, dobývkové a účelové mapy (napr. mapy vodohospodárskeho systému, banskej dopravy, vetrania a pod.), geologické mapy a rozličné grafické zobrazenia banských diel a pomocných banských zariadení. Dodnes sa ich spolu s plánmi lesov, tokov, prevádzkových budov, technických zariadení, civilných a cirkevných stavieb a pod. zachovalo takmer 15 000. Mapy a plány majú rôzny formát podľa veľkosti a tvaru zobrazovaných banských diel a objektov aj podľa použitej mierky. Špecifikom je používanie banskej siahy, resp. štiavnickej banskej siahy (2,0258 m) a jej menších častí (stopa, palec, čiarka). Mierka býva kreslená, orientácia označená slovne alebo šípkou smerujúcou na sever. Pokiaľ ide o spôsob zobrazenia, môže to byť pôdorys, nárys, bokorys, pozdĺžny rez a priečny rez. Na niektorých mapách zaujmú dodatkové kresby meračských a kresliarskych pomôcok, pracovných nástrojov, pracovného procesu, obehu baníkov, flóry a fauny atď. Autormi máp a plánov sú banskí merači, ale aj rozliční banskí úradníci a dozorcovia, konštruktéri, praktikanti, murárski

majstri, stoliční geometri a iní. Významným počtom sú zastúpení poslucháči a profesori Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Mnohí z autorov sa stali uznávanými osobnosťami vedy a techniky (Samuel Mikovíni, Jozef Karol Hell, František Jozef Muller z Rakúska, Jozef Mrak zo Slovinska atď.).

Mapy a plány Hlavného komorskogrófskeho úradu zobrazujú banské diela spolu s nadväzujúcimi zariadeniami z pomerne veľkej časti Európy, zachytávajú vývoj významného hospodárskeho odvetvia, odzrkadľujú postupné zmeny banského mapovania a technického zobrazovania od 17. až do 20. storočia, potvrdzujú vzájomné prenikanie domácich i cudzích postupov a dokumentujú tvorbu mnohých významných osobností banského sektora aj iných úsekov hospodárstva. Vďaka tomu sú nepostrádateľným historickým prameňom, ale slúžia aj praktickým potrebám banských závodov, pamiatkovej obnovy objektov, hodnoteniu životného prostredia a pod. na základe týchto atribútov im experti UNESCO pripísali svetový význam, jedinečnosť, nenahraditeľnosť, ale aj potrebu osobitnej ochrany. Vyhradený priestor na prezentáciu súboru máp a plánov Hlavného komorskogrófskeho úradu na spoločnej výstave Banská Štiavnica – mesto svetového dedičstva sa rozhodli rozdeliť na šesť častí.

Začiatok výstavnej plochy zaberá stručný písomný a obrazový materiál o programe UNESCO pamäť sveta, o Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici, o vlastnom súbore máp a plánov Hlavného komorskogrófskeho úradu a niekoľko základných ilustračných máp.

V druhej časti sú prezentované mapy a plány vzťahujúce sa na Banskú Štiavnicu a jej okolie. Tretí celok tvoria mapy a plány z ostatných banských regiónov Slovenska. Do štvrtej skupiny sme zaradili mapy a plány z banských oblastí habsburskej monarchie a iných častí Európy spolu s pozoruhodnými jednotlivinami rôzneho charakteru zo Slovenska a sveta.

Poslednou spomedzi vertikálne prezentovaných máp je mapa Hlavného erárneho banského závodu Horná Bíberová štôlna z roku 1641, najstaršia v celom súbore. Vo vitrínach, rozostavených vo vnútornom priestore výstavnej miestnosti, je rozmiestnených niekoľko špecifických stvárnených máp, písomné aj obrazové dokumenty ilustrujúce prácu meračov, meračské prístroje a kresliace pomôcky, doplnené múzejnými exponátmi. Vzhľadom na stav a možnosť poškodenia starých papierových dokumentov len niektoré z nich sú vystavené v originálnej podobe, väčšina vo forme digitálnych kópií.⁴⁹

⁴⁹ Anonymus 2008: Banská Štiavnica, 15. Výročie zápisu mesta a technických pamiatok v jeho okolí do Zoznamu svetového dedičstva. Banská Štiavnica, s. 22.

Kultúrne tradície

Štiavnické baníctvo bolo svojou zaujímavou atmosférou vždy v minulosti aj bohatou klenotnicou pre múzické a výtvarné umenie. Dávalo obrazotvornosť pre básnikov, spisovateľov, hudobníkov, maliarov, sochárov, ale aj rezbárov, kováčov, zlievačov a iných zručných majstrov, ba aj pre prostý banícky ľud od najstarších dôb kultúry až podnes a poskytovalo bohaté vzory umeleckých foriem.

Veď už praveký človek mal citový vzťah k prostrediu, ktorému poskytovalo základné suroviny. Umelci a zruční majstri, remeselníci v stredoveku aj novoveku podchycovali všetkými možnosťami výrazových i výtvarných prostriedkov zaujímavú a zvláštnu atmosféru baníckeho prostredia a jeho prácu. Pre každú skupinu ľudí sú charakteristické určité prejavy a teda výnimkou nebolo ani banícke obyvateľstvo. Okrem namáhavej práce a ťažkých životných podmienok v nehostinnom teréne, týchto ľudí charakterizujú aj špecifické umelecké prejavy.⁵⁰

Baníctvo ako priemyselné odvetvie sa pre nich stalo hlbokým impulzom technického dôvtipu a základňou pre vytváranie umeleckých hodnôt, ktoré sa rozvinuli do množstva tém a motivických variant a spoločne vytvárali mnohotvárnú banícku kultúru a jej typickými a jedinečnými znakmi. Najtypickejšie prejavy umeleckého cítenia štiavnických baníkov v období polovice 17. až začiatku 19. storočia reprezentuje rezbárstvo. V období 18. storočia, keď sa banská ťažba začala stávať nerentabilnou, vystupuje do popredia ďalšia umelecko-remeselná činnosť, ako aj ďalší prameň obživy – paličkovanie čipiek.⁵¹

Tieto artefakty stali sa nielen prejavom zručnosti a typickým znakom tejto oblasti, ale mnohokrát i ďalším zdrojom obživy. V hornatom teréne tejto baníckej oblasti totiž neboli vhodné podmienky pre poľnohospodársku činnosť, a tak museli obyvatelia nájsť nové spôsoby, ktorými by si svoje zvyčajne biedne sociálne pomery mohli vylepšiť. Popri týchto umeleckých prejavoch, obohatilo štiavnické obyvateľstvo našu hmotnú kultúru o aj ďalšie pre tento región špecifické a hodnotné výtvary, ako banícke betlehemy, maľované salaše, či tzv. fľaše trpezlivosti a modely baní.

Štiavnickí baníci a ľudoví umelci mali bohatú a tvorivú fantáziu a umelecké vlohy, čo nám ilustrujú napr. ukážky slávnostného baníckeho odevu, charakteristické výrobky umeleckých remesiel a to rôzne drevorezby a liatinové odliatky postáv stojacich alebo sediacich baníkov, známe „bane vo fľaši“, reliéfy s motívmi baníckych prác alebo a postavy

⁵⁰ LICHNEROVÁ, R. 1987: Motívy baníckej práce ako dôležité významovotvorné prvky tradičného ľudového umenia v oblasti Banskej Štiavnice. In Múzeum, č. 4, s.17 – 20.

⁵¹ HESKOVÁ, L. 2002: Folklor, ľudové umenia a národná gastronómia v cestovnom ruchu. In Ekonomická revue cestovného ruchu, 35, č. 2.

baníkov v pracovných postojoch od štiavnických rezbárov, litografie so štiavnickými motívmi z 19. storočia, kolekcia baníckych svietidiel i ľudová plastika a obrazy maľované na skle od autorov z 19. storočia, oltárne obrazy s baníckymi výjavmi ako i obrazy sv. Klimenta a Nanebovstúpenie sv. Kataríny a sv. Barbory od najvýznamnejšieho maliara banských miest Antona Schmidta z roku 1750. Zvlášť pozoruhodných svojim výtvarným prejavom baníckeho motívu je aj niekoľko streleckých terčov z bohatej kolekcie 210 kusov, dokumentujúcich strelecký spolok v Banskej Štiavnici, založený v roku 1547.

Nemenej zaujímavá je tiež kolekcia bansko – štiavnických fajok, tradičných výrobkov niekoľkých generácií banskoštiavnických fajkárov. Tieto pamiatky materiálnej kultúry štiavnických baníkov a baníckeho prostredia sú nositeľmi bohatých tradícií technickej zručnosti, dôvtipu a ľudového profesionálneho výtvarného prejavu.⁵²

Výsledkom celej tejto činnosti je množstvo zachovaných umelecko-historických zbierok v Slovenskom banskom múzeu s baníckou tematikou (olejomaľby portrétov komorských grófov a iné portréty, umelecké plastiky s baníckym námetom, keramika, porcelán, sklo a pod.), zbierky baníckeho ľudového umenia (banícke ľudové betlehemy, betlehemske prospekty - salaše, ľudové drevené plastiky baníkov - aušusníkov, ľudové olejomaľby, pochádzajúce z kaplniek pri štôlniach a baníckeho prostredia vôbec, domáce oltáriky, ľudovoumelecké práce - bane vo fľašiach a modely bani, banícke a aušusnícke rovnošaty a ich súčasti, numizmatické zbierky (mince a medaile s baníckym námetom, resp. viažuce sa k baníctvu na Slovensku), banícke pokladnice a truhlice a súbor pamiatok, viažucich sa k návštevám z cisárskeho dvora v Banskej Štiavnici (fáracie plášte, čiapky, cizelované oceľové kladivko a želiezko a grafické listy).⁵³

Duchovné tradície banskoštiavnických baníkov

Jedinečným prejavom kultúry baníkov, ktorí v Banskej Štiavnici tvorili najpočetnejšiu vrstvu obyvateľov, sú zvyky a tradície dotýkajúce sa ich každodenného i sviatočného života. Obyčajne súvisiace s prácou boli podmienené uvedomením si nebezpečenstva hroziaceho v bani, ale aj hrdosťou na banícky stav, ktorého atribútmi sú banícky znak – skrížené kladivko so želiezkom, banícka hymna, banícka rovnošata.

Viazali sa k činnosti baníckeho bratstva, baníckych spolkov i k spolkom a životu akademikov študujúcich v rokoch 1764 – 1919 na Baníckej akadémii. Niektoré vznikli na

⁵² HERČKO, I. 1976: Fajky „štiavničky“. In Krásy Slovenska, 53, s. 277 – 278.

⁵³ ČELKOVÁ, M. 1989: Staré umenie v zbierkach múzea. Galéria národného umelca J. Kollára v Banskej Štiavnici, august – december 1989. Katalóg výstavy, 25 s.

základe donesených zvykov či starých baníckych tradícií, pretrvali alebo sa pretvorili do novej podoby. Iné vznikli v Banskej Štiavnici a spolu s ďalšími tradíciami udržali sa v štiavnickom salamandri. Zvyky baníkov spojené s fáráním pretrvávali do konca 40. rokov 20. storočia.⁵⁴

Začiatok i koniec pracovnej zmeny sa oznamoval klopačkou, klopacím nástrojom, ktorý tvorila visiaca tvarovaná doska z javorového dreva (ladená kanálikmi vyvŕtanými z bočných strán) a drevené kladivko na klopanie. Vyklepávanie stanoveného rytmu i melódie, iné na každú príležitosť, malo funkciu hodín a v čase baníckych sviatkov, vzácných návštev či pohrebov podčiarkovalo výnimočnosť chvíle. Počas nepokojov, vojnového ohrozenia či živelných pohrôm slúžilo ako signalizačné zariadenie.

Pred fáráním sa baníci zhromažďovali v ciachovni. Ciachovanie bolo zisťovanie prítomnosti v práci, aj opatrením, ktoré umožnilo dôslednú kontrolu, či všetci vyfárali. Vykonával ho banský technik - hutman. Nasledovala modlitba k patrónovi bane, ktorého spodobovala plastika či obraz v ciachovni alebo nad vstupom do bane. Pred fáráním sa modlili modlitbu *Za požehnanie banské*, po vyfáraní modlitbou ďakovali za ochranu pred nebezpečenstvom a šťastné vyfáranie. Modlitbu predriekal hutman, baníci po ňom zborovo opakovali text.

Vo sviatok sv. Barbory, patrónky baníkov, a sviatok patróna bane sa konali slávnostné ofery. Ráno sa baníci v rovnošatách zhromaždili pred baňou, odkiaľ v sprievode sprevádzanom hudbou odišli do kostola. Počas omše obišli oltár a odovzdali finančný príspevok. Z kostola sa opäť v sprievode odobrali pred baňu, kde najvyššie postavený banský úradník predniesol reč povzbudzujúcu baníkov k poctivej práci. Odpovedal najstarší baník, ktorý mal medzi baníkmi výsadné postavenie. Nasledovala zábava financovaná z oferskej základiny vytvorenej z príspevkov baníkov i majiteľa bane. Spravovala ju banská pokladnica. Nebezpečenstvo, ktoré baníkom hrozilo v podzemí, posilňovalo ich vieru v ducha bane, ktorý kvílením, klopaním i značkovaním skál vystríhal baníkov pred nebezpečenstvom. Baníci v bani nesmeli hrešiť, písať, nikoho udrieť ani nič zabiť. Žiadna žena nesmela vkročiť do bane. Toto všetko by mohlo privodiť nešťastie. Neochránil by ich pred ním ani posvätný medailón, ktorý v bani nosili. Túžba po bohatstve podnietila vznik rozprávok o permoníkoch, ktorí dobrým baníkom mohli ukázať cestu k rudnej žile, zlých mohli potrestať stvrdnutím skaly, alebo zaplavením bane.

⁵⁴ LICHNEROVÁ, R. 1987: Motívy baníckej práce ako svojbytné významotvorné prvky ľudového umenia v oblasti Banskej Štiavnice. In Vlastivedný sborník, č. 38 – 39, s. 133 – 141.

So zanikajúcim baníctvom miznú aj banícke zvyky. Čiastočne sa udržalo príležitostné klopanie na klopačku, oživil sa banícke omše. Do súčasnosti pretrváva jeden z najtypickejších baníckych zvykov – šachtág so skokom cez kožu a prijímaním so stavu baníckeho. Takmer 150 rokov vtlačala prítomnosť akademikov životu mesta svojrázny tón. Niektoré z akademických zvykov sa dodnes pestujú na baníckych vysokých i stredných školách po celej Európe. Na príklade banskoštiavnickej Baníckej a lesníckej akadémie možno vysledovať začiatky tradície dnešných predmaturitných stužkových slávností. Niektoré zo zvykov zanikli. Mnohé z nich opäť ožili v tradičnom salamandrovom sprievode, v ktorom sa odráža všetko, čo sa dostalo do historických dejín, ale čo na Štiavničanov silno zapôsobilo a prežilo ako legenda.⁵⁵

Tradície salamandrových sprievodov

Salamander bol pôvodne vážny a slávnostný sprievod poslucháčov banskoštiavnickej akadémie pri zvlášť významných príležitostiach, ako bolo prvé fárание, šachtág, pohreb profesora alebo študenta tejto školy, lúčenie sa valetantov s Banskou Štiavnicou a podobne. Konal sa vždy po zotmení. Bolo to s dôvodu, že hlavný efekt salamandrového sprievodu vytvárala hra svetiel rozsvietených banských kahancov a fakieľ. Jadro salamandrového sprievodu tvorili poslucháči baníctva banskoštiavnickej akadémie. Po odsťahovaní Vysokej školy baníckej a lesníckej do Šoporne v roku 1919 nastalo obdobie útlmu mestského spoločenského života. Medzníkom bol až rok 1934, kedy mesto znovu ožilo starobylými baníckymi tradíciami. Ku dňu sviatku sv. Cyrila a Metoda sa opäť usporiadal salamandrový sprievod mestom. Jeho organizátormi, ako aj ďalších takýchto sprievodov – vždy na sviatok Cyrila a Metoda bolo Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici.

Vojnový požiar prerušil sľubne sa rozvíjajúcu tradíciu salamandrových sprievodov. K ich obnoveniu došlo až 10. septembra 1949 v podvečer Dňa baníkov a hutníkov. Salamandre vstúpili do mesta aj v ďalších rokoch – 1951, 1961, 1964, 1972 a 1978 vždy začiatkom septembra pri príležitosti dňa Baníkov a naposledy v rokoch 1988 a 1991. Najpôsobivejší bol salamandrový sprievod v roku 1964. Uskutočnil sa 26. augusta ako vyvrcholenie veľkolepých osláv 200. výročia založenia Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. V salamandrovom sprievode to najčestnejšie miesto patrilo dovtedy ešte žijúcim posledným absolventom Vysokej školy baníckej a lesníckej. Pri prechádzaní objímajúcich sa sivovlasých starcov mestom nebola núdza o slzy. U nich ale aj

⁵⁵ LICHNER, M., a kol. 2002: Banská Štiavnica – Svedectvo času. Banská Bystrica, HARMONY, s. 187 – 188.

u Štiavničanov. S poslednými absolventmi svetoznámej banskoštiavnickej *alma mater* totiž akoby odchádzala do nenávratna aj spomienka na nezabudnuteľnú slávu tejto školy i mesta.

Postupne sa salamandrový sprievod vyprofiloval do tejto podoby, ako sme ho mali možnosť vidieť v roku 1988 v réžii Ing. Dalmy Štepánkovej, kedy bol usporiadaný ako jedna zo súčastí osláv, konala sa pri príležitosti 750. výročia udelenia mestských privilégií Banskej Štiavnici. Tejto veľkolepej prehliadky sa zúčastnilo 30 000 divákov nielen z Česko-slovenska ale aj Maďarska, Nemecka a Rakúska. Všetky tieto sprievody organizovali v prevažnej miere pracovníci závodu Rudné bane n.p. v Banskej Štiavnici, ktorí sa hrdo hlásili k svojmu povolaniu a Štiavničania s hlbokým citom a zmyslom pre uchovanie a šírenie starodávnych, krásnych baníckych tradícií. Medzi nich patrili Viliam Glézl, Augustín Veselý, Viliam Ladziarsky. Medzi tých čo ešte stále odovzdávajú svoje skúsenosti a znalosti z organizovania salamandrových sprievodov patrí Ing. Dalma Štepánková, Jozef Osvald a ďalší.⁵⁶

Prvé zaujímavé inšpirácie o oživovanie baníckych tradícií sa začali objavovať už v roku 1936,⁵⁷ kedy mesto pokladalo za jednu z atrakcií štiavnického kraja živé baníctvo so svojou históriou, svojimi tradíciami a svojrázom. Tejto zaujímavosti snažilo sa mesto využiť pre propagáciu turistického ruchu nielen v tlači, ale aj každoročne oživením baníckych slávností, najmä usporiadaním Baníckeho dňa. Predstavitelia mesta sa v tejto aktivite odvolávali na mestá hľadájúce vo zveľaďovaní cudzineckého ruchu hospodársku vzpruhu svojho kraja a každoročne alebo z času načas usporiadali podujatia, ktoré mali pritiahnuť cudzincov. Bolo samozrejmom vecou, že banícky festival spojený s oslavami Baníckeho dňa, ktorý mienili usporiadať, musel by sa po celý rok propagovať v tlači a všetkými inými prostriedkami. Avšak musela byť tiež snaha, aby Banícky deň poskytoval hosťom odmenu za ďalekú cestu a tak pôvodný program by sa musel z roka na rok prehlbovať.

Oživovanie baníckych tradícií sa muselo stať úlohou celej baníckej pospolitosti, lebo to bola tiež propagácia ich diela, ich stavu, ich chleba. Banícky deň, ako sa ďalej na stránkach Štiavničana píše, nemohol by ustrnúť na alegorickom a komickom, vždy rovnakom sprievode. Baníctvo má históriu, má stáročia známu scénu svojho života a na tej scéne môžu ožiť celé úseky histórie pod šírým nebom. Táto by mohla oživiť banícke veselie, historické kroje, každoročne sa mohol zablysnúť nový kus tej ťažkej striebornej rudy, symbolu baníckeho

⁵⁶ OSVALD, J. 2007: Spomienky na dvadsaťštyri salamandrových sprievodov. In Štiavnické noviny, 18, č. 34, s. 4.

⁵⁷ Pozri v článku uverejnenom 7. februára 1936 v spoločensko-hospodárskom nepochitickom týždenníku Štiavničan pre banskoštiavnický kraj.

života a histórie. Na programe Banického dňa (mohol by sa konať tiež viac dní), mal by pracovať stály výbor, ktorý by bol v úzkom styku s cudzineckým ruchom.⁵⁸

V tomto článku vidíme určitú analógiu so Salamandrovými dňami, usporiadanými každoročne od roku 1990 ako súčasť osláv Banického dňa. Ich usporiadanie od roku 1990 sa stalo už tradíciou, ktorú založil bývalý, dnes už nežijúci primátor mesta Banská Štiavnica Ing. Marián Lichner, CSc. V pravidelne usporadúvaných Salamandrových dňoch videl nielen pestovanie a rozvíjanie baníckych tradícií bývalých banských akademikov, ale aj propagáciu mesta doma i v zahraničí pre návštevníkov od nás i zo zahraničia. Salamandrové dni sa jednoducho stali už tradíciou, ktorú bolo treba neustále rozvíjať a oživovať bohatými sprievodnými podujatiami, aby sa aspoň v druhý septembrový piatok do švíkov zaplnili štiavnické ulice domácimi i zahraničnými divákmi. Preto každoročne Banská Štiavnica ožíva Salamandrovými dňami, a preto by bolo škodou na salamander zabudnúť. Minulé, ale i posledné Salamandrové dni mali spoločné to, že boli dielom fantázie, baníckych tradícií, naplnené humorom a zábavou, ale i priblížením života baníkov a študentov. Pôvodne ich pripravovali študenti Baníckej a lesníckej akadémie, neskôr banskí úradníci, technici a baníci. Práve to im dodávalo originalitu, zaujímavosť a pôsobivosť. Tešili sa záujmu verejnosti i masovokomunikačných prostriedkov, pretože sa konajú na jedinom mieste v Banskej Štiavnici.⁵⁹

Názov salamandrového sprievodu je odvodený od pohybu salamandry škvrnitej. Napodobňujúc jej pohyb prechádza sprievod z jednej strany ulice na druhú, čo pri osvetľovaní dobovými svietidlami vytvára pôsobivé divadlo. V sprievode sa pohybuje 580 postáv, ktoré znázorňujú hlavne prácu a život obyvateľov mesta. Pastier s pomocníkmi kráča na čele sprievodu a na rukách nesie jaštericu, ktorá predstavuje povest' o objavení pokladov štiavnickej zeme, zlata a striebra. Na základe ich nálezov bola *terra banensium* – zem baníkov osídlená.

Sprievod valetantov tvorí štyridsať lesníkov a taký istý počet baníkov s cigánskou kapelou. Predstavuje lúčiach sa poslucháčov Baníckej a lesníckej akadémie s obyvateľmi mesta. Baníci a lesníci sa držia za plecia a pohybujú sa kmitavým pohybom z jednej na druhú stranu. Za nimi sa vlečie opustený večný študent.

⁵⁸ NOVÁK, J. 1985: Zo starých tradícií a zvykov banskoštiavnických študentov. In KOLÁRIK, A.: Stredná priemyselná škola v Banskej Štiavnici 1735 – 1985. Martin, Osveta, s. 32 – 36.

⁵⁹ ŠTEPÁNEKOVÁ, D., NOVÁK, J. 1992: Banskoštiavnický salamander. Der Schemnitzer Salamander. Banská Štiavnica. Montania, spol. s r. o., s. 30 – 42.

Jadrom sprievodu je salamander. Svetielkujúci sprievod je najpôsobivejšou časťou a jeho pôvab vynikne po zotmení. Sprievod sa pohybuje pomaly a dôstojne, vlní sa z jednej strany ulice na druhú svetielkujúc pritom do noci.⁶⁰

Ostatné zaujímavosti a zvláštnosti baníckych tradícií

Región Banskej Štiavnice vďaka svojej histórii ponúka množstvo bohatých tradícií, ktoré sa viažu väčšinou na baníctvo a s tým je spojené aj jedinečné dielo nadšenca Ing. arch. Petra Chovana. Je to Banskoštiavnický betlehem, ktorý sa zaradil medzi najväčšie pohyblivé betlehemy na Slovensku. Zobrazuje vývoj, históriu a tradície jedného z najkrajších miest na Slovensku, Banskej Štiavnice v rezbárskej podobe.

Betlehem je hierarchicky rozdelený nasledovne: Základ tvorí 8 permoníkov ako vládcov podzemia nad ktorými sa nachádzajú spôsoby stredovekého dobývania zlata a striebra, podľa historických dokumentov – 12 kníh o Baníctve a hutníctve stredovekého učenca Georgiusa Agricola. Potom nasleduje betlehem v jeho historickej podobe. Nad týmito časťami je samotná panoráma Banskej Štiavnice s jej dominantami a najznámejšími stavbami - ako kostol sv. Kataríny, Trojičný stĺp, Starý zámok, Nemecký kostol, Frauenberg, Piargská brána, Klopačka, Evanjelický kostol, známe Štiavnické školy, Kammerhof. Hlavná Štiavnická ulica tzv. Trotuár, ktorou sa pohybuje 28 postavičiek známeho sprievodu - Salamander. Nechýba tam Nácko, Mária Terézia a František Lotrinský, známe gotické sochy sv. Katarína a sv. Barbora od majstra MS ako aj bežári študenti.

V období do Veľkej noci 15. marca 2008 bol betlehem zväčšený o ďalšiu časť dlhú 3,5 m. Obsahuje Kalváriu so známou Štiavnickou púťou, pohľad do štiavnických krčmičiek kde sú zobrazené študentské a banícke tradície, ako tzv. Banský mesiac, hádzanie Burgermajstra do dela, slávny Šachtág, prijímanie adeptov do baníckeho stavu, tzv. skákanie cez kožu, ako i slávne, najvyššie a neomylné prezídium.

V predvianočnom období 13. decembra 2008 bola sprístupnená ďalšia časť Banského betlehemu v dĺžke 3 m a to Nový zámok a napadnutie Banskej Štiavnice Turkami. V pozadí sa vypína Sitno. V súčasnosti má Banskoštiavnický betlehem dĺžku 14 m, šírku 2,5 m a výšku 3 m. Obsahuje približne 500 postavičiek, z toho je cca 200 pohyblivých. Dielo Ing. arch. P. Chovana sa stále rozrastá ďalej budú rozvinuté spôsoby dobývania zlata a striebra, ako aj

⁶⁰ LICHNER, M., a kol. 1999: Banská Štiavnica – svetové kultúrne dedičstvo. Banská Štiavnica, HARMONY, 46 s.

typické Štiavnické remeslá ako fajkárstvo, perníkárstvo, sudárstvo, kováčstvo, kolárstva atď.⁶¹

K zvláštnostiam a zaujímavostiam mesta nepochybne patrí aj sedem divov Banskej Štiavnice, ktoré sa dostali do produktov v cestovnom ruchu ako zaujímavá atrakcia pri prehliadke mesta. Sú to tieto divy: v Štiavnici na sv. Petra a Pavla každoročne padá sneh, záhadné ručičky radničných hodín, koza uviazaná o komín, poschodie a prízemie si vymenili roly, voda tečie po moste, býk v komíne a živé hodiny.

Banické technické pamiatky regiónu

Nerastné bohatstvo banskoštiavnicko-hodrušského banského revíru umožnilo, aby sa v tomto regióne niekoľko storočí dobývali drahé a farebné kovy. Ťažili sa asi zo 120 žíl a odžilkov. V dôsledku zonality ložiska a cementácie povrchovej zóny drahokovové minerály boli zastúpené v povrchových častiach. S prenikaním do hĺbky sa postupne prechádzalo na ťažbu farebných kovov (olovo, zinok, meď), ktoré v 20. storočí tvorili podstatnú časť dobývanej suroviny. Zlato a striebro sa získavali v malých množstvách. Baníctvo poznačilo krajinu vlastnou ťažbou, povrchovými dobývkami aj výstavbou technických zariadení. V podzemí sa razili banské diela – šachty a štôlne, na povrchu sa budovali ťažné veže a úpravnicke zariadenia. Odpady vytvorili haldy a odkaliská, pohon banských zariadení vodnou energiou si vyžiadalo vybudovanie originálneho systému vodných nádrží, známych tajchov. Baníctvu slúžili aj ďalšie objekty – prachárne a klopačky, budovy banského meračstva, banské nemocnice a správne budovy. V banskoštiavnickom Kammerhofe sídlila správa baní celej stredoslovenskej oblasti, od 16. storočia Hlavný komorskogrófsky úrad.⁶²

Povrchové dobývky, predpokladá sa že ťažba drahých kovov v regióne sa začínala ako povrchová na miestach, kde rudné žily vystupovali na povrch. Prvé takéto povrchové dobývky sa pravdepodobne uskutočňovali na žile Špitáler, vystupujúcej na povrch na úbočí Glanzenbergu. Masívne zrudnenie tejto žily bolo výhodné pre ťažbu aj hutnícke spracovanie. Ručným dobývaním sa v týchto miestach na povrchu vytvorila asi 650 m dlhá ryha, z ktorej bolo vydobyté a premiestnené okolo milióna ton zlato-strieborných rúd a okolitej horniny. Je to pravdepodobne najvýraznejšia technickohistorická pamiatka na Slovensku. Na skalných stenách na mieste dobývok sú stopy po dobývaní ohňom sú to začiatky ťažby v týchto miestach spojené s keltským osídlením. Ďalšie povrchové dobývky sa zachovali na Hlavnej

⁶¹ HERČKO, I. 2009: Dielo majstra Petra z Banskej Štiavnice. In Krásy Slovenska, roč. 86, č. 9 – 10, s. 46; NOVÁK, J. 2009: Banskoštiavnický betlehem. In Montanrevue, roč. 2, č. 4, s. 8 – 11.

⁶² KLADIVÍK, E. 1989: Seminár o ochrane baníckych technických pamiatok na Slovensku. In Zborník Slovenského banského múzea. roč. 14, s. 231.

žile vrchu Banište, na Moderštôlni na Kopaniciach, kde sú viditeľné pingové prepادلiská, prebiehajúcej po svahoch vrchu Tanád, kadiaľ dnes vedie náučný chodník. Na jeho trase sa prechádza okolo prepادلísk, ktoré sa vytvoril v dôsledku hlbínnej ťažby.

K technickým pamiatkam, ktoré súvisia s vlastnými dobývacími prácami, patria šachty, slúžiace najmä na zvislú dopravu rudy. Ústia starých šacht sú zväčša uzavreté a v teréne vystupujú ako výrazné priehlbiny, nazývané pingy. Takto sa napríklad javí šachta Weiden v Banskej Štiavnici, o ktorej je prvý záznam z roku 1519. Pinga šachty je oplatená a slúži expozičným účelom Slovenského banského múzea. Niektoré šachty hlbené v pevných horninách sú otvorené a zamrežované. Takouto je šachta Terézia v Banskej Štiavnici, ktorá sa v archívnych dokumentoch prvý raz uvádza v roku 1571. Je najvyššie položenou šachtou v banskoštiavnickom rudnom revíre a nachádza sa v komplexe povrchových dobývok sprístupnených pre návštevníkov. Pod touto šachtou je aj mohutný odval jalovej horniny.⁶³ Možno ich uvidieť na viacerých miestach po úbočiach kopcov okolo Banskej Štiavnice.

Štôlne, horizontálne banské diela, slúžili na dopravu, vetranie, fárание baníkov a na odvodňovanie. Odvádzanie podzemných vôd z pracoviska bolo úlohou tzv. dedičných štôlní. Boli to najdlhšie a finančne veľmi náročné banské diela, pri ich razení a údržbe museli spolupracovať viaceré ťažiarstva, aby sa všetky potrebné práce zvládli a zabezpečilo sa ich financovanie. Razenie dedičných štôlní spravidla trvalo celé desiatky rokov, ba niektoré sa s prestávkami razili aj niekoľko storočí.

V súčasnosti je azda najznámejšia dedičná štôlna Glanzenberg, pravdepodobne prvá odvodňovacia štôlna banskoštiavnického banského revíru. Je verejnosti prístupná ako expozícia Slovenského banského múzea. Prvá zmienka o nej pochádza z roku 1560. V 18. storočí sa stala miestom, kde fáráli najvýznamnejšie návštevy mesta a na ich pamiatku sa v podzemí umiestňovali pamätné tabule. Prvú osadili roku 1751 a pripomína návštevu rímsko-nemeckého cisára Františka I. Štefana Lotrinského. Úlohu dedičnej štôlne Glanzenberg postupne prevzala nižšie vyrazená Svätotrojičná dedičná štôlna pod záhradou Cherubínov, ďalšia zmienka z roku 1614 ju uvádza ako odvodňovacie banské dielo. Túto svoju funkciu plnila ž do polovice 18. storočia. Roku 1755 dosiahla dĺžku 9 480 m. Ďalej sa využívala ako dopravná štôlna. Roku 1828 v nej postavili prvú koľajnicovú konskú dráhu v banskoštiavnickom rudnom revíre.

Odvodňovaciu funkciu po nej prevzala Hodrušská dedičná štôlna. Oprávnenie dedičnej štôlne dostala už roku 1494, na konci 16. storočia ju však ťažiar prestali udržiavať, čo malo

⁶³ HERČKO, I. a kol. 1996: Banská Štiavnica na Listine svetového a kultúrneho dedičstva UNESCO. banská Bystrica, Vydavateľstvo GRADUS, 55 s.

za následok zavalenie 16 štôlní a 50 šacht. V polovici 17. storočia sa rozhodlo, že sa bude ďalej raziť v smere na Banskú Štiavnicu a budovať ako hlavná odvodňovacia štôlna. Do roku 1637 dosiahla dĺžku 1 992,5 m a odvodňovala iba hodrušské banské diela. Keď ňou roku 1751 fáral cisár František I. Lotrinský, na jeho počesť dostala nové meno Dedičná štôlna cisára Františka. V jej razení sa pokračovalo a roku 1765 dosahovala na Vindšachtu. Merala 2 967 m. Pri razení sa používal pušný prach. Roku 1809 sa pri šachte Leopold v Hodruši prerazilo jej nové ústie a práce pokračovali až do roku 1826, keď táto dedičná štôlna dosiahla konečnú dĺžku 12 149 m. Vodu odvádzala až do roku 1878, do dokončenia Voznickej dedičnej štôlne (Dedičnej štôlne Jozefa II.), ktorá je najvýznamnejšou odvodňovacou štôľňou revíru. Odvádzala banské vody do rieky Hron. Na vyústení vo Voznici sa zachoval jej pôvodný portál. Dĺžkou 16,5 km je táto štôlna najdlhším banským dielom revíru. Práce na jej razení sa začali 19. marca 1782 pri príležitosti narodenín cisára Jozefa II. a trvali s prestávkami namiesto plánovaných tridsiatich až 96 rokov. Razenie komplikovali silné prítoky vody a nedostatok vzduchu. Štôlna bola dokončená v októbri 1878. Pri razení tejto dedičnej štôlne sa uplatnilo niekoľko nových technických postupov. Najvýznamnejšie bol roku 1873 prvé využitie strojného vrtania v Uhorsku. Šlo o vrtací stroj Sachs, poháňaný stlačeným vzduchom. Pri vrtaní posledného úseku (2 736 m) sa uplatnili aj vrtacie stroje domácej konštrukcie, dielo profesorov Baníckej a lesníckej akadémie. Pri trhacích prácach sa vyskúšalo elektrické odpaľovanie náloží. Pri meračských prácach na úseku medzi šachtami Zipser a Amália v rokoch 1876 – 1878 nahradili dovtedy používané kompasy a závesné sklonometry banskými teodolitmi.⁶⁴

Voznická dedičná štôlna odvádza banské vody zo štiavnickej a hodrušskej oblasti doteraz. **Štôlna Prostredná baňa Všetich svätých**, ktorá sa nachádza v dedine Hodruša-Hámre, jej zrekonštruovaný podzemný areál tvorí jedinečný skanzen hodrušského baníctva. Tu boli zaznamenané prvé banícke práce v Hodrušskej doline a dobývalo sa až do roku 1950, kde je možné vidieť ručne kresané chodby, komíny a dobývky, jedinečný labyrint, najzachovalejší banský komplex v revíri je učebnicou razenia banských diel, ich vystužovania a dobývania rúd. Prítomnosť banskej činnosti a existenciu štôlní si uvedomujeme predovšetkým vďaka ich ústiam a portálom. Datovanie na nich spresňuje, kedy boli vybudované či opravované. Ak bola štôlna razená do skaly, portál môže chýbať. Viaceré

⁶⁴ KLADIVÍK, E. 1977: Vývoj odvodňovacích banských diel na Strednom Slovensku. In Zborník Slovenského banského múzea. roč. 8, s. 95 – 108.

portály štôlní sa po rekonštrukcii stali zaujímavými pamiatkami na banskú činnosť. Z bezpečnostných dôvodov sú pre verejnosť neprístupné, uzatvorené a zabezpečené.⁶⁵

Najstaršou je štôlna Bieber, ktorú začali raziť v polovici 14. storočia. Roku 1627 sa v nej prvý raz na svete uskutočnilo rozpojovanie horniny podzemí strelným prachom. Štôlna Bartolomej slúži dnes ako vstup do podzemnej expozície Banského múzea v prírode.

Do zoznamu technických pamiatok sú zaradené tieto štôlne a ich ústia:

Banská Belá: Belianska dedičná štôlna

Banská Štiavnica: ústie Dolnej Bieberovej dedičnej štôlne, Hornej Bieberovej štôlne, dedičnej štôlne Glanzenberg, Krátkej štôlne Klinger, Dlhej štôlne Klinger, štôlne Kornberg a štôlne Michal

Hodruša-Hámre: ústie štôlne Birnbaum, Dedičnej štôlne cisára Františka, štôlne Ján Baptista, štôlne Mikuláš a prekopy k šachte Lill

Štiavnické Bane: ústie štôlne Colorado, štôlne Pachomi a štôlne Antona Paduánskeho

Vyhne: ústie štôlne Antona Paduánskeho a dedičná štôlna Hoffer

Šachty a ťažné veže zachované na svojom mieste presne lokalizujú pôvodný banský závod. V Banskej Štiavnici ide o šachtu František, hĺbenú od roku 1806, ktorá umožňovala dobývanie z bohatej striebornej žily Gruner. Pôvodným ťažným zariadením v tejto šachte bol konský gápel a vodné koleso, ktoré v roku 1868 vystriedal parný ťažný stroj vyrobený firmou Kachelmann vo Vyhniciach. Roku 1894 ho vymenili za zariadenie z Kremnice a v rokoch 1912 – 1913 tento ťažný stroj prerobili na elektrický pohon. Elektrocentrálu pri šachte František vybudovali už roku 1903. Po prvej svetovej vojne šachtu prehĺbili o 50 m, takže dosiahla hĺbku 562 m. Pri prácach sa podarilo navítať termálny prameň a teplota pracovísk na spodných obzoroch dosahovala 42 °C. Veľká modernizácia tejto šachty prebiehala v rokoch 1927 – 1930 spolu s výstavbou novej flotačnej úpravne. Roku 1971 vymenili skorodovanú ťažnú vežu. Šachta slúžila do roku 1975. Na pôvodnom mieste stojí aj ťažná veža šachty Mayer v Hodruši-Hámroch, v priestoroch pôvodného Dolnohodrušského banského závodu. Názvy tejto šachty sa menili. Známa je z histórie ako šachta Hubná, Vrbna aj ako šachta Rudolf nakoniec sa ustálilo jej súčasné označenie. Hĺbiť ju začali roku 1786 v súvislosti s razením Dedičnej štôlne Jozefa II. (Voznickej dedičnej štôlne) jej hĺbka je 94,67 m. Po vyrazení dedičnej štôlne stratila svoj význam. Zmena nastala až v 30. rokoch 20. storočia, keď sa v Dolnohodrušskom banskom závode vybudovala flotačná úpravňa a Voznickou dedičnou štôľňou sa dopravovali flotačné koncentráty do Banskej Štiavnice. Šachtu zrekonštruovali,

⁶⁵ HOCK, M. 1990: Voznická dedičná štôlna. In Zborník prednášok Problematika odvodňovania rudných baní. Banská Štiavnica. s. 20 – 36.

postavila sa ťažná veža, ťachtová budova a budova strojovne ťažného stroja, kde bol zabudovaný ťažný stroj zo ťachty Ondrej, vyrobený roku 1908. Toto zariadenie je doteraz na svojom pôvodnom mieste a ide o najstarší pôvodný funkčný ťažný stroj na Slovensku.

Do zoznamu pamiatok je zaradená aj ťachta Terézia, spomínaná od začiatku 18. storočia, hlboká 305 m, a ťachta Weiden (prvá zmienka roku 1519), hlboká 212,7 m. Tieto ťachty sú bez ťažných veží a ich ústia sú zabezpečené. Ťachta Ondrej, ktorá sa nachádza v areáli banského skanzenu, bola vyhlbená roku 1698 a je hlboká 433 m používali sa v nej rozličné ťažné zariadenia – konský gápeľ, neskôr reverzné vodné koleso. Roku 1764 nad ťachtou postavili čerpací gápeľ. V 19. storočí ju prehĺbili a v rokoch 1831 – 1836 tu inštalovali Schittkov vodnostlpcový ťažný stroj s ležatým valcom, prvý svojho druhu v Uhorsku. Od roku 1908 sa používal elektrický ťažný stroj, napájaný jednosmerným dynamom poháňaným vodnou turbínou. Turbína bola inštalovaná už roku 1898. Ťachtovú budovu, ktorú v rokoch 1924 – 1928 rozobrali, pri výstavbe banského skanzenu nahradila oceľová ťažná veža zo ťachty Rúfus z Poproča. Neskôr, v rokoch 1980 – 1984, nad ústím postavili novú ťachtovú budovu.

Do banského skanzenu bola prenesená drevená ťažná veža zo ťachty Mária z Banskej Štiavnice a takisto drevená ťažná veža zo ťachty Žofia z Banskej Belej. Ťažnú vežu ťachty Mária aj s ťažným strojom premiestnili do skanzenu roku 1965. Pôvodnú ťachtu Mária začali hĺbiť roku 1702 a dosiahla hĺbku 461 m. Pracoval v nej Wattov parný stroj, prvý v dolnouhorskej banskej oblasti, ktorý roku 1866 nahradil výkonnejší. Roku 1912 ťažné zariadenie elektrifikovali. Drevenú ťažnú vežu ťachty Žofia z Banskej Belej na novom mieste postavili v rokoch 1965 – 1967. Pôvodná ťachta Žofia sa hĺbila do roku 1816 a o štyri roky v nej inštalovali praný čerpací stroj. Po roku 1859 ťachtu len udržiavali a pracovalo sa v nej s prestávkami. Elektrický ťažný stroj dostala roku 1908. Bol to výrobok firmy Kachelmann, ale využíval sa len do roku 1920. Nový ťažný stroj, namontovaný roku 1943, bol na tomto mieste takisto krátko, len do roku 1950. Ťachtu po jeho demontovaní zaplavili na úroveň Belianskej dedičnej štôlne.

Do banského skanzenu patria aj ďalšie objekty zo zoznamu technických pamiatok. Je to predovšetkým Pracháreň – pôvodná budova postavená v polovici 18. storočia ako hlavný sklad čierneho trhacieho prachu. Na budovu roku 1781 namontovali bleskozvod, jeden z prvých v Uhorsku. Ďalej sú to strojovne ťažných strojov zo ťachty Mária, ťachty Žigmund a ťachty Lill.⁶⁶

⁶⁶ Anonymus 2008: Banská Štiavnica, 15. Výročie zápisu mesta a technických pamiatok v jeho okolí do Zoznamu svetového dedičstva. Banská Štiavnica. s. 14 – 15.

Prírodné a kvázi prírodné zaujímavosti a pamiatky

Vodné nádrže v banskoštiavnicko-hodrušskej banskej oblasti, známe ako tajchy, vznikali predovšetkým pre potreby banskej činnosti. Toto územie, bohaté na nerastné suroviny bolo chudobné na vodu. Voda však bola nevyhnutnou podmienkou ťažby a spracúvania rúd. Jednak ako zdroj energie na pohon ťažných aj čerpacích strojov, jednak na úpravu rudy v úpravníckych zariadeniach, ktoré spotrebovali veľké množstvo vody. Riešením jej nedostatku bolo prehĺbenie dolín hrádzami a vybudovanie siete zberných a náhonných jarkov.

Vodné nádrže v tejto oblasti sa budovali už od 16. storočia. Nová etapa ich výstavby a využívania sa začala v 18. storočí, keď banská ťažba s prechodom do väčších hĺbok dlho bezvýsledne bojovala proti zatápaniu baní. Baníctvo v tomto regióne zachránili nové konštrukcie čerpacích strojov a vybudovanie dômyselného systému vodných nádrží. Hlavnú zásluhu na tom má skupina vynikajúcich odborníkov sústredená okolo banských technikov Mateja Kornela Hella, Jozefa Karola Hella či Mateja Zipsa a kartografa, matematika a staviteľa Samuela Mikovíniho. Nimi vybudované nádrže tvorili skutočný systém, ktorý zabezpečil dostatok energie pre baníctvo až do čias využívania parnej a elektrickej energie.⁶⁷

Vodné nádrže sa podľa priestorového rozmiestnenia delia na:

Banskoštiavnické: Malá vodárenská nádrž, Veľká vodárenská nádrž, Červená studňa, Klinger a Ottergrund

Belianske: Beliansky, Halčiansky a Goldfusský tajch

Hodrušské: Dolný hodrušský, Brennerštôlniansky a Moderštôlniansky tajch

Kolpašské: Veľký kolpašský, Malý kolpašský a šesť Kysihýbeľských tajchov

Piargske: Veľká Richňava, Malá Richňava, Vindšachtské, Evička, Bakomi, Horný vindšachtský tajch a Počúvadlo

Vyhnianske: Rozgrund a Bančiansky tajch

Ostatné: Antolský, dva Komorovské, Michal-štôlniansky a Krehsengrundský tajch.⁶⁸

Každý z tajchov je čímsi výnimočný. Napríklad Ottergrund je najvyššie položený a najmenší – leží vo výške 800 m n. m. na východnom svahu vrchu Paradajz. Zakreslený je na mape z roku 1747. Využíval sa ako zdroj vody pre šachtu Amália, neskôr ako zdroj vody na hasenie a v 19. storočí sa voda z neho viedla vodovodným potrubím do skúšobni v Kammerhofe. Tajch Klinger vybudovali pre šachtu Žigmund podľa plánov J. K. Hella

⁶⁷ HOCK, M. 1973: Konferencia Voda v službách baníctva. In Rudy. 21/1973, č. 5, s. 157.

⁶⁸ Anonymus 2008: Banská Štiavnica, 15. Výročie zápisu mesta a technických pamiatok v jeho okolí do Zoznamu svetového dedičstva. Banská Štiavnica. s. 14 – 15.

v druhej polovici 18. storočia. Keď sa využívanie jeho vody na pohon vodnostlpcového čerpaceho stroja skončilo, opravili ho pre potreby šachty Maximilián a neskôr pre šachtu Ondrej. Ako jediný z tajchov ho roku 1829 kompletne prestavali. Už od roku 1850 sa ako prvý využíval na rekreačné účely. Vodárenské tajchy patria medzi najstaršie. Veľká vodárenská nádrž bola postavená v rokoch 1500 – 1510 pôvodne ako zdroj pitnej vody a protipožiarna nádrž. Malú vodárenskú nádrž vybudovali na konci 16. storočia.

Rozgrund zo skupiny vyhnianskych tajchov je pozoruhodný svojím technickým riešením. Projektoval ho Samuel Mikovíni (1741) a v rokoch 1743 – 1744 sám viedol jeho výstavbu. Riešenie a sklon hrádze tejto nádrže vyše sto rokov platili za najodvážnejšie v rámci všetkých vodných nádrží na svete. Voda z Rozgrundu poháňala banské zariadenia v Bančianskej a Vyhnianskej doline. V druhej polovici 18. storočia hrádzu zvýšili a objem nádrže sa zväčšil. Po skončení banskej prevádzky nádrž využívala firma Kachelmann a od 30. rokov 20. storočia slúži ako zdroj pitnej vody. Pri rekonštrukčných prácach v rokoch 2004-2005 bola opravená hrádza, vyzmáhaná výpustná štôlna na hrádzi a obnovila sa funkčnosť výpustných ventilov.

Samuel Mikovíni sa zúčastňoval aj na oprave a rekonštrukcii Veľkého kolpaškého tajchu. Tento tajch vybudovali v roku 1730 a slúžil na pohon úpravníckych zariadení – stúp pri Banskej Štiavnici. Hrádza však presakovala, vznikli v nej trhliny a museli ju roku 1746 opraviť podľa Mikovíniho projektu. Zvýšením hrádze sa problémy vyriešili. Predĺžením hrádze roku 1774 vznikol Malý kolpašký tajch.

Najvýznamnejší vodohospodársky systém sa utvoril v oblasti dnešných Štiavnických baní, na vtedajšej Vindšachte. Prvý, dnes už zaniknutý Dolný vindšachtský tajch vybudovali v rokoch 1626 – 1628. Nasledoval tajch Evička, ktorý sa spomína roku 1638. Na konci 17. storočia na ňom opravili a zvýšili hrádzu. V 18. storočí existujúce tajchy už nestačili dodávať vodu na pohon čerpadiel a hrozilo zastavenie ťažby. Matej Kornel Hell roku 1710 podal návrh na výstavbu väčšej vodnej nádrže. V rokoch 1712 – 1713 bol vybudovaný Veľký vindšachtský tajch. Podľa Mikovíniho projektu sa jeho hrádza mala zvýšiť o 2 – 4 metre, ale uskutočnilo sa to až roku 1788, keď ju zvýšili o 2,5 metra. Táto nádrž poskytovala vodu baniam a úpravárenským zariadeniam v okruhu Vindšachty, Štefultovskej doliny a dolnej časti Štiavnickej doliny.

Roku 1735 sa začala výstavba ďalšej vodnej nádrže. Najskôr bola známa ako „tajch ktorý sa stavia na Krexengrunde“, v čase dokončenia ju nazývali St. Pacomii (podľa pustovníka sv. Pachomia) a v súčasnosti ju poznáme ako Bakomi. Šlo o to, že pri naplnení Veľkého vindšachtského tajchu voda z neho zbytočne odtekala a nevyužívala sa. Nová nádrž

ju mala zachytiť ako zásobu, vďaka ktorej bolo možné prácu čerpadiel a stúp predĺžiť o niekoľko týždňov. Projektantom nádrže bol Jan Brinn, žiak Samuela Mikovíniho. V tom istom roku sa začala výstavba richňavských vodných nádrží. Prvý projekt vypracoval Jan Brinn, ale napokon sa stavalo podľa projektu Samuela Mikovíniho. Pôvodne vznikla len jedna veľká nádrž, ale roku 1746 bola vážne poškodená a pre nestabilitu bolo treba jej hrádzu predeliť priečnou hrádzou. Tak vznikli dnešné dve nádrže. Keďže Richňava leží na rozhraní povodí riek Ipľa a Hrona, dovádzanie vody do nových nádrží si vyžiadalo vybudovanie systému jarkov celkovej dĺžke 24 km. Richňavské vodné nádrže a Veľký vindšachtský tajch boli prepojené Hlavnou richňavskou vodnou štôľňou. Keď roku 1751 prerazili Novú richňavskú vodnú štôľňu, Malá Richňava sa ňou spojila s nádržou Bakomi. Vodné štôľne dosiahli dĺžku 1,7 km.

Zásobovanie vodou sa skomplikovalo po prerazení Dedičnej štôľne cisára Františka (Hodrušskej dedičnej štôľne) roku 1765. Tá totiž odvádzala vody do Hodrušskej doliny a odviedla aj vodu využívanú na pohon stúp v Štefultovskej doline. Vodu stratili aj niektoré banské mechanizmy na Vindšachte. Situáciu vyriešila až vodná nádrž Počúvadlo. Návrh na jej výstavbu spracoval Jozef Kornel Hell a po pripomienkach zememerača Dembschera sa hrádza posunula o niečo nižšie, čím sa zvýšilo množstvo vody kumulovanej v nádrži. Stavba prebiehala v rokoch 1775 – 1779. Rozsahom najväčšou a hospodársky najdôležitejšou bola skupina piargských tajchov, jednak rozsiahlou sieťou zberných a náhonných jarkov, ako aj významnou prepojenosťou vodnými jarkami a štôľňami. Ich využiteľná kapacita tvorila asi polovicu objemu všetkých vodných nádrží banskoštiavnického rudného revíru.

V spojitosti s tajchom Počúvadlo je potrebné uviesť jeden z najzaujímavejších bodov celého banskoštiavnického vodohospodárskeho systému, ktorým je Krížna, uzol štyroch zberných jakov. Keď sa v tomto mieste uzavrel Počúvadliansky jarok, všetka voda sa dala odvieť cez Široký jarok do vyššie položeného tajchu Veľká Vindšachta. Po naplnení vindšachtského tajchu sa uzavrel Široký jarok a voda tiekla do nižšie položeného tajchu Počúvadlo. Voda dokonca mohla tiecť obidvoma smermi odrazu, do Veľkej Vindšachty aj do Počúvadla. Voda z Počúvadla prechádzala na piargskú (štiavnickú) stranu cez vodný jarok kombinovaný s vodnými štôľňami. Voda z Richňavských tajchov sa na štiavnickú stranu dostávala dvoma vodnými štôľňami. Vodný energetický potenciál piargskej skupiny bol využívaný na pohon banských a úpravárenských zariadení erárneho banského závodu Horná

Bieber štôľňa, nachádzajúcich sa v oblasti terajšej obce Štiavnické Bane, ako aj v Štefultovskej a Svätoantonskej doline.⁶⁹

Výstavba unikátneho vodohospodárskeho systému sa tým dovŕšila. Vindšachtské vodné nádrže a ich okolie sa do druhej polovice 19. storočia využívali aj na rekreačné účely. Na prelome 19. a 20. storočia prestali plniť svoj pôvodný účel aj ďalšie tajchy a takisto sa z nich stali vyhľadávané miesta na kúpanie. Originálnosť štiavnického vodohospodárskeho systému, jeho konštrukčné riešenia – sypané zemné hrádze, vynachádzavé využitie terénu, vybudovanie zberných a náhonových vodných jarkov, vyrazenie vodných štôlní a spracovanie režimu využívania veľkého objemu vody, ktorý akumulovali vodné nádrže – umožnili, aby sa v oblasti bez prirodzeného vodného zdroja práve voda nakoniec stala hlavným energetickým zdrojom.⁷⁰

K prírodným zvláštnostiam, zaujímavostiam a pamiatkam Banskej Štiavnice a okolia neodmysliteľne patria národné prírodné rezervácie, chránené areáli a prírodné pamiatky.

Botanickú záhradu o rozlohe 3,5 ha vysadili v rokoch 1838 – 1861. Na jej výsadbe a zveľadovaní sa podieľali vysokoškolskí profesori, najmä R. Feistmantel, K. Wagner, F. Illés, L. Fekete, E. Vadas. Záhrada je rozdelená na dve časti cestou. V oboch častiach záhrady je vysadených okolo 250 rôznych domácich a cudzokrajných drevín. Ojedinelými druhmi v našom klimatickom pásme sú sekvoja mamutia, céder libanonský, céder atlantický, kôrovník amurský, kryptoméria japonská a ďalšie.

Arborétum Kysihýbel

Za účelom pestovania a introdukcie cudzokrajných drevín, ktoré by boli schopné zvýšiť produkciu dreva v miestnych podmienkach založil Arborétum v roku 1900 asistent na Baníckej a lesníckej akadémii J. Tužoň na ploche 7,73 ha. Na svoju dobu to bol objekt veľmi originálny a priekopnícky. Arborétum je rozdelené na 350 plôch o veľkosti 15 x 15 m. Na tejto ploche je vysadených celkom 282 druhov a foriem drevín, ktoré pochádzali z rozličných oblastí severnej pologule. Najviac sa vysádzali dreviny z oblasti Severnej Ameriky. Súčasne sa vysádzali aj domáce dreviny, s ktorými sa mali cudzokrajné dreviny porovnávať. Arborétum sa okrem iného pokladá za vzácny zdroj reprodukčného materiálu so širokým využitím.⁷¹

⁶⁹ LICHNER, M. a kol. 2002: Banská Štiavnica – Svedectvo času. Banská Bystrica, HARMONY, s. 94.

⁷⁰ Anonymus 2008: Banská Štiavnica, 15. Výročie zápisu mesta a technických pamiatok v jeho okolí do Zoznamu svetového dedičstva. Banská Štiavnica. s. 14 – 15.

⁷¹ LICHNER, M., A kol. 2002: Banská Štiavnica – Svedectvo času. Banská Bystrica: HARMONY, s. 252.

Kamenné more vo Vyhniach

Horný okraj kamenného mora leží v nadmorskej výške približne 400 metrov. Výškové rozpätie vrcholu a kamenného mora, asi 100 metrov, výrazne podmienilo formu vzniku takéhoto povrchového tvaru. Výrazne sa tu podieľajú gravitačné pohyby, ktoré na pomerne veľkú vzdialenosť presunuli i veľké bloky horniny. V niektorých častiach územia je zreteľné i gravitačné triedenie materiálu. K vzniku kamenného mora prispelo azda aj narušenie masívu počas zemetrasení. Proces tvorby pôsobením exogénnych činiteľov (voda, ľad) pozvoľne pokračuje až do súčasnosti.

Kamenné móre vo Vyhniach, ako geologická rezervácia, je jedno z najstarších a najznámejších slovenských chránených území. Bolo schválené v roku 1937 (13 ha). Mohutný plošný rozsah a krásna ukážka genetickej spojitosti materského masívu a kamenného mora a následného produktu zaraďuje toto územie medzi celoštátne významné javy. Je to plošne najrozsiahlejšie kamenné more vo vulkanickej časti Karpát.⁷²

Banské pamiatky a banícke tradície ako súčasť projektov cestovného ruchu a montánneho turizmu

Región Banskej Štiavnice vo veľkej miere splýva s pohorím Štiavnické vrchy a v rámci Slovenska reprezentuje špecifický typ krajiny s osobitým vývojom osídlenia a vzťahu medzi prírodným prostredím a ľudskou činnosťou. Štiavnické vrchy patria medzi najzaujímavejšie pohoria na Slovensku práve preto, že ich dnešná tvárnosť sa stáročia formovala v jednote geologických, geomorfologických, hydrologických, klimatických a biologických daností s intenzívnou hospodárskou aktivitou, najmä baníctvom drahých kovov. Možno ich charakterizovať ako „región dlhodobého a intenzívneho spolužitia človeka s horami“. Z tohto regiónu vytvára nečakane romantickú a turisticky príťažlivú krajinu. O túto podobu širšieho okolia Banskej Štiavnice sa zaslúžila predovšetkým geologická stavba Štiavnických vrchov, od ktorej sa odvíjajú všetky nielen prírodné, ale aj kultúrne osobitosti tohto regiónu.

Štiavnické vrchy patria do systému mladovulkanických pohorí na Slovensku. Sú výsledkom dlhodobej sopečnej činnosti prebiehajúcej na tomto území od obdobia mladších treťohôr až do štvrtohôr. Hlavnými horninami sú tu najmä andezity, ryolity, brekcie a tufy, v menšej miere karbonáty – dolomity a vápence. Vďaka vulkanizmu vznikli v Štiavnických vrchoch bohaté ložiská drahých a farebných kovov (nachádza sa tu viac ako 120 rudných žíl a opísaných tu bolo viac ako 140 minerálov), ktoré predurčili túto oblasť na storočia trvajúcu

⁷² BOZALKOVÁ, L. a kol. 1972: Kamenné more vo Vyhniach. Ochrana neživej prírody Slovenska. s. 2.

súvislú banícku činnosť. Výrečným svedectvom o pôvode pohoria sú nielen typické prejavy vulkanického reliéfu, zvyšky lávových prúdov, ako je napríklad bralnaté Sitno, najvyšší vrch pohoria (1 009 m n. m.), Szabóova skala pri vchode do Sklenoteplíckej doliny, alebo typický vypreparovaný sopúch banskoštiavnickej Kalvárie, ale aj výsledky rozpadu sopečných hornín, ako je Kamenné more pri Vyhniach.

O geologickej minulosti regiónu jedinečným spôsobom vypovedá sama poloha Banskej Štiavnice, ktorá leží vnútri mohutnej kaldery Štiavnického stratovulkánu. Existencia a exploatácia rudných žíl s obsahom striebra, zlata, olova a ďalších rúk farebných kovov zanechala po sebe charakteristické tvary reliéfu, ktorých súhrn dáva banskoštiavnickému regiónu charakter montánnej krajiny. Prejavy montánneho reliéfu sa tu vyskytujú v rozsahu a pestrosti, aké v iných oblastiach na Slovensku nenájdeme.

Aj oko nezasväteného pozorovateľa upútajú zachované zvyšky banských diel v podobe terénnych nerovností na svahoch okolo Banskej Štiavnice, ako sú predovšetkým staré banské odvaly (haldy), prepadnuté vstupy do baní, opustené štôlne a pod. Na miestach dlhoročnej prospektorskej činnosti a banskej ťažby vznikla svojská, často prekvapujúca „umelá krajina“. Osobitnou hodnotou prírodného prostredia regiónu, a zároveň najtypickejším prejavom splynutia prirodzených a umelých prvkov krajiny sú vodné nádrže, známe v regióne pod menom *tajchy*.

Vznikali od 16. storočia (s vrcholným obdobím v 18. – 19. storočí) v dolinách prehradených hrádzami a zrážková voda sa do nich dovádzala vykameňovanými banskými jarkami. Tvorili premyslenú sústavu a ich pôvodným poslaním bolo poskytovať energetickú a technologickú vodu nevyhnutnú pri banskej a úpravníckej činnosti. S poklesom a napokon zánikom banskej činnosti postupne prevzali najmä rekreačnú funkcia (Počúvadlianske jazero, Richňavské jazero, Vindšachtská nádrž, Evičkin jazero, Klinger, Veľká vodárenská nádrž, jazerá v Banskom Studenci a Hodruši atď.), resp. funkciu zdroja pitnej vody (Rozgrund).

Tieto jazerá vďaka prírodným danostiam sa natoľko prispôsobili okolitému prostrediu, že – podľa slov priekopníka modernej ochrany prírody v regióne Milana Kapustu – „zprírodneli“, stali sa súčasťou krajiny Štiavnických vrchov“. Zberné jarky vedené členitým terénom racionálne a citlivo, prispeli k modelácii, „zmäkčeniu“ a členeniu krajiny. Väčšina z nich je tak citlivo zasadená do prírodného prostredia, akoby ich projektovali dnešní najvýznamnejší krajinári, alebo akoby odjakživa patrili do tohto prostredia. Okrem toho viaceré z nich sú oázou pokoja, farebných odrazov okolitého lesa v ich vodách, a najmä tieto priťahujú návštevníkov, ktorí sú vždy ich prítomnosťou prekvapení.

Zaujímavým spôsobom sa utváral aj rastlinný pokryv a živočíšne pomery štiavnického regiónu. Hoci okrem niekoľkých výnimiek nepredstavujú významné biologické hodnoty, ale veľkou hodnotou je ich biogeografická poloha na rozhraní teplomilných panónskych a chladnomilných karpatských horských druhov.

Nepopierateľné znaky akoby splynutia človeka s prírodou v tomto regióne nesie aj špecifické banícke osídlenie (okrem mestských sídel, obcí a roztrúseného osídlenia) samoty a pod.), ktoré sa v takomto rozsahu na Slovensku inde nenachádza. Ide najmä o časť Banskej Štiavnice, Hodrušu, Štiavnické Bane, Vyhne ale aj ďalšie sídla, pre ktoré sú typické jednoduché banícke domčeky s malými záhradkami, postavené na strmých svahoch úzkych dolín. Banícka minulosť Banskej Štiavnice určila aj charakter kultúrneho dedičstva sústreďeného v regióne. Výskyt drahých kovov lákal do tohto kraja ľudí nepochybne už od predhistorických čias a dokázateľne tu získavali striebro na svoje mince Kelti. Vznik osídlenia mestského typu sa viaže na panovanie arpádovských vládcov Uhorského kráľovstva, ktorí mali eminentný záujem na rozvoji ťažby a privádzali do tohto regiónu kolonistov z dnešného Nemecka. Okolo roku 1238 kráľ Belo IV. udelil osade rozsiahle privilégia a Banská Štiavnica sa stala slobodným kráľovským banským mestom. Obdobia prosperity umožnili intenzívnu stavebnú činnosť a postupne pribúdali honosné meštianske domy a sakrálné stavby, neskôr, v renesančnom období aj budovy cisárskej banskej správy.

Na pôvodne románske jadro mesta v 15. – 16. storočí nadviazal urbanisticky ucelený súbor meštianskych domov dnešného Námestia Sv. Trojice, výraz bohatstva a sebavedomia štiavnických banských podnikateľov (waldbürgerov a ringbürgerov), ktorí si dali postaviť neskorogotický Kostol sv. Kataríny. Na toto obdobie sa viaže aj pôsobenie vynikajúceho autora tabuľových malieb známeho ako Majster MS a vznik unikátnych plastík sv. Barbory, sv. Kataríny a Madony, ktoré patria medzi vrcholné diela neskorogotického umenia na Slovensku.

Formovanie urbanistickej tváre mesta ovplyvnilo v 16. storočí turecké nebezpečenstvo. Veľký gotický chrám na terase nad mestom bol prebudovaný na pevnosť Starý zámok, pribudol renesančný Nový zámok, opevňovací múr okolo časti mesta, ale najmä nové mestské brány. Rozvoj ťažby a banskej techniky v 18. storočí prispel k premenám podoby mesta v barokovom duchu, ktorých vyvrcholením bola výstavba morového stĺpu Sv. Trojice na námestí a pôsobivého architektonického komplexu Kalvárie.

S banskou tradíciou súvisí aj značný počet technických pamiatok nachádzajúcich sa v banskoštiavnickom regióne, ktoré dokumentujú fakt, že mesto bolo v 18. a 19. storočí najvýznamnejším strediskom banskej vedy a techniky v habsburskej ríši. Celoeurópsky

význam získalo mesto po založení prvej vysokej školy technického zamerania na svete – Banskej, neskôr Banskej a lesníckej akadémie (1762 – 1919). Významné sú aj školské tradície stelesnené najmä v odkaze presláveného Evanjelického lýcea, na ktoré nadväzujú stredné školy a vysokoškolské pracoviská dnešnej Banskej Štiavnice.

Technické pamiatky a archívne dokumenty sústredené v Slovenskom banskom múzeu a v Štátnom ústrednom banskom archíve sú nevyčerateľným zdrojom poznatkov o kultúrnej a technickej minulosti prinajmenej v stredoeurópskych reláciách. Prírodné danosti a kultúrne hodnoty Banskej Štiavnice a jej okolia tvoria vzácne konzistentný celok s originálnym *genius loci*, na ktorom historický vývin zanechal pečať multikultúrnosti, otvorenosti voči svetu a intenzívneho prežívania symbiózy človeka a jeho prírodného prostredia. Tieto danosti regiónu sa oprávnené pokladajú za východiská jeho perspektívneho rozvoja v 21. storočí.⁷³

Banská Štiavnica a jej okolie je ojedinelým územím, v ktorom sa spája bohatá a aktívna ľudská činnosť (najmä baníctvo, spracovanie kovov, lesníctvo a pod.) so zachovalou prírodou a príjemnou krajinou. Územie je zapísané do Zoznamu svetového dedičstva UNESCO ako dobrý príklad využívania krajiny pre ľudské aktivity. Región je tradičným cieľovým miestom v rámci Slovenska, aj keď nepatrí medzi absolútne najznámejšie destinácie.

Vo všeobecnosti môžeme skonštatovať, že návštevníkov regiónu lákajú najmä historické pamiatky a banícka tradícia, ale aj pekná krajina. Banícka tradícia je dominantnou charakteristikou regiónu z hľadiska turizmu, aj keď môžeme diskutovať o tom, či je využívaná skutočne v plnej miere. V meste a okolí sa nachádza veľa pamiatok, ktoré priamo aj nepriamo pripomínajú slávnu banícku históriu. Možno najatraktívnejšou z nich je Banské múzeum v prírode, v ktorom sa nachádza komplex banských budov a zariadení. Je tu možnosť sfárať pod zem, do štôlne Bartolomej, v ktorej je 1,5 km dlhá expozícia história baníctva. Menej známymi, avšak v regióne veľmi početnými sú mnohé stopy po baníckej činnosti. V krajine aj v meste sa nachádza veľa starých štôlní, odvalov, prepadlísk a pod., v mnohých úbočiach sú stále dobre rozoznateľné jarky.

V súčasnosti stále existuje viac ako 20 jazier, skoro všetky sú využiteľné pre rekreáciu. Najznámejšími a najviac navštevovanými jazerami sú Počúvadlo, Richňava, Vindšachta a Kolpachy. Pri niektorých jazerách je vybudovaná aj turistická infraštruktúra.

Súčasťou baníckej tradície je aj nehmotné dedičstvo, ktoré spoluvytvára hodnotu regiónu ako cieľového miesta. Región je známy niekoľkými prvenstvami, napr. tu bol prvýkrát v histórii použitý pušný prach na nevojenské účely (na rozpojovanie hornín

⁷³ ROHAČ, J., MAYER, M. 2005: Podpora trvalo udržateľného turizmu v strednej a východnej Európe. Projekt: Podpora trvalo udržateľného turizmu v Banskej Štiavnici, fáza č. 5, s. 15 – 17.

v podzemí), v roku 1764 tu bola založená prvá technická vysoká škola na svete (Banská a lesnícka akadémia), prvý krát tu bola zostavená geologická mapa a pod.

Súčasťou baníckeho dedičstva sú aj banícke tradície, napríklad Salamandrové slávnosti a šachtágy (aj keď tie zatiaľ nie sú v plnej miere prezentovateľné pre návštevníkov). Z turistického hľadiska je atraktívne najmä historické centrum mesta Banská Štiavnica. Dominantným je Nám. Sv. Trojice, lemované bohatými palácmi majiteľov baní a mešťanov. Skvostom je barokový Morový stĺp zo začiatku 18. storočia, postavený ako prejav vďaky za prekonanie morovej epidémie. V centre sa nachádza aj veľa ďalších architektonických pamiatok, napr. gotický Kostol Sv. Kataríny, Starý Zámok, Nový Zámok, Kammerhof, Klopačka, Piarska brána a mnohé ďalšie. Vytvárajú tak dostatočnú bázu pre prehliadky mesta, pričom viaceré z týchto pamiatok je možné navštíviť. Nachádzajú sa v nich expozície Slovenského banského múzea a výstavy (napr. expozícia baníctva, mineralogická expozícia, expozícia protitureckých bojov, galéria, prezentácia rôznych remesiel a pod. Pre centrum mesta sú typické aj úzke uličky, chodníky a množstvo schodísk, ktoré vytvárajú dobrý priestor pre prechádzky a fotografovanie.

Menej známymi a menej navštevovanými pamiatkami v širšom okolí centra sú napríklad budovy bývalej Banskej a lesníckej akadémie v Botanickej záhrade, Kalvária či Arborétum v Kysihýbli. Napriek nižšej návštevnosti majú tieto pamiatky veľký potenciál a môžu sa stať významnými atrakciami. Známym a významným cieľovým miestom je kaštieľ vo Sv. Antone s bohatými expozíciami historického nábytku, poľovníctva a rybárstva a s veľkým a členitým parkom. Návštevnosť tohto múzea je zrovnateľná s návštevnosťou pamiatok v meste Banská Štiavnica.

Významným a intenzívne navštevovaným miestom je vrch Sitno (1009 m n.m.), ktorý je dominantou celého regiónu. Sú z neho veľmi dobré výhľady, na jeho vrchole je bufet a malá expozícia. Je relatívne ľahko dosiahnuteľné z Počúvadla a tak je cieľom mnohých návštevníkov regiónu.

V širšom okolí sa nachádza viacero turisticky významných prírodných lokalít a pamiatok, napr. Kamenné more a Termálne kúpele vo Vyhniach a Sklených Tepliciach. Krajina okolo Banskej Štiavnice je vo všeobecnosti vhodná pre aktívny pohyb a oddych v prírode. Poskytuje príležitosti pre poldenné a celodenné túry a vychádzky, ako aj terény pre cestnú aj horskú cykloturistiku. Z mnohých miest sú dobré výhľady, je tu veľa scénicky pekných lokalít či kludných zátiší, pričom nie je potrebné prekonávať veľké prevýšenia. Osobitne vhodné pre turistiku sú jarky, ktoré sa po vrstevniciach tiahnu vo svahoch a v lesoch v mnohokilometrových dĺžkach. Sú vhodné nielen pre pešiu turistiku, ale aj pre cykloturistiku

či v zime pre bežky. Známe sú napríklad vychádzky po jarku popri žile Terézia s panoramatickými výhľadmi na mesto, zo severnej strany Tanádu sú dlhé tzv. Hodrušské jarky, okolo Sitna vedie Tatarský jarok a pod. V regióne je 9 náučných chodníkov.

Pre návštevníkov mesta sú zaujímavé aj rôzne akcie, ktoré sa konajú v regióne. Okrem už spomenutých Salamandrových slávností sú celoslovensky známe aj poľovnícke Dni Sv. Huberta vo Sv. Antone. V kaštieli a na Starom Zámku organizujú štiavnickí ochotníci každé leto aj hrané scény, využívajúce historické priestory. Popritom sa v meste aj v okolí konajú rôzne koncerty, festivaly a pod. Osobitne pútavé sú historické remeselné trhy na Námestí Sv. Trojice (Nezabudnuté remeslá), jarmok a predvádzanie remesiel na Starom Zámku (Festival kumštu a umenia) a séria malých tematických vidieckych festivalov Dni hojnosti v mikroregióne Južné Sitno.

Ponuka športových podujatí, zaujímavých z hľadiska turizmu, nie je veľa. Možno najväčší potenciál má z tohto hľadiska Banskoštiavnický horský cyklomaratón, ktorého poslanie je okrem športového zážitku práve aj propagácia Štiavnických vrchov ako regiónu, vhodného pre cykloturistiku. Mesto už bolo niekoľko krát aj etapovým centrom najväčších slovenských cyklistických pretekov Okolo Slovenska, čo vzhľadom na dobré mediálne pokrytie tohto podujatia tiež prispieva k propagácii mesta a okolia ako zaujímavého tipu pre výlety a cykloturistiku.

Štiavnické jazerá sú celoslovensky známe aj ako centrum potápania, v tomto ohľade vyniká najmä Richňavské jazero. Vrcholové skaly na Sitne sú celoslovensky známou a intenzívne využívanou skalolezeckou lokalitou.

Mesto a historické objekty v ňom sú stále viac využívané pre organizáciu rôznych seminárov a akcií menšieho rozsahu. Prekážkou väčšieho rozvoja tejto kategórie turizmu je najmä nedostatočná vybavenosť a pripravenosť historických priestorov (napr. problémy s cateringom, poddimenzované sociálne zariadenia, obmedzenia z titulu ochrany múzejných zbierok, horší prístup do niektorých priestorov a pod.). Napriek tomu však ide o rastúci segment trhu, keďže atraktivnosť priestorov (napr. Rytierska sála na Starom Zámku, Ciachovňa v Banskom múzeu v prírode, Kaplnka v Kammerhofe) prevažuje nad uvedenými nedostatkami.

Turistická infraštruktúra v regióne Banskej Štiavnice je relatívne bohatá. Prevládajú ubytovacie zariadenia (chaty, ubytovne, penzióny, hotely) nižších a stredných kategórií (najvyššia kategória v regióne je ****), pričom kvalita niektorých z nich je veľmi vysoká.⁷⁴

⁷⁴ ROHAČ, J., MAYER, M. 2003: Podpora trvalo udržateľného turizmu v strednej a východnej Európe. Ekologický turizmus Nemecko, s. 16 – 18.

V meste a regióne je dostatok reštaurácií a kaviarní, avšak je tu len jedna, ktorá využíva banícke dedičstvo s názvom Kami. Pre ponuku tradičných baníckych, alebo aspoň regionálnych jedál by sme navrhovali navštíviť reštauráciu Matej. Vzniklo tu v poslednom čase viacero pizzerií, ktoré tiež pomenúvajú svoje produkty pod typicky štiavnickými menami.

Diskusia

Pre zostavenie stratégie rozvoja turizmu a geoturizmu v banskoštiavnickom regióne sme využili **SWOT analýzu**, ktorú vypracovala Agentúra Jantárová cesta v roku 2005, od ktorej možno odvíjať stanovenie cieľov a konkrétnych aktivít, definovaných v budúcej stratégii.

Prvou silnou stránkou SWOT analýzy je zápis Banskej Štiavnice na Zoznam svetového dedičstva UNESCO, ktorá má význam najmä pre zahraničný marketing, pretože Zoznam svetového dedičstva UNESCO patrí medzi populárne indikátory, podľa ktorých sa turisti rozhodujú a zostavujú svoje pobyty v krajine. Posilňujúcim argumentom je aj fakt, že na Slovensku je len 5 lokalít na zozname, takže v tomto zmysle patrí Banská Štiavnica do “elitného klubu” a to je silná komparatívna výhoda. Zápis na zoznam svetového dedičstva môže mať význam aj pre získavanie kapacít a zdrojov pre ďalší rozvoj turizmu.

Relatívne vysoká známosť Banskej Štiavnice na Slovensku i v zahraničí je druhou silnou stránkou analýzy. Z hľadiska domáceho turizmu patrí Banská Štiavnica medzi tradičné cieľové miesta v rámci Slovenska. Táto tradícia je budovaná už od školského veku (školské výlety). Široká verejnosť, najmä na západnom a strednom Slovensku, podvedomo považuje Banskú Štiavnicu za miesto, ktoré „je treba navštíviť“. Banská Štiavnica je tradičným miestom školských a rodinných výletov, relatívne je známa aj v zahraničí, najmä v niektorých okolitých krajinách. Českí návštevníci ju považujú za jednu z hlavných cieľov pri návšteve Slovenska. Pre Maďarov je mesto spojené s tradičným sentimentom a spoločnými dejinami. Banská Štiavnica je súčasťou ponuky každého turistického sprievodcu, niektorí sprievodcovia a niektorí tour-operátori ju považujú za jeden z vrcholov ponuky na Slovensku. Doteraz neboli spracované štúdie o tom, aké sú znalosti medzi obyvateľmi a návštevníkmi Slovenska o Banskej Štiavnici.

Bohatá banícka história mesta a regiónu je ďalšou silnou stránkou. Zachované, ba dokonca stále prežívajúce banícke dedičstvo patrí medzi silné komparatívne výhody mesta a regiónu. Rudné baníctvo je atraktívna téma, na Slovensku relatívne zriedkavá, má vysoký potenciál stať sa tým, čo bude Banskú Štiavnicu ako turistickú destináciu predávať, čím sa

odlišuje od iných destinácií. Baníctvo je spojené s mnohými zaujímavosťami – rozvoj techniky, technické prvenstvá, ťažká práca baníkov, banské legendy a tradície, čo priťahujú návštevníkov.

Mnoho banských pamiatok v meste a vo voľnej prírode, poskytuje výhodu, že „zhmotňuje“ banícke dedičstvo, čiže umožňuje návštevníkovi na vlastné oči a mimo múzejných expozícií spoznať a precítiť banícke dedičstvo. Poskytuje zážitok z priameho poznania a objavovania (a teda nie z poznania sprostredkovaného múzejnými expozíciami, alebo fotografiami), čo je veľmi dobrý predpoklad rozvoja turizmu založeného na zážitkoch.

Túto umožňuje, ako ďalšia silná stránka analýzy. Je to možnosť fárania do troch baní, veľmi špecifická a na Slovensku takmer unikátna príležitosť a základná atrakcia, ktorá je veľmi dobrým predpokladom rozvoja turizmu založeného na zážitkoch. Dôležitý je tu zážitok z fyzického prežitia fárane do bane, pre návštevníka je v tom niečo vzrušujúceho, objavného a tajomného. Fárane do baní v Banskej Štiavnici a jej okolí je nielen nezabudnuteľným zážitkom, kvôli ktorému sa oplatí do Banskej Štiavnice prísť, ale je to aj unikátny zážitok (až na jednu výnimku v bani Cígel' na Hornej Nitre). Fárane do baní je z hľadiska príjazdového, aktívneho turizmu potenciálne na rovnakej úrovni ako zápis na Zoznam svetového dedičstva.

Nemenej atraktívne je aj návšteva Múzea vo Sv. Antone a jeho aktivity. Napriek tomu, že múzeum samo o sebe nie je z hľadiska návštevníckeho veľmi zaujímavé, patrí medzi najnavštevovanejšie atrakcie územia. Je to zrejme vďaka povesti „poľovníckeho“ múzea, čo je na Slovensku jedinečná vec, a vďaka dobrému marketingu a manažmentu múzea. V ostatnej dobe sa múzeum stáva známe aj svojim zameraním na posledného bulharského cára, ktorý tu dožil. Je to síce netradičný, ale dobre využitý unikát múzea.

Systém bývalých jarkov, ciest a chodníkov, vhodných pre pešiu turistiku a aj cykloturistiku je doteraz nie veľmi využívanou silnou stránkou analýzy. Jarky predstavujú potenciál desiatok kilometrov nenáročného a pritom atraktívneho pohybu v prírode (výhľady, pekná príroda, spojitosť ľudského génia s krajinou), umožňujú rýchlu zmenu scenérií a prostredí a poskytujú dobrú možnosť pre nenárodné výlety. Jarky sú zatiaľ využívané viac živelne (pešia a cykloturistika/MTB), v ostatnej dobe sú tu snahy o ich využitie ako základu pre stredisko bežkárskoho lyžovania.

Jednou zo silných stránok analýzy je množstvo jazier, v ktorých sa dá kúpať. Viac ako 20 rekreačne využiteľných jazier je pozostatkom dômyselného vodohospodárskeho systému, ktorý slúžil pre banské účely. Predstavujú široké spektrum príležitostí pre letnú rekreáciu, so širokým rozsahom – od dobre vybavených a zaľudnených stredísk až po

romantické jazierka, opustené v horách; od relatívne teplej vody až po studenú, ale čistú a s veľmi peknou farbou a pod. Sú dobre využiteľné marketingovo („každý deň sa môžete kúpať v inom jazere“) a predstavujú aj potenciál pre spojenie rekreácie s poznávaním baníckeho dedičstva.

Okolie mesta je vhodné na aktívnu dovolenku v prírode. Ide o spojenie niektorých vyššie uvedených silných stránok a ďalších daností, ktoré spolu vytvárajú dobré prostredie pre aktívny pohyb v prírode, spojený s poznávaním a relaxom. Krajina poskytuje veľa možností: pešie a cyklotrasy, náučné chodníky, jazerá, výhľady, rázovité obce, pamiatky a pod. Vytvára tak systém, ktorý môže byť veľmi dobre využitý pre aktívnu rodinnú dovolenku.

V regióne je viacero organizácií, ktoré môžu podporiť a prispieť k rozvoju turizmu. Napriek tomu, že zatiaľ im chýba výkonná štruktúra, niektoré z nich vo všeobecnosti rešpektujú princípy trvalo udržateľného turizmu a predstavujú dobrú expertnú a manažérsku základňu pre rozvoj turizmu.

Potenciál stredných škôl v meste je významným faktorom pre spoluprácu pri rozvoji turizmu. V meste sídli niekoľko stredných a predpoklad vysokých škôl, ktoré vzdelávajú študentov v odboroch, ktoré sú potenciálne blízke k turizmu – lesníctvo, ekológia a pod. Predstavuje to dobrý potenciál pre využívanie študentov a pedagógov pre turizmus či už pri rozvoji turizmu (stanovenie potenciálov územia, stanovenie únosnosti územia, interpretácia prírodného a kultúrneho dedičstva a pod.) alebo pri poskytovaní služieb (sprievodcovská služba, seminárny turizmus a výmenné študentské pobyty a pod.).

Napriek mnohým nedostatkom má Banská Štiavnica svoje *genius loci* a hlási sa k nej veľa rodákov i ľudí, ktorí v nej pôsobili (študenti, banícki a geologickí experti a pod.). Tento lokálpatriotizmus je dobre využiteľný pre rozvoj turizmu, pretože môže byť využitý jednak pre ústne (a teda najúčinnnejšie) šírenie dobrého mena mesta, jednak pre efektívne využitie obmedzených zdrojov rozvoja (“otváranie dverí” na dôležitých miestach, dobrovoľná expertná práca a pod.).

V meste je rastúci počet štýlových ubytovacích a stravovacích zariadení a viditeľný trend otvárania štýlových zariadení, ktoré sa snažia odlíšiť od ostatných. Niektoré z nich navyše vytvárajú priestory pre klubovú činnosť (malé javiskové formy, malé koncerty, prezentácie a pod.). Tieto zariadenia vhodným spôsobom spoluvytvárajú atmosféru mesta ako aktívneho a lákavého pre návštevníka.

Mesto má aj viacero slabých stránok, vyplývajúcich z analýzy SWOT. V meste neexistujú **všeobecne prijaté strategické dokumenty (napr. vízia a stratégia rozvoja mesta vrátane turizmu, chýba marketingová stratégia a koncepcia rozvoja turizmu v**

Banskej Štiavnici a okolí a pod.). Strategické a rozvojové dokumenty sú nevyhnutnou súčasťou manažmentu turistickej destinácie. Umožňujú stanovenie akčných plánov, výber vhodných scenárov a riešení, pomáhajú pri rozhodovaní a pod. Zároveň predstavujú bázu, okolo ktorej sa, už v procese tvorby, ale pri implementácii spájajú zainteresované strany. V Banskej Štiavnici a jej regióne zatiaľ neexistuje participatívne vytvorená, alebo všeobecne prijatá vízia, ucelená stratégia, koncepcia či aspoň plán rozvoja turizmu a teda logicky ani žiadne iné dokumenty (marketingová stratégia, certifikácia a pod.). Výsledkom je nekonceptné konanie a rozhodovanie, plytvanie súkromnými a verejnými zdrojmi, ohrozovanie silných stránok regiónu a pod.

Vypracované odborné materiály a návrhy nie sú rešpektované a implementované. Napriek tomu, že z mnohých projektov, týkajúcich sa rozvoja turizmu v Banskej Štiavnici a jej okolí, existuje veľa rôznych výstupov a návrhov, nie sú tieto nijako využívané a rešpektované. Výstupy z týchto projektov sú obyčajne archivované v archívoch autorov, prípadne v kanceláriách verejnej správy vrátane samosprávy, avšak nikto s nimi nepracuje ani im nevenuje žiadnu pozornosť.

Región Banskej Štiavnice ani mesto nevykonávajú žiadny marketing regiónu, aj keď niektoré verejné subjekty (samospráva, informačná kancelária) sa snažia o istú propagáciu. Tá však nenahradí marketing územia a navyše je slabá a nekonceptná. Návštevníci nie sú nijako lákani, marketing svojich zariadení si na vyššej či nižšej úrovni robia majitelia ubytovacích a stravovacích zariadení, avšak verejné inštitúcie (najmä samospráva) iba pasívne čakajú na návštevníkov. O meste a regióne sa potenciálni návštevníci dozvedajú z iných zdrojov, nie zo zdrojov iniciovaných priamo v meste či v regióne. V ostatnej dobe je viditeľný trend zlepšovania marketingu niektorých inštitúcií (napr. Slovenské banské múzeum, Múzeum vo Sv. Antone) a niekoľkokrát sa verejné a súkromné inštitúcie spojili a urobili niektoré spoločné veci (účasť na výstave, spoločný propagačný materiál). Tieto aktivity však v žiadnom prípade nenahrádzajú premyslený a odborný marketing územia.

V meste je slabá spolupráca inštitúcií a organizácií (v rámci sektorov aj medzi sektormi), absencia regionálneho združenia turizmu či inej vhodnej štruktúry, nedostatočná spolupráca mesta a okolitých obcí. Ide o veľmi slabú stránku analýzy.

Aj keď koordinácia a spolupráca sa občas deje, ide iba o ojedinelé aktivity. Takmer úplná absencia cielenej spolupráce a koordinácie v turizme sa prejavuje veľmi negatívne. Spôsobuje plytvanie súkromnými a verejnými zdrojmi (duplicitné aktivity a pod.), nevyužívanie príležitostí, ktoré sa vyskytujú (zbytočná vzájomná konkurencia tam, kde by bolo lepšie spolupracovať), nevyužívanie vnútorného potenciálu mesta a regiónu (zlé

interpersonálne a interinštitucionálne vzťahy), zhoršovanie obrazu a imidžu mesta, zaostávanie za konkurujúcimi lokalitami a iné. Špecifickým javom je častá verbálna deklarácia potreby spolupráce na rôznych stretnutiach a poradách, avšak v praxi sa to nijako neprejavuje.

Nízka je kvalita služieb, nekvalifikovaní sú pracovníci v turizme a malá je pohostinnosť personálu. Je to slabá stránka, typická pre celé Slovensko. Týka sa hádam všetkým aspektov ubytovacích, stravovacích a iných služieb v turizme, napr. pohostinnosť a prívetivosť, čistota, hygiena, znalosť štandardných pravidiel a postupov, ochota, informovanosť a pod. Tento stav znižuje hodnotu turistického zážitku v meste a okolí a vytvára zlý obraz destinácie. Jednou zo špecifických príčin tohto stavu je fakt, že vďaka nízkym ziskom zariadenia často zamestnávajú personál, ktorému stačia nízke mzdy – teda nekvalifikovaný personál. Zariadenia, ktoré sú viac ziskové, alebo ktoré investujú do personálu, majú obyčajne vyššiu kvalitu.

Nejasná je právna zodpovednosť za kúpajúcich sa v jazerách. Napriek tomu, že pobyt pri vode a kúpanie je jedným z východiskových pilierov mnohých strategických úvah rozvoja turizmu v regióne, nie je doriešená právna zodpovednosť za kúpajúcich sa v jazerách. Tie nie sú oficiálne deklarované ako rekreačné jazerá a tak sa návštevníci kúpu na vlastnú zodpovednosť, čo nie je štandardné.

Slabou stránkou je zlý fyzický stav mnohých budov v centre mesta, špina v meste a celková úprava verejných priestranstiev. Historické, turistami najviac navštevované centrum mesta, stále znehodnocujú neopravené budovy. Niektoré majú poškodené iba niektoré časti (najčastejšie sokle), iné sú však v úplne dezolátnom stave. Napriek tomu, že časť návštevníkov tento stav chápe, tieto budovy znižujú hodnotu turistického zážitku v meste a okolí a vytvára zlý obraz destinácie. Hlavnou príčinou tohto stavu je nedostatok financií na obnovu budov, aj keď sú indície, že niektorí majitelia úmyselne nechávajú budovy chátrať, až sa úplne rozpadnú a bude potrebné ich zbúrať. Vytvorí sa tak veľmi lukratívny pozemok v centre mesta. Sankcie verejnej správy sú obyčajne neúčinné. Jedným zo zásadných problémov je špina na uliciach a verejných priestranstvách. Odpadky a špina sa nachádza priamo na dlažbe ulíc a chodníkov, na zelených plochách, v zákutiach, v kvetináčoch, fontáne, medzi domami... Tento problém je spôsobený podfinancovaním tejto oblasti a pravdepodobne aj zlým manažmentom čistenia mesta. Ide o jav, ktorý veľmi poškodzuje obraz mesta.

Mesto nemá komplexné turistické produkty špecificky zostavené programy pre jednotlivé kategórie návštevníkov. V Banskej Štiavnici nesídli okrem jednej žiadna cestovná agentúra, ktorá by ponúkala pobyty v meste a okolí, vytvárala ponuky služieb. Tým

sa stráca potenciálna pridaná hodnota pobytu, znižuje sa počet prenocovaní a návštevník je ľahšie ovplyvniteľný ponukami z iných konkurujúcich destinácií. Návštevníci si musia program zostaviť a zabezpečiť sami, pričom im v tom veľmi nepomáha ani úroveň a forma informácií, ktoré dostanú v informačnom centre. **Malá je tiež ponuka služieb pre aktívny odpočinok a využitie voľného času**, napriek tomu, že región je vhodný pre aktívnu rodinnú dovolenku. Chýba v ňom ponuka pre takéto využitie voľného času. Spektrum aktivít a ponúk, ktoré je v regióne možné vykonávať, síce nie je úzke (napr. sprevádzanie, požičovne a pod.), nie sú však dostatočné a najmä nie sú vhodne ponúkané a propagované. Navyše je často nízka aj kvalita ponúkaných služieb. Znižuje sa tak hodnota zážitku návštevníka a návštevník navyše ľahšie prejde do inej destinácie, kde je pestrejšia ponuka.

V meste chýbajú vhodné spoločenské priestoroy pre koncerty a divadelné predstavenia. Miestna kultúra môže veľmi významne prispieť k imidžu mesta a môže byť hodnotnou súčasťou ponuky pre návštevníkov. V meste je síce niekoľko malých klubov, ale chýba priestor pre formálnejšie podujatia, t.j. divadelná alebo koncertná sála. Priestory, ktoré sa pre takéto podujatia alternatívne využívajú (napr. kino Akademik, reštaurácia hotela Grand-Matej, amfiteáter a i.), nie sú veľmi vhodné. Organizátori podujatí tento nedostatok riešia najmä akciami v netradičných priestoroch (pamiatky, parky a pod.), ale tieto plne nenahrádzajú vhodné spoločenské zariadenia.

Málo je mimosezónnych kultúrnych a zábavných podujatí, ktoré by oživilo mesto a pritiahli väčšie množstvo návštevníkov a domácich obyvateľov. Podobne ako v iných destináciách aj Banská Štiavnica trpí nižším počtom návštevníkov mimo hlavných sezón. Jedným z riešení by mohli byť významné akcie (napr. festivaly, prehliadky a pod.) mimo sezóny, avšak momentálne nie sú v meste a okolí organizované. Takéto akcie by zároveň mohli vytvárať zaujímavý pozitívny imidž mesta doma aj v zahraničí, ktorý môže priťahovať návštevníkov (napr. “mesto jazzu”, “mesto baníckych tradícií” a pod.). V meste nie je dostatok kapacity pre organizovanie takýchto akcií. Situáciu síce zachraňujú rôzne firemné akcie (semináre, prezentácie a pod.), ktoré sa konajú po celý rok, ale tie sú určené pre osobitý, ale predsa len uzavretý okruh návštevníkov.

Nevhodne sú stanovené otváracie hodiny múzeí a galérií pre verejnosť, čo je typické pre celé Slovensko. Návštevníci mesta, ktorí celý deň strávili mimo mesta aktívnym odpočinkom, pobytom pri vode a pod. (celkovo ide o významný počet osôb), nemajú možnosť navštíviť múzeá a galérie po návrate do mesta, teda predvečerom a večer. Znižuje sa tak pridaná hodnota ich návštevy a v prípade, že sa o návštevu pokúsia a neuspeli, poškodzuje sa aj dojem z mesta. Tento problém sa mimo sezónu zväčšuje, pretože niektoré

expozičné bývajú zavreté aj dlhšiu dobu. Slovenské banské múzeum síce vytvorilo systém, aby bola vždy nejaká expozícia otvorená, tento stav je však nedostatočný a navyše nezaručuje návštevy múzeí počas krátkodobých dní voľna, keď do mesta prichádza viac návštevníkov. Táto situácia je zapríčinená najmä podfinancovaním múzeí v regióne, čiastočne aj nevyhnutnou údržbou (najmä podzemné expozície).

Nedostatočné bolo značenie turistických atraktivít a nepostačujúci bol orientačný systém. V meste a vo významných lokalitách destinácie neexistuje jednotný vhodný systém označenia atraktivít a orientačný systém. Znižuje to hodnotu zážitku, pretože návštevník miesto spoznávania mesta musí hľadať jednotlivé pamiatky a služby, blúdiť a riešiť s tým spojené problémy. Dobrý orientačný systém by zároveň mohol posilniť pozitívny efekt turizmu, pretože by vhodným trasovaním viedol návštevníkov tam, kde je to z hľadiska obchodu treba. V ostatnom čase boli aj v tomto smere viditeľné snahy o nápravu (mesto podalo projekt orientačného systému na PHARE, inštalácia dvoch orientačných stĺpov v meste, inštalácia niekoľkých smeroviek a pod.), avšak išlo o nekonceptné a nevhodné pokusy, navyše nie je známe, či boli konzultované s expertmi.

Neriešia sa problémy s dopravou v rámci mesta (nevyhovujúci stav ciest, málo parkovacích miest, nedostatočná miestna hromadná doprava) aj mimo neho (slabé dopravné spojenia so železničnou stanicou a s okolím. Doprava patrí už dlhú dobu k tradičným slabým stránkam mesta a regiónu, spektrum problémov, spojených s dopravou, je tradične veľmi široké. Doprava je zdrojom hluku a exhalátov centre mesta, čo znižuje zážitok z jeho návštevy. Všadeprítomná doprava neumožňuje voľný pohyb detí. Autá parkujú tak, že narúšajú estetický dojem z mesta a kazia atmosféru historického centra. Veľmi nedostatočné je spojenie významných turistických uzlov (vlaková a autobusová stanica) s centrom mesta a s významnými strediskami v regióne. Prepojenie mesta a regiónu s okolím je jednak poddimenzované (málo spojov). Celkovo tak doprava znižuje pozitívny zážitok mesta a poškodzuje jeho dobré meno. Problémy s dopravou sú spôsobené jednak morfológickými a urbanistickými danosťami (málo vhodných lokalít na budovanie parkovísk, nie sú komunikácie, ktoré by umožňovali obchvat mesta a terén a charakter osídlenia nie sú vhodné na ich budovanie a pod.), ako aj nevhodným manažmentom (neochota zriecť sa automobilovej dopravy, nízka schopnosť inovatívnych riešení a pod.). Napriek tomu, že bolo vypracovaných niekoľko návrhov (resp. čiastkových návrhov) na riešenie dopravy v meste, tieto nie sú využité. Rómske osídlenie na Šobove (neupravené až zničené bytovky, množstvo odpadkov a špiny, zanedbaná zeleň, nevhodne oblečené deti a pod.) vytvárajú veľmi

negatívny dojem na jednom z najfrekventovanejších vstupov do mesta od Žarnovice a Bzenice.

Mesto má nepostačujúce množstvo voľnočasových zariadení, vhodných pre rodiny s deťmi. Banská Štiavnica má síce vysoký potenciál pre rodinnú dovolenku, avšak poskytuje málo príležitostí pre bezpečné hry detí, pre posedenie detí a rodičov a pod. Chýbajú detské ihriská, cukrárne s hracím kútikom a pod., kde môžu rodičia posedieť, porozprávať, oddýchnuť si, prípadne sa zabávať, a kde sa zároveň deti dostatočne zahrajú a nebudú sa za chvíľu nudiť.

Nízke je povedomie obyvateľov mesta o prínosoch turizmu. Obyvatelia mesta vo všeobecnosti nemajú dostatočné povedomie o tom, čo môže im a mestu turizmus priniesť (samozrejme, že sa to netýka ľudí, ktorí sa na turizme podieľajú, alebo z neho majú osoh). Má to niekoľko dôsledkov: pre turizmus nevhodné návyky miestnych ľudí – rozhadzovanie odpadkov, nevhodné hlučné správanie, pitie alkoholických nápojov na verejnosti a s tým spojené nepríjemnosti, narušanie atmosféry a pod. Prehnané sú očakávania od turizmu a z toho vyplývajúci nezáujem o iné smery rozvoja. Nedostatočná je podpora opatrení, ktoré síce môžu byť nepríjemné, ale môžu prispieť k väčším prínosom z turizmu. A naopak – podpora opatrení, ktoré sú síce na prvý pohľad ľúbivé, avšak v konečnom dôsledku je ich pozitívny prínos pre trvalo udržateľný rozvoj mesta otázný, ba priam neexistuje.

Mesto Banská Štiavnica má pre rozvoj turizmu vynikajúce príležitosti. **Rozhodujúcou je dobrá poloha mesta vzhľadom k aglomeráciám Bratislavy, Budapešti a Viedne.** Región Banskej Štiavnice sa nachádza do dvoch hodín jazdy automobilom od Budapešti a Bratislavy a do 3 hodín od Viedne. Ide o ekonomicky veľmi silné regióny, v ktorých je dostatok potenciálnych návštevníkov s dobrou kúpnu silou. Za výhodnú považujeme aj malú vzdialenosť od poľských miest Krakow-Katovice a aj keď to zatiaľ nie je využitý trh, predstavuje veľký potenciál. Brno, tiež nie veľmi vzdialené od Banskej Štiavnice, síce nie je tradičný trh, ale keďže je druhým najväčším mestom v Čechách, považujeme ho za potenciálny trh pre Banskú Štiavnicu a jej okolie.

Plne treba využiť aj tradičné historické vzťahy Maďarska k Banskej Štiavnici. Banská Štiavnica bola významným mestom Uhorska a medzi Maďarmi stále pretrváva istý sentiment k nej. Existujú veľmi zreteľné a dobre využiteľné prepojenia („miesto, kde študoval Pettofi“; „zdroj bohatstva Uhorska“; „miesto zrodu významnej akadémie“ a pod.), ktoré je možné dobre využiť. Navyše hlavné mesto Maďarska je vzdialené dve hodiny jazdy od Banskej Štiavnice a Maďarsko je tradične silný trh pre slovenský turizmus.

Hľadať možnosti zvýšenia záujmu mestského obyvateľstva (ktoré má aj relatívne vyššiu kúpyschopnosť) o služby mesta, ako nepresýteného strediska turizmu. Banská Štiavnica ponúka množstvo atraktivít, aj keď ide najmä o trend, viditeľný vo svetovom meradle, začína sa prejavovať aj v Strednej Európe. Stále väčší počet ľudí hľadá miesta, ktoré ešte turizmus nepoškodil a kde môžu poznať pôvodné prostredie, ľudí, ich život. Ide pritom obyčajne o ľudí, ktorí majú vyššiu kúpnu silu.

Možnosť využiť aj zvyšujúci sa trend krátkodobých dodatočných dovolení, ktorý je viditeľný v európskom meradle, ako aj medzi obyvateľmi veľkých miest bližšie k Banskej Štiavnici. So zvyšujúcou sa životnou úrovňou a ekonomickým rozvojom je stále viac ľudí, ktorý okrem tradičných “plných” letných a zimných dovolení využívajú aj víkendy či predĺžené víkendy na oddych, spoznávanie či relaxačnú fyzickú námahu. Samozrejme, že vyhľadávajú bližšie destinácie, pričom Banská Štiavnica je z tohto hľadiska vhodná.

Konečne treba, aby si mesto hľadalo cesty k štrukturálnym a iným fondom EÚ. Fondy EÚ sú vhodnou možnosťou financovať turistické rozvojové aktivity. Poskytujú lacné a relatívne dostupné finančné zdroje, ktoré je možné využiť s vysokou efektivitou.

Realizácia vyššie uvedených zámerov a cieľov má aj viacero ohrození. Slovensko má veľké regionálne rozdiely v ekonomickej a spoločenskej úrovni, čo spôsobuje aj veľké rozdiely v turistickej úrovni. Na jednej strane sú tu snahy o vytvorenie úspešných turistických destinácií, na druhej strane sú návštevníci konfrontovaní s javmi, pre turizmus nevhodnými (rozvoj sivej ekonomiky, budovanie veľkých priemyselných komplexov, neustále zmeny v kvalite a rozsahu služieb medzi lokalitami a pod.). Celkovo to vyúsťuje do nestabilného a neistého podnikateľského prostredia, v ktorom podnikatelia ani verejná správa nemôžu zamerať svoje úsilie na dosahovanie dlhodobých cieľov, využívajúc pri tom stabilné a spoľahlivé zdroje.

Legislatíva, týkajúca sa turizmu (resp. podnikania všeobecne), sa často mení. Podnikatelia potom musia viac kapacity venovať sledovaniu zmien legislatívy (napr. dane, odvody a pod.) a menej poskytovaniu služieb. V niektorých prípadoch je komplikovaná legislatíva dôvodom, prečo sa občania nepúšťajú do malého podnikania v turizme. Legislatíva je veľmi prísna, platí to najmä v oblasti hygieny, živnostenskej politiky a pod. To neumožňuje, resp. sťažuje obyvateľom poskytovanie malých služieb, vyžaduje si to veľké investície a pod.

Na trhu práce je málo kvalifikovanej pracovnej sily. Ani štruktúra vzdelávania nekorešponduje s oficiálne deklarovanou prioritizáciou cestovného ruchu. Podnikatelia sú nútení využívať nekvalifikovanú pracovnú silu, verejná správa a odborné inštitúcie

zamestnávajú pracovníkov, ktorí nemajú ani vzdelanie, ani skúsenosti v turizme a to sa veľmi viditeľne prejavuje.

Aj keď je všeobecne známe a overené, že turizmus je záležitosťou najmä malých podnikateľov, na Slovensku nie sú pre nich dostupné zdroje financií. Komerčné banky nerady poskytujú malé úvery, navyše často je vyžadované vysoké ručenie. Špecifickým prípadom sú fondy EÚ, ktoré nielenže sami o sebe sú nesystémovým nástrojom, porušujúcim konkurenciu a rovnosť šancí (so všetkými, okamžite viditeľnými dôsledkami), ale sú aj nástrojom podpory najmä veľkých investícií. Malý podnikateľ v turizme k nim má oveľa ťažší prístup, ako veľký investor.

Jedno zo základných ohrození turizmu na Slovensku, sa prejavuje vo všetkých jeho aspektoch. Sťažuje zavedenie akýchkoľvek systémových zmien, znižuje kvalitu a dojem zo zážitkov, poškodzuje prírodné a kultúrne dedičstvo, ktoré je práve na Slovensku jeden z hlavných predpokladov turizmu. Paradoxne sem môžeme započítať aj nízku záujem o rešpektovania práva zo strany štátu a verejných inštitúcií.

Aj keď fondy EÚ samé o sebe môžu byť príležitosťou pre rozvoj turizmu, ich netransparentná a neodborná aplikácia môže turizmu poškodiť. Štát sa s ich pomocou snaží podporovať aktivity, ktoré nie sú vhodné pre dlhodobé záujmy slovenského turizmu, ale pre krátkodobé záujmy veľkých investorov. Fondy potláčajú konkurenciu v turizme, nepodporujú najlepšie turistické zámery, ale najlepšie napísané projekty. V niektorých prípadoch dokonca priamo potláčajú/znevýhodňujú rozvoj tých druhov turizmu, pre ktoré ma Slovensko dobré podmienky a zvýšili by jeho schopnosť konkurencie. Nesprávne aplikovanie fondov EÚ môže navyše poškodiť prírodné a kultúrne dedičstvo Slovenska.⁷⁵

Možnosti pre rozvoj montánneho turizmu: Vychádzajúc z podnetu UNESCO spoznávať geologické dejiny našej Zeme v budovanom svete geoparkov pre nespornú výnimočnosť banskoštiavnického regiónu, či už z historického, kultúrno – spoločenského alebo prírodného hľadiska sa práve v tomto regióne začal realizovať v roku 2000 projekt Geopark Banská Štiavnica ako prvý geopark na Slovensku. Územie geoparku je rozsiahle a situované prevažne v oblasti vulkanického pohoria Štiavnických vrchov. Celý geopark bol rozdelený do jedenástich tzv. územných celkov turizmu, viazaných na okolie miest a obcí Banskej Štiavnice, Štiavnické Bane, Hodruša – Hámre, Vyhne, Pukanec, Nová Baňa, Žarnovica, Žiar nad Hronom, Zvolen, Krupina a Levice. V rámci projektu bolo vytipovaných

⁷⁵ ROHAČ, J., MAYER, M. 2003: Podpora trvalo udržateľného turizmu v strednej a východnej Európe. Ekologický turizmus Nemecko, 2003, s. 21 – 22.

takmer 1300 objektov výnimočnej geologickej, montanistickej a ekologickej hodnoty banskoštiavnického regiónu.

Podnetom k tomu boli geologické zmeny regiónu. Sama geológia prezentuje zložitú geologickú stavbu štiavnického stratovulkánu a jeho podložia, tak z hľadiska jeho vzniku a vývoja, petrografickej pestrosti zastúpených hornín, ako aj metalogenetickej významnosti. Štiavnický stratovulkán je najväčším v strednej Európe a preto sa i pozornosť geológov – vulkanológov upriamuje na jeho poznávanie. Priemer kaldery 18 – 22 km a jeho niekdajšia odhadovaná výška vyše 4000 m sú v rámci dnešných predstáv skutočne jedinečné.

Ďalej to je montanistický charakter regiónu. Vlastná montanistika predstavuje viac ako tisícročnú históriu baníctva so zvláštnym zreteľom na jeho dosiahnutú vysokú technickú úroveň, intenzitu a ekonomickú výnosnosť. Baníctvo v oblasti Banskej Štiavnice zohralo významnú úlohu v rozvoji celého banskoštiavnického regiónu. Vo svojom vývoji dosiahlo niekoľko svetových prvenstiev. Voda zachytená v tajchoch znamenala významný energetický zdroj pre čerpanie spodnej banskej vody. Problematika montanistiky sa prezentuje v štyroch podtémach: baníctvo, odvodňovanie dedičné štôlne, východy žíl na povrch a banský vodohospodársky systém.

Konečne je to aj ekologická charakteristika regiónu. Ekológia odhaľuje viac ako tisícročný vplyv človeka na krajinu so zreteľom na pozitívne a negatívne dopady na životné prostredie. Práve banská činnosť zanechala v krajine svoje najvýraznejšie jazvy (odvaly, haldy, pingy, ...). Stabilita a ekologická rovnováha bola v takto formovanej krajine veľmi narušená. Problematika ekológie je rozdelená na dve podtémy: zásahy banskej činnosti do pôvodného reliéfu krajiny a výstavba umelých vodných nádrží.

Práce na projekte spočívali v pátraní po významných objektoch a ich preskúšaním v teréne, v následnej konfrontácii s archívnymi materiálmi, v spracovaní máp, sprievodcov a náučno-informačných tabúl. Navrhované objekty sa prezentujú formou náučných lokalít alebo areálov, hlavne však prostredníctvom siete náučno-turistických trás či expozícií geoparku. V rokoch 2002 – 2003 plynule nadviazala na spracovávanie odborných podkladov realizačná fáza projektu zahájením stavebných prác na Náučnom geologickom chodníku Paradajs a Náučnej geologickej expozícii v priestoroch Banského múzea v prírode.

V ďalšom období boli zriadené informačné centrá geoparku v Banskej Štiavnici, na obecnom úrade Štiavnické Bane a v rozhľadni na Sitne. Vybudovali sa aj tri náučno-turistické trasy v intraviláne, ale aj v okolí Štiavnických Baní, sprístupnila sa expozícia štôlne Glanzenberg a bol zrekonštruovaný portál dedičnej štôlne Bieber. V nasledujúcich rokoch sa

plánuje pokračovať v budovaní Geoparku Banská Štiavnica v spolupráci so samosprávami jednotlivých miest a obcí aj v jeho širšom území.

Prínosom Geoparku Banská Štiavnica a zámerom autorov, realizátorov projektu je dosiahnuť harmonický, vyvážený a trvalo udržateľný rozvoj regiónu Banská Štiavnica, ktorý využitím hospodárskeho, demografického a prírodného potenciálu zabezpečí ekonomický rast, zvýšenie zamestnanosti a skvalitnenie krajiny. Trvalá udržateľnosť projektu smeruje i k ochrane prírody a krajiny, aby pri rozvoji turizmu nedochádzalo k narúšaniu zachovaných prírodných hodnôt.

Prínosom projektu geopark je aj prezentácia a určenie smeru rozvoja regiónu Banská Štiavnica, v ktorom po skončení banskej prevádzky došlo k poklesu jeho socio-ekonomickej úrovne. Prijatie spoločného marketingového prístupu zdôrazní nespochybniteľnú výnimočnosť regiónu, čo sa odrazí v jeho návštevnosti, rozvoji a v neposlednej rade pritiahne investorov, a tým podporí rozvoj cestovného ruchu.

Z projektu môžu profitovať domáci a zahraniční návštevníci regiónu, samospráva, podnikateľská sféra, odborné a neziskové organizácie, ale aj miestne obyvateľstvo. Z environmentálneho hľadiska je dôležité zdôrazniť, že jedným z poslání Geoparku Banská Štiavnica je podnietiť záujem širokej verejnosti o spoznávanie geologického dedičstva Zeme a regiónu, doceliť zvýšenú vedomostnú úroveň obyvateľstva a zabezpečiť tak ochranu týchto javov pre budúce generácie.⁷⁶

Súčasný využitie potenciálu turizmu: Z hľadiska rozvoja služieb v oblasti cestovného ruchu, obchodu a služieb v roku 2007 vznikli nové prevádzky na území mesta penzión Resla na ulici Dolná Resla, reštaurácia a kaviareň Pod Starým mestom na ulici Botanická, kaviareň Green Café na ulici A. Kmeťa, kaviareň Divná pani na ulici A. Kmeťa, obchod so suvenírmí, keramikou, umelecko – úžitkovými predmetmi, čajmi na Ul. A. Kmeťa, krajčírka dielňa, predaj výrobkov: BEJANÉVE, s.r.o., na ulici Kammerhofská a v neposlednom rade aj galéria Štiavnický betlehem – predaj drevených hračiek, kníh, suvenírov na ulici Radničné námestie. V roku 2008 vznikli: 101 Drogérie na ulici Križovatka, reštaurácia a bar Kerling, ktorá bola v priebehu roka zatvorená, predajňa hudobnín na ulici Zvonová a pod.

V porovnaní s rokom 2007 môžeme konštatovať, že v roku 2008 bolo na území mesta otvorených menej prevádzok. V Banskej Štiavnici sa v spolupráci s oddelením KC RaŠ organizovalo v priebehu roka 2008 aj nakrúcanie niekoľkých reklamných šotov a krátkych

⁷⁶ Anonymus 2007: Návrh Koncepcie geoparkov v SR. In Informačný bulletin SAŽP, s. 6 – 8.

filmových dokumentov. Počas roku 2008 navštívili Banskú Štiavnicu dva cirkusy (mini cirkus Eduardo, cirkus Romanza).

Nakoľko oddelenie kultúry cestovného ruchu a športu má vo svojej kompetencii aj správu trhoviska na Ul. Križovatka, organizovanie predaja na trhovisku, ako aj príležitostných trhov na území mesta, nemožno zabudnúť na to, že v roku 2007 došlo po niekoľkoročnej snahe, v spolupráci so súkromným investorom k výstavbe novej sociálno – technickej budovy potrebnej na prevádzkovanie trhoviska. V roku 2008 prebiehal proces stavebného konania a následne prebehne proces majetkovoprávneho usporiadania. Oddelenie KCRaŠ zabezpečovalo v roku 2008 vydávanie povolení na predaj na trhovisku, ako aj na príležitostných trhoch (Salamandrové trhy, remeselné trhy – Nezabudnuté remeslá 2009 a pod.), ako aj povolenia na predaj v prípade ambulantného predaja.

V priebehu roku 2008 bola primátorom mesta vyhlásená súťaž o „najkrajšiu prevádzku/inštitúciu“ roka 2008, ktorá bola vyhodnotená a jednotlivé výsledky a ocenenia boli odovzdané na novoročnom stretnutí primátora mesta so zástupcami inštitúcií a podnikateľmi v meste. V roku 2008 sa problematikou týkajúcou sa rozvoja cestovného ruchu, obchodu a služieb v meste Banská Štiavnica zaoberala Komisia obchodu, služieb a cestovného ruchu, ktorá v priebehu roka uskutočnila aj výjazdové rokovania na Počúvadlianskom jazere, kde riešila niekoľko dlhodobých problémov, s ktorými sa na ňu obrátilo OZ Sitnianski rytieri, pôsobiace v tejto miestnej časti. V roku 2008 sa vzdal funkcie predsedu komisie RNDr. Pavel Bačík.

V roku 2008 pôsobilo v Meste Banská Štiavnica na Námestí sv. Trojice v priestoroch Bergerichtu Informačné centrum Banská Štiavnica. Informačné centrum vzniklo na základe spoločnej dohody zástupcov Mesta Banská Štiavnica a Slovenského banského múzea o zlúčení Mestskej turistickej informačnej kancelárie a Informačného centra Geoparku Slovenského banského múzea. Informačné centrum Banská Štiavnica poskytuje informačnú činnosť pre návštevníkov a obyvateľov mesta, zabezpečuje predaj propagačných materiálov, fotografií a publikácií o meste a geoparku a jeho okolí, predaj minerálov, suvenírov, poštových známok, kolkov, parkovacích kariet, poskytuje internetové služby, laminovanie, služby týkajúce sa pravidelných autobusových a vlakových spojení a iné. Novinkou v roku 2008 v Informačnom centre boli darčkové predmety 56 s novým logom určené pre hostí Mesta Banská Štiavnica a na priamy predaj návštevníkom. Informačné centrum Banská Štiavnica bolo v roku 2008 zaradené do siete certifikovaných poskytovateľov služieb pre cyklistov pod názvom „Vitajte cyklisti“. Cieľom tejto certifikácie Vitajte, cyklisti! je vytvoriť sieť turistických zariadení a služieb, ktoré sú prispôbené potrebám cyklistov, a tým

podporiť cyklistickú dopravu a cykloturizmus na Slovensku. V roku 2008 bola pri Informačnom centre zriadená aj cestovná agentúra, ktorá ponúka pobytové i poznávacie zájazdy od renomovaných cestovných kancelárií.

Mesto Banská Štiavnica zaradilo medzi svoje priority aj rozvoj cestovného ruchu, preto v roku 2008 vyčlenilo zo svojho rozpočtu 300 000 Sk na budovanie a rozvoj turistických (peších, cyklo a bežkárskejších) trás v okolí mesta. Z tohto rozpočtu išlo 200 000 Sk na budovanie cyklotrás, zvyšných 100 000 Sk bolo poskytnutých v pomere 1:1 Nadácii F.J. Turčeka (p. Múdry) na budovanie bežkárskejších trás a Slovenskému klubu turistov (p. Melcer) na zlepšenie značenia peších trás. V roku 2008 bola do prevádzky uvedená nová internetová stránka mesta, zameraná na komplexné turistické informácie o meste a regióne (s dôrazom na aktuálnosť a jednoduchosť základných stránok a publikovaním podrobných textov vo vnorených úrovniach).

V roku 2007 schválilo Mestské zastupiteľstvo vytvorenie turistického loga a dizajn manuálu mesta Banská Štiavnica. Cieľom je vytvorenie novej značky predovšetkým pre potreby cestovného ruchu. Uvedené logo nenahrádza, ani nemá ambíciu nahrádzať historické a oficiálne symboly mesta. Bude využívané najmä v komunikácii smerom navonok s cieľom vybudovania všeobecne známej značky. Praktická aplikácia dizajnu manuálu a nového loga začne prebiehať v roku 2008.⁷⁷

V roku 2008 sa Mesto Banská Štiavnica zúčastnilo a prezentovalo na týchto veľtrhoch: ITF SLOVAKIATOUR, REGIONTOUR Brno, Utazás Budapešť, LATO Varšava. Samostatne sa Mesto Banská Štiavnica prezentovalo na veľtrhu ITF SLOVAKIATOUR. Na ostatných výstavách sa prezentovalo v spoločnom stánku Slovenskej agentúry pre cestovný ruch. Oddelenie KCRaŠ sa v spolupráci s tlačovým tajomníkom mesta zúčastnilo v roku 2008 na podujatí, ktoré organizoval Banskobystrický samosprávny kraj, odbor cestovného ruchu a kultúrneho dedičstva v spolupráci so zahraničným zastúpením Slovenskej agentúry pre cestovný ruch vo Viedni. Tu sa konala prezentácia atraktivít cestovného ruchu Banskobystrického kraja so zameraním na banské mestá. Prezentácia nebola určená pre širokú verejnosť, ale pre pozvaných novinárov a touroperátorov z Rakúska. Ďalej sa oddelenie KCRaŠ zúčastnilo na odbornej študijnej ceste „GEOPARK ČESKÝ RÁJ“ – „Geopark, rozvoj územia a samospráva“. Na základe poznatkov a skúseností z tejto pracovnej cesty má Región Sitno záujem pokračovať na projekte Banskoštiavnického geoparku. Mestský úrad – OKCRŠ zabezpečil v roku 2008 prezentáciu regiónu na Slovenskom inštitúte v Budapešti a info cestu

⁷⁷ Anonymus 2008: Správa o stave mesta Banská Štiavnica za rok 2007. Mestský úrad Banská Štiavnica, s. 61.

maďarských novinárov v Banskej Štiavnici a okolí. Obidve aktivity boli realizované v spolupráci so SACR. Pri príležitosti výjazdového zasadnutia vlády bola riešená aj vlajková výzdoba mesta, ktorá sa využíva v meste najmä počas letnej turistickej sezóny a pri podujatiach v uliciach (Salamander, trhy a pod.).

Využitie dostupných produktov v cestovnom ruchu: Zimné aktivity sú viazané na zjazdové lyžovanie pre začiatočníkov v lokalite Richňava, Bakomi, kde dĺžka zjazdoviek dosahuje 250 m. Pre pokročilých zjazdárov zodpovedá sklonom zjazdovka na Počúvadle s dĺžkou asi 450 m. Tieto lyžiarske areály sú vybavené kotvovými vlekmi. Podmienky zjazdového lyžovania pre náročných zjazdárov spĺňa novovybudovaná zjazdovka z Veterného sedla k Hornému Hodruškému tajchu, tento projekt zastrešila SALAMANDRA Resort a je najjužnejšie situovaným strediskom na Slovensku. Vďaka tomu je najbližšie dostupným lyžiarskym strediskom s lanovkou pre lyžiarov zo západného a južného Slovenska.

Patrí medzi najzaujímavejšie lyžiarske strediská na Slovensku vďaka svojej severozápadnej orientácii lyžiarskeho svahu, optimálnej náročnosti a relatívne chladnému zimnému počasiu. Stredisko je atraktívne svojou modernou štvorsedačkovou lanovkou s bublinami, bezkontaktným turniketovým systémom, moderným zasnežovacím systémom York, prírodným jazerom, tzv. tajchom, a kvalitným zázemím potrebným na profesionálnu prevádzku počas zimnej sezóny. Výstavba moderného lyžiarskeho strediska je mimoriadne časovo náročná, pokiaľ má spĺňať všetky kvalitatívne predpoklady pre profesionálnu prevádzku. Napriek tomu, že lyžiarske stredisko bude prechádzať v najbližších rokoch ešte niekoľkými etapami výstavby, rozhodli dať lyžiarom príležitosť vyskúšať si novú zjazdovku v dĺžke 1450 metrov, šírke 60 metrov a modernú sedačkovú lanovku s bublinami, aj bežkárске trate Hornohodrušký banksý jarok- 4,8 km; Dolnohodrušký banksý jarok – 3,4km; Horná Roveň – 4,1 km už v zimnej sezóne 2009/2010 za uvádzacie ceny.⁷⁸

Ucelený systém tvoria bežkárске trate, ktorých dĺžka predstavuje 40 km s technickou stopu, orientačným systémom v krajine a upravovanými parkoviskami. Tieto sa nachádzajú na 3 nástupných miestach hlavného hrebeňa. V roku 2003 predstavovali bežkárске trate hlavný produkt regiónu s najvyššou dennou (víkendovou) návštevnosťou (600 – 800 návštevníkov). Zimný potenciál regiónu je využitý len čiastočne (asi na 25 %). Zimné športy majú predpoklad vytvárať najvyšší ekonomický prínos zo športových aktivít, ktoré budú tvoriť podstatný ekonomický príjem v rámci CR. Trend otepľovania bude spôsobovať

⁷⁸ Anonymus 2010: Salamandra Resort. Informačný bulletin.

častejšie premenlivú zimnú klímu, čo sa odzrkadlí na snehovej pokrývke. Nestálosť zimnej klímy bude treba eliminovať technickými a technologickými prvkami.

Medzi letné aktivity možno zaradiť viacero produktov v regióne mesta Banská Štiavnica. Patria sem hlavne sezónne kúpanie na voľne dostupných tajchoch, pri ktorých sú vybudované aj rekreačné časti. V oblasti jazera Počúvadlo sa nachádza hotel, penzióny, škola v prírode, chatová oblasť, stanový tábor ale aj bufety a potraviny. V minulej sezóne sa tu čiastočne vyriešil aj problém s parkovaním a to tak, že sa vyplaníroval pozemok blízko hlavnej cesty, kde vzniklo platené parkovisko.

Richňavské tajchy sú asi najviac navštevované a aj tu vznikajú problémy s parkovaním a hlavne s občerstvením. Cez hlavnú sezónu tu pôsobia dva bufety a jeden pojazdný stánok a langošmi. Len Penzión Richňava poskytuje služby po celý rok. Pri vodnej nádrži Vindšachta sa nachádza novo zrekonštruovaný Penzión Štiavnické Bane, ktorý poskytuje všetky svoje služby na vysokej úrovni, medzi ktoré patrí požičiavanie vodných bicyklov, detské ihrisko s bazénom a plavčíkom ale aj kvalitné služby z oblasti gastronómie.

Z ďalších letných aktivít sa tu uskutočňuje mnoho festivalov a akcií, ktoré hodnotíme vysoko z hľadiska rozvoju cestovného ruchu a turizmu. Najviac podujatí usporadúva mesto Banská Štiavnica a pre lepší prehľad sme zaradili ako prílohu č. 1. tejto rigoróznejšej práce *Kalendár s akciami a podujatiami*. Vysoko hodnotím Slovenské banské múzeum a hlavne odbor marketingu, environmentálnej výchovy a geoprku pod vedením Ing. Petra Zorvana PhD., ktorý významným spôsobom prispel jednak k zlepšeniu návštevnosti SBM, ale aj vytvorením podmienok pre lepšiu informovanosť a tým aj podporu turizmu v regióne Banská Štiavnica. Prílohu č. 2. tvorí *Dotazník pre návštevníkov SBM* a prílohu č. 3. *Zľavy a výhody poskytované v SBM*. Medzi ďalšie významne pôsobiace organizácie patrí Združenie turizmu Banská Štiavnica, ktoré významným spôsobom v roku 2009 prispelo k rozvoju CR a to nie len vydaním obojstranného propagačného materiálu s mapou ale aj usporiadaním workshopu spolu s mestom na tému Ako naštartovať turizmus v Banskej Štiavnici? Prednášateľom bol Igor Kuhn, expert na turizmus. V Banskej Štiavnici významne prispieva k rozvoju a podpore turizmu a cestovného ruchu Cestovná agentúra Jantárová cesta, ktorá pôsobí v spolupráci s Nemeckom a Poľskom na rozvoji vzácných miest. V prílohe č. 4. uvedieme ponuku združenia po názvom *Zlaté časy v striebornom meste*. Pre dostupnosť všetkých produktov v cestovnom ruchu prispievajú webové stránky jednotlivých organizácií a združení.

Ako modelový príklad realizácie **produktov v cestovnom ruchu s medzinárodnou úrovňou** pôsobí v regióne Banskej Štiavnice okrem iných aj Hotel TOPKY. Jeho majiteľom je pán Franz Weingartshofer, občan Rakúskej republiky, ktorý sprivatizoval a uviedol do

prevádzky v marci 1993 bývalý hotel Rudných baní š.p., pri Počúvadlianskom jazere. Hotel zrekonštruoval a zmodernizoval vnútorné vybavenie s jeho určením pre turistické aktivity. Pre výlety a dopravu klientov z Rakúska si v roku 2001 zakúpil luxusný autobus Mercedes, ktorý po piatich rokoch predal a kúpil autobus značky Volvo s 55 miestami na sedenie. Týmto autobusom si dováža a odváža klientov z Rakúska a denne ho využíva na výlety klientov do bližšieho i vzdialenejšieho okolia, ako na to poukážeme v nasledujúcej časti.

Pri výbere produktu vychádza pán Franz Weingartshofer z toho, čo je pre zákazníka atraktívne a čo ho bude priťahovať. Neustále sa snaží svoj produkt zveľaďovať, vylepšovať a obohacovať o nové prvky a hlavne ho prispôbovať meniacim sa požiadavkám a potrebám zákazníka. Na trhu sa usiluje ponúkať viac produktov, aby si zabezpečil budúcnosť na trhu s ohľadom aj na súčinnosť ostatných zložiek, ako je cena, predaj a komunikácia so zákazníkom, bez ktorých by mohol byť len ťažko úspešný na trhu. Snaží sa, aby jeho produkt na trhu bol zaujímavejší ako produkt konkurencie. Segment jeho trhu tvoria seniori z Rakúska a práve im sa snaží prispôbovať ponúkané produkty. Uvedomuje si, že jeho klienti prichádzajú do neznámej krajiny, ktorú chcú spoznať, chcú niečo zažiť a práve tomuto prispôbuje balík služieb.

Návrhy na efektívnejšie využívanie a realizáciu projektov v cestovnom ruchu sa dnes v najväčšej miere zaoberajú na podporu a rozvoj regiónov. Jedným zo strategických cieľov je aj zvyšovanie konkurencieschopnosti v cestovnom ruchu. Z tohto hľadiska sa podarilo obnovenie a výstavba viacerých zariadení v cestovnom ruchu, ktoré hodnotíme pozitívne. Medzi hlavné ciele rozvoja cestovného ruchu a turizmu podľa Stratégie rozvoja cestovného ruchu Slovenskej republiky do roku 2013 patria formy rozvoja, ktoré uvedieme pre región Banskej Štiavnice.

Letná turistika a pobyty pri vode je hlavným ťažiskom v letnej sezóne pre región Banskej Štiavnice. Jedná sa tu o každému známe vodné diela takzvané tajchy. Pôsobnosť obce, ktorá ma v intraviláne tajchy je v letnej sezóne dobre rozvinutá a to tak, že sa starajú o čistotu v okolí a kosenie trávnatých plôch, ktoré využívajú ako oddychové plochy kúpajúci. Priamo v Banskej Štiavnici sa nenachádzajú objekty využívajúce termálny potenciál. Nájdeme ich v blízkosti mesta a to v obciach Vyhne a Sklené Teplice. Tieto kúpeľné obce sú dobre známe aj vo svetovom meradle ich liečivým účinkom a dobrými poskytovanými službami a spolupracujú s hotelmi aj v Banskej Štiavnici. V tejto oblasti by sme navrhli lepšiu dostupnosť a viac informácií na verejných priestranstvách, ako sú informačné tabule. Rozšíriť využívanie a dostupnosť vytvorením bazénov pre neplavcov a deti. Je tu možnosť realizácie spoločných športových podujatí pre deti a rodičov.

Kúpeľný a zdravotný cestovný ruch sa v regióne Banskej Štiavnice rozvíja už od 19. storočia. V poslednom období sa kvalita poskytovaných služieb zlepšila, ako následok požadovania si vyšších štandardov zákazníkom. V rámci rozvoja vzniklo v Sklených Tepliciach množstvo nových atraktívnych ponúk ako napríklad soľná jaskyňa, jaskynný parný kúpeľ a wellness centrum. Ponuky sa rozrástli aj o saunový svet, kde sa nachádza viac druhov sáun. Takéto rekreačné a wellnessové centrum vzniklo ja v obci Vyhne, kde sa cez projekty Európskej únie prebudovalo staré kúpalisko na terajšie centrum športu, oddychu a relaxu. Medzi východiskové pre rozvoj cestovného ruchu by mali vzniknúť nové produkty poskytovaných služieb spojené nie len s kúpeľníctvom ale aj prehliadkami okolia a poznávaním regiónu. Týmto by sa dosiahol efekt viacdňovej návštevy regiónu a tým aj uspokojenie viacerých poskytovateľov služieb v cestovnom ruchu a turizme.

Zimný cestovný ruch a zimné športy majú v regióne Banskej Štiavnice dobrú základňu. Tajchy sa využívajú na korčuľovanie a vznikla tu aj nová zjazdovka. Nachádzajú sa tu bežkárске trate s prevažne dobre upravenou stopou. Následkom globálneho otepľovania hrozí nedostatok snehu a jedine centrá so zasnežovaním budú mať možnosť uspokojiť náročného športovca. V tejto problematike je potrebné zamerať sa aj na oblasť dostupnosti. Lyžiarske stredisko je najjužnejšie situované, preto má potenciál južnej spádovej oblasti. Prínosom bude dobudovanie strediska Salamandra resort, kde plánujú postaviť ďalšiu zjazdovku v minimálnej dĺžke 1,5 km.

Dôležité je poskytovať služby na vysokej úrovni a hlavne dobudovať ubytovacie, sociálne a relaxačné zariadenia v stredisku. Všetky tieto projekty a plány sa musia realizovať so zreteľom na ochranu prírody a krajiny.

Mestský a kultúrno-poznávací cestovný ruch sa v Banskej Štiavnici hlavne viaže na historické jadro mesta a mestskú pamiatkovú rezerváciu. Potenciál tejto turistiky sa v regióne vyvíja pozitívne. Starostlivosť v oblasti záchrany pamiatok sa dnes odzrkadľuje návštevnosťou mesta. Jasným predpokladom je umiestenie veľkého množstva pamiatok, múzeí a zaujímavých diel práve v intraviláne Banskej Štiavnice. K zlepšeniu a prínosu by sme navrhovali zjednotenie systému označovania a sprístupňovania pamiatok ale aj turistických značiek a umiestnenie ich väčšieho množstva pre lepšiu orientáciu.

Vidiecky cestovný ruch a agroturistika sú relatívne nové formy cestovného ruchu napriek tomu našli využitie aj v regióne Banskej Štiavnice. Jedná sa tu hlavne o mikroregión Sitno kde patria obce Počúvadlo, Baďan, Klastava, Beluj a Prenčov. Snahou týchto obcí je ich rozvoj a sprístupnenie kultúry pre návštevníka. Jedným z východiskových cieľov sa môže stať propagácia a sprístupňovanie regiónu širšej verejnosti. V tejto oblasti by sme navrhli ako

ťažiskové vytvorenie produktov pre cestovný ruch so zameraním sa na poľnohospodárstvo, vinárstvo, spracovanie ľanu a kultúrne tradície obcí ako sú dni hojnosti alebo vinobranie. Jednoznačne si nájde toto odvetvie svojich priaznivcov a návštevníkov, čo sa radi vrátia a tieto tradície budú udržiavať stále živé. Jeden z problémov sa tu môže objaviť v súvislosti s prevládajúcim montánnym turizmom ako silnejším potenciálom regiónu.

Z daného skutkového stavu regiónu vyplývajú jednoznačné východiskové závery, ktoré majú možnosť realizácie na všetkých úrovniach. Región Banskej Štiavnice s daným potenciálom je vhodný na všetky typy projektov vychádzajúcich zo stratégií pre cestovný ruch a turizmus.⁷⁹

Zhodnotenie celkovej situácie v problematike využívania potenciálu mesta v produktoch cestovného ruchu. Mesto Banská Štiavnica je pozoruhodným skvostom poznačeným banskou činnosťou a jedinečnou krásou okolitej prírody. Vzniklo tu vzácne spojenie technických pamiatok s prírodou a mestom. Neskutočný potenciál a možnosti využitia tohto jedinečného zoskupenia sa premietajú do produktov využívaných v cestovnom ruchu a turizme. Ide tu o možnosti, ktoré sa nenachádzajú asi nikde na svete v takom množstve na jedinečnom kúsku zeme ako je Banská Štiavnica.

Okolitý prírodný potenciál ponúka využite v letnej aj zimnej turistickej sezóne ide tu o športové, rekreačné a poznávacie aktivity. Významným spôsobom prispieva aj mesto k rozvoju turizmu a to tak, že usporadúva množstvo aktivít letných podujatí a koncertov, ktoré dotvárajú jedinečný ráz mesta.

Pozitívne hodnotíme aj oddelenie kultúry, cestovného ruchu a športu vo vytváraní možností pre zlepšenie cestovného ruchu v meste. Dôležitým faktom je internetová stránka mesta, ktorú v poslednom období veľmi pekne prepracovali umiestnili sem veľa zaujímavých materiálov odkiaľ si môže záujemca vytvoriť presnú a neskreslenú mienku o meste. Nachádzajú sa tu aktuálne informácie pre občanov mesta ale aj všetky pripravované podujatia s popisom a miestom konania táto stránka obsahuje aj odkazy na rôzne aktivity, ktoré sa konajú v meste a okolí, všetky hotely, penzióny, reštaurácie a kaviarne týmto sa stala hlavným zdrojom veľkého množstva informácií. Jedinečným spôsobom tu poskytuje široké portfólio služieb Informačné centrum.

Okrem mestských inštitúcií tu plnia významné poslanie aj iné organizácie ako napríklad Slovenské banské múzeum. Poskytuje viacero produktov pre cestovný ruch, keďže má vo svojej správe najvýznamnejšie budovy s expozíciami zameranými na baníctvo, a históriu

⁷⁹ Anonymus 2005: Osnova Stratégie rozvoja cestovného ruchu Slovenskej republiky do roku 2013. Schválená uznesením vlády SR č. 632 zo dňa 24. augusta 2005.

Banskej Štiavnice. Pre prínos v tejto problematike pôsobí aj Združenie turizmu Banská Štiavnica, ktoré neposkytuje produkty ale zastrešuje väčšinu podnikateľov v cestovnom ruchu a turizme. Pozitívne tu pôsobí združenie Jantárová cesta, ktoré poskytuje služby na vysokej úrovni.

Všetky organizácie, ktoré tu pôsobia vytvárajú nie pekný dojem svojím prvoradým konkurenčným bojom a až v druhom rade záujmom o návštevníka. V tejto problematike navrhujeme zjednotenie a spoluprácu organizácií pôsobiacich v cestovnom ruchu a turizme. Prínosom by sme zhodnotili aj množstvo produktov, ktoré poskytujú pre návštevníkov mesta a určite by tu pomohlo neprekrývanie aktivít a produktov ale naopak zjednodušenie dostupnosti k nim.

Záver

K histórii mesta neodmysliteľne patria skutočnosti, ktoré mu dávajú svojrázny význam a hrdosť. Historické centrum a okolité budovy sa tu vynímajú v prostredí krásnej prírody pretvorenej človekom po mnoho rokov. Banícke remeslo tu zaniklo a zostali tu jedinečné dominanty, ktoré môže Štiavničanom závidieť celý svet. Mnoho storočí sa tu rozvíjali nové technológie a prvenstvá spojené s baníckou činnosťou, ale uplynul len krátky čas, čo sa tu začali objavovať snahy o ich záchranu a prezentáciu európskej verejnosti. Preto sme sa pokúsili v tejto práci tieto tradície a cennosti historickej minulosti mesta zosumarizovať a poskytnúť ich k dispozícii záujemcom o rozvoj cestovného ruchu v tomto neobyčajne zaujímavom a jedinečnom regióne na Slovensku.

V prvej časti práce sme poukázali na historický vývoj mesta, ktorý sa pretváral a prispôboval v čase a priestore. Tieto zmeny sme charakterizovali chronologicky tak, ako po sebe nasledovali. Ako prvý krok sme vyzdvihli myšlienku založenia Mestského múzea, po ktorom nasledovali ešte mnohé zmeny ťažkosti s ochranou cenných pamiatok. Prešli sme desaťročia ich chátrania, pretvárania a záchrany v chronologickom slede rokov. V práci sa zachytávajú najvýznamnejšie udalosti medzi, ktoré patrí najmä prínos štátnych orgánov v snahe zachrániť historické pamiatky a zachovať ich ďalším generáciám. Vznikla tu chránená krajinná oblasť a začala sa aj obnova najcennejších budov a pamiatok v meste. Veľkolepým vyvrcholením tohto snaženia bolo zapísanie mesta na Listinu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO.

Čoraz viac sa tu začali objavovať snahy o záchranu umierajúceho mesta a hľadá sa pomoc pri jeho rozvoji a využívaní jedinečného potenciálu pre cestovný ruch a turizmus.

Tento potenciál zhmotnený v prírodnom a kultúrnom dedičstve má veľký význam pre jeho využitie v turizme s prispením obyvateľov a podnikateľov, ktorý majú možnosť podpory zo zdrojov Európskej únie. V tejto problematike už vzniklo mnoho aktivít a projektov pre jeho rozvoj, ale aj tak tu ešte stále nenastal čas toho pravého pochopenia ponúkaných hodnôt a ich využitia, ako cenného dedičstva tohto mesta. V ďalšej časti práci sme zosúlادili tradície a zaujímavosti, ktoré od nepamäti boli spojené s baníctvom a zachovali sa nám do dnes vo forme, ktorú možno nazvať produkty v cestovnom ruchu a turizme. Neodmysliteľne k nim patria aj banícke technické pamiatky, ktoré svojou jedinečnosťou dotvárajú tú pravú atmosféru baníckeho regiónu. Zachovali sa tu štôlna, ťažné veže a tajchy, ktoré sú najväčším magnetom pre rozvoj cestovného ruchu v regióne.

V závere práce sme poukázali na stratégie zamerané na podporu cestovného ruchu na celoštátnej úrovni. Venovali sme sa najmä otázke rozvoja montánneho turizmu s využitím Geoparku, ktorý sa dostáva do popredia ako jedna z najatraktívnejších ponúk v cestovnom ruchu. Najobjektívnejší obraz o problematike poskytuje SWOT analýza, ktorá môže byť východiskovým dokumentom pre rozvoj cestovného ruchu a turizmu v banskoštiavnickom regióne. Táto si však vyžaduje podrobnú analýzu, preto že sa možno z nej poučiť a snažiť sa o odstránenie jej slabých stránok a využitie silných, ktoré nám poskytuje. V prvom rade by sa mala stať srdcovou záležitosťou vedenia mesta, ktoré by malo byť hlavnou hybnou pákou rozvoja turizmu v tomto meste, ktorý sa tu priam ponúka. Malí a strední podnikatelia, ktorí by v tomto meste mohli prosperovať z rozvoja turizmu by mali hľadať spoločný záujem a snahy spájať svoje aktivity a zobrať si príklad od rakúskeho podnikateľa Franza Weingartshofera, ktorý tu žije, vie využiť naše kultúrno-historické hodnoty a danosti, poučiť sa z jeho aktivít a hľadať ich spoločnú koordináciu a netriešťať zbytočne svoje sily a stále sa „hrať na vlastnom piesočku“.

LOŽISKÁ A LOKÁLNE VÝSKYTÝ UHLIA NA SLOVENSKU A ICH GEOLOGICKÝ PRIESKUM A VÝSKUM

BEARINGS AND LOCAL OCCURRENCES OF COAL IN SLOVAKIA AND THE GEOLOGICAL SURVEY AND RESEARCH ON THIS LOCALITIES

Pavel HRONČEK¹, Ivan HERČKO²

¹ Inštitút výskumu krajiny a regiónov Fakulty prírodných vied UMB, Cesta na amfiteáter 1, SK-974 01 Banská Bystrica; email: pavel.hroncek@umb.sk

² Bratská 3, SK-969 00, Banská Štiavnica⁸⁰

Abstract:

In the introduction, the monographic study provides a brief summary of the history of coal extraction in Slovakia. History and historical and geographical analysis were processed in terms of development of Geological Survey and Research on these localities.

In the central, main part of the text, are in detail depicted the historical and geographical characteristics of individual localities. Localities are analysed through systematic archival research to the mid-20th century. The results of this systematic research in the Central State Mining Archive in Banská Štiavnica are very satisfactory. The data acquired provide a lot of new information that have not been published yet. Description of coal localities is realized geographically from west to east Slovakia.

Monographic study analyzes the following coal localities: Senica (district Senica), Osuské (district Senica), Cerová–Lieskové (district Senica), Rozbehy (district Senica), Vaňovce (district Trenčín), Vrbové (district Piešťany), Lakšárska Nová Ves (district Senica), Čáry (district Senica), Štefanov (district Senica), Kúty (district Senica), Unín (district Skalica), Hasprunka – nowadays Studienka (district Malacky), Štúrovo (district Nové Zámky), Bíňa (district Nové Zámky), Kičind pri Kameníne (district Nové Zámky), Jelenec (district Nitra), Beladice (district Zlaté Moravce), Pukanec (district Levice), Bátovce (district Levice), Obyce (district Zlaté Moravce), Jedľové Kostolany (district Zlaté Moravce), Cígeľ (district Prievidza), Handlová (district Prievidza), Nováky (district Prievidza), Southern Slovak brown coal basin (districts Veľký Krtíš and Lučenec), Veliká nad Ipľom (district Lučenec), Kotmanová (district Lučenec), Kostolná Bašta (district Rimavská Sobota), Šomoška (district Lučenec), Neporadza (district Rimavská Sobota), Hostišovce (district Rimavská Sobota), Hronský Beňadik (district Žarnovica), Žarnovica (district Žarnovica), Horné Opatovce (district Žiar nad Hronom), Janova Lehota (district Žiar nad Hronom), Jastrabá (district Žiar nad Hronom), Turová (district Zvolen), Sielnica (district Zvolen), Rakytovce (district Banská Bystrica), Kováčová (district Zvolen), Badín (district Banská Bystrica), Radvaň (district Banská Bystrica), Ortuty (district Banská Bystrica), Podkonice (district Banská Bystrica), Medzibrod (district Banská Bystrica), Brezno (district Brezno), Michalová (district Brezno), Mošovce

⁸⁰ V čase archívneho vedeckého výskumu bol doc. Ing. Ivan Herčko, CSc. samostatným vedecko-výskumným pracovníkom Inštitútu sociálnych a kultúrnych štúdií FHV UMB v Banskej Bystrici

(district Turčianske Teplice), Horná Štubňa (district Turčianske Teplice), Huty (district Liptovský Mikuláš), Veľké Borové (district Liptovský Mikuláš), Dúbrava pri Partizánskej Ľupči (district Liptovský Mikuláš), Štrba (district Poprad), Hričovské Podhradie (district Žilina), Šútovo (district Martin), Dolný Štefanov (district Tvrdošín), Trstená (district Tvrdošín), Liesek (district Tvrdošín), Vavrečka (district Námestovo), Ústie nad Oravou (district Námestovo), Nová Bystrica (district Čadca), Svrčinovec – Turzovka (district Čadca), Kluknava (district Gelnica), Dobšiná – (district Rožňava), Nižná Pisaná (district Svidník), Čelovce (district Prešov), Juskova Vola (district Vranov nad Topľou), Banské (district Vranov nad Topľou), Slovenská Volová (okres Humenné), Ťahanovce – dnes mestská časť Košíc (district Košice), Kavečany – dnes mestská časť Košíc (district Košice), Šomody – nowadays Drienovec (district Košice), Vyšné Nemecké (district Sobrance) and Veľká Trňa (district Trebišov).

Key words: Slovakia, coal localities, Geological survey and research, historical and geographical analysis

Úvod

O nálezoch uhlia na Slovensku sa vyskytujú ojedinelé správy už v staršom období, ale o jeho cielenom využívaní v remeselnej výrobe sa zachovali zmienky až zo sedemdesiatych rokov 17. storočia.

Prvé cieľavedomé úsilie o objavovanie ložísk uhlia spadá do 20. – 30. rokov 18. storočia. V roku 1722 postavil anglický mechanik Izák Potter v Novej Bani parný atmosferický (ohňový) čerpací stroj, vykurovaný drevom. Na základe získaných skúseností sa do roku 1758 postavilo v banskoštiavnickej rudnej oblasti ešte 6 ohňových strojov. Spotreba paliva (dreva) bola u týchto strojov veľmi vysoká. Preto bola veľká snaha o objavenie ložísk uhlia v stredoslovenskej banskej oblasti. Toto úsilie podporila aj Dvorská komora vo Viedni, ktorá prisľúbila 100 dukátov odmeny tomu, kto nájde uhlie a dodá ho do huty v Banskej Štiavnici. Táto okolnosť spôsobila, že v tomto období sa prvýkrát upozornilo na ložisko uhlia v Handlovej.

Ďalšiu vlnu objavovania ložísk uhlia podnietila znova Dvorská komora vo Viedni. V roku 1751 prikázala všetkým podriadeným úradom vyhľadávať ložiská uhlia a rašeliny a robiť skúšky s týmito druhmi paliva. V roku 1766 prisľúbila odmenu 100 zlatých každému, kto nájde ložisko uhlia alebo rašeliny. Ešte v tom istom roku bola podaná žiadosť na povolenie ťažby v uhoľnom ložisku v Badíne. V roku 1768 bol vykonaný prvý prieskum uhoľného ložiska pri Obyciach. V 18. storočí boli už známe takmer všetky významnejšie ložiská uhlia na Slovensku. K ich pravidelnému dobývaniu však ešte v tom čase nedošlo.

Uhlie dlho nepatrilo medzi vyhradené nerasty. Až 2. apríla 1782 Viedeň vydala rozhodnutie, podľa ktorého sa pri poskytovaní údelov na ťažbu uhlia malo postupovať tak,

ako pri ostatných nerastoch. Súhlas k ťažbe uhlia mali udeľovať banské súdy. Už 20. júna 1788 však Dvorská komora vo Viedni vydala dekrét, podľa ktorého ložiská uhlia, ktoré sa v budúcnosti v Uhorsku a Sedmohradsku objavia, mali byť úplne vyňaté spod udeľovania súhlasu k ich dobývaniu banskými súdmi a mali sa ponechať k dispozícii majiteľom pozemkov, ktorí mohli s nimi ľubovoľne nakladať.

Takýto právny stav platil až do vydania Všeobecného banského zákona v roku 1854. Bol síce výhodný pre uhorskú šľachtu, ktorá vlastnila väčšinu pôdy, ale na rozvoj priemyslu mal najmä na Slovensku negatívne dôsledky. Spôsobil nielen technologické zaostávanie hutníctva a železiarstva, ale mal vplyv aj na celkový úpadok týchto priemyselných odvetví.

V prvej tretine 19. storočia sa už aj na Slovensku začali prejavovať viaceré prvky, ktoré svedčili o pozvoľnom nástupe priemyselnej revolúcie. Už v dvadsiatych rokoch 19. storočia sa napríklad začali v stredoslovenskej banskej oblasti stavať modernejšie parné stroje a postupne sa zavádzali aj v iných oblastiach Slovenska. Preto tlak na zaobstaranie minerálneho paliva stále narastal a vynucoval si prieskum uhoľných ložísk. Do tohto obdobia spadá aj prvým známy prieskum uhoľného ložiska v Handlovej a prvá ťažba uhlia na Slovensku po roku 1837 v Badíne.

Veľké úsilie o dobývanie uhoľných ložísk vyvolal ďalší rozvoj priemyslu a stavba železníc a vážnym impulzom bolo aj vydanie Všeobecného banského zákona 1. novembra 1854. Tento zákon vyhlásil uhlie za vyhradený nerast a tým urobil jeho dobývanie nezávislým od súhlasu zemepána. Už v päťdesiatych rokoch 19. storočia sa začalo vyvíjať úsilie o dobývanie ďalších významnejších ložísk uhlia na Slovensku, ktoré v niekoľkých prípadoch viedlo k začatiu pravidelnej ťažby. V roku 1854 zahájil dobývanie uhlia v handlovskom ložisku jeho majiteľ gróf Ján Pálffy. Začiatkom päťdesiatych rokov 19. stor. sa začalo kútať a dobývať aj na ložisku Obyce – Jedľové Kostolany. V roku 1873 sa prišlo k systematickému dobývaniu badínskej panvičky.

Všeobecný banský zákon z roku 1854 platil v Uhorsku len od 1. novembra 1859 do 23. júla 1861. Na základe cisárskeho patentu z 10. októbra 1860 začala v Uhorsku pôsobiť judexkuriálna konferencia, ktorá vydala v roku 1861 tzv. dočasné súdne pravidlá. V VII. časti týchto pravidiel bol Všeobecný banský zákon v prípade uhlia od základov zmenený. Uhlie sa opäť vyhlásilo za majetok vlastníka pozemku. Záujemca o ťažbu uhlia musel preto majiteľovi pozemku platiť poplatok (terrarium). Bez súhlasu majiteľa pozemku banská vrchnosť nesmela nikomu udeliť nielen kutacie povolenie, ale ani prepôžičku banskej miery, či banského poľa. Všeobecný banský zákon v takomto znení otvoril cestu k dobývaniu uhoľných ložísk najmä v takých prípadoch, keď sa nachádzali na pozemkoch zemepánov, ktorí nemali

osobný záujem o ťažbu uhlia. Svedčia o tom pokusy dobývania uhoľných ložísk, ktoré prebiehali v druhej polovici 19. storočia.

V poslednej štvrtine 19. storočia boli na Slovensku v prevádzke 3 väčšie uhoľné závody, a to v Handlovej, Badíne a Obyciach. Ťažobné práce menšieho rozsahu sa vykonávali aj v Juhoslovenskej uhoľnej panve v okolí Veľkého Krtíša. Najvýznamnejšou bola uhoľná baňa v Handlovej, i keď jej najväčší rozvoj začal od začiatku 20. storočia.

Celkove slovenské uhlie v 18. a 19. storočí k rozvoju priemyselnej výroby na Slovensku prispelo málo. Vplývali na to okolnosti, že na Slovensku sa nenachádzalo kvalitné čierne uhlie, uhoľné ložiská boli vzdialené od významnejších hutníckych centier a ťažbu komplikovali nepriaznivé právne pomery, ktoré až na krátke obdobie, nevychádzali v ústrety ťažiarom, ale vlastníkom pôdy.

Vážnou prekážkou hospodárskeho využívania slovenského uhlia v tomto období bolo málo železničných tratí, takže uhlie sa muselo vozit' konskými pot'ahmi, v mnohých prípadoch až ku spotrebiteľom, čím jeho cena neúmerne stúpala. Napr. handlovské a obycké uhlie sa vozilo do cukrovarov na južnom Slovensku (Trnava, Sered', Šurany), kde bol nedostatok lesov na výrobu dreveného uhlia a spotrebiteľia boli odkázaní na toto uhlie. Často veľmi komplikovaná, drahá a obmedzená doprava i zlé cesty spôsobovali, že priemysel na odľahlých miestach od uhoľných zdrojov, i keď potreboval uhlie, radšej obmedzoval výrobu, ako by sa bol zásoboval takým drahým uhlím.

Druhým dôvodom bolo značné narušenie a rozčlenenie uhoľných výskytov na drobné kryhy vplyvom intenzívnej mladotret'ohornej vulkanickej činnosti, čím bolo otváranie, príprava a dobývanie ložísk veľmi sťažené a tým aj nákladné. Tieto dôvody, ako aj nižšia kvalita uhlia odradzovali podnikateľské firmy od investovania finančných prostriedkov do otvárania baní s neistým ziskom.

Vážnou prekážkou pri otváraní uhoľných baní bolo aj terragiálne právo majiteľov pozemkov, podľa ktorého patrilo majiteľovi pozemkov aj právo na uhlie. Bez povolenia majiteľa pozemku nikto nemal právo robiť kutacie práce na uhlie alebo otvárať uhoľné bane.

V súvislosti s rozvojom priemyslu a pokroku v železničnej doprave na prelome 19. a 20. storočia, v prvých rokoch monopolistického štádia kapitalizmu v Uhorsku rástla spotreba uhlia, ktorá viedla k zvýšeniu úsilia o hľadanie a využívanie ďalších uhoľných ložísk na Slovensku. Napr. v období rokov 1900 – 1913 vzrástla spotreba uhlia v Uhorsku dvojnásobne, teda bola oveľa vyššia, ako vlastná produkcia a tak i napriek značnému percentu dovezeného uhlia z Ostravska a aj z Anglicka prejavoval sa nedostatok uhlia.

Nedostatkom uhlia trpel najmä priemysel na východnom Slovensku, i keď tu nebol nejaký zvlášť rozvinutý. Zásobovanie východoslovenskej metropoly malo zabezpečiť otvorenie uhoľnej bane v Šomody (teraz Drienovec). V nepatrnom množstve sa ťažilo uhlie aj z juhoslovenskej uhoľnej panvy a na viacerých miestach sa robili kutacie práce. Ťažilo sa v štôlni Eva vo Veľkom Krtíši, v bani Maximiliána Ungára v Malých Stracinách a počas vojny aj v bani Dr. Adalberta Tótha v Malých Zlievciach. V týchto baniach pracovalo len niekoľko robotníkov a vyťažené uhlie slúžilo iba pre vlastnú potrebu a drobný predaj. V roku 1907 hľadala istá spoločnosť uhlie v okolí Štrby a v roku 1914 sa robili kutacie práce aj na Kysuciach v okolí obcí Turzovka a Svrčinovec. Maďarská všeobecná kamenouhoľná úč. spol. si v roku 1917 zaistila sľubné terény aj v Liptovskej župe a uzavrela zmluvy so 60 obcami a ďalšie zmluvy si zaistovala ešte neskôr.

Cieľ a metodika práce

Cieľom práce je spracovať a vytvoriť databázu lokalít na území Slovenska, na ktorých sa realizovali kutacie práce a tiež geologický prieskum (výskum) za účelom vyhľadávania uhlia. Jednotlivé poznatky o lokalitách sme analyzovali a následne spracovali na základe informácií získaných počas historického archívneho výskumu archívnych materiálov uložených v Štátnom ústrednom banskom archíve (ŠÚBA) v Banskej Štiavnici. Predmetom výskumu z hľadiska časového bolo obdobie do polovice 20. storočia.

Pri syntézach archívnych výskumov, ktoré viedli k zostaveniu textovej časti práce sme vychádzali zo základného archívneho výskumu podľa metodológie M. Hrocha a kol.⁸¹ Pri hodnotení archívnych dokumentov sme využili priamu metódu historického výskumu spojenú s kritickým hodnotením písomných, mapových a obrazových archívnych dokumentov, a nepriamu metódu spojenú s historickou dedukciou.

Systematický archívny výskum sme realizovali v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Túto problematiku sme študovali v rozsiahlych fondoch Banských kapitanátov v Banskej Bystrici a v Spišskej Novej Vsi (do roku 1933) a ich nástupníckych úradov - Revírnych banských úradov (1934 – 1938), Banských inšpektorátov (1939) a Obvodných banských úradov (od roku 1940).

V nadväznosti na základnú metódu historického výskumu sme použili moderné metódy historických a historickogeografických výskumov ako sú bibliometria, oral history a picture history.

⁸¹ HROCH, M. a kol. 1985: Úvod do studia dějepisu. Praha, SPN, 304 s.

Súčasne s archívnym výskumom sme pri riešení a spracovaní problematiky realizovali štúdium a analýzu dostupnej literatúry podľa D. Katuščáka, M. Matthaedesovej a M. Novákovej.⁸² Na základe práce daných autorov sme využili metódu bibliometrie. Pri využití bibliometrickej metódy sme vychádzali z predpokladu, že skúmané historické dokumenty (monografie, vedecké štúdie a správy, rôzne expertízy, výskumné správy a mapové podklady) sú odrazom súčasného stavu vedeckého poznania, myslenia a komunikačných znalostí. Pri bibliometrii sme postupne kvantitatívne ale predovšetkým kvalitatívne analyzovali jednotlivé vedecké texty. Výsledkom analýz bol zostavený rešerš, ktorý nám sprostredkoval základné vedecké poznatky k skúmanej téme.

Prác publikovaných k danej téme je v slovenskej historiografii veľmi málo. Pracovali sme s dostupnými prácami parciálne pojednávajúcimi o danej problematike. Z najstarších prác sú to napr. práca F. S. Beudanta,⁸³ ktorý poznatky o výskytoch uhlia získal počas svojej výskumnej cesty po vtedajšom Uhorsku v roku 1818. Ďalšou prácou historického charakteru je práca M. Hantkena z roku 1879, ktorá pojednáva o hlbodouhoľných baniach v Uhorsku.⁸⁴ Problematikou uhoľných lokalít na území Slovenska sa zaoberá aj dielo S. Kalecsinszského vydané v roku 1901.⁸⁵

Z ďalších prác je dôležitá edícia vlastivedných monografií jednotlivých žúp na území vtedajšieho Slovenska vychádzajúcich začiatkom 20. storočia, ktorých zostavovateľom bol S. Borovszky.⁸⁶ Sú to tiež práce G. Szádeckého,⁸⁷ V. Uhliga,⁸⁸ J., J. Jahna,⁸⁹ F. Bartovca,⁹⁰ Š.

⁸² KATUŠČÁK, D., MATTHAEIDESOVÁ, M., NOVÁKOVÁ, M. 1998: Informačná výchova. Terminologický a výkladový slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 375 s.

⁸³ BEUDANT, F. S. 1822: Voyage minéralogique et géologique, en Hongrie, pendant l'année 1818. Paris.

⁸⁴ HANTKEN, M. 1879: A magyar Korona Országainak széntelepei és szénbányászta. Légrády Testvérek, Budapest, 331 s.

⁸⁵ KALECSINSZKY, S. 1901: A magyar korona országainak ásványászata (köszenek, barnaszének, lignitek). Königlich ungarische geologische Anstalt, Budapest, 309 s.

⁸⁶ BOROVSZKY, S. a kol. 1899: Magyarországi Vármegyék és Városai. Nyitra vármegye. Országos monográfia társaság. Budapest : Apollo irodalmi társaság, 736 s., BOROVSZKY, S. a kol. 1903: Magyarországi Vármegyék és Városai. Bars vármegye. Országos monográfia társaság. Budapest : Apollo irodalmi társaság, 568 s., BOROVSZKY, S. a kol. 1903: Magyarországi Vármegyék és Városai. Gömör és Malohont vármegye. Országos monográfia társaság. Budapest : Apollo irodalmi társaság, 677 s., BOROVSZKY, S. a kol. 1904: Magyarországi Vármegyék és Városai. Pozsony vármegye és Pozsony. Országos monográfia társaság. Budapest : Apollo irodalmi társaság, 754 s., BOROVSZKY, S. a kol. 1905: Magyarországi Vármegyék és Városai. Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely. Országos monográfia társaság. Budapest : Apollo irodalmi társaság, 567 s., BOROVSZKY, S. a kol. 1906: Magyarországi Vármegyék és Városai. Hont vármegye és Selmeczbánya sz. Kir. város. Országos monográfia társaság. Budapest : Apollo irodalmi társaság, 490 s. a Borovszky, S. a kol. 1908: Magyarországi Vármegyék és Városai. Esztergom vármegye. Országos monográfia társaság. Budapest : Apollo irodalmi társaság, 471 s.

⁸⁷ SZÁDECZKÝ, G. 1891: Phillishegy Nagy – Bári mellett, Földtana közlöny, XXI, Kötet, Budapest, s. 225., SZÁDECZKÝ, G. 1897: A Zempléni Szegethegyég geológiai közzétani tekintetben, Budapest.

⁸⁸ UHLING, V. 1908: Die karpatische Sandsteinzone und ihr Verhältnis zum sudet. Karbongebiet. Mitteilungen der Geologische Gesellschaft in Wien, , s. 63 – 64.

⁸⁹ JAHN, J., J. 1909: Pokračuje-li karbon ostrvsko-karvinsk pod Karpaty. Zprávy komise pro přírodovědní výzkum Moravy. Brno.

Gaála,⁹¹ K. Pappa,⁹² J. Noszkeho,⁹³ L. Wolfa,⁹⁴ práca anonymého autora,⁹⁵ S. Jáchymeka⁹⁶ a mnoho ďalších prác.

Z novších dial sú to napríklad práce V. Čechoviča,⁹⁷ J. Slávika a kolektívu,⁹⁸ G. Holeca,⁹⁹ J. Albertyho,¹⁰⁰ I. Herčka,¹⁰¹ P. Murína,¹⁰² F. Zániho s kolektívom,¹⁰³ J. Paděru a J. Majera,¹⁰⁴ Ľ. Halona,¹⁰⁵ O. Pösssa,¹⁰⁶ J. Nováka,¹⁰⁷ J. Vozára,¹⁰⁸ E. Kladivíka,¹⁰⁹ J. Surovca,¹¹⁰ I. Michaleho a I. Hrica,¹¹¹ P. Zámoru a kolektívu,¹¹² I. Reifa a kolektívu,¹¹³ P. Hrončeka,¹¹⁴ P. Hrončeka a I. Herčka¹¹⁵, J. Pinku a P. Zorvana¹¹⁶ a ďalších autorov.

⁹⁰ BARTOVEC, F. 1912: Geologische Karte der weiteren Umgebung des mähr-schles-polnischen Kohlenbeckens. Öst. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, č. 14.

⁹¹ GAÁL, I. 1912: A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. Annales musei nationalis Hungarici, X., Budapest, s. 1 – 19.

⁹² PAPP, K. 1915: A magyar birodalom vasérs és köszénkészlete. Budapest.

⁹³ NOSZKE, J. 1923: Geologické pomery juhovýchodných výbežkov Rudohoria. A magy. kir. Földtani intézet évi jelentési 1917 – 1919 –ről. Budapest .

⁹⁴ VOLF, L. 1923: O baních a hutích na Slovensku a Podkarpatské Rusi. In: Památník 3. valného sjezdu československých inženýrů a architektů v Košicích. Praha.

⁹⁵ ANONYMUS 1929: Uhoľné baníctvo na Slovensku. In: KŘIVANEC, K. (ed.): Pamätnica bratislavského odboru Spolku československých inžinierov a architektov 1919 – 1929. Bratislava.

⁹⁶ JÁCHYMEK, S. 1938: Slovenské a podkarpatorské uhoľné baníctvo. In Sborník Spojeného banského revíru pre Slovenskom a Podkarpatskú Rus, Bratislava, s. 273 – 285.

⁹⁷ ČECHOVIČ, V. 1952: Geológia Juhoslovenskej uhoľnej panvy. Geologické práce, zošit 33, 1952, s. 1 – 51.

⁹⁸ SLÁVIK, J. a kol. 1967: Nerastné suroviny Slovenska. Aktuality geologického prieskumu, Ústřední geologický úrad Praha, 510 p.

⁹⁹ G. HOLEC 1968: Staré odstavené uhoľné bane na Slovensku. In Zborník Slovenského banského múzea, Banská Štiavnica, č. 4., s. 83 – 100.

¹⁰⁰ ALBERTY, J. 1968: Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperialismu. In Historický zborník kraja IV., Banská Bystrica, s. 103 – 120., ALBERTY, J. a kol. 1989: Novohrad - dejiny. Osveta, Martin, 455 s.

¹⁰¹ HERČKO, I. 1970: História prieskumných prác a ťažby uhlia vo Veľkej Tŕni (okr. Trebišov). Zborník Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici, s. 125 - 143., HERČKO, I. 1993: Z histórie uhoľného baníctva v Badíne. Zborník Slovenského banského múzea, č. 16, 35 – 62 a HERČKO, I. 1995: Z histórie uhoľného baníctva v Obyciach a Jedľových Kostolanoch. In: Spravodaj banského výskumu, č. 2 – 3, s. 150 – 164.

¹⁰² MURÍN, P. 1972: Vývoj uhoľného baníctva na Slovensku po roku 1918. In: Zborník Slovenského banského múzea, Banská Štiavnica č. 7, s. 293 – 299.

¹⁰³ ZÁNI, F. a kol. 1984: 75 rokov priemyselnej ťažby uhlia v Handlovej (1909 – 1984). Osveta, Martin, 85 s.

¹⁰⁴ PADĚRA, J., MAJER, J., a kol. 1985: Uhelní hornictví v ČSSR. Vydavatelství PROFIL, Ostrava, 793 s.

¹⁰⁵ HALLON, Ľ. 1992: Hospodárske aspekty rozvoja Handlovských hnedouhoľných baní, úč. spol. v rokoch 1918 – 1938 so zameraním na vývoj rentability podniku. Spravodaj Banského výskumu, roč. 32, č. 4, s. 145 – 149.

¹⁰⁶ PÖSS, O. 1992: Začiatky ťažby uhlia a prvé povrchové technické diela v Handlovských uhoľných baniach. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 32, č. 4, s. 137 – 138.

¹⁰⁷ NOVÁK, J. 1992: Handlovské uhoľné bane v období I. ČSR. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 32, č. 4, s. 139 – 142.

¹⁰⁸ VOZÁR, J. 1992: Najstaršie správy o výskytoch uhlia v Handlovej a pokusoch s jeho využívaním. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 32, č. 4, s. 119 – 122.

¹⁰⁹ KLADIVÍK, E. 1993: Čakanovské kamenouhoľné bane. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 33, č. 5 – 6, s. 295 – 300 a KLADIVÍK, E. 1995: Počiatky ťažby uhlia v Novákoch do roku 1945. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 35, č. 2 – 3, s. 55 – 61.

¹¹⁰ SUROVEC, J. 1993: Archívne dokumenty o Juhoslovenskej uhoľnej panve. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 33, č. 5 – 6, s. 316 – 321 a SUROVEC, J. 1995: Archívne dokumenty v ŠÚBA o uhoľnom baníctve v Novákoch, Cígli, Obyciach a Jedľových Kostolanoch. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 35, č. 2 – 3, s. 161 – 164.

¹¹¹ MICHALE, I., HRIC, M. 2000: 90 rokov priemyselnej ťažby uhlia v Bani Handlová. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 40, č. 1, s. 23 – 30.

Počas terénnych prác bola dôležitou metódou výskumu oral history ako špecifická metóda bádania čerpajúca informácie od žijúcich zdrojov, t.j. z výpovedí ľudí, ktorí prežili dané historické obdobie. Je založená na ústnej reprodukcii skúmaného historického obdobia a udalostí, pričom pri interviu nekladie dôraz na faktografickú presnosť, ale na osobné prežívanie, t.j. osobné spomienky rozprávača.¹¹⁷ Metóda picture history sa v práci ukázala ako dôležitá súčasť výskumu, ktorá kriticky hodnotí obrazové historické pramene.¹¹⁸ Tu sme využili historické pohľadnice z poslednej dekády 19. storočia a z prvých dvoch dekád 20. storočia.

Záverečným krokom spracovania monografickej štúdie boli záverečné kritické syntézy a spracovanie materiálu do konečnej textovej podoby.

K popisu jednotlivých lokalít sme pristupovali geograficky. Umiestnili sme ich do jednotlivých geomorfologických celkov (geografických prípadne historicko-geografických oblastí) a postupne sme ich analyzovali od západu Slovenska smerom na východ. Ku zvolenému geomorfologickému celku sú vždy priradené aj najbližšie lokality, ktoré už nemusia ležať v danom celku (kotline, pohorí) ale nachádzajú sa v jeho bezprostrednom okolí.

Pri spracovaní monografickej štúdie sme kladli dôraz na tie lokality, ktoré neboli historicky a geograficky doteraz spracované. Ich historicko-geografickú analýzu z hľadiska vývoja geologického prieskumu a výskumu sme spracovali na základe systematického archívneho výskumu. Hlavným ťažobným lokalitám hnedého uhlia na Slovensku, ako sú Hornonitrianska kotlina, Obyce, Jedľové Kostolany, Veľká Tŕňa a sčasti Juhoslovenská

¹¹² ZÁMORA, P. a kol. 2003: Dejiny baníctva na Slovensku. 1. diel. Zväz hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie na Slovensku, Košice, 327 s. a ZÁMORA, P. a kol. 2004: Dejiny baníctva na Slovensku. 2. diel. Banská agentúra, Košice, 303 s.

¹¹³ REIFF, I. a kol. 2009: 100 rokov priemyselnej ťažby uhlia Baňa Handlová. Banská agentúra, Košice, 160 s.

¹¹⁴ HRONČEK, P. 2008: Vplyv ťažby hnedého uhlia na krajinu v okolí Badína. In Studie z dějin hornictví 37. Národní technické muzeum, Praha, s. 15 – 25 a HRONČEK, P. 2011: Ťažba hnedého uhlia v Juhoslovenskej hnedouhoľnej panve v medzivojnovom období. In Historický časopis, ročník 59, č. 1, Historický ústav SA, Bratislava, s. 57 – 79.

¹¹⁵ HRONČEK, P., HERČKO, I. 2011: Juhoslovenské hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, B. Bystrica, 173 s.

¹¹⁶ PINKA, J., ZORVAN, P. 2012: Vŕtné práce pri prieskume ložísk uhlia na Slovensku. In Zborník Slovenského banského múzea, XXIII., Slovenské banské múzeum Banská Štiavnica, s. 179 – 190.

¹¹⁷ Spracované podľa prednášky N. VESELSKEJ z 16. apríla 2009, v rámci doktorandských seminárov na Historickom ústave SAV, Bratislava, a podľa HRONČEK, P., HRONČEK, J., P. 2011: Hospodárska činnosť rodiny Kachelmannovcov vo Vyhnianskej doline a energetické využitie vodstva, s. 139–150. In ŽILÁK, J., HRONČEK P. (eds.) 2011: Z histórie technicko-hospodárskeho využitia vodných tokov na strednom Pohroní. Centrum vedy a výskumu, Fakulta humanitných vied UMB, B. Bystrica, 152 s.

¹¹⁸ Spracované podľa prednášky T. LENGYELOVEJ z 21. mája 2009, v rámci doktorandských seminárov na Historickom ústave SAV, Bratislava, a podľa HRONČEK, P., HRONČEK, J., P. 2011: Hospodárska činnosť rodiny Kachelmannovcov vo Vyhnianskej doline a energetické využitie vodstva, s. 139–150. In ŽILÁK, J., HRONČEK P. (eds.) 2011: Z histórie technicko-hospodárskeho využitia vodných tokov na strednom Pohroní. Centrum vedy a výskumu, Fakulta humanitných vied UMB, B. Bystrica, 152 s.

hnedouhoľná panva sa venujeme len okrajovo. Pri ich spracovaní sa odvolávame na výsledky archívneho výskumu, ktoré boli už publikované v pôvodných vedeckých prácach¹¹⁹

Ložiská a lokálne výskyty uhlia na Slovensku a ich geologický prieskum a výskum do prvých desaťročí 20. storočia

Prvé zachované správy o využívaní uhlia na našom území sú až z druhej polovice 18. storočia. Môžeme však predpokladať príležitostnú ťažbu miestnym obyvateľstvom už v predchádzajúcich storočiach. Pretože uhoľné sloje často vychádzali na povrch v strmých stenách hlbokých a rozsiahlych výmoľov predovšetkým v kotlinových častiach Slovenska (Juhoslovenská kotlina a Hornonitrianska kotlina).

Spočiatku neexistoval geologický prieskum a prvé poznatky o výskytoch uhlia na Slovensku sa získavali v počiatkoch období obyčajne náhodou. Využívala sa predovšetkým prirodzená energia vodného toku, ktorý počas extrémnych zrážkových situácií a pri topení snehu vo voľnej krajine vytváral stružkovú eróziu, ktorá prechádzala až do výmoľovej erózie.

Tečúca zrážková voda oderodovala uhoľné sloje vychádzajúce na povrch alebo ležiace tesne pod povrchom. Tak bolo objavené ložisko pri Obyciach a Jedľových Kostolanoch, viaceré náleziská na strednom Pohroní, v Turci, niekoľko lokalít v Ipeľskej kotline (Juhoslovenská uhoľná panva) napr. v okolí Malého a Veľkého Krtíša a Veľkých a Malých Stracín a inde. Mnohokrát sa na výskyty uhlia narazilo len náhodne pri rozličných zemných prácach, napríklad pri kopaní pivníc, studní pri úprave potokov a riek, pri rôznych výkopoch a pod. Takto napr. postupoval v roku 1870 Václav Zanker, ktorý robil kutacie práce na uhlie v okolí Zvolena so svojim pomocníkom Jozefom Peťkom. Zistili tak viaceré nálezy lignitu a hnedého uhlia, ktoré potom dôkladnejšie preskúmali.

Prieskum objavených uhoľných výstupov uhlia na povrch robili obyčajne banskí odborníci a baníci z rudných baní. Preto sa aj najstaršie prieskumné práce na uhlie robili metódami, zaužívanými v rudnom baníctve. Ložisko sa najprv preskúmalo na jeho odkryve. Jeho smer, úklon a mocnosť sa overovali pomocou šachtíc, hĺbených naprieč ložiskom alebo pomocou razenia prieskumných štôlní. Pri prieskume sa odoberali z ložiska vzorky uhlia, čo sa robilo nielen na začiatku ťažby, ale aj počas nej. Pri analýzach sa spočiatku zisťovalo množstvo zemného oleja a horľavej (uholnej) látky, neskôr vody a popola a jeho kalorická hodnota, resp. výhrevnosť. Množstvo analýz vykonali profesori chémie na Baníckej akadémii

¹¹⁹ Pozri úvodnú časť podkapitoly Cieľ a metodika v tejto monografickej štúdii.

v Banskej Štiavnici, pretože ich vysoká odborná úroveň zaručovala presnosť a serióznosť vykonaných analýz.

Prieskumná štôľňa, ako základný prostriedok geologického prieskumu, sa razila do svahu výmoľu na jeho dne a sledovala vystupujúci sloj uhlia, prípadne sa snažila nafárať sloj v predpokladanom uhoľnom teréne. Štôľňa spravidla mierne stúpala a preto okrem ťažby a geologického prieskumu slúžila aj na gravitačné odvodňovanie podzemia. V priestoroch, kde sloj prirodzene nevychádzal na povrch sa prieskumné štôľne, označované aj ako kutacie razili na základe geologických, reliéfnych a vegetačných podmienok, ktoré sa zhodovali alebo boli príbuzné danými vlastnosťami tým lokalitám, kde sa štôľňou otvoril uhoľný sloj.

Prospektorstvo – vyhľadávanie uhoľných ložísk si vyžadovalo rozsiahle znalosti o krajine a veľké skúsenosti z prác v teréne. Preto boli prospektori veľmi cenení ľudia predovšetkým v priebehu 19. storočia. Mnoho kutacích prác sa skončilo neúspechom, čo môžeme sledovať na celom území Slovenska. Vlastné prieskumné práce (kutacie práce) sa do posledných desiatich 19. storočia sa skladali okrem razenia prieskumných štôľní a úpadníc najmä z kopania kutacích rýh a z hĺbenia kutacích šachtíc v predpokladanom uhoľnom teréne.

S nastupujúcim vedeckým geologickým prieskumom ložísk uhlia sa stala aktuálnou aj otázka vykonávania vrtných prác, ktoré sa na Slovensku začali realizovať v druhej polovici 19. storočia. Vrty sa spočiatku robili len primitívnou technikou. Napríklad plytké vrty sa vrtali ručne pomocou drevenej trojnožky, vrtáku, tyčí a vrtného nástroja tzv. šapy. Hlbšie vrty sa vrtali pomocou vrtnej súpravy, najčastejšie typu Trauzl – Rapid s nárazovým vrtaním a to na sucho alebo s výplachom. Vrtne súpravy sa doma nevyrábali a preto boli vrtné a ťažobné závody odkázané prevažne len na dovoz drahých zahraničných vrtných súprav. Až neskôr začali vrtnú techniku vyrábať a dodávať aj domáce firmy (Kráľovopolské strojárny v Brne, firma Fauck a spol. vo Vítkoviciach a pod.). Geologický prieskum a výskum pomocou vrtov bol omnoho efektívnejší a presnejší ako razením štôľní.

Ťažiskové výskyty uhlia sa na Slovensku sa nachádzajú v tret'ohorných útvaroch. Tieto ložiská typu hnedého uhlia a lignitu sa nevyznačujú veľkou rozlohou a vysokými kvantitatívnymi vlastnosťami preto ich využitie bolo účelné najmä pre energetiku a spotrebu triedených druhov v nie príliš veľkom okolí od miesta ťažby.

Z týchto ložísk treba na prvom mieste uviesť Hornonitrianskú uhoľnú panvu, ktorá sa delí na dve samostatné ložiská s rozdielnym stupňom preuhoľnenia, a to handlovské a novácke. Ďalej je to Juhoslovenská uhoľná panva v oblasti Modrého Kameňa. Preskúmaná

bola aj Podvihorlatská uhoľná panva, rozdelená na ložisko Hnojné a Sejkov. Podstatu uhoľného ložiska v oblasti Štúrova tvorí pokračovanie maďarskej Dorogsko – tokodskej panvy. V minulosti sa dobývali aj malé uhoľné ložiská v Obyciach a Radzovciach. Okrem toho boli evidované aj mnohé menšie výskyty, z ktorých najvýznamnejšie sú v oblasti Beladíc, Pukanca či Badína. Jediné ekonomicky významné ložisko čierneho uhlia na Slovensku sa nachádza v oblasti Veľkej Třne, ktoré bolo aj ťažené.

Myjavská pahorkatina a okolie

V západnej časti Slovenska sa zachovali archívne správy o prieskumoch uhoľných výskytov a pokusoch o ťažbu uhlia v Myjavskej pahorkatine a v priľahlej horskej obrube Karpát. Tieto ložiská nemali žiadny priemyselný význam, pretože ide len o malé šošovky uhlia, známe z okolia Vrbového a Senice, kde boli zaznamenané aj neúspešné pokusy o ťažbu. Už v roku 1768 hlásil Juraj Snecnický nález „kamenného uhlia“ v katastrálnych územiach obcí Bukovec a Prietrž, ktoré patrili k panstvu Branč. Richtári oboch obcí vydali písomné svedectvo, že sa tam uhlie nachádza a dosvedčili aj to, že ho používali kováči okolitých dedín a mestečiek. Údajne však nešlo o uhlie, ale o rašelinu. J. Snecnický sa uchádzal aj o odmenu 100 zlatých, ktorá bola vypísaná za nález ložiska uhlia. Odmenu však nedostal ani potom, keď sa obrátil písomne na panovníčku Máriu Teréziu. Jeho list putoval totiž na vyjadrenie na Hlavný komorskogrofský úrad do Banskej Štiavnice a tamojší úrad nereagoval na jeho hlásenie a žiadosť o odmenu.

Viacere správy o výskytoch uhlia v tejto oblasti sa zachovali zo začiatku prvej Československej republiky. Boli to nálezy uhlia v obciach Osuské, Cerové-Lieskové, pri Vrbovom a Rozbehoch a inde.

Senica (okres Senica)

Od roku 1920 mali na svojom veľkostatku Rohova pri Senici udelené kutacie právo na uhlie Vilém Beck so svojim synom, majitelia továrne sa súkna a vlnené zboží vo Veľkom Meziříčí. Kutacie povolenie sa vzťahovalo aj na zemné živice.¹²⁰

Osuské (okres Senica)

Podľa bližšie neoverených správ z roku 1925 v Osuskom v nepatrnom rozsahu ťažila uhlie firma Jakob Grünfeld.¹²¹

¹²⁰ ŠÚBA, fond Vládny komisariát v Bratislave (ďalej VKB), i. č. 142, č. sp. 1846/1922

Cerová–Lieskové (okres Senica)

V okolí obce **Cerová–Lieskové** asi 400 m od dvora veľkostatku zvaného Výmoľ sa v správe z roku 1925 uvádza, že sa tam vyskytovalo uhlie v hĺbke 20 m. Údajne ho okolo roku 1885 skúmala istá maďarská spoločnosť z Budapešti a podľa výpovede pamätníka Pavla Režňáka toto uhlie veľmi dobre horelo. Päť baníkov maďarskej spoločnosti tam tri mesiace robilo prieskum, ale po príchode nemeckých inžinierov bola šachtica zasypaná a kutacie práce definitívne zastavené.¹²²

Rozbehy (okres Senica)

Výbežky uhoľného sloja vystupovali v jednej z dolín v Rozbehoch, kde boli viditeľné asi v 2 a 3 – 4 cm mocných vrstvách, medzi ktorými bola vrstva jemného piesku. Na tomto výbežku nad vrchným slojom ležala len vrstva pozostávajúca z konglomerátu riečnych sedimentov, ílovitej bridlice a čistého uhlia. Z výkopu zeminy z boku v druhej susednej dolinke, ktorá pochádzala z hĺbky asi 3 – 4 m, bolo možné pozorovať, že pravé nadložie tvorila sivá bridlica strednej pevnosti. Uhlie, ktorého úlomky sa našli v nahromadenej zemine v tejto druhej dolinke, ako aj v uvedenom výbežku, bolo zachované, lámalo sa v kockách lesklej čiernej farby a poukazovalo na pomerne dobrú akosť hnedého uhlia. Uvedené profily vykazovali úklon na výbežkoch asi 40 – 50°. O mocnosti sloja, na ktorom sa robili kutacie práce v roku 1921 z podnetu Kamenouhoľnej spoločnosti v Buksarde a tiež v roku 1924. Kováč zo susednej obce toto uhlie používal a údajne horelo výborne.

Podľa názoru Ing. S. Hlôšku, ktorý tento výskyt prehliadol 3. apríla 1925 bolo pravdepodobné, že uhlie vystupovalo v sloji hrubom len niekoľko cm a preto si nezasluhoval zvláštnu pozornosť.¹²³

Vaďovce (okres Trenčín)

Václav Belko, asistent Dôchodkového kontrolného úradu na Myjave uzavrel 23. augusta 1924 s obcou Vaďovce zmluvu na 90 rokov na dobývanie všetkých druhov nerastov na vrchu Nezo na parcelách č. 2162, 2163/1, 2164, 2165. Z celkovej ťažby mal odvádzať obci 2 %. Štyri výhradné kutby mal ohlásené aj v katastri obce Kostolná.¹²⁴

Noviny *Prager Tagblatt* priniesli 30. októbra 1924 (č. 255) správu, že v okolí Myjavy v obciach Krajné, Vaďovce, Hrachovište a Kostolná boli nájdené výdatné uhoľné ložiská.

¹²¹ Štátny ústredný banský archív (ďalej ŠÚBA) v Banskej Štiavnici, fond Banský kapitanát v Banskej Bystrici (ďalej BKBB), i. č. 664, č. sp. 113/H/1925.

¹²² BKBB, i. č. 663, č. sp. 726 H/1925 z 15. 3. 1925.

¹²³ BKBB, i. č. 663, č. sp. 927/H/1925 z 3. 4. 1925.

¹²⁴ BKBB, i. č. 533, č. sp. 3694/C₁₃₃ z 3. 10. 1924.

Túto informáciu podalo Ministerstvo verejných prác v Prahe 4. novembra 1924 Vládnemu komisariátu pre banské a hutnícke záležitosti, ktorý tým zároveň požiadal o informáciu o tomto náleze a kto mal tento terén zaistený na uhlie.¹²⁵

V odpovedi Banského kapitanátu v Banskej Bystrici, ktorému tento terén patril do územnej pôsobnosti sa uvádza, že všeobecné povolenie na kutacie práce č. 2735/1924, na ktorom boli ohlásené 4 výhradné kutby v obci Kostolná dostal na základe predloženého odpisu zmluvy s obcou Vaňovce, schválenej Okresným úradom v Myjave, dostal Václav Belko, úradník dôchodkovej kontroly v Myjave. Podľa tejto zmluvy mal právo dobývať nerasty na vrchu Nezo. Pri príležitosti návštevy V. Belku na Banskom kapitanáte potvrdil, že našiel výbežky uhoľného sloja, ale okrem nevelkých kutacích prác, ktoré sám vykonal, ešte nič nepodnikol a rozsah ložiska mu nebol známy.¹²⁶

Vrbové (okres Piešťany)

V časopise Horník a Hutník bola v roku 1947¹²⁷ uverejnená správa, že v Pustej Vsi pri Vrbovom bol objavený východ sloja hnedého uhlia, o ktorom miestni obyvatelia tvrdili, že sa výhrevnosťou vyrovnal handlovskému uhliu. Podľa uverejnenej správy sa predpokladalo, že ide o uhlie rovnakých kvalít a údajne vraj aj približnej mocnosti, čo bolo nadsadené. Tento výskyt, ako sa ďalej píše, zasluhoval by si odborné vyhodnotenie, lebo „nález“ dostatočne mocného ložiska pre rozvíjajúci sa priemysel na Považí mohol by mať veľkú hospodársku dôležitosť a Slovensko by odľahčil od dodávok uhlia z Čiech a Moravy.

Záhorská nížina

Povereníctvo priemyslu a obchodu, skupina banský a hutnícky priemysel podalo 26. marca 1946 oblastnému riaditeľstvu Bane a hutí na Slovensku informáciu, že MNV v Kútoch sa na nich obrátil so správou, že v okolí ich obce sú dosť časté výskyty lignitu a že Geologické oddelenie Naftových dolov v Gbeloch preskúmalo aj možnosti dobývania týchto výskytov. Preto požiadali národnú správu naftových dolov v Gbeloch, aby podali informácie o výsledkoch prieskumu.¹²⁸

¹²⁵ ŠÚBA, fond Štátne banské a hutnícke závody v Bratislave (ďalej ŠBHZ), i. č. 144, č. sp. 4820/24 z 8. 11. 1924.

¹²⁶ ŠBHZ, i. č. 144, č. sp. 4991/24 z 20. 11. 1924.

¹²⁷ Horník a Hutník, podnikový časopis Báňské a hutní společnosti, n.p., roč. 3, 1947.

¹²⁸ Správa o výskyte lignitov vo vrúbkách v širšom okolí gbelského závodu. Národná správa firmy Nemecká úč. spoločnosť pre dolovanie zemného oleja Gbely. 26. marca 1946. ŠÚBA B. Štiavnica.

Lignitové horizonty, ktoré svojim vekom patria k vrstvám spravidla stredného panónu, boli zistené v mocnostiach a hĺbkach pre eventuálne banícke dobývanie spôsobilé v štyroch spolu nasúvisiacich oblastiach a síce: severne od obce Čáry, západne od obce Štefanov, severne od obce Kúty a západne od obce Lakšárska Nová Ves. V týchto oblastiach boli lignitové sloje, ako vedúce vrstvy najvyššej časti stredného panónu navŕtané vrtnými súpravami systému Countherfluch (CF) a ručnými súpravami na vrtbách Mr 44 - Mr 133 západne od Lakšárskej Novej Vsi.

Z geologických profilov uvedených oblastí a zo správy o výskyte lignitu severne od Čárov dá sa presne zistiť len situácia vrtov s nadmorskými výškami, hĺbky a mocnosti lignitovej lavice a vrstvy nadloží, ako aj podloží. Ak je v podložných a nadložných vrstvách voda a koľko, či je lignitový sloj bez alebo s preplástkami, ktoré ho a do akej miery znehodnocujú, sa nikde nespomína.

O vlastnostiach a kvalite lignitu, ako napr. o obsahu vody, popola, výhrevnosti, štruktúre a ostatných nie je nič uvedené, okrem výskytu u Čárov, kde je lignit tmavohnedej farby a má dosť zreteľnú štruktúru dreva. Úklon a smer sloja, poruchy a nepravidelnosť v uložení, presnejšia rozloha a tým kubatúra sloja, nedá sa v dostačujúcej miere stanoviť, pretože vŕtanie a lokalizovanie nemalo za účel zistiť rozlohu lignitových horizontov a možnosť ich exploatacie. Dovtedy získané poznatky mohli preto slúžiť ako východisko pre detailný výskum miestne obmedzených výskytov lignitu. Povrchové dobývanie nepríde pravdepodobne u žiadneho náleziska do úvahy. Tu bolo mnohými vrtmi navŕtaných viac lignitových obzorov. O ďalšom prieskume sa uvažovalo len pri slojoch v menších hĺbkach (do 70 m) bez preplástkov a do mocnosti sloja uhlia 2,5 m a viac.

Lignitová panva na Záhorskej nížine sa postupne začala pripravovať ako nádejná pre perspektívnu ťažbu. Jej systematický výskum sa začal začiatkom sedemdesiatych rokov 20. storočia. Rozhodnutím ministra palív a energetiky č. 1/1978 zo 16. januára 1978 došlo ku zriadeniu koncernového podniku *Výstavba uhoľných a lignitových baní Holíč*. Podnik bol začlenený do koncernu Uhoľné a lignitové bane Prievidza.

Lakšárska Nová Ves (okres Senica)

Vo vrtoch Mr 44 –133 a CFD 222 – 153 západne od Lakšárskej Novej Vsi sa podľa správy z 26. marca 1946 narazilo najmenej na jednu lignitovú sloj a lignitové íly v rôznych hĺbkach a mocnostiach od niekoľko cm až do 5 m. Najsľubnejší terén pre detailný výskum možno predpokladať v okolí hájovne Hrabovec. Výskum ručnými vrtmi bolo treba nadviazať na polohu a k výsledkom vrtov na línii CFD 215 – 205 – 185, pretože vrtom CFD 205 bola

navŕtaná v hĺbke od 10 m až 9 m hrubá lavica lignitu so 6 metrovými preplatkami ílu, ktorý rozdeľuje lavicu na hornú vrstvu hrúbky do 5 m a spodnú hrubú do 4 m. Spodná lavica je znečistená ílom.

Plytkými vrtmi by bolo treba stanoviť priebeh lignitového sloja dvomi smermi na seba kolmými, nadväzujúc v okolí vrtu CFD 205. Výskum by potrvál pravdepodobne pre lokalizovaní 5 – 7 vrtov asi 3 mesiace a vyžiadal by si náklady cca 100 000 Kčs.

Čáry (okres Senica)

Podľa správy z 26. marca 1946 lignitové vrstvy alebo vrstvy lignitových ílov vo vrtoch OFD 250 – 279, severne od Čárov, vyskytujú sa vo dvoch obzoroch, a to vo vyššom panóne ako lignitové íly (CFD 265, 270 a 272) a rašelinový lignit v jedinom vrte CDF 267 od 10 – 11 m a od 18 do 27 m, kde sa strieda s lignitovými ílmi. Väčší význam majú tie lignitové vrstvy, ktoré zastupujú najvyššiu čiastku stredného panónu. Lignit sa vyskytuje vo vrte CFD 251 v hĺbke 143 – 147 m. V temene klenby sa vyskytujú lignity v rôznych hĺbkach od 35 až do 100 m v laviciach o mocnosti 2 – 3 m. Pretože sú šošovkovito vyvinuté a najviac zastúpené lignitovými ílmi sú s ohľadom na dosť značné hĺbky v dobývaní nerentabilné.

Vrty, ktoré boli lokalizované južne od poruchy, navŕtali vyššiu až strednú časť stredného panónu. Dve z nich navŕtali lignit: na CFD 278 leží pod kvartérom od 2 m hĺbky. Lignit o mocnosti 5 m má tmavohnedú farbu a ešte dosť zreteľnú štruktúru dreva, potom nasleduje 1 m tmavošedého ílu s lignitovými preplástkami. Od 7 – 9 m hĺbky bol navŕtaný znovu tmavohnedý lignit drevenej štruktúry s vložkami lignitového ílu. Podložie tvorí piesok s mocnosťou 6 m sledovaný ílom špinavo sivej farby. Druhý vrt CFD 259 navŕtal ten istý lignit pri hĺbke 54 m. Absolútne leží tento lignitový výskyt len asi 10 m hlbšie ako na CFD 278. Pomerne veľká hĺbka tohoto výskytu je spôsobená tým, že vrtný bod CFD 259 leží topograficky cca o 44 m vyššie ako CFD 278. Vrstvy stúpajú k východu, takže na vrtbách CFD 275, 279, 262, a 277 lignit následkom tohoto stúpania vychádza na povrch.

Pre posudzovanie tohoto výskytu je treba uvažovať: Smerom na sever je lignit obmedzený poruchou, smerom na juh tým, že vychádza na povrch. Výskyt sa obmedzuje na pomerne úzky pás, ktorý prebieha súbežne s poruchou. Neprítomnosť tohoto lignitu vo vrte CFD 258, môže sa vysvetliť tým, že tento vrt leží už vo väčšej vzdialenosti od poruchy než CFD 278 a 259.

Preto by bolo treba ručnými vrtmi kontrolovať šírku a dĺžku tohoto lignitového pásu. Najlepšie miesta pre prvé prieskumné vrty by boli v okolí vrtu CFD 278, pretože sa dá naviazať na lignit tohto vrtu a potom sú topografické rozdiely v širšom okolí tohto vrtu

nepodstatné. V okolí vrtu CFD 278 bolo by treba vyvítať ručnou súpravou asi 6 plytkých vrtov a v okolí vrtu 259 podobne. Pri použití jednej súpravy by si vyžiadal tento predbežný výskum doby asi 3 – 4 mesiace.

Štefanov (okres Senica)

Lignitové vrstvy vo vrtoch CFD 81–127 západne od Štefanova stredopanónskeho veku boli podľa správy z 26. marca 1946 navítané v rôznych hĺbkach od 24 m až do 87 m, o mocnosti od 2 do 8 m. Výnimku tvoria spodnopanónsky lignit v hĺbke 15 m s mocnosťou 4 m na vrtbe CFD 110 a lignit v troch vrstvách 1 m, 2 m a 3 m mocných od hĺbky 50 m do 85m na vrtbe CFD 108. Lignity sú tu vyvinuté na dvoch lokalitách, pravdepodobne spolu nesúvisiacich, ktorých rozloha však nebola dovtedy vykonanými vrtmi dostatočne zistená.

Pretože ide o vrtu lignitu v gbelskom okolí pri značnej mocnosti na väčšej ploche sa rozprestierajúcich a v hĺbkach pre racionálne dobývanie rentabilných CFD 111 hĺbka 46 m, mocnosť 8 m, CFD 106 hĺbka 65 m mocnosť 7 m bolo by s ohľadom na tieto skutočnosti žiadúce, ručnými vrtbami okolie západne Štefanova cieľom zistenia smeru, úklonu, rozlohy a tektonickej stavby lignitovej sloje preskúmať, pri čom by sa nadväzovalo na výsledky dosiahnuté doterajšími vrtbami, ktoré sa vezmú do úvahy ako orientačné. Pre počiatočný výskum navrhuje sa previesť asi 10 plytkých vrtov a to vychodiac od vrtu CDF 111 smerom na sever a na juh prípadne západ, východ. Za predpokladu, že nebude hĺbený cez 80 m potrvá výskum dvomi súpravami asi 3 – 4 mesiace a vyžiada si obnos asi 150 000,- Kčs.

Pozoruhodný je výskyt lignitu 8 m mocného v hĺbke 71 m vo vrte CFD 114, ktorý pre malú rozlohu pri značnej hĺbke neprichádza zatiaľ do úvahy.

Kúty (okres Senica)

Lignity a lignitové íly, ktoré tu boli podľa správy z 26. marca 1946 navítané, sú uložené vo dvoch miestne obmedzených, spolu nesúvisiacich náleziskách. Výskyt severozápadne od Kútov uvádza v profile vrtu CFD 50 vrchnopanónsky lignit zmiešaný s ílom v mocnosti 18 m (!) od hĺbky 90 m. Súvislosť tohoto sloja nie je s okolitými vrtmi dokázaná a pretože na západe nebolo viac vítané a nie je známa ani rozloha tohto horizontu. Vzhľadom k značnej mocnosti by zasluhoval bližšieho preskúmania.

Na lokalite severne od železnice Kúty – Brodské sa zistil v profiloch vrtov CF 70g v hĺbke 40 m, 6 m mocný lignitový sloj. Hranice v smere východnom bolo by nutné stanoviť asi 6 ručnými vrtmi.

Výskyty 7 – 8,6 m mocného lignitu vo vrtoch CF 47g a CF 53 g v hĺbkach od 88 m resp. 83 m sú síce pozoruhodné, avšak pre značnú hĺbku a menšiu rozlohu lavice ako aj prítomnosť viacerých poruchových pásiem pri predbežne nejasných pomeroch úložných sú zatiaľ mimo pozornosti.

Unín (okres Skalica)

Hostinský v Uníne Ján Tóth upozornil, že v obci sa ešte v roku 1914 pred vypuknutím I. svetovej vojny našla silná vrstva uhlia pri kopaní studne Kašparovi Boltovi (Unín č. 66). V hĺbke 15 m bola zistená silná vrstva uhlia akosti najlepšieho pruského uhlia. Týmto uhlím kúrili obyvatelia na okolí a jeho nález sa pred verejnosťou tajil, až sa potom po krátkej dobe bývalé maďarské četníctvo o tomto náleze dozvedelo a ďalšie dobývanie uhlia sa zakázalo. Krátko na to podnikol na tomto mieste kutacie práce neznámy maďarský inžinier, ktorý sa údajne preukázal povolením maďarskej vlády, avšak následkom vyrazenia silného prúdu chutnej minerálnej vody a následkom vypuknutia prvej svetovej vojny bolo od ďalších kutacích prác upustené a uvedená studňa sa musela na príkaz maďarských četníkov zasypať.¹²⁹

Hasprunka – dnes Studienka (okres Malacky)

Ministerstvo průmyslu listom z 13. novembra 1945 zaslalo v odpise Povereníctvu SNR pre dopravu a verejné práce v Bratislave hlásenie o náleze uhlia v Hasprunke, podané Štefanom Ovádkom zo Záhorskej Bystrice. V liste sa uvádza, že sa asi jedná o uhoľné lupky, resp. uhoľné vložky, ktoré boli zistené pri prieskume vykonanom firmou Nemecká účastinná spol. pre dolovanie zemného oleja.¹³⁰

Podunajská nížina

Štúrovo (okres Nové Zámky)

Blízkosť maďarskej dorog - tokodskej uhoľnej panvy ležiacej neďaleko pravého brehu Dunaja už dávnejšie podnietila názor, že táto panva môže mať svoje pokračovanie aj na ľavom brehu Dunaja. Tenké uhoľné sloje boli aj viditeľné neďaleko Štúrova na úpätí Božieho kopca tesne pri Dunaji za nízkeho stavu vody v rieke.

Širšie okolie Štúrova bolo predmetom kutacích prác už v 19. stor. Tenké uhoľné sloje na úpätí Božieho kopca vychádzajúce na povrch dali pravdepodobne podnet k prieskumným

¹²⁹ ŠÚBA, fond Vládny komisariát v Bratislave (ďalej VKB), i. č. 143, č. sp. 4870 z 22. 11. 1923.

¹³⁰ ŠÚBA, fond Banské a hutnícke závody na Slovensku (ďalej BHS), i. č. 60, č. sp. I.-05/673/46.

prácami v roku 1889. Vtedy budapeštiansky podnikateľ Henrik Drasche, resp. ním založená spoločnosť *Pesti köszénbánya és téglagyár részvénytársaság* založila v týchto miestach vrt, ktorý dosiahol hĺbku 480 m. V hĺbke 320 m prevrtal tri uhoľné slojky o mocnosti 0,27 – 0,47 m. Keďže tieto výsledky boli neuspokojivé, na dlhšiu dobu odradili podnikateľov od pokusov o ťažbu uhlia na tomto území. V roku 1903 robilo kutacie práce pri vtoku Kamenického potoka do Hrona v katastri obce Kamenica nad Hronom riaditeľstvo paroplavebnej spoločnosti v Ostrihome *Esztergomi helyi göstrajózása részvénytársaság*, nakoľko sa tam našli stopy uhlia. K založeniu vrtu došlo až po I. svetovej vojne. Vrt dosiahol hĺbku 150 m, no zasiahol len nepatrné slojky uhlia. Š. Vitális však predpokladal, že eocénne sloje uhlia by sa mohli prevrtáť až v hĺbke 400 m.

Kutacie a vrtné práce sa neobmedzovali len na najbližšie okolie Štúrova. Na severozápad od Štúrova pri Šarkove vyhlúbili v roku 1911 270 m hlboký vrt, ale s negatívnymi výsledkami. Vrtom sa navrtal iba tenký lignitový sloj. Pri Malej nad Hronom v hone „Laposok“ bol založený po I. svetovej voje ručný vrt, ale aj tento bol negatívny. Stopy uhlia sa našli aj ďalej na sever, kde už v roku 1898 na brehu Hrona medzi Bíňou a Kamenínom našiel H. Horusitzky tenké lignitové sloje.

Správy o výskyte uhlia v širokom okolí Štúrova dostali sa aj do pozornosti uhorského eráru. V jeho zastúpení správa štátnych baní v Banskej Štiavnici požiadala o povolenie robiť kutacie práce v tejto oblasti. Banský kapitanát v Banskej Bystrici na základe všeobecného kutacieho povolenia č. 9576 z 31. decembra 1908 udelil jej 13 výhradných kutísk v katastrálnom území obce Malá nad Hronom a 13 v Kamenici nad Hronom. Tieto výhradné kutiská boli v roku 1923 komasované. Do konca roku 1923 vykonali vo výhradných kutiskách geologické pochôdzky, terén sa preskúmal z hľadiska montanistického a prišlo sa k jednaniu s majiteľmi pozemkov ohľadne povolenia k vykonávaniu projektovaných kutacích prác.

V tom istom roku sa znovu stala aktuálnou aj otázka využitia výskytov uhlia na Božom kopci v Štúrove. Iniciatíva vyšla z radov miestneho obyvateľstva. Penzionovaný hlavný notár Július Ivanits zo Štúrova sa 5. apríla 1923 obrátil listom na Dr. Vavra Šrobára, ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a upozornil ho na výskyt uhlia pri Božom kopci. J. Ivanits ako očitý svedok a účastník udalostí, spojených s vrtom na Božom kopci v roku 1889, naznačil vo svojom liste históriu tohto podujatia. Ako v ňom uviedol, na jar roku 1889 vody rozvodneného Dunaja podmyli breh pod Božím kopcom a po poklesnutí hladiny rieky objavili sa spomínané uhoľné slojky. Firma *Pesti köszénbánya, t. t.*, ktorá vlastnila uhoľné bane pri Ostrihome, začala vyjednávať so zástupcami mesta Štúrovo ohľadne súhlasu ku kutaniu na

uhlie. Výsledkom jednaní bolo, že zástupcovia firmy a mesta uzavreli medzi sebou zmluvu o využívaní pozemkov pri Božom kopci na kutacie a ťažobné účely na dobu 90 rokov.

Zástupcovia mesta si však dali podmienku, že budapeštianska firma je povinná bezodkladne prikročiť ku kutacím prácam a tieto v priebehu troch rokov dokončiť. Na základe tejto dohody začala firma s kutacími prácami. Podľa Ivanitsovho listu síce už prvý vrt poskytol priaznivé výsledky, ale podľa názoru bývalého notára mesta nemala budapeštianska firma v úmysle otvoriť novú baňu na ľavom brehu Dunaja, a tým si vytvoriť konkurenciu pre svoje bane v okolí Ostrihomu. Aj s odbytom uhlia by boli značné ťažkosti, pretože priemysel v najbližšom okolí bol málo rozvinutý. Okrem toho bola citeľná ak konkurencia kvalitného a cenovo výhodného sliezskeho uhlia. Snahou budapeštianskej firmy bolo teda len zabezpečiť si včas nádejný uhlonosný terén na ľavom brehu Dunaja a tým zabrániť prípadnej konkurencii v jeho exploatovaní. Na ťažbe preto záujem nemala a ani nepokračovala v prieskume územia.

V závere svojho listu J. Ivanits poukázal na to, že nájomný pomer medzi budapeštianskou firmou a mestom Štúrovo už zanikol a pre obec z neho nijaké záväzky nevyplývali. Preto nebolo žiadnych prekážok, aby sa urobili seriózne opatrenia za účelom využitia týchto uhoľných zásob pri Štúrove.

Ministerstvo pre správu Slovenska nenechalo tento list nepovšimnúť. Na jeho pokyn Vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti v Bratislave požiadal 3. júla 1923 Handlovské uhoľné bane, úč. spol. v Bratislave, aby preskúmali nádejnú uhoľnú oblasť pri Štúrove. Handlovské uhoľné bane, úč. spol. poverili prieskumom terénu svojho zamestnanca Ing. Karola Hupku, ktorý v dňoch 12. – 14. septembra 1923 tento prieskum vykonal. Počas pobytu v Štúrove vyhľadal aj J. Ivanitsa a vyžiadal si od neho podrobnejšie informácie o celej záležitosti. Podľa Ivanitsovej výpovede, ktorú uviedol Ing. K. Hupka vo svojej správe, Štúrovo a okolité obce uzavreli v roku 1889 s firmou *Pesti köszénbánya és téglagyár részvénytársaság* zmluvu o prieskume ložiska nachádzajúceho v katastri týchto obcí. Podľa tejto zmluvy kutacie práce, ako sme už uviedli, mali sa vykonať v priebehu troch rokov. V prípade začatia ťažby mala firma zaplatiť obciam 3 grajciare terragia za každý metrický cent vytŕaženého uhlia.

Budapeštianska firma po uzavretí zmluvy naozaj prikročila k začatiu kutacích prác a začala vŕtať na Božom kopci neďaleko triangulačného bodu, na pozemku bývalého richtára Imricha Bittera. Vrtné práce trvali asi poldruha roka. Po prevŕtaní terciérnych sedimentov, ktoré údajne neboli príliš mocné, vrt pokračoval vo vápenci, v ktorom prešiel cez tri uhoľné sloje. Z týchto slojov bol prostredný podľa tvrdenie J. Ivanitsa údajne 2 m hrubý. Vek a kvalita tohto uhlia neboli údajne také isté, ako v dorog-tokodskej panve.

Práce na vrte na Božom kopci boli ešte v plnom prúde, keď majitelia pozemkov vypovedali nájomnú zmluvu uzavretú s *Pesti köszénbánya és téglagyár részvénytársaság*. Tým budapeštianska firma stratila oprávnenie pokračovať v prieskumných prácach. Podľa Ivanitsovho tvrdenia budapeštianska firma plánovala založiť ešte tri ďalšie vrty, a to dva pri vrchu Hegyfarok a jeden v Mužle. Po vypovedaní nájomnej zmluvy k týmto akciám už nedošlo a tým sa skončil prvý pokus o odkrytie ložiska v okolí Štúrova.

Na základe informácií získaných od J. Ivanitsa vyhl'adal Ing. K. Hupka niektoré odkryvy v okolí Štúrova. Počas svojej pochôdzky v teréne dozvedel sa aj o tom, že uhoľný sloj našli tiež v jednom vrte v Malej nad Hronom, a to v hĺbke 40 m. Pravdepodobne išlo podľa Ing. K. Hupku o kvalitu i množstvom nevyhovujúce uhlie, lebo k jeho ťažbe sa neprikročilo. Výskyty lignitu v Bíni a Malej na Hronom zaradil do vrchného miocénu (sarmatu). Podľa jeho názoru sa táto lignitová formácia vyskytuje nielen v údolí Hrona, ale aj v údolí Ipľa a na ľavom brehu Dunaja v Maďarsku. Podľa záveru jeho správy, uhlie pri Štúrove sa nachádza v značnej hĺbke.

Vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti na Slovensku na základe údajov Ing. K. Hupku 19. septembra 1923 v liste adresovanom Ministerstvu pre správu Slovenska v Bratislave oznámilo, že Ivanitsove informácie o náleze uhlia v Štúrove nezodpovedali pravde, lebo žiadne výskyty uhlia nemohol ukázať a ani sám Ing. K. Hupka ich nenašiel. V ďalšej časti listu Vládny komisariát pripúšťa síce výskyt uhlia v okolí Štúrova, ale len vo väčšej hĺbke. Tak by bol prieskum ložiska možný len pomocou hlbinných vrtov, čo by bolo spojené so značnými nákladmi. Ťažká finančná situácia predmníchovskej republiky nevytvárala vhodné podmienky pre také nákladné podnikanie, akým by bol komplexný prieskum predpokladaného štúrovského ložiska uhlia. A tak sa otázka prieskumu tohto ložiska odložila na neskoršiu dobu. Z času na čas sa však objavovali nadsadené správy o novom náleze uhlia na južnom Slovensku, napr. v pražskej *Národnej politike* z 26. júla 1925 uverejnená správa o objavení nových ložísk uhlia v okolí Párkaňu (teraz Štúrova).¹³¹

Geologický prieskum v okolí Štúrova

Vrtné práce začal Dr. E. Kľučka v auguste a septembri 1935 medzi Čatou a Bíňou. Vrty dosiahli hĺbku 40 – 43 m a podľa jeho tvrdenia sa v jednom vrte v hĺbke 18 – 21 m objavili na spodnej vode stopy ropy. Na ďalšie kutacie a prípadné otváracie práce sa mala zabezpečiť akciová spoločnosť s kapitálom 10 – 12 miliónov Kč. Záujemcovia, ako to skromne vo svojej

¹³¹ BKBB, i. č. 663, č. sp. 2671/H/1925.

práve Dr. E. Kľučka poznamenal, si však ako podmienku vstupu do pripravovanej akciovej spoločnosti vyhradili, že uhlie musí v suchom stave obsahovať najmenej 8 % olejových komponentov. Zdá sa však, že záujemcovia brali celé podnikanie s rezervou. To Dr. E. Kľučka v závere svojej správy aj priznal, že zatiaľ je na kutacích prácach zainteresovaný len sám a v týchto prácach bude môcť pokračovať len v prípade, že sa mu podarí získať spoločníka s kapitálom 300 – 500 tisíc Kč.

Výsledky kutacích prác Dr. E. Kľučku boli v skutočnosti skromné. Podľa hlásenia Okresného úradu v Želiezovciach hľbil iba dva vrty asi 1 km južne od Čaty, priamo na pravom brehu Hrona. V hĺbke 30 m zachytil slabšiu vrstvu lignitu, v ktorom Ing. Duda z Prahy zistil 7 – 8 % oleja. Menovaný odborník, ktorý prišiel v novembri 1935 do Čaty na požiadanie Dr. E. Kľučku, po obhliadke terénu údajne dospel k názoru, že na miestach, kde sa robili kutacie práce, mohla byť vo väčších hĺbkach aj ropa.

Výdavky na kutacie práce však vyčerpali finančné prostriedky Dr. E. Kľučku, takže v nich nemohol sám pokračovať. Slabé výsledky pri vyhľadávaní nemohli byť lákavé ani pre finančné kruhy. Tak sa jeho pokus stal ďalšou neúspešnou kapitolou pri vyhľadávaní a prieskume ložísk uhlia na Slovensku.

Jeho neúspech neodradil ďalších podnikateľov od pokusov nájsť uhlie v okolí Štúrova. V rokoch 1936 a 1937 pri ceste z Malej nad Hronom do Kamenice nad Hronom vrtali súkromní podnikatelia do hĺbky 100 m v sarmatských a pravdepodobne i v tortónskych vrstvách, ale bez akéhokoľvek výsledku. V okolí tejto obce v hore „Raposok“ bol už po I. svetovej vojne založený vrt, ale uhlie sa nenavráťalo.

Aj Lesná správa vyhľadávala v rokoch 1936 – 1937 dva vrty v okolí Kamenice nad Hronom, kde už v roku 1903 začala kutacie práce na uhlie paroplavebná spoločnosť v Ostrihome v nádeji, že sa v nevelkej hĺbke podarí nájsť ložisko uhlia. Impulzom pre kutacie práce Lesnej správy boli výsledky zo 150 m hlbokého vrtu, ktorý bol vyhlbený po I. svetovej vojne pri ústí Kamenického potoka a tento overil nepatrné uhoľné sloje. Vrty Lesnej správy skončili bezúspešne.

V roku 1938 sa s problémom výskytu uhlia pri Štúrove zaoberal Dr. Ing. V. Čechovič. Vo svojej správe upozornil na to, že eocénne vrstvy, v ktorých sa nachádzajú uhoľné sloje na pravom brehu Dunaja v dorog-tokodskej panve boli na niektorých miestach oddenudované. Preto nemožno predpokladať, že dorog-tokodský eocén je v podloží neogénu všade prítomný. Okrem toho pripomenul, že eocénne súvrstvie, aj keby bolo pri Štúrove vrtmi zistené, nemusí byť produktívne, ako to ukázal aj prieskum v západnej časti dorog-tokodskej uhoľnej panvy.

O štyri roky neskôr (1942) bol na Božom kopci pri Štúrove vyhlbený 614 m hlboký vrt. Od hĺbky 27 m až do konečnej hĺbky a vrtalo v oligocénnom súvrství bez toho, že by sa zistili uhoľné sloje.

Geofyzikálnymi metódami sa v roku 1948 spresnili poznatky o tektonickej stavbe oblasti Štúrova. O rok pozdejšie náhodný objav pri vŕtaní studne na dvore Strojovej stanice v Gbelciach znovu obrátil pozornosť na otázku výskytu uhlia na južnom Slovensku. Zistili sa dva uhoľné sloje, prvý v hĺbke 5 m o mocnosti 1 m a druhý v hĺbke 118 m tiež 1 m hrubý. Podľa zistenia Dr. Ing. V. Čechoviča to boli lignitové sloje panónskeho veku, ktoré stratigrafickým postavením zhruba zodpovedali juhomoravským lignitovým slojom alebo slojom odpovedajúcimi v širšom okolí Kútov, ktoré tam boli navŕtané Československými naftovými závodmi. Pre pomerne malú mocnosť a lokálny výskyt lignitové sloje označili ako nebilančné.

Bíňa (okres Nové Zámky)

V polovici 30. rokov 20. stor., v júli 1935, začal na pozemkoch patriacich k obci Bíňa kutacie práce na uhlie a ropu bývalý advokátsky koncipient Dr. Eugen Kľučka. Od 3. júla 1935 mal udelené kutacie povolenie spoločne s Michalom Märtzom a Barborou Šimunekovou, rod. Kľučkovou. Výsledky dosiahnuté pri kutacích prácach pokladal Dr. E. Kľučka za uspokojivé a podľa vlastného vyjadrenia plánoval v dohľadnej dobe prikročiť k hĺbeniu vrtov do hĺbky 400 – 500 m v katastri obcí Kvetná, Bruty, Kamenín, Ľuba a Belá. Jeho činnosť neunikla pozornosti novinárov, pretože 30. novembra 1935 sa objavila v tom čase veľmi rozšírenom denníku *A-Zet* správa, že na Slovensku boli objavené veľké ložiská uhlia a ropy medzi obcami Bíňa a Čata v údolí rieky Hron. V novinách sa ďalej uvádza, že z podnetu mladého geológa Dr. Evžena Kľučku sa robili vrty a v hĺbke asi 30 m boli objavené veľmi bohaté ložiská čierneho uhlia a ropy. K vrtom bolo pozvaných aj niekoľko odborníkov na čele s Ing. Dudom. Noviny tiež oznámili, že už bola vydaná koncesia a udelené kutacie právo na ploche 60 km². Nová akciová spoločnosť s kapitálom 12 miliónov Kč plánovala čo najskôr začať ťažbu uhlia a ropy.

Táto senzačne štylizovaná správa vzbudila pozornosť nielen v radoch čitateľov novín, ale aj na Vládnom komisariáte pre banké a hutnícke záležitosti v Bratislave, ktorý sa už 2. decembra 1935 obrátil na Revírny banský úrad v Banskej Bystrici obrátil s otázkou, či v článku spomínaný Dr. E. Kľučka má vôbec kutacie povolenie a výhradné kutiská a či naozaj našiel ropu a uhlie, resp. či sa v oblasti, kde robí kutacie práce, uhlie a ropa vôbec nachádzajú.

Na základe tohto listu Revírny banský úrad prešetril priebeh kutacích prác Dr. E. Kľučku a o zistených skutočnostiach podal písomnú správu. V skutočnosti boli fakty o jeho činnosti oveľa skromnejšie. Dr. E. Kľučka obdržal všeobecné kutacie povolenie od Revírneho banského úradu 18. novembra 1935, na základe ktorého ohlásil 113 výhradných kutísk v obciach Bíňa, Sikenička, Pavlová, Čata, Kamenín, Zalaba, Malé Ludanice a Pohronský Ruskov. Dr. E. Kľučka vo svojej písomnej správe Revírnemu banskému úradu uviedol, že podľa názoru znalcov (bližšie nemenovaných) medzi Čatou a Bíňou začína asi 8 km dlhé pásmo lignitových a hnedouhoľných slojov. Tieto sloje sa nachádzajú v hĺbke 12 – 15 m a ich celková plošná rozloha mala činiť údajne 100 – 120 km². Lignit a hnedé uhlie malo podľa tvrdenia Dr. E. Kľučku obsahovať v suchom stave 7,5 % olejových komponentov. Z toho dôvodu vraj znalci predpokladali, že lignit a uhlie v čerstvom stave má 12 – 15 % oleja. Ďalej Dr. E. Kľučka uviedol, že v nadloží, ako aj v podloží lignitového a uhoľného sloja sa nachádza 5 – 10 cm hrubá vrstva zbytkov ropy, z čoho znalci usudzovali, že v hĺbke asi 150-200 m, kde sa predpokladalo mohutnejšie ložisko uhlia, mala byť aj ropa. Na jej prítomnosť poukazovala údajne aj konfigurácia terénu.

Kičind pri Kameníne (okres Nové Zámky)

Kutacie práce (vrtanie) na hnedé uhlie v obci Kičind pri Kameníne zahájil 23. októbra 1937 Dr. Eugen Kľučka z Čaty. Na vrtných prácach bolo okrem dozorca zamestnaných 6 robotníkov.¹³² Vrtné práce boli 14. decembra 1937 dočasne zastavené pre nedostatok vrtného sútyčia a finančných prostriedkov.¹³³ Vo vrtných prácach sa pokračovalo od 7. júna 1938, ale už 28. júna 1938 boli vrtné práce zastavené.¹³⁴

Jelenec (okres Nitra)

V obci Jelenec, predtým Gýmeš bolo v roku 1869 udelené banské pole Szent Anna, pozostávajúce zo štyroch banských polí o spoločnej výmere 180 465,6 m², ktoré bolo vlastníctvom Davida Weisa. V roku 1911 bolo vymazané na žiadosť Ústredného riaditeľstva štátnych uhoľných baní v Budapešti (M. kir. Allami szénbányák központi igazgatósága Budapesten). Stalo sa tak na základe uznesenia Sedrie ako banského súdu v Banskej Bystrici. Dôvodom podania žiadosti o výmaz uviedlo ústredné riaditeľstvo negatívny výsledok kutacích prác. Pri kutacích prácach, na základe ktorých sa erár vzdal banského poľa, bola

¹³² ŠÚBA, fond Banský inšpektorát Bratislava (ďalej BIB), i. č. 91, fasc. 32, č. sp. 515/1937 (RÚB, č. sp. 11 261/37 z 23. 11. 1937), kr. 8.

¹³³ BIB, i. č. 91, fasc. 32, č. sp. 254/1938 (RÚB, č. sp. 2443/38 z 9. 5. 1938).

¹³⁴ BIB, i. č. 91, fasc. 32, č. sp. 397/38,

smrť dvoch baníkov Adama Belovického a Ladislava Sámela 5. júna 1908, ktorí sa podľa zápisnice zadusili oxidom uhoľnatým.¹³⁵

Pri výkopových prácach počas rekonštrukcii nadjazdu nad železničnou traťou Zlaté Moravce – Zbehy pri obci Jelenec (predtým Gýmeš), bolo v záreze úseku 14,9 – 15,4 km železničnej trate odkryté ložisko uhlia, ktoré podrobne popísal Ing. Záruba-Pfefferman pri sondovacích prácach a Prof. Dr. R. Kettner v práci *Nerostné bohatství Slovenska a Podkarpatské Rusi*. Uvedený odkryv v záreze železničnej trate umožnil podrobne zistiť geologické pomery a sled uhoľných vrstiev, vyznačených v priloženom pozdĺžnom profile podľa zamerania v priečných profiloch. Správu doloženú dokumentáciou a vzorkami uhlia vypracoval 26. januára 1938 prednosta stavebnej správy Ing. Šeda pre Ústrednú stavebnú správu Ministerstva železníc v Prahe.

Ako bolo vrtnými sondami vpravo i vľavo od železničnej trate zistené, uhlie vystupuje v niekoľkých pomerne slabých vrstvách o mocnosti maximálne 0,5 m, mierne zapadajúcich k západu. V smere kolmom na os železničnej trate sú vrstvy uložené horizontálne, resp. zapadajú mierne do Gýmeša k juhu.

Samotné miesto, na ktorom bola uhoľná baňa, bolo už zrovnané, takže pri pochôdzke JUDr. Ing. Adolfa Juráka, prednostu Revírneho banského úradu v Banskej Bystrici koncom júna 1939 už nebolo možné zistiť, či sa v tejto oblasti ešte nachádzali také sloje uhlia, v ktorých by bolo dobývanie rentabilné. Ak zbral do úvahy dôvod, prečo sa štát v roku 1911 vzdal už udeleného práva, vyslovil v tejto otázke pochybnosti. Uviedol tiež, že pri sondovacích prácach, vykonávaných pred stavbou železničnej trate Zbehy – Zlaté Moravce bolo údajne podľa vyjadrenia občanov z Gýmeša konštatované uhlie. Preto doporučil obrátiť sa s dotazom na kompetentných železničných úradoch zistiť, či mali tieto jemu nedoložené vyjadrenia skutočný podklad.¹³⁶

Beladice (okres Zlaté Moravce)

Povereníctvo priemyslu a obchodu poslalo 11. júna 1946 Oblastnému riaditeľstvu Bane a hutí na Slovensku, n. p., aby preskúmalo údaje v predmetnej zápisnici, spísanej 11. júna 1946 na Obvodnom úrade v Nevericiach. V zápisnici sa uvádza, že na základe predvolania na Obvodný úrad v Nevericiach sa dostavil Štefan Valovič, riaditeľ Štátnej ľudovej školy

¹³⁵ PAPP, K. 1915: A magyar birodalom vasárs és köszénkészlete. Budapest.

¹³⁶ ŠÚBA, fond Revírny úrad Banská Bystrica (ďalej RBÚ), č. sp. 2998/1939 z 30. júna 1939. Správa bola zostavená na základe nariadenia Ministerstva dopravy a verejných prác č. j. 169/39. Odpis sa nachádza v Archíve Geofondu pod i. č. 337.

v Beladiciach, ktorý bol oboznámený s nariadením Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici zo 6. septembra 1945 vo veci industrializácie Slovenska, k čomu uviedol, že v obci Beladice, ktorá mala 338 obyvateľov, prevažne roľníkov, mal byť v roku 1938 otvorený beladický uhoľný terén firmou Československá zbrojovka Brno. Štátny prevrat zapríčinil, že uvedený podnik sa neuskutočnil. Všetky predbežné práce, t. j. geologický prieskum, odborné vrtby, technické rozborý a pod. boli vykonané s prvotriednym výsledkom. Údajne boli už objednané aj všetky dobývacie stroje, ale následkom uvedených udalostí sa muselo všetko odvolať.

V zápisnici sa ďalej uvádza, že ložiská uhlia sa nachádzajú v celom katastrálnom území obce Beladice a okolia do okruhu až 40 km. Obyvateľstvo obce a jeho okolia by mohlo pracovať. Podľa odhadov malo pracovať v prvom roku 2 000 robotníkov. Pôvodne bola údajne plánovaná lanovka na železničnú stanicu Gýmeš. Keď sa písala táto zápisnica bola už vybudovaná betónová cesta, ktorá prechádzala priamo obcou a cez uhoľný terén do smerov na železničné stanice Tesáre nad Žitavou, resp. Gýmeš do vzdialenosti 6 – 7 km. Podľa výpočtu geológov boli údajne vypočítané zásoby na 250 rokov pri kapacite ťažby 200 vagónov hnedého uhlia denne. V zápisnici sa tiež uvádza, že okrem uhlia sa v katastroch obcí Beladice, Veľké Chrástany a Neverice nachádzajú naftové ložiská a parafín. V uvedených katastrálnych územiach sa vraj tiež nachádzal najkvalitnejší kaolín, o ktorý sa zaujímal aj „bývalý režim“. Podľa jeho prísľubu mala byť modranská keramická škola premiestnená do Beladíc.

V závere zápisnice sa uvádza, že nateraz niet žiadneho vážneho záujemcu, lebo sa jedná o investovanie veľkého kapitálu.

Oblasťné riaditeľstvo odstúpilo túto zápisnicu Handlovským uhoľným baniam, n. p. v Prievidzi, závodu v Handlovej so žiadosťou o podanie stanoviska, v ktorom sa uvádza, že na základe starých údajov, ktoré mali vo svojom geologickom oddelení sa v okolí obcí Beladice a Neverice robili kutacie práce ešte za bývalého maďarského štátu (dátum na podkladoch nebol uvedený). Hĺbili sa dve šachtice a vyvrtalo sa 10 vrtov. Vrtmi a v šachticiach bolo zistených niekoľko uhoľných slojov (najviac 4) premenlivej hrúbky (0,4-4 m) v hĺbke 30 – 40 m. Z profilov bolo zrejmé, že išlo o nepravidelné a porušené uloženie.

V roku 1939 navštívil ložisko V. Čechovič. Bolo mu tiež tamojšími obyvateľmi oznámené, že v roku 1938 mala na tom záujem Československá zbrojovka Brno, avšak potom túto záležitosť zanechala. Výskyty uhlia a stopy po kutacích prácach pozoroval V. Čechovič aj v teréne medzi Beladicami, Gýmešom a Žitavou.

V roku 1940 hlásil výskyt kaolínu vedúci notár Svitok z Neveríc. V. Čechovič navštívil tento terén ešte raz a zistil, že za kaolín bol omylom označovaný žltý práškovitý vápenec, ktorý tvoril vložky v miocénnych vrstvách.¹³⁷

Táto informácia bola 11. júla 1946 odoslaná Oblastným riaditeľstvom Povereníctvu priemyslu a obchodu. V sprievodnom liste sa uvádza, že predpoklad zúžitkovania uvedených výskytov podľa dovtedajšieho zistenia nie je možný a bude v plánovanom geologickom prieskume preskúmaný v budúcnosti.¹³⁸

Šarfia – dnes Blatné (okres Senec),

Radošina (okres Topoľčany),

Vozokany (okres Galanta)

Banský kapitanát v Banskej Bystrici požiadal 5. mája 1923 Okresný úrad v Nitre o informáciu o kutacích prácach na uhlie v chotároch obcí Šarfia, Radošina a Vozokany. Žiadali oznámiť, či tieto súkromné informácie zodpovedajú pravde a ktorý podnikateľ vykonával ťažbu uhlia v uvedených obciach.¹³⁹

Pukanec (okres Levice)

Ložisko lignitu vyplňa depresiu Bátovskej kotliny, lemovanej masívmi pyroxenických a amfibol-pyroxenických andezitov, v jej severovýchodnom výbežku v okolí Pukanca, v oblasti osady Majere a Teplá Voda. Len malá časť severného okraja ložiska zasahuje do katastru obce Uhliská. V minulých storočiach sa im nevenovala pozornosť možno aj preto, že zraky odborníkov boli vždy upriamené na zaujímavé výskyt zlatonosných a striebornosných rúd. Zachovali sa však aj správy o tom, že miestni obyvatelia vedeli nielen o známych náleziskách kvalitných ílov v kotline a že ich ťažili pre miestnu hrnčiarsku a tehliarsku industriu. Ani výskyt lignitu neboli celkom neznáme. Napr. zo správy F. Platzera z roku 1878 vieme, že pri návšteve Pukanca mu ukazovali, zvyšky kutacej šachtice na Teplej Vode, ktorá narazila na lignit horiaci jasným plameňom. Táto stará šachtica zachytila iba nevelkú, od ostatného ložiska oddelenú šošovku lignitu, ktorá sa nachádza v hĺbke, asi 4 m pod povrchom.

V odborných kruhoch sa však na túto správu pravdepodobne pozabudlo, a tak ani novšia literatúra, nález lignitu neuvádza. Až pri geologickom mapovaní, ktoré sa robilo v roku 1955

¹³⁷ BHS, i. č. I.-05/925 z 8. 7. 1946.

¹³⁸ BHS, i. č. I.-05/925 z 11. 7. 1946.

¹³⁹ BKBB, i. č. 485, č. sp. 834/C/1923 z 5. 5. 1923.

z podnetu Geologického ústavu D. Štúra v Bratislave. Vtedajší pracovník tohto ústavu M. Harman po porade s nadriadenými zložkami založil v osade Majere prieskumný vrt, asi 300 m severozápadne od kóty 369 m n. m. Ležal asi 50 m od posledného domu v záhrade Pavla Foltána. Lokalizoval jeden 100 m hlboký štruktúrny vrt, ktorý v jeseni roku 1955 navštívil v hĺbke 29,20 m takmer 30 m hrubú polohu lignitu.¹⁴⁰

Tento nález podnietil ďalší vrtný prieskum Geologického ústavu D. Štúra, ktorý sa skončil v roku 1956 predbežným overením tvaru lignitového ložiska, nadložných a podložných ílov a orientačným výpočtom zásob. Sľubné výskyty tohto prieskumu rozšíril veľkoryso ponímaný prieskum, ktorý za pomoci značného množstva vrtov robil na ložisku v rokoch 1957 – 1958 Uhoľný prieskum, n. p. v Turčianskych Tepliciach. V roku 1958 bola na overenie vrtného prieskumu vyhlásená v južnej časti ložiska prieskumná šachtica. Výsledkom tohto prieskumu bolo vyriešenie pozície ložiska, výpočet bilančných zásob a získanie množstva cenných údajov o kvalite lignitu a nadložných a podložných ílov. Vymedzil sa rozsah uhoľného sloja 2 000 x 500 m, pričom celková mocnosť uhoľného súvrstvia s rôznymi znečisťujúcimi vložkami dosahoval hrúbku 30 m. Obsah popola v lignite sa pohyboval od 10 do 40 %, v prevažne však až 20-25 %. Výhrevnosť sa pohyboval od 1400-2200 kcal/kg, priemerne okolo 1600 kcal/kg. Predpokladalo sa prípadné využitie ložiska len v energetike.

Bátovce (okres Levice)

Handlovské uhoľné bane. úč. spol. zahájili 3. augusta 1937 kutacie práce šachticovaním, označené ako kutanie Disnôš. Zodpovedným vedúcim kutacích prác bol Ing. S. Hlôška. Po vyhlásení 14 m hlbkej šachtice boli kutacie práce 20. augusta 1937 zastavené pre negatívne výsledky.¹⁴¹

Dolné Pohronie – južné svahy Trábeča

Požitavská hnedouhoľná panva leží medzi obcami Obyce a Jedľové Kostolany v neogénnych útvaroch na JV svahoch pohoria Trábeč pri severnom úpätí Pohronského Inovca. Ložisko pomohla objaviť voda, ktorá v jarných mesiacoch odniesla zeminu a odkryla uhoľný sloj neďaleko od obce Obyce. Ložisko bolo otvorené banskými dielami v Obyciach a Jedľových Kostolánoch. Ide o jedno ložisko, otvorené z dvoch strán v katastrálnom území oboch obcí.

¹⁴⁰ ZAMBOJ, J. a kol. 1979: Pukanec. Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia. Matrin, Osveta, s. 28 – 29.

¹⁴¹ RÚB, i. č. 69, č. sp. 373/37 a 407/37.

Štúdiom geologických pomerov obyčného ložiska sa zaoberali viacerí odborníci. Koncom 19. stor. to boli napr. D. Július Vigh, geológ Uhorského geologického ústavu, vrchný banský inžinier Ľudovít Varga a Dr. Vojtech Fonó, ktorí na základe štúdie Ing. Ľ. Vargu *Geologische Beschreibung des Jedlover Kostolaner Kohlenbergbaues*. Vypracovali perspektívny plán, podľa ktorého zamýšľali čím skôr začať s ďalším prieskumom pre spoľahlivé zistenie celkových uhoľných zásob. Podľa tohto plánu navrhli raziť chodby v podzemí šachty Viktória a na povrchu založiť nové vrty do hĺbky 150 m. Okrem toho navrhovali aj v podzemí založiť prieskumné vrty do podlažia uhoľného ložiska za účelom zistenia prípadných podložných uhoľných slojov staršieho veku.

Dr. František Schafarzik uvažoval o uhoľných zásobách a o možnostiach dobývania uhlia v bani Viktória v práci *Das Fenyő Kostolanyer Braunkohlenvorkommen in Komitat Bars*. Tiež Dr. K. Papp pojednáva stručne o tejto bani v diele *A magyar birodalom vasércz és Kőszénkészlete*. Z mladších geológov treba uviesť predovšetkým Ing. V. Čechoviča a Ing. A. Huplíka.

Rozlohu uhoľného ložiska v Jedľových Kostolanoch odhadoval Ing. Ľ. Varga v smere na 500 m a po úklone pod III. horizontom aspoň na 100 m a predpokladal priemernú mocnosť dobývateľného uhlia na 1,5 m. Podľa toho vypočítal zásoby uhlia na 750 000 q a pripustil, že z tohto množstva možno vyťažiť 70 %. Okrem toho by sa podľa Ing. Ľ. Vargu mohlo vyťažiť z uhoľného ložiska pod III. horizontom 500 000 a nad ním zo starých pilierov ešte aspoň 1 000 000 q uhlia.

Dr. F. Schafarzik vo svojom posudku z 9. septembra 1918 uvádza, že uhoľné ložisko s priemerným úklonom 24° prebieha od juhu k severu a ďalej od juhozápadu na juhovýchod a je porušené vyvrelinami pyroxenického andezitu na vrchu Uherlo a Čelár. Doporučoval sledovať uhoľné ložisko po úklone zo šachty Viktória smerom na Modos, na vzdialenosť 750 m a predpokladal, že by sa v tejto časti ložiska, širokej 500 m pri mocnosti sloja 2 m mohli nachádzať zásoby 7 500 000 q uhlia. Ďalej doporučoval raziť prieskumnú chodbu od šachty na severovýchod v smere uhoľného sloja. Uhoľné zásoby v tejto časti ložiska odhadoval tiež na 7 500 000 q. Nakoniec doporučoval presledovať rozlohu uhoľného ložiska smerom k vrchu Čelár, kde odhadoval zásoby 1 250 000 q uhlia. Celkové uhoľné zásoby, ktoré bolo možné vyťažiť zo šachty Viktória, odhadoval Dr. F. Schafarzik na 17 250 000 q. Naviac, podľa jeho názoru by sa zásoby mohli ešte zvýšiť dobývaním spodného zbridličenateného uhoľného sloja, ktorý sa dovtedy vôbec nedobýval. Tieto odhady však boli príliš optimistické, pretože sa nikdy nepristúpilo k realizovaniu návrhov spomínaných odborníkov v takej miere, aby bol banský závod rentabilný.

Geologický prieskum a počiatky ťažby v Obyciach a v Jedľových Kostolnoch už detailne spracoval a publikoval v pôvodnej vedeckej práci I. Herčko.¹⁴²

Obyce (okres Zlaté Morvce)

Uvedené nálezisko uhlia tvorí výbežok Ponitrianskej treťohornej kotliny, v ktorej sa nachádzajú sloje uhlia. Táto časť panve v okolí Obýc a Jedľových Kostolian bola následkom treťohornej erupzívnej činnosti silne porušená dislokáciami, čo, samozrejme, nezostalo bez vplyvu na kvalitu a uloženie tohto uhlia. Erupzívna činnosť vyzdvihla uhoľné sloje bližšie k povrchu. Z dôvodu, že uhoľné sloje sú dislokáciami tak porušené, že bolo úplne vylúčené docieľiť tam ťažbu, ktorá by dávala predpoklad na rentabilitu dobývania.

Na ložisku vystupujú dva uhoľné sloje, spodný je 1,80 až 2,20 m hrubý, ktorého uhlie má výhrevnosť do 5200 Kcal/kg. Asi 50 cm od spodku sloja vystupuje v sloji 10 cm hrubý svetlý pieskovcový preplástok. V podloží spodného sloja vystupuje 2 až 2,5 m hrubá vrstva prerastaného tufitu. Nad spodným slojom je 1,60 až 1,80 m hrubá vrstva andezitového tufu, silne prerastaného bridličnatým uhlím. Hneď nad spodným slojom je 2 až 3 cm hrubá vložka rozpadavého ílu. Horný sloj je hrubý od 1,8 do 6 m, väčšinou ale menšej hrúbky. Sloj má podradnejšie uhlie, ale sa tiež dobýva. Uhlie z horného sloja je menej hodnotné s výhrevnosťou asi 3400 až 3500 Kcal/kg. Nad druhým, horným slojom vystupuje v nadloží opäť andezitový tuf. Nadložie slojov je veľmi pevné, neláme sa a dalo sa predpokladať, že úrazy pádom nadložia budú minimálne.

Jedľové Kostolany (okres Zlaté Morvce)

V produktívnych vrstvách na ložisku v Jedľových Kostolnoch boli vyvinuté dva uhoľné sloje, ktoré sú od seba vzdialené 0 – 20 m, teda miestami sú spojené do jedného sloja. Mocnosť horného sloja sa pohybovala od 3 do 5 m, mocnosť spodného sloja bola cca 3 m. Uhlie bolo slabšej kvality s nízkou výhrevnosťou a vysokým obsahom popola. Aj jednotlivé lavice uhlia v každom sloji mali rôznu kvalitu. Napr. výhrevnosť jednotlivých lavíc spodného sloja sa pohybovala od 2 000 – 2 850 kcal/kg. Obsah popola bol 38,02 - 32,88%, obsah vody 25,70 – 22,39% a obsah síry 1,44 – 1,48%. Výhrevnosť jednotlivých lavíc horného sloja bola 1 800 – 2 800 kcal, obsah popola 29,99 – 35,87% a obsah vody 20,54 – 25,50%. Rozdiely v kvalite uhlia boli evidentné aj v smere horizontálnom, čo bolo celkom prirodzené, pretože aj charakter sloja sa menil od miesta k miestu. Produktívne vrstvy s uhoľnými slojmi boli slabo zvrásnené a porušené hustou sieťou poklesov. Základný smer vrstiev je severozápadný

¹⁴² HERČKO, I. 1995: Z histórie uhoľného baníctva v Obyciach a Jedľových Kostolnoch. In: Spravodaj banského výskumu, č. 2 – 3, s. 150 – 164.

s úklonom 10 – 20° k západu. Hlavná línia poruchových rovín je približne v smere sever – juh. Okrem toho druhá sústava poklesov križuje hlavné poruchy.

Hornonitrianska kotlina

Geologický prieskum Hornonitrianskej kotliny

V roku 1841 urobil serióznu geognostickú obhliadku handlovského ložiska cisársko – kráľovský banský správca František Budaj. Pri pochôdzke overil mocnosť slojov pomocou vrtov na desiatich miestach. Gróf J. Pálffy, ktorému tieto pozemky patrili, urobil na základe Všeobecného banského zákona aj nutné právne opatrenia, aby si zabezpečil právo na dobývanie handlovského ložiska. Pretože mu boli známe snahy erárnych inštitúcií o exploatovanie ložiska a chcel ich predísť, 3. novembra 1856 požiadal Banský kapitanát v Banskej Štiavnici o výhradné kutby. Súčasne dal urobiť prieskum ložiska vrtmi, najmä na miestach, kde sloje vychádzali na povrch. Na základe pozitívnych výsledkov prieskumu požiadal Pálffyhó splnomocnenec a správca bojnického panstva A. Turčáni o udelenie banských polí.

V chotároch obcí Handlová a Nová Lehota získal aj banský erár celkom 30 výhradných kutieb, v ktorých urobil vrtný prieskum, ale so slabými výsledkami. Len jedným vrtom zachytil uhoľný sloj o mocnosti 3,5 m v hĺbke 17 m. Banský erár sa pri kutacích prácach od začiatku dostával do sporov s bojnickým panstvom a jeho majiteľom grófom J. Pálffym. Spory vyhrával ako majiteľ pozemkov gróf J. Pálffy a v konečnom dôsledku J. Pálffy dosiahol to, že banský erár nemohol začať v Handlovej ťažiť uhlie. V roku 1861 musel zastaviť i kutacie práce a výhradné kutby stratil.

Pri geologickom prieskume uhoľných ložísk v oblasti medzi Handlovou a Novákmi pracovali v tomto období mnohí významní geológovia ako bolim J. Pettko, P. Kuncz, H. Jeiteles, A. Kornhuber, D. Štúr, Q. Stache, F. Andrian, J. Čermák, K. Lollok, F. Hauer, F. Feotterle, M. Hantken, V. Uhlig, H. Vettters, K. Papp, L. Roth, J. Vigh a H. Böckh, K. Hoffmann a ďalší.

Všeobecný dopyt po uhlí začiatkom tohto storočia a priaznivé ekonomické podmienky podnietili vážnejší záujem Šalgotarjánskej kamenouhoľnej úč. spoločnosti o využitie handlovského uhlia. Už v roku 1900 dala vypracovať podrobný geologický posudok ložiska a zaistiť majetkoprávne vzťahy. Priaznivý posudok len urýchlil jej postup pri uzatváraní nájomných zmlúv s urbarialistami a veľkostatkármi vo všetkých obciach, s ktorými ich predtým neuzavrel gróf J. Pálffy.

S úspechom začala rokovať aj o prenájme banských polí s grófom Pálffym a 18. decembra 1906 podpísaná prenájomná zmluva umožňovala spoločnosti disponovať aj s jeho majetkami. Spoločnosť si však do 1. júla 1909 vyžiadala overovací čas. Dovtedy mala vykonať komplexný geologický prieskum šachtíc, sond a prieskumných vrtov. V rokoch 1906 – 1908 sa potom vykonal komplexný geologický prieskum panvy, ktorý viedol Ing. Richard Hoffmann. Prieskum sa robil šachticami, sondami a hlbinnými vrtmi. Celkom sa vyvrtalo 89 vrtov, z ktorých tri štvrtiny boli pozitívne. Prieskumné vrty dosahovali maximálnu hĺbku 300 – 400 m, na produktívnych miestach 50 – 200 m. Popri vrtných prácach sa v banskom poli Barbora ťažilo aj uhlie, ktorého ročná produkcia nepresiahla 6 000 ton

Tento prieskum mal rozhodnúť nielen o investíciách do ložiska, ale do tohto termínu mohla spoločnosť od zmluvy kedykoľvek odstúpiť. Medzitým uzavrela radu zmlúv aj s ďalšími vlastníkmi pozemkov.

Ďalšie hlbinné vrtné práce na uhlie zahájili Handlovské uhoľné bane úč. spol. 2. novembra 1931 v katastrálnom území obce Janova Lehota. Vykonyvala ich firma Zeměvrtná akciová společnost Július Thiele z Oseku u Duchcova žeriavovou súpravou s výplachom a elektrickým pohonom. Malo sa vŕtať „nasucho“ alebo rotačne. Vrt L 1 bol projektovaný do hĺbky 800 m.¹⁴³ Ako negatívny bol 11. apríla 1932 zastavený. V hĺbke 426,79 bolo navŕtané podložie a v hĺbke 380,5 m jede 0,40 m hrubý uhoľný sloj.¹⁴⁴

História geologického prieskumu a výskumu bola už spracovaná a publikovaná napríklad v prácach P. Murína,¹⁴⁵ F. Zániho a kolektívu spoluautorov,¹⁴⁶ L. Hallona,¹⁴⁷ O. Pössa,¹⁴⁸ J. Nováka,¹⁴⁹ J. Vozára,¹⁵⁰ E. Kladivíka,¹⁵¹ J. Surovca,¹⁵² P. Zámoru a kolektívu autorov,¹⁵³ I. Reiffa a kolektívu autorov¹⁵⁴ a ďalších autorov.

¹⁴³ BKBB, i. č. 538, č. sp. 5191/C₅ zo 4. 11. 1931.

¹⁴⁴ BKBB, i. č. 538, č. sp. 5683/C₅ z 30. 1. 1931.

¹⁴⁵ MURÍN, P. 1972: Vývoj uhoľného baníctva na Slovensku po roku 1918. In: Zborník Slovenského banského múzea, Banská Štiavnica č. 7, s. 293 – 299.

¹⁴⁶ ZÁNI, F. a kol. 1984: 75 rokov priemyselnej ťažby uhlia v Handlovej (1909 – 1984). Osveta, Martin, 85 s.

¹⁴⁷ HALLON, L. 1992: Hospodárske aspekty rozvoja Handlovských hnedouhoľných baní, úč. spol. v rokoch 1918 – 1938 so zameraním na vývoj rentability podniku. Spravodaj Banského výskumu, roč. 32, č. 4, s. 145 – 149.

¹⁴⁸ PÖSS, O. 1992: Začiatky ťažby uhlia a prvé povrchové technické diela v Handlovských uhoľných baniach. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 32, č. 4, s. 137 – 138.

¹⁴⁹ NOVÁK, J. 1992: Handlovské uhoľné bane v období I. ČSR. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 32, č. 4, s. 139 – 142.

¹⁵⁰ VOZÁR, J. 1992: Najstaršie správy o výskytoch uhlia v Handlovej a pokusoch s jeho využívaním. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 32, č. 4, s. 119 – 122.

¹⁵¹ KLADIVÍK, E. 1995: Počiatky ťažby uhlia v Novákoch do roku 1945. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 35, č. 2 – 3, s. 55 – 61.

¹⁵² SUROVEC, J. 1995: Archívne dokumenty v ŠÚBA o uhoľnom baníctve v Novákoch, Cígli, Obyciach a Jedľových Kostolnoch. In Spravodaj Banského výskumu, roč. 35, č. 2 – 3, s. 161 – 164.

¹⁵³ ZÁMORA, P. a kol. 2003: Dejiny baníctva na Slovensku. 1. diel. Zväz hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie na Slovensku, Košice, 327 s.

¹⁵⁴ REIFF, I. a kol. 2009: 100 rokov priemyselnej ťažby uhlia Baňa Handlová. Banská agentúra, Košice, 160 s.

Cígeľ (okres Prievidza)

Vrtné práce v katastrálnom území obce Cígeľ začali Handlovské uhoľné bane, úč. spol. v roku 1920. Zachované archívne údaje sa dotýkajú vrtov C₁₆ a C₁₇, ktoré boli produktívne. Vrt C₁₆ situovaný v úvratí nazývanej Nagyostag navrátil uhoľný sloj o mocnosti 3,30 m v hĺbke 314,65 m, vhodný k dobývaniu.¹⁵⁵ V úvratí Dierovce a Chalmovská skala bol založený vrt C₁₇, ktorý podľa údajov z 27. mája 1921 navrátil 5 m hrubý uhoľný sloj v hĺbke 242,5 m.¹⁵⁶

Handlová (okres Prievidza)

O handlovskom ložisku, ktoré leží v Handlovskej kotline medzi riekami Hron a Nitra nachádzame prvé zmienky vo vedeckej literatúre už z roku 1846. Ide o najvýznamnejšie slovenské hnedouhoľné ložisko, ktoré má plochu približne 42 km². Tektonicky je silne porušené na množstvo krýh. Známych je viacej uhoľných slojov, no dobývajú sa len dva a to prvý (horný) a druhý (spodný) sloj, patriace do miocénu – tortónu. Celoplošne vyvinuté, sloje sú od seba vzdialené 25 – 30 m, maximálne 40 m. Vrchný alebo hlavný uhoľný sloj má v južnej časti mocnosť 7 m a na severe jeho hrúbka stúpa na 25 m.

V nadloží má ílovité bridlice a andezitové tufy. V jeho podloží sú uložené čierne, tmavé a ílovité bridlice s niekoľkými slabými vrstvami uhlia. Hlbšie nasleduje asi 15 m hrubé súvrstvie pieskovcov a tufitov, uložených na čiernych a tufitových bridliciach, ktoré tvoria nadložie spodného alebo druhého uhoľného sloja, hrubého 0,5 m na severe a 10 m na juhu. v podloží spodného sloja sú čierne, tmavé, tufitové a ílovité bridlice, ktoré v hĺbke 30 – 40 m prechádzajú v pevnejšie pieskovce a konglomeráty. Celkove sú obidve podložia slojov slabé a ľahko nasiakajú.

V ložisku sa vyskytuje metán a uhlie je náchylné na samovznietenie. Výhrevnosť uhlia sa pohybuje od 2 300 – 6 500 Kcal/kg. Handlovské ložisko sa člení na dobývací priestor Bane Handlová a dobývací priestor Bane Cígeľ. Tektonické pomery handlovskej uhoľnej panve sú dosť zložité. Miocénne vrstvy sú slabo zvrásnené a porušené hustou sieťou poklesov. Základný smer hlavnej sústavy dislokácií je severozápadný a súhlasí so smerovaním trhlín, ktorými sa vyliali jednotlivé variácie andezitov. Hlavnú sústavu dislokácií križujú menšie zlomy. Tým je miocén veľmi rozbitý na hráste a prekopové prepadliny.

Pri otvorení Náhradného poľa II. prieskumnou úpadnicou v roku 1942 v tektonicky oddelenej časti sloja vychádzajúceho na povrch medzi Pfaffenbergom a Malým Gričom

¹⁵⁵ BKBB, i. č. 433, č. sp. 958 z 13. 11. 1920.

¹⁵⁶ BKBB, i. č. 434, č. sp. 472 z 29. 4. 1921.

v susedstve Severnej bane sa zistilo, že uhoľný sloj bol ohraničený veľkou poruchou a neproduktívnou plochou. Išlo o I. sloj, ktorý bol v tejto časti veľmi prerastený a jeho priemerná mocnosť bola 3,2 – 3,5 m. V tesnom nadloží sloja boli ílové, lámavé bridlice. Uhoľný sloj bol porušený veľkými dislokáciami a nadložnými i podložnými skokmi a prešmykmi. V miestach dislokácií sa do podzemia dostávala povrchová voda, ktorá najmä v jesenných a jarných mesiacoch veľmi sťažovala dobývacie práce. V septembri 1950 boli napr. zatopené tri poruby.

Pri otváraní banského revíru Východná šachta v roku 1953 sa zistilo, že v tomto revíre sú vyvinuté dva sloje, ktorých tektonika bola veľmi členitá a vykazovala poklesy so značnými výškovými rozdielmi. Tlakové pomery boli tiež veľmi nepriaznivé. Počva vyrazených dlhých banských diel nasiakala. Náchylnosť uhlia na tvorbu zápar bola pomerne vysoká a túto vlastnosť malo i bezprostredné nadložie a podložie slojov tvorené uhoľnou bridlicou. Uhoľné sloje sa ukazovali ako veľmi plynújúce, pričom plynúcimi boli aj chodby razené v ílovitých bridliciach medzi slojmi.

Nováky (okres Prievidza)

Novácke uhoľné ložisko vyplňa časť hornonitrianskej kotliny. Leží južne od mesta Prievidza na ploche 37 km². Jeho podložie tvoria zvrásnené paleogénne a miocénne sedimenty, nad ktorými vystupujú vulkanické tufy. Na týchto vrstvách ležia produktívne uhoľné sloje. Nadložie tvoria íly, vrstvy štrkov a štrkozlepencov. Samotné ložisko má jeden uhoľný sloj s 5 až 8 ílovými preplástkami. Mocnosť sloja je 8 – 10 m, v západnej časti dosahuje až 26 m. V podložných tufitoch je vyvinutý samostatný uhoľný sloj menšieho významu o maximálnej mocnosti 8 m. Ložisko je porušené zlomami poklesového charakteru, ktorých výška dosahuje až 300 m. Kalorická hodnota nováckeho uhlia je 2 300 – 2 800 kcal/kg.

Prvé zmienky o prieskume tohto ložiska pochádzajú z roku 1906, kedy prejavila záujem o ložisko Šalgotárjanska uhoľná spoločnosť. Keď gróf J. Pálffy zmluvne prenajal handlovské uhoľné ložisko tejto spoločnosti, jej odborníci správne predpokladali, že ložisko pokračuje smerom na západ. Tento názor potvrdili aj obyvatelia obcí Lehota pod Vtáčnikom, Nitrianske Sučany a iných, kde vychádzali sloje uhlia na povrch. V roku 1908 tromi vrtmi, založenými touto spoločnosťou, bolo overené uhoľné ložisko, ktorého rozšírenie sa predpokladalo v oblasti Novák, Koša, Veľkej Lehoty, Zemianskych Kostolian, Horných Leloviec a Opatoviec.

Po vzniku Západouhorskej uholnej banskej úč. spol. (West-Ungarische Kohlenbergbau, A. G.) bola 10. februára 1910 uzatvorená dohoda s majiteľom pozemkov Rudolfom Majthénym v Novákoch, ktorá povoľovala spoločnosti vykonávať kutacie práce pri obciach Nováky, Veľká Lehota, Podhradie, Bystričany, Čereňany, Horná Ves a Radovce. Dohoda bola uzatvorená na dobu 60 rokov. Spoločnosť si tiež terragiálnou zmluvou, uzatvorenou 2. novembra 1918 s Kazimírom Tarnóczym, zaistila právo na kutacie práce v tejto oblasti na dobu 25 rokov.

Lučenská a Ipeľská kotlina – Juhoslovenská hnedouhoľná uhoľná panva

Prvé kutacie práce a pokusy o ťažbu hnedého uhlia v Juhoslovenskej hnedouhoľnej panve (JHP) sa vôbec neevidovali, preto sa do polovice 19. storočia nezachovali žiadne písomné dokumenty. Prvé žiadosti evidované v Knihách banských údelov (*Schurfbewilligung Vormerkbuch, Szabatkutatási könyv*) a v Knihe náležitostí správy baní, lesov a majetkov banskobystrického cisársko-kráľovského kapitanátu (*Frohnbuch der Neusohler k. k. Berghauptmannschaft Kassa Berg-Forst-Dütter Direktion*), ktoré sú uložené v Štátnom ústrednom banskom archíve v Banskej Štiavnici vo fonde Banský kapitanát Banská Bystrica, sú z roku 1857.¹⁵⁷

Môžeme však predpokladať príležitostnú ťažbu miestnym obyvateľstvom už v predchádzajúcich storočiach, pretože uhoľné sloje vrchnootnanského veku vychádzali na povrch v strmých stenách hlbokých a rozsiahlych výmoľov. Keďže neexistoval geologický prieskum, sloje hnedého uhlia boli otvárané razením štôlne na dne výmoľov, ktorá mierne klesala a mala zároveň charakter prieskumnej štôlne. Na výstuž štôlní sa používalo agátové drevo, ktoré baníci získavali z okolitých porastov agátu bieleho (*Robinia pseudoacacia*) porastajúcich výmole.

Napríklad niektoré literárne pramene kladú počiatky dobývania hnedého uhlia v Juhoslovenskej uhoľnej panve do roku 1813. Ide však o ťažbu uhlia, ktorá sa vykonávala po dobu asi 20 rokov pomocou primitívneho vybavenia pre miestnu spotrebu až od roku 1849.¹⁵⁸

Do roku 1918 sa banská činnosť rozvíjala v JHP v dvoch hnedouhoľných revíroch modrokamenskom a romháňskom (lipovanskom).

Banská činnosť sa sústredila v centrálnej časti JHP v nasledovných lokalitách:

¹⁵⁷ BKBB, kniha kutieb z rokov 1680 – 1947.

¹⁵⁸ ONDIRKO, M. 1967: Baňa Dolina, n. p., Veľký Krtíš. In: Banícky almanach 1967. Vedecká banícka konferencia a III. sjazd absolventov Baníckej fakulty VŠT v Košiciach v dňoch 20. až 23. septembra 1967. Košice: Banícka fakulta VŠT 1967, s. 42 – 46.

Vo Veľkých Stracinách podnikal v rokoch 1857 – 1864 I. Čerekvický, v rokoch 1858 – 1860 A. Plügel a v rokoch 1859 – 1864 A. Mesch, spolu bolo vytŕažených asi 200 ton uhlia.

V Malých Stracinách podnikali v rokoch 1857 – 1862 A. Plügel, od roku 1904 bolo v prevádzke banské pole Svätý Štefan (neskôr Novohrad).

Vo Veľkom Krtíši pracovala v roku 1858 – 1913 baňa Barbora, vytŕažilo sa viac ako 10 000 t uhlia a baňa Eva v rokoch 1873 – 1913, kde sa vytŕažilo viac ako 30 000 t a v roku 1900 mala až 137 zamestnancov. Dnes obidve bane ležia v katastrálnom území Malého Krtíša.

V Malom Krtíši fungovalo v roku 1859 – 1903 banské pole Svätý Štefan, vytŕažilo sa asi 4 000 t uhlia.

V Olovároch podnikali v rokoch 1859 – 1860 K. Zichy, A. Okolicsányi a Windsteig a v rokoch 1859 – 1864 I. Čerekvický.

V Žihľave podnikali v rokoch 1859 – 1909 K. Zichy, P. Gotthard a M. Mulster. V Slatinke podnikal v rokoch 1859 – 1862 K. Zichy.

V Malých Zlievcach ŕažil v rokoch 1859 – 1864 A. Plügel, v roku 1860 a potom neskôr v rokoch 1918 – 1920 A. Tóth.

V okrajových častiach JHP sú písomne zaznamenané pokusy o ŕažbu v Horných Plachtinciach, Stredných Plachtinciach, Želovciach, Sklabinej, Novej vsi, Veľkých Zlievcach, Slovenských Kľáčanoch, Hornej Strehovej, pri Muli, Trenči, Jelšovci, Veľkej nad Ipľom a v Kalonde.

Za počiatok ŕažby uhlia vo východnej časti JHP môžeme pokladať rok 1859, kedy boli udelené výhradné kutby na banské podnikanie v Čakanovciach a Jelšovci. V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia boli výhradné kutby úradne udelené nasledovne: v Čakanovciach (1859 – 1861), v Jelšovci (1859 – 1864), v chotári Filáкова (1861 – 1862), Trenča a Velikej nad Ipľom (1863 – 1864). Ku kutacím prácam na týchto lokalitách došlo pravdepodobne iba vo Veľkej nad Ipľom v roku 1913 a medzi obcami Trenč a Ráročská Muľad'. V osemdesiatych rokoch a neskoršie boli udelené kutby v Kalonde (1871), Radzovciach (1871 – 1873), Pleši (1871 – 1872), Mučíne (1871 – 1872), Romháňpuste (dnes Lipovany, 1871 – 1873, 1910 – 1913) a Velikej nad Ipľom (1912 – 1914). V západnej modrokamenskej časti sa s baníctvom začalo o dva roky skôr, kde boli v roku 1857 udelené výhradné kutby v Malých a Veľkých Stracinách.¹⁵⁹

¹⁵⁹ ALBERTY, J. 1968: Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, M. (ed.). Historický zborník kraja IV. Banská Bystrica, s. 103 – 120. a ALBERTY, J. a kol. 1989: Novohrad. Regionálna vlastivedná monografia. 2/1 Dejiny. Martin, Vydavateľstvo Osveta, 1989, s. 273 – 279.

Ku skutočnej ťažbe došlo v Mučíne (1871) a najmä v Romháňpuste, kde sa prvýkrát ťažilo taktiež v rokoch 1871 – 1872. V roku 1910 sa v oblasti Romháňpuste – Pleš vyťažilo 24 900 centov, v roku 1912 40 863 centov a v roku 1913 53 070 centov uhlia. Zlá kvalita uhlia a jeho nedostatočné triedenie spôsobili, že bane v Romháňpuste v roku 1926 zanikli.

Tab. 1. Prehľad evidovaných miest ťažby hnedého uhlia¹⁶⁰

Table 2. Overview of registered sites of experiments mining of lignite⁸⁰

Por. č.	Lokalita	Záujemca, podnikateľ, rok udelenia, prepožičania
1.	Čakanovce	gróf Berényi (1859 – 1860), A. Schöller (1860 – 1861), rod. Stefanyi (1900 – 1911), G. Krepuska z Budapešti (1907 – 1908)
2.	Fiľakovo	(1861 – 1862)
3.	Horná Strehová	A. Kovács (1873 – 1874, J. Hoffman (1893 – 1894, D. Nagy (1907 – 1913) a L. Székely (1911 – 1912)
4.	Jelšovec	gróf Forgách (1859 – 1864)
5.	Kalonda	Sigyartó (1871 – 1873)
6.	Malé Straciny	A. Pflügel (1857 – 1860) a gróf Zichy (1859 – 1862)
7.	Malé Zlievce	Čerekevický (1859 – 1864)
8.	Malý Krtíš	komposesorát obce Veľký Krtíš (1859 – 1864)
9.	Mučín	rod. Wohlová (1871 – 1872)
10.	Nová Ves	gróf Zichy (1859 – 1862)
11.	Olováry	gróf Zichy (1859 – 1860), vd. Okolicsányiová z Balážskych Ďarmot (1859 – 1860), Čerekevický (1859 – 1864) a G. Windsteig (1859 – 1860)
12.	Pleš	A. Szakáll (1871 – 1872)
13.	Radzovce	A. Steller (1870 – 1872), A. Beutum (1896 – 1897), G. Krepuska (1907 – 1908 a J. Szokol (1912 – 1913)
14.	Romháň (Lipovany)	rodina Szakálllová (1870 – 1873, 1909 – 1911) a S. Sigyartó (1871 – 1873)
15.	Sklabiná	gróf Zichy (1859 – 1860)
16.	Slatinka (Pôtor)	gróf Zichy (1859 – 1862)
17.	Slovenské Kľačany	J. Hoffman (1894 – 1895), G. Wiegner (1894 – 1912) a D. Nagy (1907 – 1913)
18.	Trenč	gróf Forgách (1863 – 1864)
19.	Veľká nad Ipľom	gróf Forgách (1863 – 1864), J. Szabó (1912 – 1913) a J. Kiss (1913 – 1914)
20.	Veľké Straciny	A. Pflügel (1857 – 1860), Čerekevický (1860 – 1862) a komposesorát obce Veľký Krtíš (1859 – 1860)
21.	Veľké Zlievce	P. Gotthardt (1902 – 1903)
22.	Veľký Krtíš	komposesorát obce Veľký Krtíš (1859 – 1864)
23.	Želovce	gróf Zichy (1859 – 1860)
24.	Žihľava	gróf Zichy (1859 – 1862), P. Gotthardt (1902 – 1903 a M. Mühlstein (1908 – 1909)

Ťažba uhlia v tejto oblasti v prvej fáze rozvoja banského podnikania, ale aj potom, bola prevažne záležitosťou veľkostatkárov a panstiev. Úspešne podnikal na svojich majetkoch gróf Berényi v Čakanovciach a gróf Forgáč v Jelšovci, Trenči a vo Velikej nad Ipľom.¹⁶¹

¹⁶⁰ ALBERTY, J. a kol. 1989: Novohrad. Regionálna vlastivedná monografia. 2/1 Dejiny. Martin: Vydavateľstvo Osveta, s. 273 – 279.

¹⁶¹ ALBERTY, J. 1968: Niektoré podklady pre históriu banského podnikania v okrese Lučenec a Zvolen v období uhorského kapitalizmu a imperializmu. In ŠTILLA, M. (ed.). Historický zborník kraja IV. Banská Bystrica, s. 103 – 120.

V druhej polovici 19. stor. sa v banskom podnikaní v tejto časti JHP objavujú mená nasledovných banských podnikateľov. V Čakanovciach podnikal gróf Berényi (v rokoch 1859 – 1860), A. Schöller (1860 – 1861), rod. Stefanyi (1900 – 1911), G. Krepuska z Budapešti (1907 – 1908), v Jelšovci gróf Forgách (1859 – 1864), v Kalonde S. Sigyartó (1871 – 1873), v Mučíne rod. Wohlová (1871 – 1872), v Pleši A. Szakáll (1871 – 1872), v Radzovciach A. Steller (1870 – 1872), A. Beutum (1896 – 1897), G. Krepuska (1907 – 1908) a J. Szokol (1912 – 1913) a v Romháni (Lipovanoch) rodina Szakállová (1870 – 1873, 1909 – 1911) a S. Sigyartó (1871 – 1873).¹⁶²

Do banského podnikania sa investoval aj kapitál inej proveniencie, získaný z remesla, obchodu, živnosti alebo zo slobodných povolání. Investovali nielen miestni občania, ale aj podnikatelia z hospodárskych centier krajiny. Z nich možno spomenúť A. Schöllera z Viedne a A. Beutuma z Budapešti. V literatúre sa uvádza aj *Rappromhánska kamenouhoľná spoločnosť* (Rapp Romhányi köszénbánya Társulat) so sídlom v Lučenci.

Okrem dopravných ťažkostí bolo treba v lučeneckej časti počítat aj s dobývacími ťažkosťami, spôsobenými podložnými vodonosnými pieskami pri pevnom a spoľahlivom nadloží sloja. Podľa vzhľadu bolo uhlie v tejto časti horšej kvality, ako pri Modrom Kameni.

Na rozdiel od šalgotarjánskej panvy v Maďarskej republike, ktorá má 3 sloje, čakanovské ložisko má 2 sloje s kvalitnejším uhlím o vyššej výhrevnosti, prikryté bazaltovým príkrovom, ktorý ho zachránil od denudácie a umožnil vysoké preuhoľnatenie uhlia vplyvom vysokej teploty vyvreliny. Sloje patrili k spodnému mediteránu, mladším treťohorám t.j. miocén.

V prvej polovici 20. storočia sme zaznamenali množstvo pokusov o ťažbu uhlia, ktoré sa však nerozvinuli do skutočnej ťažby. Samotná ťažba uhlia (t.j. kde podľa archívnych správ došlo aj k predaju vyťaženého uhlia) sa v danom období v Juhoslovenskej hnedouhoľnej panve v modrokamenskom hnedouhoľnom revíri rozvinula na základe archívneho a terénneho výskumu len v nasledovných lokalitách: Stredné Plachtince–Hlinený Jarok, Veľký a Malý Krtíš–Medokýšna dolina, Želovce–Zichyovské panstvo, Veľké Straciny–Tále, Malé Straciny–Do Stupného, Malé Straciny–Pod Lúhom, Malé Straciny–Krúžok, Malé Straciny–Močiar, Žihľava–Berok, Pôtor–Háj Zichyovský majer, Veľké Zlievce–Blumentálova pustatina (Ružiná), Malé Zlievce–Pod Cerinu a Olováry–Rákóc.¹⁶³

¹⁶² ALBERTY, J. a kol. 1989: Novohrad. Regionálna vlastivedná monografia. 2/1 Dejiny. Martin, Vydavateľstvo Osveta, s. 273 – 279.

¹⁶³ Podrobne pozri: HRONČEK, P. HERČKO, I. 2011: Juhoslovenské hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

Prvú písomnú správu o kutaní na uhlie v Juhoslovenskej (alebo Veľkokrtíšskej) uholnej panve zaznamenanú v publikovaných odborných a vedeckých prácach máme pri obci Stredné Plachtince. Správu zaznamenal francúzsky prírodovedec a geológ François Sulpice Beudant, ktorý naše územie navštívil v roku 1818.¹⁶⁴ Štúdiom geologickej stavby sa neskôr ako prvý geológ zaoberal v roku 1866 František Foetterle, sekčný šéf Ríšskeho geologického ústavu vo Viedni spolu s geológom ústavu Ottom Hinterhuberom, roku 1878 Miksa Hantken, riaditeľ Uhorského geologického ústavu v Budapešti a neskôr ďalší geológovia tohto ústavu, Štefan Gaál roku 1912, Karol Papp roku 1915 a Jenö Noszke roku 1918.

Podľa zaradenia a petrofaktov uvedených F. Foetterlem a M. Hantkenom boli uhoľné sloje veľkokrtíšskej panvy zaraďované najprv do vrchného mediteránu. Oproti tomu Š. Gaál petrefaktmi dokazoval, že tieto uhoľné sloje patria do staršieho miocénu¹⁶⁵ a J. Noszke jeho názor potvrdil a zaradil uhoľné výskyty do dolného mediteránu a to do podložných vrstiev Schlieru.¹⁶⁶

V Juhoslovenskej uholnej panve robili geologické výskumy maďarskí geológovia Ján Andreich v roku 1926, Zoltán Schréter roku 1939 a Štefan Ferenczi a Henrik Horusitzky v roku 1942.

Geologickým výskumom sa zistilo, že oproti uhoľným výskytom šalgotarjánskej panvy, ležiacej na území Maďarska, bol rozdiel v tom, že vo veľkokrtíšskej panve bol v tom čase zistený len jeden uhoľný sloj, rozdelený tenkou vrstvou piesku na dve časti, kým v šalgotarjánskej panve boli zistené až na malé výnimky tri uhoľné sloje.

S vrtným prieskumom začala 20. februára 1928 v Čakanovciach firma Herrmann Winter. Založila 35 vrtov, ktorými sa zistilo, že v ložisku sú vyvinuté dva uhoľné sloje.

S podrobným geologickým prieskumom uhľonosného terénu v Juhoslovenskej uholnej panve (označovanej tiež Modrokamenskou uhoľnou panvou) začali Uhoľné bane, n. p. asi v polovici roku 1946. V druhej polovici roku 1946 sa začalo s intenzívnym vrtným prieskumom. Prvé výsledky tohto prieskumu potvrdili perspektívu JHP. Ako perspektívne oblasti pre rozvoj uhoľného baníctva na Slovensku sa v tomto období javila predovšetkým Hornonitrianska uhoľná panva, rozdelená na dve samostatné ložiská, hnedouhoľné handlovské a lignitové novácke. Ako nová, dovtedy neexploatovaná sa javila lignitová uhoľná panva v Kútskej priekope na Záhorskej nížine.

¹⁶⁴ BEUDANT, F., S. 1823: Trevels in Hungary in 1818. London, sir Richard Phillips and co. Bride-Cout, 126 s.

¹⁶⁵ GAÁL, I. 1912: A Nagy-Kürtösi barnaszén-terület. Annales musei nationalis Hungarici, X., Budapest, s. 1 – 19.

¹⁶⁶ NOSZKE, J.: Geologické pomery juhovýchodných výbežkov Rudohoria. A magy. kir. Földtani intézet évi jelentési 1917 – 1919 – röi. Budapest 1923.

Okolie obcí Malé Straciny, Selce, Pôtor, Dolné Strháre bolo geologicky podrobne preskúmané a tiež prevŕtané, pričom sa zistilo, že ide o kvalitné uhlie, ktoré dobre znesie dopravu aj na väčšiu vzdialenosť. Pri ďalších geologických výskumoch vedených Ing. V. Čechovičom sa zistili aj veľké zásoby uhlia v Modrokamenskej uhoľnej panve, ktorá je časťou treťohornej geosynklinály, rozprestierajúcej sa na území južného Slovenska a severného Maďarska. Samotný uhoľný revír Modrokamenskej uhoľnej panvy leží v oblasti vysunutej juhozápadnej kryhy medzi obcami Modrý Kameň, Horné a Stredné Plachtince, Dulov Dvor, Malé Straciny, Žihľava, Vátovce, Malá Vieska, Slovenské Kláčany, Horné Strháre.

Po prvých priaznivých výsledkoch vrtného prieskumu, ktorý v okolí Veľkého Krtíša viedol od júla 1946 Dr. Ing. V. Čechovič, sa rozhodlo o otvorení nového banského závodu v osade Háj pri Pôtri. Upresnenie uhoľných zásob a ich porovnanie s požiadavkami okolitých priemyselných podnikov zreálnilo požadovanú dennú ťažbu, ktorú mal zabezpečiť banský podnik s kapacitou 1 000 t uhlia. Neskôršie sa mal vybudovať aj ďalší banský podnik s takou istou kapacitou.

Podrobnejšie údaje o stave prieskumných prác a zámeroch Handlovských uhoľných baní, n. p. v Juhoslovenskej uhoľnej panve poskytuje správa z obhliadky terénu od Ing. R. Halyáka z 19. apríla 1948.¹⁶⁷ Okrem už známych údajov uvádza, že pri geologickom zmapovaní tejto oblasti Ing. V. Čechovič určil len južnú hranicu panvy. Na základe jeho výsledkov a starších výskumov bolo zrejmé, že sa jedná o uhoľnú panvu väčšej rozlohy. Dĺžka panvy činila 25 km a šírka asi 10 km, takže išlo o plochu o veľkosti asi 250 km². Ak sa predpokladalo, že z tejto plochy len jedna štvrtina je produktívna, t. j. asi 60 km², vtedy sa možné uhoľné zásoby odhadovali na 60 miliónov ton uhlia. Tieto zásoby však ešte neboli overené, ale len predpokladané lebo prieskumné práce ešte neboli skončené. Bolo vyhlbených 40 vrtov, z ktorých 30 bolo pozitívnych a 10 negatívnych, čo znamenalo, že sloje boli miestami porušené. Na základe vrtných prác sa zistili tri sloje a to horný alebo I. sloj o mocnosti 2 – 3 m, stredný alebo II. sloj o mocnosti 2 – 4 m a spodný alebo III. sloj, asi nedobývateľný o mocnosti 0,3 – 1,5 m. II. sloj ležal pod I. slojom v hĺbke asi 25 – 28 m a III. sloj pod II. slojom v hĺbke asi 2 – 10 m.

Na základe horeuvedeného, vrtmi zistená zásoba uhlia v I. sloji bola 6 900 000 m² x 1,5 ton, t. j. 10 350 000 t, v II. sloji 6 625 000 m² x 1,5 ton, t. j. 9 937 500 t, spolu 20 287 500 ton. Po odpočítaní ochranných pilierov pre obce Selce, Dolné Strháre, Žihľava a prípadné

¹⁶⁷ BHS, i. č. 322, kr. 89.

ochranné piliere pre cesty, podľa vtedajšieho stavu sa pre dobývanie počítalo s uhoľnými zásobami asi 16 miliónov ton. S geologickým prieskumom a hlbinnými vrtmi sa malo pokračovať aj ďalej, aby sa presne zistili uhoľné zásoby aj na ďalších plochách.

Do konca júla 1948 sa v okolí Lučenca a Modrého Kameňa vykonalo geologické mapovanie a ďalšie vrtné práce. Geologicky sa zmapovalo územie ohraničené čiarou Lučenec – Trenč – Panitské Dravce – Lučenec. V mapovanom teréne bola stanovená produktívna plocha približne v trojuholníku Trenč – Ľuboreč – Veľké Dálovce. V okolí Lučenca a Modrého Kameňa pokračovali vo vŕtaní dve súpravy a to rýchlonárazová súprava Trauzl R a ľahká rotačná súprava Trauzl SB 2.

Súprava Trauzl R bola prevezená na vrt S 46 západne od obce Selce. Súprava Trauzl SB 2 najprv navštívila 5 vrtov v okolí obce Žihľava a Blumentálovho salaša. Potom sa súpravou urobil jeden vrt (S 44), založený 0,5 km severne od pustatiny Slatinka. Ďalej bola súprava prevezená k Lučencu, kde sa urobilo 6 vrtov v okolí obce Jelšovec. Celkom sa od 1. januára do 31. júla 1948 navŕtalo 771,40 m vrtov súpravou Trauzl R a 963,86 m vrtov súpravou Trauzl SB 2.¹⁶⁸

Tab. 3. Výsledky vrtných prác v okolí Pôtra, Žihľavy a Dolných Strhár z roku 1948
Table 3. Results of drilling works in the area of Pôtor, Žihľava and Dolné Strháre in 1948

Vrt č.	Lokalizácia	Konečná hĺbka (m)	Sloj v hĺbke (m)	Hrúbka sloja (m)	Vrtná súprava
S 36	Pôtor, severne od obce	333,85	-	-	Trauzl R
S 37					
S 38	Žihľava	28,20	10,80	1,50	Trauzl SB 2
S 39	Žihľava	39,65	-	-	Trauzl SB 2
S 40	Žihľava	133,50	119,90	0,60	Trauzl SB 2
S 41	Pôtor (juhovýchodne od obce)	274,35	252,60	5,10	Trauzl R
S 42	Žihľava	91,35	65,40	1,80	Trauzl SB 2
S 43	Žihľava	118,20	82,75	0,35	Trauzl SB 2
S 44	Žihľava (pustatina Slatinka)	71,30	23,10 40,54	1,30 0,75	Trauzl SB 2
S 45	Dolné Strháre (JZ od obce)	220,20	132,70 182,50	1,30 2,00	Trauzl R

¹⁶⁸ BHS, i. č. 322 z 10. 8. 1948, kr. 89.

Tab. 4. Výsledky vrtných prác v okolí Jelšovca z roku 1948
Table 4. Results of drilling works in the area of Jelšovec in 1948

Vrt č.	Lokalizácia	Konečná hĺbka (m)	Sloj v hĺbke (m)	Hrúbka sloja (m)	Vrtná súprava
N 1	Jelšovec	58,30	-	-	Trauzl SB 2
N 2	Jelšovec	50,30	-	-	Trauzl SB 2
N 3	Jelšovec	64,40	15,20	1,70	Trauzl SB 2
N 4	Jelšovec	76,66	69,00	1,70	Trauzl SB 2
N 5	Jelšovec	91,85	74,25 75,55	1,50 0,70	Trauzl SB 2
N 6	Jelšovec	86,65	73,30 78,10	1,90 0,40	Trauzl SB 2
N 7	Jelšovec	53,50	nebol dokončený		Trauzl SB 2

V tom čase boli otvorené dva malé závody, a to závod v Malých Stracinách, kde sa vykonávali hlavne prípravné práce zamerané na otváranie uhoľného sloja. Tento závod ťažil asi 50 ton uhlia denne. Druhý závod sa otváral v blízkosti obce Pôtor, kde sa hĺbila jedna úpadnica v nadložných vrstvách. Tento závod ešte uhlie neťažil. Vytŕažené uhlie sa dopravovalo nákladnými autami do Lučenca na vzdialenosť asi 34 km.

Podľa dovtedajších výsledkov geologického prieskumu bolo vypočítané, že v Juhoslovenskej uhoľnej panve sa nachádzalo asi 11 miliónov ton uhlia. Ak sa počítalo s výrubnosťou maximálne 70 %, predstavovalo to 7 700 tisíc ton uhlia. Malo sa ťažiť jeden tisíc ton denne, t. j. 300 tisíc ton ročne, pričom by sa zásoby vyčerpali v priebehu 25 rokov. Zásoby 11 tisíc ton uhlia sa brali s veľkou rezervou na tej ploche, ktorá bola podrobne preskúmaná. Skutočné množstvo mohlo byť minimálne 15 – 16 miliónov ton. Ďalšie plochy, ktoré ešte neboli tak podrobne preskúmané, ale geologické predpoklady o tom, že sa uhlie na nich nachádza, skrývali až 100 miliónov ton uhlia.

Podľa zachovanej správy z novembra 1948 boli v okolí Lučenca v severovýchodnom výbežku Šalgotárjanskej uhoľnej panvy navŕtaných súpravou Trauzl SB 2 dva vrty hlboké 230,4 m a súpravou Trauzl R dva vrty hlboké 77,5 m. Po predchádzajúcom, vtedy už skončenom prieskume západnej časti (modrokamenskej) bol v roku 1948 zahájený vrtný prieskum východnej – lučeneckej časti, ktorá je komunikačne lepšie položená ako oblasť modrokamenská, a preto by pri priaznivých výsledkoch prieskumu mohli byť skôr exploatované, ako od železnice odľahlá modrokamenská časť. Okrem toho sa skúmali niektoré hlbkovo priaznivejšie partie strednej poklesnutej kryhy.

Celom bolo v roku 1948 do konca novembra odvrátených a dokončených 12 prieskumných vrtov a 13 vrt sa ešte vrtal. Väčšina z nich bola navŕtaná v lučeneckej časti panvy (vrty N1 – N9), posledné vrty (N10 a ďalšie) v strednej časti. Ďalšie vrty sa plánovali odvráť v roku 1949 v južnej oblasti lučeneckej časti.

Výsledky prieskumu lučeneckej časti neboli predbežne uspokojivé. Z 9 vrtov bol len v štyroch zistený uhoľný sloj o väčšej mocnosti ako 1,5 m. Ostatné vrty sloj vôbec nezastihli alebo bol sloj vyvinutý v nedobývateľnej mocnosti. Jeho plošná rozloha v dobývateľnom vývoji bola obmedzená asi na 1,5 km² v odľahlom a komunikačne neprístupnom území západne od obce Jelšovec (JZ od Lučenca) so zásobami cca 1,5 milión ton, kým smerom k štátnej ceste do Lučenca uhoľný sloj vykliňoval. Tu však bolo treba vyčkať na výsledky z ďalších vrtov, situovaných ešte bližšie k ceste, aby bolo možné rozhodnúť o osude tejto uhoľnej oblasti.

Vrty situované v strednej časti uhoľnej panvy (poklesovej) severne od obce Ľuboriečka (toto územie je relatívne vyzdvihnuté – priečna hrásť vo vnútri poklesu) bol uhoľný sloj navŕtaný všetkými vrtmi, prípadne niekde boli navŕtané dva sloje, ktorých mocnosť tiež často nedosahovala hranice dobývateľnosti. Okrem toho sa jeho hĺbka uloženia pohybovala od 160 do 180 m. Preto ani tu nebolo možné počítať s možnosťou otvorenia bane.¹⁶⁹ Vyššie uvedené predpoklady o zásobách uhlia v Modrokamenskej uhoľnej panve sa upresnili do konca roku 1949, kedy sa geologickým prieskumom overili zásoby uhlia v množstve 24 145 000 t, avšak pravdepodobné zásoby sa odhadovali len na 52 930 000 t.

Produktívnym súvrstvím je helvét, ktorý leží diskordantne na denudovanom burdigalskom podloží. Sú v ňom vyvinuté dva sloje. Na báze produktívneho súvrstvia sú sivozelené plastické íly a vápnité piesky, na ktorých leží spodný uhoľný sloj, rozvetvený na dve lavice – spodnú a vrchnú. Medzi nimi (10 – 20 m) leží súvrstvie pestrého faciálneho vývoja. Nadložie vrchnej lavice tvoria sivozelené a sivohnedé íly, prípadne piesčité vrstvy s vložkami ílov, uhoľných bridlíc a kemitých medzislojových pieskov, ktoré sú za prítomnosti vody často tekuté. V ich nadloží je horný uhoľný sloj.

Spodný sloj má mocnosť až 5 m. V jeho nadloží vystupuje v okolí Veľkého Krtíša vrstva pieskov hrubá až 25 m. Nad ním je vyvinutý druhý sloj, ktorého mocnosť, uloženie a rozsah sú omnoho pravidelnejšie. Sklon sloja je 5° k SZ, mocnosť 2 – 3 m. Priemerná mocnosť sa pohybuje okolo 1,7 m. Pre horný uhoľný sloj je charakteristická veľká húževnatosť, pomerne pravidelný priebeh v panve a menej pravidelný priebeh v strope uhlia.

Vcelku ide o nepravidelné, často sa rýchlo vykliňujúce sloje, ktoré sa utvárali v pobrežných jazerách. V nadloží produktívneho súvrstvia sa usadilo dosť hrubé šlirové súvrstvie, ktoré vo východnej časti dosahuje hrúbku až 200 m. Produktívne miocénne vrstvy, ktoré sa transgresívne a diskordantne usadili na zvrásnený a sčasti oddenudovaný oligocén, sú

¹⁶⁹ BHS, i. č. 322, č. sp. 9/n z 13. 12. 1948, kr. 89.

uložené vodorovne alebo sú len slabo uklonené. Zreteľne sa tu prejavuje poklesová tektonika, ktorá rozbila túto oblasť na sústavu krýh, čo sťažuje dobývacie práce.

Uhoľné sloje v Modrokamenskej uhoľnej panve reprezentujú xylitické a páskované detrity. Uhlie prešlo druhou fázou preuhoľnenia, má rašelinový vývoj, zastúpený rôznymi obmenami detritických typov. Detrity sú značne tvrdé a rozpadavé. Xylity sú krehké, rýchlo sa rozpadajú a na vzduchu podliehajú zvetrávaniu, majú nižšiu výhrevnosť ako detrity. Priemerná výhrevnosť u horného sloja bola 3 500 Kcal/kg, u spodného 3 000 Kcal/kg. Obsah popola u horného sloja bol 2 % u spodného 25 %. Priemerný obsah vody u oboch slojov je rovnaký – 25 %.

Vynikajúci prospektor, montanista a geológ Ing. RNDr. RTDr. Vsevolod Čechovič, DrSc., ktorého meno je bezprostredne spojené s objavom hnedouhoľného ložiska v Juhoslovenskej panve sa narodil 27. februára 1900 v meste Rovno na Ukrajine. Potom ako prežil ťažké obdobie prvej svetovej vojny a boľševickej revolúcie odchádza z nepriateľského a nepochopeného ZSSR. Zapísal sa na Vysokú školu banícku v novovzniknutom Československu v meste Příbram. Ako vynikajúci študent geológie získal miesto pomocnej vedeckej sily na Geologickom ústave Vysokej školy baníckej. Štúdium ukončil v roku 1931, kedy získal titul banského inžiniera. Po promóciách pracoval, do roku 1938 ako asistent na vysokej škole baníckej v Příbrami. V tomto roku odchádza na Slovensko, kde prijal miesto banského inžiniera v Handlovských uhoľných baniach.

Po oslobodení Handlovej koncom II. svetovej vojny a po prevzatí handlovských baní štátnou správou, začala sa geologickému prieskumu ložiska a prípravným prácam pre ťažbu venovať systematická pozornosť. Prieskum sa robil na povrchu vrtmi i v podzemí. Významnou mierou sa na týchto prácach podieľal Ing. V. Čechovič.

Z poverenia Handlovských uhoľných baní sa po II. svetovej vojne, keď boli malé bane v likvidácii, začal systematický vyhľadávací uhoľný prieskum v Ipeľskej kotline. Systematický vrtný vyhľadávací geologický prieskum sa tam realizoval od júna 1946. Viedol ho od 17. júla 1946 Ing. V. Čechovič, ktorému pomáhali geológovia Dr. J. Seneš a Dr. J. Hano.

V. Čechovič už pri rekognoskačných túrach v Ipeľskej kotline postrehol, že v okolí Pôtra možno očakávať priemyselne využiteľné zásoby uhlia. Nasledujúci prieskum s použitím vrtov, ktoré osobne riadil, tento predpoklad potvrdil. Stalo sa tak napriek negatívnym prognózam viacerých významných geológov. V. Čechovič pri svojej prospektorskej práci využíval na Slovensku vtedy nové metódy, obzvlášť mikrobiostratigrafiu na základe foraminifer, ktorá mu pomohla odlíšiť podobné usadené horniny a rozpoznať, ktoré z nich

podstielajú uhoľné sloje a ktoré sloje zakrývajú.¹⁷⁰ Po prvých priaznivých výsledkoch prieskumu sa rozhodlo o otvorení nového banského závodu v osade Háj pri Pôtri a baňu v Malých Stracinách neskôršie zrušili. Vrtný prieskum však pokračoval ešte aj v roku 1948.

V. Čechovič bol vynikajúci uhoľný prospektor. Pod jeho vedením vzniklo v roku 1947 v podniku Handlovské uhoľné bane, n. p. samostatné výskumné oddelenie. Personálne sa budovalo z nových absolventov vysokých škôl (J. Seneš, V. Hano, J. Kuráň, B. Leško, J. Gašparík) a malo aj vlastnú technickú kapacitu na hĺbenie jadrových a CF vrtov.

V roku 1949 bol založený celoštátny Ústav na prieskum nerastných surovín v Kutnej Hore, ktorý si vytvoril pobočku v Turčianskych Tepliciach. Jej jadrom bolo výskumné oddelenie Handlovských uhoľných baní, premiestnené v roku 1949 z Handlovej. Pobočku viedol Ing. V. Čechovič. Hlavná správa uhoľného prieskumu zo zrušeného Ústavu pre prieskum nerastných surovín v Turčianskych Tepliciach rozhodnutím 722/201/Dr. Kl. Z 25. júna 1952 zriadila n. p. Geologický prieskum palív v Turčianskych Tepliciach, ktorý mal od 1. januára 1953 názov Uhoľný prieskum, n. p.

Založenie samostatného podniku uhoľného prieskumu bolo síce pre jeho rozvoj dôležité, ale nie tak významné, ako v rudnom prieskume, lebo podnik Uhoľný prieskum, n. p. bol prirodzeným a logickým zavŕšením organizačného vývoja od výskumného oddelenia Handlovských uhoľných baní, n. p. cez Ústav nerastných surovín v Turčianskych Tepliciach. Táto organizácia už mala skúsených vysokoškolsky vzdelaných geológov, vedúceho geologickej služby Dr. Ing. V. Čechoviča, odborníka s dlhodobou bohatou činnosťou v geológii a v prieskume uhoľných ložísk, základné technické vybavenie aj strojové vybavenie na vrtné práce, ako aj skúsených a odborne zdatných vrtmajstrov a riadiacich technikov. V tom čase riadil mladých geológov pri vyhľadávanom prieskume uhlia v okolí Modrého Kameňa. Zaťažený rôznymi funkciami a organizačnou prácou si dokázal nájsť čas a sumarizovať poznatky o geologickej stavbe Ipel'skej kotliny. Vtedy vznikla jeho nie veľmi rozsiahla ale pre rozširovanie banského revíru Bane Dolina kľúčová monografia o geológii Juhoslovenskej uhoľnej panvy.¹⁷¹

Jadro geológov, ktorí pracovali v uhoľnom prieskume Juhoslovenskej panvy už pred vznikom podniku doplnili ďalší mladší geológovia a V. Čechovičovi spolupracovníci a žiaci – RNDr. J. Seneš, Dr. V. Hano, RNDr. M. Račický, Ing. J. Sluka, Ing. A. Žabka. Ing. J.

¹⁷⁰ VASS, D.: Vsevolod Čechovič – Objaviteľ Modrokamenského uhoľného ložiska. In: KAMASOVÁ, M.: a kol: Andrej Krasislav Mešša a 175. výročie narodenia. Vsevolod Čechovič 100. výročie narodenia. Zborník príspevkov zo seminára o priekopníkoch baníctva vo Veľkom Krtíši, konaného dňa 2. júna 2000. Veľký Krtíš: Spoločnosť Augusta Horislava Škultétyho, 2000, s. 39 – 43.

¹⁷¹ ČECHOVIČ, V.: Geológia Juhoslovenskej uhoľnej panvy. Geologické práce, zošit 33, 1952, s. 1 – 51.

Kuráň, Ing. J. Baran, Ing. Š. Ďaďo, Ing. Fides, neskôr Ing. J. Slávik, RNDr. M. Brodňan. RNDr. V. Bartek, Ing. Polášek, RNDr. J. Harcek a iní.

Keď v Československu kulminoval stalinizmus, štátna bezpečnosť obvinila V. Čechoviča zo sabotáže, lebo nedoporučil nákladný geologický prieskum ložiska antracitu v Zemplínskych vrchoch. Niekoľko mesiacov, trápený žalúdočnými vredmi, strávil vo väzení. Neskôr ho za jeho nekompromisný postoj pri preberaní vrtných prác obžalovali na orgánoch Komunistickej strany. Krátko pred smrťou bol dlhodobo vypočúvaný v súvisi so súdnou dohrou chybných krokov jeho nepriamych podriadených pri vrtnom prieskume ložiska lignitu v okolí Sejkova na východnom Slovensku. Psychická trauma z tohto vypočúvania a súdneho procesu, na ktorom síce nebol uznaný vinným, bola taká silná, že krátko po skončení súdneho pokračovania podľahol srdcovému záchvatu.

Širšie okolie východnej časti Juhoslovenskej hneudouhoľnej panvy

Veliká nad Ipľom (okres Lučenec)

Majiteľkou uhoľných baní v banských poliach vo Velikej nad Ipľom pod ochrannými názvami Ella, Kornélia, Helena a Klotilda bola Františka Wenkleiheimová, rod. Forgáčová. V pozostalosti po jej smrti boli zapísané v prospech jej dedičov, resp. nástupcov na Helenu Forgáčovú. Od 1. mája 1921 sa musela ťažba uhlia obmedziť a to prepustením 4 baníkov, ktorých bolo na závode pôvodne 6, pretože tamojšie uhlie nebolo možné pre jeho zlú akosť odpredať.¹⁷² Následkom toho bola skromná ťažba v roku 1921 aj úplne zastavená.¹⁷³

Kotmanová (okres Lučenec)

Zichyovské seniorálne panstvo v Divíne v zastúpení poverenca, lesného radcu Jozefa Szászyho 28. augusta 1924 prihlásila 30 výhradných kutieb v obci Kotmanová a dve výhradné kutby v obci Dobroč.¹⁷⁴

Kostolná Bašta (okres Rimavská Sobota)

Salgotarjanská uhoľná baňa, úč. spol. v katastrálnom území obce Kostolná Bašta asi 3 – 4 km od železničnej stanice Šomošová robila kutacie práce na uhlie. Podľa údajov z 5. júna 1929 mala v pláne vykonať tam aj vrtné práce.¹⁷⁵

¹⁷² BKBB, i. č. 434, č. sp. 579/21 z 22. 5. 1921.

¹⁷³ BKBB, i. č. 434, č. sp. 628/21 z 6. 6. 1921.

¹⁷⁴ BKBB, i. č. 531, č. sp. 3258-3290/C130 z 30. 8. 1924.

¹⁷⁵ VKB, i. č. 176, č. sp. 2624 z 5. 6. 1929.

Šomoška (okres Lučenec)

Na území obce Šomoška na pozemku veľkostatku Medvešpusta v blízkosti kameňolomu v Šomoške bolo zistených 6 vetracích šachiet Rimamuránskej železiarskej úč. spoločnosti, ktoré boli otvorené a bol do nich voľný prístup. Bolo podozrenie, že uhlie vytŕažené na území našej republiky sa dopravovalo cez bane v Maďarsku na povrch, čím unikalo stanovenému zdaneniu. Žiadalo sa upozorniť šalgotarjárske bane, aby na našom území šachty uzatvorili.¹⁷⁶

Neporadza (okres Rimavská Sobota)

K menším výskytom uhoľných slojov, vyskytujúcich sa v paleogénnych sedimentoch patrí oligocénny uhoľný sloj pri obci Neporadza, ktorý bol zistený pri vŕtaní studne v hĺbke 30 m. Vo februári 1949 preskúmal tento výskyt uhlia prednosta prieskumného ústavu Dr. Ing. V. Čechovič, ktorý konštatoval, že je prakticky bezvýznamný.

Hostišovce (okres Rimavská Sobota)

Uhoľné bane, n. p. v Handlovej obdržali 17. júla 1946 správu, že v katastri obce Hostišovce (okr. Rimavská Sobota) sa nachádza výskyt uhlia, údajne o mocnosti 3 m, a to na troch miestach. Uhoľný sloj odkrýval istý učiteľ, ktorého meno sa neuvádza. Základná organizácia KSS v obci žiadala toto ložisko preskúmať odborníkmi.¹⁷⁷

Stredné Pohronie

Hronský Beňadik (okres Žarnovica)

Odbor VII. Štátne banské a hutnícke závody v Bratislave obdržal od osobného tajomníka povereníka pre dopravu a verejné práce príkaz, aby Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici dalo odborne preskúmať nálezisko uhlia v katastrálnom území obce Hronský Beňadik. Bližšie informácie o náleze uhlia mal podať Miestny národný výbor. Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici bolo 24. októbra 1945 písomne poverené, aby zabezpečilo preskúmanie ložiska a vyhotovilo posudok o možnostiach ťažby a predložilo ho priamo odboru VII.¹⁷⁸ Týždeň predtým, keď bol na odbore v Bratislave prítomný dielovedúci Kopřiva a predseda hodrušskej závodnej rady sa o tomto náleze rokovalo a Kopřiva dostal pokyn, aby spolu s Ing. Mikulášom Homičkom obhliadli výchoz uhoľného sloja v Hronskom Beňadiku a odboru podali správu.

¹⁷⁶ VKB, i. č. 141, č. sp. 645 z 8. 3. 1921.

¹⁷⁷ BHS, č. sp. Prez. 20 z 12. 7. 1946, kr.1.

¹⁷⁸ ŠÚBA, fond Štátne banské riaditeľstvo Banská Štiavnica (ďalej BRŠ), inv. č. 1854, č. sp. 8/84/prez. z 24. 10. 1945.

V správe, ktorú predložil Ing. M. Homičko z Hodruše Štátnemu banskému riaditeľstvu 15. novembra 1945 sa uvádza, že spolu s Kopřivom vykonali obhliadku výskytu, ktorý leží severne od Hronského Beňadiku na vrchu Babiné, na lesnej parcele č. 1201 katastrálneho územia obce.¹⁷⁹ Od asfaltovej cesty pri kilometrovníku č. 57 vo vzdialenosti asi 2 000 m od obce odbočuje asi 100 m dlhá poľná cesta, vedúca k okraju lesa, odkiaľ je uvedené nálezisko vzdialené lesnou cestou asi 700 m. Boli tam vyrazené dve štôlne, ktoré boli založené na výchoze vrchného sloja, ale ich ústia boli už zavalené. Voda z nich vytekajúca bola odvádzaná spoločnou 50 cm širokou priekopou. Vo výchoze spodného sloja bola vyhlbená šachtica o rozmeroch 2,0 x 2,0 m do hĺbky cca 50 m, ktorá bola zaistená drevenými vencami a pažením. Šachtica bola vybavená zariadením na ručnú dopravu materiálu v putni, zavesenej na oceľovom lane.

Okrem uvedenej šachtice tu bola vyhlbená 3,7 m dlhá kutacia ryha, hlboká 3 m a široká 2,5 m, ktorá bola na jej kratšej strane spojená so šachticou. Odčerpávanie vody zo šachtice a tým aj z uvedenej kutacej ryhy sa vykonávalo ručným čerpadlom.

Vrchný sloj na výchoze mal mocnosť 0,5 – 0,7 m. Na ňom bol uložený sivý íl a žltá masťná hlinitá vrstva, ktorou bol sloj na výchoze prestúpený. Podložie tohto sloja tvorí žltý a sivý íl, prestúpený sivými ílovitými bridlicami o celkovej mocnosti 2 m. Spodný sloj o mocnosti 2,20 m vykazoval rôzne variácie od lignitu až po lignitické uhlie o mocnosti vrstiev 0,2 – 0,7 m, ktoré sa striedajú s masťnými ílovými preplástkami tmavosivej až čiernej farby. Uhlie vykazovalo na lome prevažne drevitú štruktúru. Štiepne plochy tohto lignitického uhlia boli miestami čierne a lesklé, Na niektorých miestach štiepných plôch boli nájdené lesklé preuhoľnatené zvyšky listov elipsového tvaru o dlhšej osi 18 mm. Vryp bol hnedý až tmavohnedý. V preplástkoch sloja boli tiež zistené hubové výtrusy, ako aj mineralogické prímеси (pyrity). Smer sloja je JV – SZ o úklone 40°. Podľa udania kutiara, vrtalo sa v skrývke do hĺbky 12 m, kde sa uhoľné vrstvy o mocnosti 0,3 – 0,7 m striedali s preplástkami 0,3 – 2,9 m mocnými. V hĺbke 12 m bola navŕtaná tvrdá hornina.

V tejto správe, podanej odborom VII. Štátne banské a hutnícke závody z 19. novembra 1945 sa uvádza, že správa Ing. M. Homičku neobsahuje posudok, či predmetný nález uhlia môže byť podnetom pre zahájenie kutacích prác, resp. ťažby uhlia. Podpísaný Ing. Samuel Piltz preto Štátne banské riaditeľstvo požiadal, aby Ing. M. Homičku vyzvalo svoju správu doplniť týmto posudkom a prostredníctvom Štátneho banského riaditeľstva ho predložil na VII. odbor Štátne banské a hutnícke závody. Išlo totiž o to že vo vtedajšej mimoriadnej

¹⁷⁹ BRŠ, inv. č. 1854, č. sp. 8/84/prez. z 15. 11. 1945)

uholnej kríze bola snaha, aby sa ťažilo čím viac uhlia a preto musel Ing. S. Piltz predložiť povereníkovi aj návrh, čo sa môže s nádejným nálezom robiť.

Štátne banské závody v Hodruši podali 10. decembra 1945 prostredníctvom Štátneho banského riaditeľstva vyžiadaný druhý posudok Ing. M. Homičku.¹⁸⁰ V posudku sa uvádza, že sloje uhlia boli odkryté v smere ich úklonu odkopaním svahu do vodorovnej planiny a na takto vytvorenej planine bola založená zvislá šachtica a odkrývacie sondy. Vrstevný sled zistený v kutacej šachtici bol smerom nadol nasledovný: ohlbeň šachtice 1 m vrstva tmavšieho ílu, 0,2 m vrstva uhlia, 0,3 m vrstva čierneho ílu, 0,4 m vrstva uhlia, 0,8 m vrstva čierneho ílu a najnižšie najspodnejšia vrstva uhlia o mocnosti 0,5 m, ktorej podložie tak isto tvorí čierny íl. Uvedené vložky ílu zaberajú z celej mocnosti súvrstvia cca 50 %.

Pre otváрку ložiska doporučoval Ing. M. Homičko ďalšie preskúmanie ložiska vyrazením smernej štôlne najspodnejšou uhoľnou vrstvou o mocnosti 0,5 m a to s ohľadom k rovnakej akosti podložia a nadložia s príbierkou bočnej horniny. Preto by bolo účelné raziť uvedenú štôľňu so širokým predkom.

Pred započatím otvárkových prác by bolo nutné upraviť svah nad kutacím dielom a zabezpečiť ho proti zosúvaniu pôdy a na takto upravenom obvode postaviť drevenú budovu. Za účelom dosiahnutia úrovne pre založenie ústia štôlne by bolo potrebné existujúcu odkrývku prehĺbiť cca o 1 bm (cca 7,5 m³ výkopu) a tiež rozšíriť cca o 1 bm (14,1 m³ výkopu). Vítacie a zbíjacie práce a doprava ťažným vrátkom by si vyžadovali pojazdný kompresor s dieselovým pohonom. Čerpanie spodnej vody vzhľadom na jej veľký prítok, doporučovalo sa podľa možnosti vykonávať strojovo, prípadne prekopaním cca 50 m dlhého odvodňovacieho kanálu,

Doprava uhlia od ohľubne odkrývky by sa vykonávala koľajovou dráhou. Za tým účelom by bolo potrebné upraviť svah v dĺžke 40 m výkopom a násypom až po cestu. Lesná cesta od náleziska po okraj lesa bola za jej vtedajšieho stavu schopná len pre dopravu povozmi. Za účelom možnosti dopravy motorovými vozidlami by bolo nutné ju rozšíriť a vysypať kameňom, ktorého bolo v blízkosti dostatok. Nakoniec by bolo žiadúce hlbinnými vrtmi preskúmať aj spodnejšie partie terénu. Z hľadiska fyzikálnych vlastností tohto uhlia sa dalo usudzovať, že ide o lignitické uhlie dobrej akosti.

¹⁸⁰ BRŠ, inv. č. 1854, č. sp. 8/84/prez. z 10. 12. 1945.

Žarnovica (okres Žarnovica)

Členovia utvorenej účastinnej spoločnosti amerických Slovákov a občanov Horných Hámrov žiadali 11. januára 1922 o odpredaj erárneho pozemku z lesnej pôdy, kde po obdržaní kutacieho práva, o ktoré sa uchádzali na Banskom kapitanáte v Banskej Bystrici, mali v pláne otvoriť uhoľnú baňu. Tento pozemok sa nachádzal v lese uprostred majetku lesného eráru, kde sa predpokladalo ložisko hnedého uhlia, podobne, ako v neďalekej Handlovej. Miesto ležalo asi 2 km od železničnej stanice Žarnovica, čo by uľahčovalo dopravu, ktorá by sa od miesta ťažby k tejto stanici mohla zabezpečiť pomocou železničnej vlečky alebo lanovej dráhy.¹⁸¹

Horné Opatovce (okres Žiar nad Hronom)

V tomto teréne bolo možné vidieť do roku 1923 len jeden uhoľný výchoz a síce v záreze potoka tečúceho z vrchu Kolačno pred obcou Horné Opatovce. Tento výchoz tvorí 0,25 m hrubá lavica uhoľného sloja, ktorej smer ani sklon však nebolo možné v čase prehliadky premerať, pretože výchoz ložiska nebol vyčistený. Uhlie, ktoré sa tu vyskytovalo zdalo sa byť podľa vzhľadu lepšej kvality, ako uhlie jastrabské. Tiež terén by bol pre banské práce a banský podnik oveľa vhodnejší a prístupnejší, ako v Jastrabej.

Uhoľné ložisko však bolo málo preskúmané, vlastne ešte nepreskúmané, pretože podnikateľ iba v poslednej dobe začal s kutacími prácami a s vrtným prieskumom. Podľa udania kutiara bol údajne navŕtaný uhoľný sloj vrtom na severnom úbočí vrchu Kolačno pri Horných Opatovciach. Uhlie bolo navŕtane v hĺbke 28 m, jeho mocnosť bola 0,80 m. Ďalej bolo uhlie zistené kutacou ryhou na tom istom úbočí, avšak na mieste ležiacom vyššie. Išlo o prachovitú vrstvu rozdrveného uhlia o mocnosti približne 2 m. Tak bolo autorovi tejto správy oznámené v posledných dňoch. V korytách potokov smerujúcich z uvedeného terénu do Hrona, ako aj na niektorých miestach Hrona blízko uvedených obcí sa tiež vyskytovalo uhlie, avšak tieto východy neboli dovtedy bližšie skúmané.¹⁸²

Janova Lehota (okres Žiar nad Hronom)

Ďalšie hlbinné vrtné práce na uhlie zahájili Handlovské uhoľné bane. úč. spol. 2. novembra 1931 v katastri obce Janova Lehota. Vykonávala ich firma Zeměvrtná akciová společnost Jůlius Thiele z Oseku u Duchcova žeriavovou súpravou s výplachom a elektrickým pohonom.

¹⁸¹ VKB, i. č. 142, č. sp. 110/1922.

¹⁸² ŠÚBA, fond Štátne banské riaditeľstvo Kremnica (ďalej BRK), i. č. 432, č. sp. 82/1606ú1923 zo 17. 5. 1923.

Malo sa vŕtať „nasucho“ alebo rotačne. Vrt L 1 bol projektovaný do hĺbky 800 m.¹⁸³ Ako negatívny bol 11. apríla 1932 zastavený. V hĺbke 426,79 bolo navŕtané podložie a v hĺbke 380,5 m jeden 0,40 m hrubý uhoľný sloj.¹⁸⁴

Po negatívnom výsledku vrtných prác, ktoré robili Handlovské uhoľné bane, úč. spol. v Novej Lehote, bola vrtná súprava premiestnená na nové miesto v katastri obce Janova Lehota, kde sa založil nový vrt, označený ako L 2.¹⁸⁵ Vrt sa hĺbil od 25. apríla 1932 do 1. augusta 1933 a dosiahol hĺbku 850,07 m. Uhoľný sloj nebol prevŕtaný, iba na niektorých miestach boli navŕtané stopy lignitu.¹⁸⁶

Geologický prieskum prostredníctvom hlbinných vrtov v okolí Janovej Lehoty pokračoval aj v roku 1937.¹⁸⁷

Jastrabá (okres Žiar nad Hronom)

Jastrabská kotlina, v ktorej sa vyskytuje uhlie zaberá plochu asi 12 km² a to v dĺžke od úpätia Ostrej hory smerom na sever vo vzdialenosti asi 4 km, do šírky od železničnej trate smerom k Ihráčskemu potoku v dĺžke asi 3 km. Na tejto ploche sa viackrát na rôznych miestach objavovali uhoľné výchozy. Táto kotlina je ohraničená na južnej strane čadičovou Ostrou horou, ktorej pokračovaním k SZ je Jastrabská skala, na západe tvorí hranicu kotliny ryolitová vyvýšenina. Na severe uhl'onosného terénu sa nachádzajú trachytové variety tiahnuce sa tiež k východu, kde okrem toho vystupuje aj vápenec. Celkový sklon kotliny je Z – V, smeru S – J a jej povrch je značne sprehýbaný. Uhlie, ktoré sa tu vyskytuje je lignitické, zväčša so zreteľnou štruktúrou a je uložené v neveľkej hĺbke pod povrchom v ryolitových tufoch a vulkanických pieskoch.

Ako je v prílohe vyznačené, boli zistené tieto významnejšie výchozy. Okrem iných menšieho významu.

Prvý výchoz pod pahorkom zv. Hrb pri ramene Ihráčskeho potoka, v ktorom bola založená štôlna. Razila sa takmer západným smerom a dosiahla dĺžku asi 200 m a v jej profile vystupovali 3 uhoľné pláсты o celkovej mocnosti 0,70 m (0,30, 0,15 a 0,25 m). Smer lavíc je 1^h, sklon 10°. Vo vzdialenosti niekoľko m od ústia bolo uhlie strhnuté dole, kde však už nebolo ďalej sledované. Vo vzdialenosti 150 m od ústia štôlny sa opäť objavili 3 uhoľné lavice, ktoré však čoskoro opäť mizli. Štôlna sa razila ďalej ako zväžna šikmo hore pod

¹⁸³ BKBB, i. č. 538, č. sp. 5191/C₅ zo 4. 11. 1931.

¹⁸⁴ BKBB, i. č. 538, č. sp. 5683/C₅ z 30. 1. 1931.

¹⁸⁵ BKBB, č. sp. 1924/C₅ z 12. 4. 1932.

¹⁸⁶ BKBB, i. č. 532, č. sp. 12417/C₅ zo 7. 9. 1933.

¹⁸⁷ RVB, i. č. 103/E₅, č. sp. 7844, kr. 18, 1937.

úklonom asi 30°, kde vo výške asi 9 m nad úrovňou pôvodnej štôlne mohli byť ďalej horizontálnou chodbou sledované nafárané uhoľné lavice.. Celková dĺžka štôlne dosiahla asi 200 m, kedy boli ďalšie práce zastavené. Na čelbe bol sklon a smer uhoľného sloja ten istý, ako pri ústí štôlne, iba mocnosť spodnej lavice sa zväčšila, takže aj mocnosť vrchnej lavice je väčšia tam, kde sa u prostrednej lavice mocnosť zmenšila. Rovnako aj mocnosť preplástku sa menila, takže nebola vylúčená možnosť spojenia dvoch alebo všetkých troch slojov do jedného hrubšieho sloja, čím by ložisko získalo na význame. Kvalitatívne sa uhlie smerom do hĺbky nemenilo.

Druhý výchoz bol zistený vo výmole, nachádzajúcom sa západne od štôlne vo vzdialenosti asi 900 m. Tu bola viditeľná iba jedna vrstva o mocnosti 0,60 m, v smere 3^h a sklone 10°, uložená pod vulkanickými tufmi.

Tretí a štvrtý výchoz sa nachádzali v železničnom záreze SZ od obce Jastrabá. Tretí výskyt vystupujúci na južnom boku zárezu vykazoval smer 3^h a sklon 60 °a celkovú mocnosť 0,80 m, kým štvrtý výchoz na severnej strane zárezu v tých istých miestach mal smer 3^h a sklon 40°. Toto uhlie bolo uložené v niekoľkých vrstvách o celkovej mocnosti uhlia 1,80 m bez preplástku. Týchto bolo nameraných v troch vrstvách spolu celkom 40 cm.

Z uvedeného je vidieť, že uhlie, ktoré sa tu vyskytovalo menilo nielen svoju mocnosť, ale aj smer a úklon. Týmto zmenám podliehali aj preplástky. Náhodou všetky štyri horeuvedené výchozy ležia v smere sklonu a pomerne blízko k povrchu, kým v priečnom smere dovedy ložisko nebolo do hĺbky bližšie skúmané, aj keď by bolo veľmi žiadúce z dôvodu správneho oceneniu ložiska, sledovať nielen známe výchozy ložiska, ale preskúmať ich aj smerne a vrtnými prácami sa presvedčiť o tom, či možno v podloží dovedy známych slojov nie sú vyvinuté ešte ďalšie.

V prílohe správy uvedená analýza (chýba) jastrabského lignitu nezdá sa byť predpísaným priemerným rozborom. Pokiaľ možno usúdiť, že zásoby uhlia ležiaceho na halde pri ústí štôlne. Neznesie toto uhlie asi dlhú dopravu a bolo by treba nájsť odbyt pre jeho zúžitkovanie, pokiaľ možno blízko, prípadne jeho spálením ho premeniť na iný druh energie.¹⁸⁸

V roku 1922 vykonával kutacie práce na uhlie v Jastrabej pravotár Dr. Július Vitéz z Rimavskej Soboty. Rozhodnutím Banského kapitanátu v Banskej Bystrici mu bolo zakázané neoprávnené banské podnikanie a práce v otvorenej bani musel zastaviť.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Uhoľné výskyty fy. p. Dr. Vitéze v obci Jastrabá zo 17. mája 1923. Pozri ŠÚBA, fond Štátne banské riaditeľstvo Kremnica (ďalej len BRK, inv. č. 432, č. sp. 82/1606/23 zo 17. 5. 1923.

¹⁸⁹ VKB, i. č. 142, č. sp. 3755/1922.

Nové kutacie vrtné práce tu zahájili 2. mája 1938 *Čakanovské kamenouhoľné bane, úč. spol.* pod vedením Ing. Vladimíra Telatynského.¹⁹⁰ Definitívne boli tieto práce zastavené 15. júla 1938 pre neuspokojivé výsledky.¹⁹¹

Turová (okres Zvolen)

Od 1. júna 1945 sa ťažilo uhlie v malom množstve aj pri kutacích prácach v Turovej pri Zvolene, kde sa z podnetu Okresného národného výboru vo Zvolene pokúšalo o ťažbu uhlia podnikateľské družstvo „Kolektívum“. Pretože išlo o nelegálnu ťažbu, kutacie práce vo výbežku badínskej uhoľnej panve boli 24. decembra 1946 zastavené.

Sielnica (okres Zvolen)

Pri Sielnici vo východnej časti panvy už v roku 1872 vrtom, ktorý založila spoločnosť *Union Császári és Király Szabadalmazott Vas és Bányászati*, boli overené dva sloje. Vrchný, pravdepodobne sloj lignitu s mocnosťou 4,7 m a spodný sloj o hrúbke 2,7 m s hnedým, lesklým uhlím. Ďalšími vrtmi sa zistilo, že spodný sloj je vyvinutý na väčšej rozlohe ako vrchný sloj s drevitou štruktúrou a výhrevnosťou 2 400 kcal/kg pri obsahu vody 30 % a popola 30 %. Spodný hnedouhoľný sloj dosahuje výhrevnosť od 3 300 kcal/kg podľa analýzy z roku 1898. Obsah vody sa pohyboval od 15 do 25 % a obsah popola 21 %.

Rakytovce (okres Banská Bystrica)

S kutacími prácami v asi 1,5 km západne od obce Rakytovce sa začalo hneď po oslobodení na návrh predsedu MNV a podpory ONV v Banskej Bystrici. Kutacie práce boli situované v dolinke na západnom svahu kopca Krásny Vášok, kde bol otvorený výchoz uhoľného sloja, uvedený v správe V. Čechoviča z 9. júna 1944. Uhoľný sloj prebiehajúci v smere približne S – J s úklonom k východu, o mocnosti 1 m, bol otvorený 6 m dlhou chodbou. Asi 20 m južnejšie sa začala raziť druhá štôľňa. Na severnom svahu kopca Krásny vášok, asi 750 m západne od obce na výchoze sloja boli založené dve šachtice. prvá priamo pod andezitovým kameňolomom pravdepodobne nafárala uhoľný sloj, nakoľko podľa správy z 8. septembra 1945 tam ležalo asi 3 – 4 q uhlia, ale šachtica bola už zavalená. Druhá šachtica založená 30 m nižšie sa hĺbila vo vrchnotriasových bridliciach a bridličnatých dolomitoch (keuper), t. j. v podloží miocénnych vrstiev a preto nemala žiadny praktický význam dosiahla

¹⁹⁰ BIBB, i. č. 26, č. sp. 221/I z 25. 5. 1938.

¹⁹¹ BIB, č. sp. 271/38 (RÚB 2824/38 z 21.5.1938, BIB, č. sp. 470/38, BIB, č. sp. 489/38 (RÚB 13753/38 z 28. 9. 1938), BIB, č. sp. 513/38 (RÚB č. sp. 13398/38 z 11. 10. 1938).

hlbkú asi 7 m. Podľa údajov v správe z 8. septembra 1945 boli práce zastavené, nakoľko robotníci nedostávali plat a odmietli pracovať. Zároveň sa tam konštatovalo, že kutacie práce pri Horných Rakytovciach nemajú žiadny praktický význam a boli odsúdené k zániku, nakoľko uhoľný sloj v rakytovskom výbežku badínskej panvy nepresahoval mocnosť 1,5 m bol silne dislokovaný a prerastaný čiernou bridlicou.¹⁹²

Kováčová (okres Zvolen)

V Kováčovej vrtala v dobe od 15. augusta 1898 do 19. marca 1899 firma Trauzl do hĺbky 405 m pre akciovú spoločnosť *Union Császári és Király Szabadalmazott Vas és Bádoggári társaság* na základe kutacieho povolenia z 3. marca 1891, ktorá dosiahla úspechy v katastrálnom území tejto obce pri ťažbe v rokoch 1891 – 1893 a v roku 1895. Vrtom však bol navŕtaný termálny prameň v hĺbke 393,8 m, ktorého teplota dosahovala 45° C, čo neskôr skomplikovalo všetky snahy o využitie badínskeho uhoľného ložiska. Pozemok, na ktorom sa nachádzalo malé jazierko s termálnou vodou z tohto vrtu, odkúpila na dražbe 16. marca 1912 firma Július Kelle. Polovicu pozemku odkúpila 6. októbra 1917 Národná banka, úč. spol. v Banskej Bystrici a druhú polovicu Teodor Valo, od ktorého 20. júna 1926 aj jeho polovicu odkúpila Národná banka, úč. spol. Úprava žriedla bola vykonaná v roku 1929 a ešte v tom istom roku bol prameň navŕtaný ďalším vrtom.

Národná banka, úč. spol. mala kutacie povolenie č. 4 181 z 18. augusta 1929 a na ňom 52 výhradných kutieb, ktoré boli stále v platnosti. V roku 1929, resp. v roku 1930 odkúpila od novej spoločnosti Union uhoľné zmluvy starej spoločnosti *Union Császári és Király Szabadalmazott Vas és Bádoggári társaság* najmä z 21. januára 1872 s obcami Sielnica, Hájniky, Kováčová a Zvolen, ktoré boli zaevidované v pozemkovej knihe podľa rozhodnutia Okresného súdu vo Zvolení pod č. 3 525/1930. Žiadostiam Národnej banky, úč. spo. o uznanie prameňa za liečivý, ako aj žiadosti o stanovenie ochranného pásma prameňov nebolo vyhovené. V odpise dokumentu o skončenom právnom akte vo veci údelu banskej vody v Kováčovej zo 14. apríla 1943 sa uvádza, že voda v Kováčovej ešte stále nebola právne potvrdená ako minerálna voda a kúpele existujú len defacto.¹⁹³

Začiatkom decembra 1935 požiadal Arpád Rauchwerger, obchodník zo Spišskej Novej Vsi o údel banskej vody, vytekajúcej z vrtu v Kováčovej, ktorá bola vlastne termálnou kúpeľnou vodou. Po niekoľkých odvolaniach a vyjadreniach vo veci údelu banskej vody

¹⁹² Archív Handlovských uhoľných baní (ďalej Archív HUB), fond Badín, i. č. 45 z 8. 9. 1945.

¹⁹³ Archív HUB, fond Badín, i. č. 69 z 3. 6. 1939. Pri spise je pripojený odpis správy o rôznych vyjadreniach k otázke údelu banskej vody z prameňa v Kováčovej zo 14. 4. 1943.

z vrtu v Kováčovej pre A. Rauchwergera sa otázka po rôznych vyjadreniach vyriešila v prospech kúpeľov. Čo všetko však tomu predchádzalo, o tom svedčia rôzne vyjadrenia, zachované vo fonde Revírneho banského úradu v Banskej Bystrici.

V stanovisku tohto úradu k predmetnej žiadosti sa uvádza, že voda z kováčovského prameňa má charakter banskej vody. Krajinský úrad v Bratislave však tvrdil, že voda síce predtým bola banská, avšak termálna voda navrátna v roku 1929 už nemala charakter banskej vody. Vo vyjadrení Národnej banky, úč. spol. z 12. marca 1936 sa vysvetľuje celý vývoj v Kováčovej a Banské hajtmanstvo v Bratislave previedlo pokračovacie konanie o údel banskej vody protokolom z 15. apríla 1936, spísaným v Kováčovej a prípisom žiadosť o údel banskej vody v prospech A. Rauchwergera zamietlo. Zástupca žiadateľa Dr. Ondrej Lorbeer podal na Banské hajtmanstvo odvolanie proti tomuto zamietnutiu. Vtedajšie Ministerstvo verejných prác v Prahe 2. septembra 1937 zamietlo odvolanie A. Rauchwergera z dôvodu, že nejde o banskú vodu z banskej prepôžičky. Proti tomuto odmietnutiu bolo podané odvolanie Najvyššiemu správnomu súdu. Tento súd v roku 1941 vydal uznesenie, ktorým zastavil pokračovanie vo veci sťažnosti A. Rauchwergera, nakoľko menovaný prípisom zo 16. januára 1941 vyhlásil, že na sťažnosti netrvá. Na základe tohto zistenia bola celá záležitosť o údel banskej vody z kováčovského vrtu mimo pochybnosti, skončená a bezpredmetná.

Otázka uznania kováčovskej termálnej vody za liečivú a otázka využitia badínskeho uhlia ostali dlho nedoriešené. No väčšie snahy boli skôr o využitie badínskeho uhlia. Tým boli aj zainteresované orgány postavené pred dva problémy. Okrem znovuzahájenia ťažby to bola otázka zaistenia termálneho prameňa, ktorá sa zdala byť prvoradá. Národná banka, úč. spol. si za účelom zabezpečenia svojho prameňa pre prípad dobývania uhlia v Kováčovej vyžiadala geologický posudok prof. Dr. Radima Kettnera, riaditeľa Geologicko-paleontologického ústavu Karlovej univerzity v Prahe.

Prof. R. Kettner vo svojom posudku vyslovene uvádza, že pri zakladaní nových prieskumných prác sa má prihliadať na liečivé pramene, a to nielen v Kováčovej, ale aj v Sliachi. Pre pramene v Kováčovej už vo svojom posudku zo 6. júna 1932 navrhol širšie a užšie ochranné pásma. Širšie ochranné pásma podľa R. Kettnera malo za svoju východnú a južnú hranicu rieku Hron a to od bývalého majera Tri Duby východne od Sielnice až po prielom Hrona medzi Zvolenom a Budčou. Západnou prirodzenou hranicou ochranného pásma kováčovského prameňa boli severovýchodné výbežky Kremnických vrchov, tvorené andezitovými tufmi a tufitmi. Severná hranica prebiehala od severného konca obce Sielnica až k majeru Tri Duby.

Účelom širšieho ochranného pásma bolo chrániť kúpeľný prameň v Kováčovej pred takými banskými a inžinierskymi prácami, ktorými by mohol byť prameň poškodený. Práce, ktoré by sa v tejto oblasti mohli vyskytnúť, týkali by sa hlavne vyhľadávania a ťažby uhľových slojov, ktorých prítomnosť v tejto časti Zvolenskej kotliny bola evidentná. Pretože kováčovský liečivý prameň (a spolu s ním aj sliačske liečivé pramene) majú svoj pôvod v podloží andezitových tufov a tufitov, bolo treba toto podložie chrániť.

Uhoľný sloj navŕtaný v hlbinnom vrte v okolí Kováčovej v hĺbke 165 m, bol podľa vyjadrenia R. Kettnera bez značnejšieho plošného rozsahu, takže otváracie práce v blízkosti kováčovského prameňa by neboli rentabilné. Podľa jeho názoru mal kováčovský prameň oveľa väčší význam, ako uhlie, ktoré by sa prípadne vyťažilo zo sloja nevelkého rozsahu, neznámej a nie najlepšej akosti. Z toho dôvodu doporučil mať na zreteli bezpečnosť a prospech liečivého prameňa pred všetkými ostatnými záujmami. Preto v oblasti navrhovaného širšieho ochranného pásma nebude povolené zakladanie hlbinných vrtov až do podložia andezitových tufov a tufitov. Plytké vrty mohli byť povolené, ale len po predchádzajúcom vyjadrení odborného znalca a za riadneho dohľadu Banského kapitanátu a skúseného geológa.

Užšie ochranné pásmo kováčovských kúpeľov bolo navrhnuté v tvare štvoruholníka, ktoré strany boli vzdialené len 250 – 300 m od kováčovského kúpeľného vrtu. V oblasti tohto užšieho ochranného pásma boli akékoľvek banské práce zakázané. Zákaz sa vzťahoval aj na zakladanie tehelní a štrkovísk.

Prihliadajúc na hospodársky záujem podľa daných prírodných predpokladov považoval R. Kettner za jednu z prvých úloh všetkých úradov, aby existencia liečivých kováčovských kúpeľov bola postavená na pevný právny základ. Išlo predovšetkým o to, aby 45°C teplá minerálna voda v Kováčovej bola uznaná za liečivý prameň a aby bolo Kováčovej priznané oprávnenie kúpeľného strediska. V prvom rade Národnej banke, úč. spol. ktorá bola majiteľkou kováčovského prameňa doporučil, aby požiadala o priznanie používania názvu liečivé pramene Kováčová. Táto žiadosť bola podaná na Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v Prahe 24. januára 1931. Súčasne bola podaná 17. júla 1932 aj žiadosť o uznanie kováčovskej termálnej vody za vodu liečivú. Následne bola podaná na Ministerstvo zemédelstva v Prahe 3. decembra 1931 aj žiadosť o stanovenie užšieho a širšieho ochranného pásma prameňa, tak aby nebol tento prameň vrtnými a banskými prácami ohrozený.

Pri tejto príležitosti bolo zainteresovaným ministerstvám doporučené, aby svojim postojom umožnili rozvoj liečivých kúpeľov v Kováčovej, nakoľko nebolo možné za

žiadnych okolností predpokladať, že sa nájde záujemca, ktorý by bol ochotný investovať a zveľaďovať kováčovské kúpele skôr, ako im bude priznaná povaha liečivých kúpeľov.

Pre zaujímavosť uvedieme aj názor Ing. V. Čechoviča k otázke ochrany kováčovského termálneho prameňa, ktorý je odlišný od názoru R. Kettnera. V. Čechovič tvrdil, že kováčovský a sliačsky prameň sú viazané na rôzne poruchové pásma rovnakého S – J smeru. Preto banské práce na západnom brehu Hrona nemôžu poškodiť sliačsky prameň, doporučil iba určitú opatrnosť pri práci. Ochranné pásmo v blízkom okolí prameňa predpokladal nie v tvare štvorca, ako to navrhoval R. Kettner, ale v tvare obdĺžnika, pretiahnutého v smere poruchy, na ktorú bol prameň viazaný. Dobývanie uhlia podľa názoru V. Čechoviča nemohlo poškodiť prameň z dôvodu, že uhoľné sloje sú vo väčšine prípadov pomerne vysoko nad podložnými vrstvami, z ktorých prameň vystupuje a okrem toho neogénne súvrstvie obsahuje ešte niekoľko nepriepustných ílovitých a slieňovitých vrstiev v podloží sloja.

Navštevovanie kováčovského termálneho prameňa sa stala spornou nielen otázka dobývania uhlia v badínskej uhoľnej panve, ale vznikol tu aj ďalší spor medzi národnou bankou, úč. spol. a Správou štátnych kúpeľov v Sliači, resp. Ministerstva zdravotníctva a telesnej výchovy v Prahe. Tento spor spočíval v tom, že Správou štátnych kúpeľov na Sliači bolo Národnej banke, úč. spol. vytýkané, že navštevovaním kováčovského prameňa bolo ohrozené sliačske pramene, ktorých výdatnosť bude údajne klesať. Preto nebol dlho kováčovský prameň uznaný za liečivý a Kováčovej nebol priznaný štatút kúpeľného miesta.

Kováčovský termálny prameň navštevovaný v roku 1929 vydával ešte aj po dobu ďalších 9 rokov viac, ako 100 l/min a bol dlho nevyužitý pre odpor nadriadených úradov uznať Kováčovú za kúpeľné miesto. Spočiatku sa do istej miery zdalo byť oprávnené pozorovanie úbytku vody v sliačskych prameňoch v súvislosti s navštevovaním kováčovského prameňa. To, že sliačske a kováčovské pramene majú veľmi podobné chemické zloženie bolo nepopierateľné, ale nebola jednoducho dokázaná priama súvislosť sliačskych a kováčovských prameňov. V sliačskych kúpeľoch sa merala výdatnosť prameňov údajne len odvtedy, čo bol navštevovaný kováčovský prameň. Skôr, po celých desať rokov sa výdatnosť sliačskych prameňov nemerala.

Podľa oznámenia Ing. J. Zárubu-Pfeffermanna, ktorý po prevrate vypracoval súkromný projekt na výstavbu a rekonštrukciu sliačskych kúpeľov, bola výdatnosť sliačskych prameňov v roku 1919 menšia, ako v roku 1929. Z toho je vidieť, že malá výdatnosť sliačskych kúpeľov bola podmienená ich nedokonalým zachytením. Úbytok vody na Sliači v rokoch 1929 – 1939 mal iste svoju príčinu aj v malých dažďových zrážkach v týchto rokoch.

Doba od roku 1929 do roku 1934 bola veľmi krátka, aby meraním výdatnosti prameňov na Sliači a v Kováčovej mohla byť dokázaná súvislosť obidvoch druhov vôd a tiež nepriaznivý vplyv výtoku vody v Kováčovej na sliačske pramene. Sliačske pramene však boli dokonale zachytené a poskytovali dostatočné množstvo vody sliačskym kúpeľom. Vplyv výtoku kováčovskej vody na sliačske pramene sa neprejavoval. Práve deväťročný stály výtok kováčovskej vody v nezmenšenom množstve hovoril v prospech názorov o samostatnosti obidvoch žriediel minerálnych vôd. Príčinu sporu medzi Správou sliačskych štátnych kúpeľov a Národnou bankou, úč. spol. spočíval skôr v obave z konkurencie nového kúpeľného miesta.

Vrtné práce v Badíne a Sielnici

Už od tridsiatych rokov 19. stor. sa veľká pozornosť venovala badínskej uholnej panve, pretože toto ložisko bolo najbližšie k hutníckym centráram na strednom Slovensku. Nachádzalo sa na území Zvolenského panstva, ktoré patrilo eráru, takže odpadli ťažkosti so zemepánmi. Aj doprava z neho bola najvýhodnejšia, pretože panvička sa nachádza v údolí Hrona medzi Zvolenom a Banskou Bystricou, kadiaľ viedla udržiavaná cesta. Prieskum tohto ložiska sa začal roku 1833 a to už aj pomocou vrtov. Laboratórne výskumy robil profesor Baníckej akadémie Alojz Wehrle. Roku 1835 robil prieskum panvy aj dvorský radca A. Breuner a profesor F. Mohs z Viedne. V roku 1872 boli pri Sielnici vo východnej časti badínskej uholnej panvy vrtom boli overené dva sloje, vrchný, pravdepodobne sloj lignitu s mocnosťou 4,7 m a spodný sloj o hrúbke 2,7 m s hnedým, lesklým uhlím. Ďalšími vrtmi sa zistilo, že spodný sloj je vyvinutý na väčšej rozlohe ako vrchný sloj s drevitou štruktúrou a výhrevnosťou 2 400 kcal/kg pri obsahu vody 30 % a popola 30 %.

Banské podnikanie v tejto panve začali však neskôr komplikovať navŕtané pramene s liečivou termálnou vodou o teplote 45°, ktoré navŕtala firma Trauzl v marci 1898 iba náhodne pri vŕtacích prácach, predovšetkým pre akciovú spoločnosť Union.

Badín (okres Banská Bystrica)

V badínskej uholnej panve v oblasti vnútorného tortónskeho pásma medzi Zvolenom a Banskou Bystricou boli vyvinuté uhlonosné súvrstvia s mnohými slojmi a šošovkami uhlia o mocnosti 2,5 – 5 m. Výplň panvy tvoria sladkovodné, prípadne suchozemské usadeniny tortónu, ktoré ležia transgresívne a diskordantne na mezozoiku, prípadne na paleogéne. Prieskum tohto ložiska sa začal roku 1833 a to už aj pomocou vrtov. Laboratórne výskumy robil profesor Baníckej akadémie Alojz Wehrle. Roku 1835 robil prieskum panvy aj dvorský radca A. Breuner a profesor F. Mohs z Viedne.

Podľa V. Čechoviča (1943 – 1944) sú tam vyvinuté slojové pásma s mnohými slojkami a šošovkami uhlia (max. 2,5 – 5 m). Nemali však väčší význam, lebo na krátku vzdialenosť vykliňovali. Súvislejší bol len spodný sloj, ktorý mal aj kvalitné uhlie o výhrevnosti 3 700 až 4 000 Kcal/kg pri 17 % vody a 4 % popola. Ložisko bolo sčasti vyčerpané a časť zásob ležala v ochranných pilieroch kúpeľov Kováčová.¹⁹⁴

Radvaň – dnes súčasť Banskej Bystrice (okres Banská Bystrica)

Spojená uhoľná akciová spoločnosť Hermann Winter robila v roku 1928 kutacie práce na uhlie v okolí Radvane na základe kutacieho povolenia č. 1566/1928 z 10. apríla 1928 a zmluvy s majiteľmi pozemkov a zistila dobývateľné uholné ložisko. Firma bola podľa zmluvy s Československými dráhami povinná dodávať im uhlie počnúc od 1. júla 1928. Preto žiadala, aby jej bolo povolené odpredať ešte pred údelom banského poľa množstvo 2 000 ton. Do konca augusta 1928 toto množstvo aj vytťažila.¹⁹⁵

Ortuty (okres Banská Bystrica)

Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici dával Banskému úradu v Kremnici už v roku 1806 príkaz vyslať do okolia Ortút dvoch odborníkov, aby zistili veľkosť a druh novoobjaveného ložiska.¹⁹⁶ Boli tam založené uhoľné bane, pretože z roku 1807 sa zachovala aj prevádzková správa uhoľných baní.

Podkonice (okres Banská Bystrica)

Vládny komisariát pre banské a hutnícke závody v Bratislave 15. septembra 1925 poverili Ing. Aurela Lehotzkého vypracovať správu o rudných výskytoch v okolí Tajova a uhoľných výskytov v okolí Králik a Podkoníc. Pochôdzku terénu z Podkoníc cez polia približne západným smerom s údajným výskytom uhlia vykonal v dňoch 29. – 30. októbra 1925 Ing. A. Lehotzký spolu s Ing. Karolom Mrázom zo Štátneho banského riaditeľstva v Kremnici do okolia Tajova, 1. októbra okolie Ortút a 2. októbra okolie Podkoníc. Na týchto pochôdzkach sa zúčastnili v sprievode podplukovníka Jána Gregora a jeho brata, farára, známeho spisovateľa Jozefa Gregora Tajovského.¹⁹⁷ Správa má rozsah 27 strán a 3 prílohy.

¹⁹⁴ KUTHAN, M. a kol. 1963: Vysvetlivky k prehľadnej geologickej mape ČSSR 1:200 000. List Zvolen. GÚDŠ, Bratislava. Bližšie pozri: HERČKO, I. 1993: Z histórie uhoľného baníctva v Badíne. In Zborník Slovenského banského múzea, Banská Štiavnica, ročník, 16, s. 35 – 62. a HRONČEK, P. (2008): Vplyv ťažby hnedého uhlia na krajinu v okolí Badína. In Studie z dejín horníctví 37. Národní technické muzeum, Praha, s. 15 – 25.

¹⁹⁵ BKBB, i. č. 473, č. sp. 2423/C/1925.

¹⁹⁶ ŠÚBA, fond Banský úrad v Kremnici (ďalej BÚK), č. sp. 527/1806.

¹⁹⁷ Archív Geofondu, i. č. 319.

Správa je rozdelená na dve časti. Prvá sa zaoberá výskytmi rúd v okolí Tajova a opisom geologických pomerov vo všeobecnosti a druhá obsahuje všeobecné geologické pomery a údajné miesta výskytu uhlia v okolí Podkoníc.¹⁹⁸

Prehliadnuté bolo miesto vrty č. II., ktorú tam svojho času vykonávali železiarne v Podbrezovej, ale už nebolo možné zistiť, s akým výsledkom. Vrtne práce však zalomením vrtnej korunky v hĺbke asi 50 m boli zastavené. Od miesta tohto vrtu západným smerom v údolí prebiehajúcim pod tehelňou podľa výpovede tamojšieho hájneho a obecného sluhu asi pred 30 rokmi riaditeľstvo štátnych železiarní v Podbrezovej razilo štôľňu, v ktorej sa údajne nachádzalo pekné uhlie. V čase pochôdzky bola štôľňa už úplne zavalená a východ sloja už nebolo možné zistiť. Vzorky uhlia boli odobraté poniže ústia bývalej štôľne, nachádzajúce sa už len ojedinele, ktoré boli asi 30 rokov vystavené atmosferickým vplyvom, vykazovali podľa analýzy výhrevnosť 3 450 Kcal/kg.

Okrem tejto štôľne v doline Baranište, kde sa tiež nachádzalo uhlie, bola údajne štátnych železiarní v Podbrezovej alebo firmou Union, úč. spol. vo Zvolene vyhlĺbená aj šachta do nepatrnej hĺbky, ale pri obhliadke bola už zasypaná a ani stopy uhlia sa nenašli. Výsledky, získané vo vrte č. I., navrátnom riaditeľstvom štátnych železiarní v Podbrezovej asi do hĺbky 60 m tiež neboli známe. V tomto teréne údajne vykonávala vrtne práce aj Šalgotarjárska úč. spol.

Vzhľadom na neistotu údajov pamätníkov, overovaných priamo na mieste, ako aj vzhľadom na pomerne malú rozlohu tohto terénu, aby sa tu mohlo za daných hospodárskych pomerov vykonávať rentabilné dobývanie, Ing. K. Mráz nedoporučoval bez podrobného geologického štúdia tohto terénu a širšieho okolia vykonávať kutacie práce a vrtný prieskum o to menej, že hĺbka kotliny bola pomerne plytká. Keby boli vrty č. I. a II. priniesli nejaké pozitívne výsledky, riaditeľstvo štátnych železiarní, od ktorého tento terén nie je značne vzdialený, by iste nebolo upustilo od ďalších kutacích prác. Ing. K. Mráz doporučoval, že by bolo dobre si vyžiadať výsledky o vykonaných vrtných prácach a kutacej štôľne od riaditeľstva železiarní, ak sa tam vôbec nachádzali.

Medzibrod (okres Banská Bystrica)

V okolí Medzibrodu v Lopejskej kotline boli v piesčitých bridličnatých slieňoch zistené tenké vrstvičky hnedého uhlia. Tieto výskyty nemajú hospodárske opodstatnenie, ide skôr o geologickú zaujímavosť.¹⁹⁹

¹⁹⁸ ŠOKA v Kremnici. Pozostalosť Ing. A. Lehotzkého

Breznianska kotlina

Podľa literárnych údajov vyskytujú sa v Breznianskej kotline tenké uhoľné sloje o hrúbke 10 – 30 cm. Podľa archívnych prameňov sa v banskom poli Ján Daniel na Volovci v doline Bystrá z roku 1860 vyťažili 2 672 centov uhlia. Z tohto obdobia sa spomína aj dobývanie uhlia štôľňou, ktorá bola vyrazená v blízkosti cesty do Rohožnej. O kutacích prácach a pokusoch o ťažbu uhlia sa zachovali správy z okolia Brezna.

Brezno (okres Brezno)

Ešte v roku 1925 bolo neďaleko ihriska bývalého telocvičného klubu zreteľne vidieť miesta odvalu. V osemdesiatych rokoch 19. stor. sa toto uhlie dobývalo údajne ako palivo pre železiareň v Bujakove.²⁰⁰ Dobývalo sa šachtou, ktorá bola vybavená aj na dopravu uhlia. Pravdepodobne pre smrteľný úraz bola prevádzka šachty a tým aj banské práce zastavené.²⁰¹ Neskôr, ešte pred I. svetovou vojnou robila v tejto oblasti vrtné práce do väčších hĺbok aj Rimamuránsko-šalgotárjanska železiarska úč. spoločnosť, na ktorú bolo v roku 1902 prepísané vlastnícke právo majetku Príhradného železiarne v Bujakove.²⁰²

Podľa zachovaných archívnych prameňov v správe Banského kapitanátu v Banskej Bystrici sa uvádza, že Jánovi Kornelovi Reinhardtovi z Banskej Bystrice bolo 18. mája 1909 pod č. 2423 vydané povolenie na kutacie práce v katastrálnom území mesta Brezno. Druhé kutacie povolenie vo výhradnom kutisku č. 1123 mu bolo vydané v roku 1915 a tretie výhradné kutisko č. 1258/1 v roku 1918.

O kutacích prácach J. K. Reinhardta po vzniku ČSR máme prvé správy zo 5. mája 1923, kedy žiadal o predĺženie kutacieho povolenia č. 2423 z roku 1909 a na ňom sa zakladajúcich 28 výhradných kutísk na dobu jedného roka. Súčasne žiadal o vymazanie výhradných kutieb v katastri Brezna pod č. 545/1-10 z roku 1918, v katastroch obcí Slovenská Ľupča a Šalková pod č. 1548/1-4 z roku 1918 a v katastri Malachova pod č. 1880/1-3 z roku 1918, spolu 17 výhradných kutísk. Vzhľadom na vládnuce ťažké hospodárske pomery v roku 1922 žiadne vážnejšie kutacie práce robiť nemohol.²⁰³

Vrtné prieskumné práce na uhlie tam vykonával od roku 1924. V doline „Na Kiepké“, východne od mesta Brezno, navrtal v hĺbke 8,10 m uhoľný sloj o mocnosti 0,86 m. Po vrstve íloviny o mocnosti 60 m navrtal druhý, ale znečistený uhoľný sloj o mocnosti 2,85 m. Zistil sa

¹⁹⁹ KODÉRA, M. a kol. 1990: Topografická mineralógia Slovenska 2: Ko-Seč. Veda, vydavateľstvo SAV, Bratislava, 514 s.

²⁰⁰ BKBB, i. č. 664, č. sp. 1545/H/1926 z 2. 4. 1926.

²⁰¹ VKB, i. č. 189, č. sp. 5895 z 29. 12. 1925.

²⁰² BKBB, i. č. 414.

²⁰³ BKBB, i. č. 499, č. sp. 879/C41 zo 7. 5. 1923.

aj tretí sloj o mocnosti 0,30 m a zmluvou si zaistil časť plochy ložiska, ktorá ležala bližšie k mestu. Podľa prevádzkovej správy z mája 1925 požiadal J. K. Reinhardt o predĺženie kutacieho povolenia vo výhradnom kutisku z roku 1909 o jeden rok. Vo výhradnom kutisku, udelenom v roku 1915 vyhlúbil šachticu a v hĺbke 12 m nafáral dva uhoľné sloje, jeden o hrúbke 20 cm, druhý o hrúbke 30 cm. Vo výhradnom kutisku z roku 1918 vyrazil prieskumnú štôľňu dlhú 7 m, ktorá nafárala medenú rudu.²⁰⁴

V správe o kutacích prácach z októbra 1925 sa opisujú vrtné práce, vykonávané kanadským nárazovým spôsobom nasucho pomocou otáčavého dláta. Počiatočný priemer vrtu do hĺbky 8,10 m bol 0,20 m. V tejto hĺbke sa navrátal znečistený uhoľný sloj o hrúbke 0,86 m. Potom nasledovala 0,60 m hrubá vrstva sivého ílu, ktorý mal v suchom stave charakter bridlice. Hlbšie sa navrátal druhý sloj uhlia už iným vrtom, ktorý mal mocnosť 1,8 m. V hĺbke 11,36 m sa ešte stále vrtalo v uhlí, ktoré bolo lesklé, čierne. Na povrchu vykonané nivelačné práce ukázali, že uhoľný sloj navrtaný týmto vrtom ležal práve v tej istej úrovni, ako sloj, zistený v odkrytom výbežku, ležiacom v tej istej dolinke asi 180 m západne. J. K. Reinhardt ho odkryl v hĺbke asi 3 m tak, že by sa po odčerpaní vody dal zistiť aj smer jeho uloženia (asi SV). Práce prebiehali len pomaly pre malú výkonnosť čerpadiel.

Druhý vrt doporučoval Ing. S. Hlôška založiť na spojnici týchto dvoch bodov niekde vedľa cesty, ktorá viedla po pravom úbočí dolinky, prípadne ešte niekde za touto cestou, aby sa mohlo preskúmať sloj na úbočí, skláňajúcom sa k ceste do Tisovca. Zo západnej, juhozápadnej a severozápadnej strany Brezna sa výskyty uhlia neočakávali. Pokračovanie sloja sa teda predpokladali len smerom východným a to tak, že ak by prebiehal ďalej od mesta, tým by bol vo väčšej hĺbke.

V správe zo začiatku novembra 1925 sa už uvádza, že druhý sloj má mocnosť 2,85 m. Pod ním pod 20 cm vrstvou pieskovca ležal ešte tretí, ale znečistený uhoľný sloj o hrúbke 0,30 m.²⁰⁵ Analýzy tohto uhlia z roku 1925 uvádzali tieto hodnoty: vlhkosť 0,26 %, popol 11,30 % a výhrevnosť 5 800 kcal/kg. To, že sa tu uhlie skutočne našlo potvrdzuje Reinhardtova žiadosť z 1. decembra 1925 o povolenie na odpredaj 20 t uhlia, ktoré vytŕažil vo dvoch kutacích šachticiach na vršku Kieпка.²⁰⁶ Uhlie dodal ako palivo pre hutu v Bujakove. V údolí Kieпка na pozemku vdovy Jána Bruotha a jej syna hlúbil jednu kutáciu šachticu, ktorá dosiahla hĺbku 5 m a v sivom íle nezachytila uhoľný sloj. Vrtom založeným predtým v tomto mieste bol uhoľný sloj navrtaný v hĺbke 8,1 m. Hĺbenie zatopila voda a pracovalo sa na

²⁰⁴ BKBB, i. č. 471, č. sp. 6259/C/1926 z 10. 5. 1926.

²⁰⁵ BKBB, i. č. 470, č. sp. 3735/C/1925 z 2. 11. 1925.

²⁰⁶ BKBB, i. č. 470, č. sp. 4115/C/1925 z 1. 12. 1925.

odvodnení, ale pre malú výkonnosť čerpadiel práca napredovala len pomaly. Vrtné práce však vykonával bez odborných znalostí.²⁰⁷

Začiatkom roku 1926 pracoval len v januári, kedy hĺbil vo svojich kutiskách dve šachtice a jeden vrt. V prvej šachtici, ktorej hĺbka dosiahla 13 m, bola vystužená asi do hĺbky 8,5 m. Hlbšie bol viditeľný uhoľný sloj o mocnosti 0,20 m, znečistený ílovitou bridlicou. Nad ním, po medzipreplástku hnedej bridlice bol podobný sloj v západnej časti šachtice bola asi len 1 cm, ale vo východnej časti asi 0,20 m. Až do hĺbky 11,36 vystupoval tmavý íl, kde sa potom len začínal hlavný uhoľný sloj pekného čierneho uhlia, ale len o mocnosti 0,25 m na západnej strane šachtice a 0,35 m vo východnej časti šachtice. Pod ním vystupoval sivý íl.²⁰⁸

O kutacích prácach J. K. Reinhardta sa zachovali aj ďalšie údaje z júna 1927, kedy žiadal o predĺženie kutacieho povolenia na jeden rok. Štôľňu, založené v kutacích terénoch na území zvanom Drakšiar vyrazil o 2 m ďalej.²⁰⁹ V jeho hlásení z 30. júna 1928 sa uvádza, že vrty vo výhradných kutiskách, udelených v rokoch 1918 a 1924 prevrtali dolomitické brekcie a ílovité vrstvy a dosiahli hĺbku 18 a 20 m. Výsledok kutacích prác však bol negatívny. Vo výhradných kutiskách z roku 1925 a na dvoch miestach erodovaných vodou robil ďalšie prieskumné práce, ktoré sa zdali byť priaznivejšie.²¹⁰ Ďalšie údaje o kutacej činnosti J. K. Reinhardta v okolí Brezna však nemáme k dispozícii.

Michalová (okres Brezno)

Firma Čakanovské kamenouhoľné bane, úč. spol. v Bratislave zahájila 2. júna 1937 hlbinnú vrtbu na uhlie v Michalovej. Zodpovedným závodným bol Ing. Karol Santarius, závodný v Radzovciach.²¹¹ Vrtné práce boli zastavené 10. augusta 1937 pre negatívne výsledky.²¹²

Turčianska kotlina

Mošovce (okres Turčianske Teplice)

Časti uhoľných slojov, ktoré sa nachádzali bezprostredne pod povrchom a boli objavené v katastrálnom území Mošoviec na Bukovine medzi Mošovcami a Rakšou, mali sa dobývať povrchovo. Koncom roku 1920 tu bolo zamestnaných 41 robotníkov, ktorí robili intenzívne

²⁰⁷ BKBB, i. č. 470, č. sp. 4286/C/1925 z 16. 12. 1925.

²⁰⁸ BKBB, i. č. 471, č. sp. 382/C/1926 z 27. 1. 1926.

²⁰⁹ BKBB, i. č. 472, č. sp. 1094/C/1927 z 14. 6. 1928.

²¹⁰ BKBB, i. č. 473, č. sp. 2509/C/1928.

²¹¹ BIBB, i. č. 25, č. ap. 322/I z 11. 7. 1937.

²¹² IBB, i. č. 67, č. sp. 322/1937 (RÚB, č. sp. 4626/37 a 424/37).

otvárkové práce. Na preskúmanie spodných vrstiev sa vyrazili kutacie prekopy. O objave uhoľného ložiska v chotári Mošovci na Bukovine medzi Mošovcami a Rakšou priniesli správu aj *Národné noviny*, ktoré vo svojom vydaní z 28. decembra 1928 konkrétne uvádzajú, že banskobystrickému zámočníkovi Emilovi Pravdovi spolu s V. Stuchlíkom profesorom Učiteľského ústavu v Štubnianskych Tepliciach sa v posledných dňoch podarilo prísť na silnú vrstvu uhlia na uvedenom nálezisku.²¹³ Svoj nález údajne aj ohlásili príslušným úradným orgánom a vyslaní odborníci si prezreli vyťažené uhlie, ktoré E. Pravda a spol. už aj dodávali záujemcom. Určité množstvo uhlia z tohto ložiska, kde pracovalo 40 robotníkov, bolo dodané aj do Učiteľského ústavu v Štubnianskych Tepliciach, kde sa zistilo, že uhlie dobre horí a dá sa upotrebiť.

Národné noviny ďalej píše, že ešte nevedno, aké rozsiahle a hlboké sú objavené uhoľné ložiská, i ktorých sa začali šíriť v Turci fantastické povesti a dúfali, že v čo najkratšom čase budú môcť podať obširnejšiu správu.

Sloj uhlia bol odkrytý vo Vyšnom potoku Rybník v Mošovciach, ktorý má viacej bočných jarkov a v jednom z nich, vzdialenom asi 1,5 km od obce sa objavilo uhlie. V tomto jarku ležiacom na urbárskom pozemku 14 – 20 m širokom a 300 m dlhom, začal vykonávať kutacie na uhlie E. Pravda. Na základe uzavretej dohody o prenájme pozemkov v cene 2 Kč za každý vyťažený a odpredaný cent uhlia (do nájmu sa nepočítalo uhlie použité pre vlastnú potrebu, spojenú s prevádzkou závodu) začal odkrývať časti uhoľného sloja, ktoré sa nachádzali bezprostredne pod povrchom a mali sa dobývať povrchovo. Na skrývkových prácach bolo k 15. decembru 1920 zamestnaných 41 robotníkov. Okrem toho sa razili kutacie prekopy za účelom preskúmania spodných vrstiev. Vrchný sloj dosahoval mocnosť priemerne 0,60 m. Akosť uhlia pliocénneho veku v miestach, kde nebolo navetrané malo strednú akosť.²¹⁴

Podľa správy zo 7. decembra 1920 uhoľné bane neboli ešte v riadnej prevádzke povrchové uhoľné bane zámočníka Emila Pravdu a profesora V. Stuchlíka v Mošovciach, kde sa robili len kutacie a otváracie práce a neboli ešte prepožičané banské miery. Pri týchto prácach sa vyťažilo asi 20 vagónov uhlia, ktoré zamýšľal podnikateľ odpredať. Za účelom stanovenia cien uhlia bolo na základe nariadenia Ministerstva verejných prác z 29. novembra 1920 prevedené úradné šetrenie Vládnym komisariátom.²¹⁵ Uhlie vyťažené z ložiska bolo dodané Učiteľskému ústavu v Turčianskych Tepliciach a údajne horelo dobre.

²¹³ Kamenné uhlie v Turci. *Národné noviny*, roč. 2, č. 293. Martin 28. decembra 1920.

²¹⁴ VKB, i. č. 162, č. sp. 1921/1920 z 20. 12. 1920.

²¹⁵ VKB, i. č. 324, č. sp. 1910/1920 zo 7. 12. 1920.

Horná Štubňa (okres Turčianske Teplice)

Ján Neusser, obyvateľ Hornej Štubne oznámil, že pri kopaní studne na území obce našiel uhlie. Nález ukázal notárovi obce, ktorý to oznámil Vládnemu komisariátu pre banské a hutnícke záležitosti v Bratislave a zaslal mu aj vzorku uhlia.²¹⁶

Podtatranská kotlina

Podľa údajov z časopisu *Bányászati és kohászati lapok* z roku 1917 si Uhorská všeobecná kamenouhelná úč. spol. zaistila v Liptovskej župe sľubné uhoľné terény. Podnik dovtedy uzavrel zmluvu so 60 obcami na kutanie na uhlie a uzatváranie niekoľkých ďalších zmlúv bolo v štádiu vybavovania.²¹⁷

V roku 1921 bolo na žiadosť majiteľa vápenky Františka Jonera, obyvateľa v Dlhej Lúčke nad Váhom preskúmané hnedouhoľné ložisko, ktoré našiel v katastrálnych územiach obcí Huty (osada Jobova Ráztoka), Malé Borové a Veľké Borové. F. Joner tam už 8 rokov robil kutacie práce na uhlie. Uhoľné právo si zavčas zaistil a hľadal len spoločníka na poskytnutie potrebného kapitálu.

Huty (okres Liptovský Mikuláš)

V údolí potoka tečúceho pri osade Jobova Ráztoka sa po jeho oderodovaní odkryl uhoľný sloj o mocnosti 0,75 – 0,80 m, prebiehajúci v smere 6^h – 12^h s priemerným úklonom 22°. Uhlie bolo dobrej akosti, ale obsahovalo pásmove aj uhoľnú opuku. Nadložie uhoľného sloja tvoril hrubozrnný pieskovec až konglomerát, pravdepodobne magurský pieskovec, ale podložie sloja nebolo možné presne zistiť. Na základe toho sa usudzovalo, že ložisko mohlo byť oligocénneho veku. Pokiaľ išlo o nádejnosť týchto výskytov, pri Jobovej Ráztoke boli vhodné k dobývaniu, ale veľmi ťažko boli prístupné. Ťažkosti by boli aj dopravou z Hút do Kováčov.²¹⁸

Veľké Borové (okres Liptovský Mikuláš)

Severovýchodne od obce na lúke a juhozápadne na poľnej ceste vystupoval sloj uhlia o úklone 65°, prebiehajúci v severojužnom smere, ktorý obsahoval viac uhoľnej opuky. Tieto miesta boli ešte neodkryté a nemohlo sa zistiť podložie, ani nadložie.²¹⁹

²¹⁶ VKB, i. č. 423, č. sp. 1654/1931 z 15. 4. 1931.

²¹⁷ *Bányászati és kohászati lapok*, 50, zv. 2, 1917, s. 832.

²¹⁸ VKB, i. č. 464, č. sp. 1577/1921 z 13. 6. 1921.

²¹⁹ VKB, i. č. 464, č. sp. 1577/1921 z 13. 6. 1921.

Dúbrava pri Partizánskej Ľupči (okres Liptovský Mikuláš)

V auguste 1920 oznámili obyvatelia obce na základe informácie obuvníckeho majstra Jána Mráza Krajinskej odborovej rade pre Slovensko a Podkarpatskú Rus so sídlom v Ružomberku, že v ich obci na pozemku Borovo sa našiel uhoľný sloj asi 5 m pod povrchom. Obyvateľmi v okolí boli prevažne baníci zo Šalgotarjánu, ktorí dobývaniu uhlia rozumeli a do nálezu predčasne vkladali veľké nádeje.²²⁰

O uhoľný terén sa neskôršie zaujímal firma Svit, úč. spol., ktorá 14. februára 1937 ohlásila Revírnemu banskému úradu v Spišskej Novej Vsi 12 výhradných kutísk v katastrálnom území obce Nemecká Ľupča.²²¹ Firma znovu 13. júla 1937 ohlásila tie isté výhradné kutby, ktoré možno zanikli z dôvodov, že merné poplatky za predtým ohlásené výhradné kutby neboli do 30 dní, t. j. do 4. júla 1937 zaplatené. Firma súčasne žiadala, aby všetky výmery a príписы zasielali na adresu banského plnomocníka Ing. Bedřicha Lockera, Studijní ústav v Zlíne.²²² Podľa kutacej správy za I. polrok 1938 sa v kutiskách v katastrálnom území obce vykonávalo geologické mapovanie.²²³ V II. polroku sa ešte naďalej vykonával geologický prieskum, mapovanie výchozov ložiska, pochôdzky a laboratórne práce. Správu už podávala nová firma Baťa, slovenská úč. spol., uhoľné bane v Obyciach. Uvedené práce však vykonával ešte Ing. B. Locker, bývalý plnomocník firmy Baťa akc. spol. pre Slovensko.²²⁴

Štrba (okres Poprad)

V okolí Štrby bol otvorený uhoľný slov, kde už v roku 1907 hľadala uhlie istá, bližšie neznáma spoločnosť. V hĺbke niekoľko sto metrov našla uhoľný sloj o mocnosti 0,20 – 0,25 m. Neskôr založila na tomto ložisku banský závod Ján na ťažbu uhlia firma J. Baťa, akciová spol. Banský závod Ján za účelom ťažby uhlia pre potrebu svojej sesterskej továrne na umelý hodváb „Svit“ úč. spol. v Batizovciach.

Firma si od bývalých urbáristov obce Štrba prenajala výhradné právo na dobývanie uhlia, ktorého výskyty sa objavovali v tamomšom teréne na severnom svahu Nízkyh Tatier. Uhoľné ložisko o mocnosti sloja 0,55 m, ktoré v roku 1935 geologicky preskúmal J. Zapletal, bolo eocénneho veku a uhlie smolného vzhľadu malo výhrevnosť 5500 – 6000 Kcal/kg.²²⁵

²²⁰ VKB, i. č. 186, č. sp. 1236/1920 z 28. 8. 1920.

²²¹ ŠÚBA, fond Revírný banský úrad v Spišskej Novej Vsi (ďalej RÚNV), i. č. 52, č. sp. 531/C₂₁ z 8. 2. 1937.

²²² RÚNV, i. č. 52, č. sp. 2337-2348/C₂₁ zo 14. 12. 1937.

²²³ RÚNV, č. sp. 3479/C₂₁ z 18. 7. 1938.

²²⁴ RÚNV, č. sp. 763/1840.

²²⁵ ZAPLETAL, J.: Geologické studie za rok 1935. Sborník Klubu přírodovědeckého v Brne za rok 1935.

Firma Baťa, a. s. v Zlíne požiadala v roku 1936 Banské hajtmanstvo v Bratislave o prepožičanie 4 jednoduchých banských mier Ján I. – IV. Prepôžičkové konanie sa uskutočnilo v októbri 1936, avšak prepôžičková listina nebola vydaná.

Firma mala ohlásené a potvrdené výhradné kutby v katastrálnom území obcí Važec a Štrba na základe kutacieho povolenia č. 1045/1935 zo 14. mája 1935, ohlásené 8. júla 1936.²²⁶ Ich kutiskový terén sa nachádzal v katastrálnom území obcí Štrba, Važec, Vyšná a Nižná Šuňava. V kutacích kruhoch uvedených obcí sa v druhom polroku 1936 pokračovalo v hľadaní výchozu uhoľného sloja eocénneho veku pomocou sond a rýh. V katastrálnom území obce Štrba, východne od kóty „Konská hlava“ sa uskutočnilo prepôžičkové konanie banským mier Ján I. – IV. a pokračovalo sa s otváracími prácami a strojovom zariadení bane.²²⁷

Súčasne sa v najbližšom okolí budúcej bane robili hlbinné vrty, ktorými sa overovalo pokračovanie uhoľného sloja do šírky a po dĺžke tamojšej uhoľnej panvy. Vrtalo sa na jadro novou rotačnou vrtnou súpravou Craelius od firmy Lange, Lorcke & Co Haidenau/Sa., ktorá bola poháňaná Dieselovým naftovým motorom systému Junkers o výkone 20 HP. Cez šípové súkolie bolo otáčané pevné sútyčie s oceľovou korunkou. V hornine strednej tvrdosti sa vrtalo s oceľovým šrotom, ktorý sa v určitých dávkach vpúšťal do výplachového prúdu a dostával sa medzi šrotovú korunku a horninu, ktorú rozdrobovalo. Takto sa získavalo veľmi pekné jadro o priemere 65 mm. Výkon tejto vrtnéj súpravy pri strednej tvrdosti horniny činil 5 m na zmenu.

Podľa oznámenia firmy Svit, úč. spol., správy bane Ján v Štrbe Revírnemu banskému úradu v Spišskej Novej Vsi z 10. novembra 1936, že začali s vrtnými prácami. Založený bol vrt BŠ I., ktorý sa mal vŕtať do hĺbky 58 m. Vrtné práce sa vykonávali pod dozorom vrtmajstra Pavla Klinkeho, vyslaného horeuvedenou firmou pre zapracovanie našich robotníkov pri vrtných prácach.²²⁸ Vrt sa ukončil v triasových kremencoch bez toho, aby zasiahol uhoľný sloj obvyklej mocnosti, ale v hĺbke 28 m prevrtal tam pravdepodobne reprezentanta uhoľného sloja v podobe čiernohnedých ílovitých pieskovcov. Vrt bol teda umiestnený v nejakej dislokácii alebo poruchovom pásme. Ďalší vrt BŠ II. bol založený v severozápadnom smere od prvého na parcele 2180/22, pri ceste do Važca.²²⁹ Tento vrt bol skončený 22. apríla 1937 v hĺbke 53,30 m, ktorým sa však nezistili žiadne stopy uhlia.²³⁰

²²⁶ RÚNV, i. č. 52, č. sp. 1508/C₂₁ z 28. 8. 1936.

²²⁷ RÚNV, i. č. 52, č. sp. 57/C₂₁ z 8. 1. 1937.

²²⁸ RÚNV, i. č. 52, č. sp. 1890/C₂₁ z 12. 11. 1936.

²²⁹ RÚNV, i. č. 52, č. sp. 57/C₂₁ z 8. 1. 1937.

²³⁰ RÚNV, i. č. 52, č. sp. 1365/C₂₁ z 24. 4. 1937.

V I. polroku 1937 podľa zachovanej správy, podanej Revírnemu banskému úradu v zmysle § 178 všeobecného banského zákona vykonala firma ďalšie vrty BŠ II. – BŠ VII. o celkovej hĺbke 386 m. Z týchto vrtov iba vrty BŠ III. v hĺbke 30 m, BŠ VII. v hĺbke 25 m a BŠ VIII. v hĺbke 80 m navrtali uhoľný sloj.²³¹

Tab. 5. Vrty firmy Svit v Batizovciach v katastrálnom území obcí Štrba a Vyšná Šuňava
Table 5. Drilling of company Svit in Batizovce in the area of villages Štrba and Vyšná Šuňava

Označenie vrtu	Prevrtaná hĺbka (m)	Označenie vrtu	Prevrtaná hĺbka (m)
BŠ I.	53,30	BŠ X.	45,85
BŠ II.	386,00	BŠ XI.	33,50
BŠ III.		BŠ XII.	21,04
BŠ IV.		BŠ XIII.	11,60
BŠ V.		BŠ XIV.	39,80
BŠ VI.		BŠ XV.	37,77
BŠ VII.		BŠ XVI.	98,10
BŠ VIII.		BŠ XVII.	6,00
BŠ IX.	29,84	spolu	709,40

Podľa zachovanej správy o kutacích prácach za II. polrok 1937 vykonala firma 17 vrtov za účelom vyhľadávania a overovania rozlohy uhoľného sloja v pridelených výhradných kutbách č. j. 1051 a 1052/1935, v banských mierach Ján I. – IV. v katastrálnom území obce Štrba v miestnej časti „Konská hlava“, o ktorých prepôžičku požiadala a obhliadková komisia si prehliadla tento terén začiatkom októbra 1936, ďalej v katastrálnom území obce Vyšná Šuňava, ktoré nepriniesli pozitívne výsledky. Celkom bolo súpravou Craelius prevrtané v II. polroku 1938 (vrty BŠ IX.-BŠ.XVIII.) 323,40 m v tvrdom eocénnom útvare. V otváracích prácach v pridelenej banskej miere Ján sa však v tom čase nepokračovalo.

Stredné Považie

Hričovské Podhradie (okres Žilina)

V širšom okolí boli známe aj výskyty uhlia v paleogéne v okolí Mojtína a sloja kvalitného uhlia aj v okolí Žiliny a Varína, kde boli v roku 1907 založené vrty, ale s negatívnym výsledkom.

Na výskyt uhlia pri Hričovskom Podhradí upozornil ministra sociálnej starostlivosti v Prahe už 8. novembra 1923 obyvateľ z Veľkej Bytče Jozef Hohoš.²³² V obvode Dolného Hričova, južne od Hričovského Podhradia, vzdialené asi 1 km od obce boli zistené polohy uhoľných lupkov s uhlím vystupujúcim v podobe šošoviek obmedzeného rozsahu a mocnosti

²³¹ RÚNV, i. č. 52, č. sp. 2364/C21 zo 16. 7. 1937.

²³² VKB, i. č. 143, č. sp. 4719/1923.

v celkovej dĺžke asi 500 m. Na tento výskyt udelil Banský kapitanát v Banskej Bystrici kutacie povolenie Jozefovi Kořenárovi z Hradca Králového, ktorý v roku 1928 uzavrel zmluvu s jednotlivými majiteľmi pozemkov a zaviazal sa platiť im 10 hla za 1 q vyťaženého uhlia. Toto vyvolalo značný rozruch medzi obyvateľmi obcí Dolný Hričov, Hričovské Podhradie a Pastina Závada. Hlavný vládny komisár na požiadanie Okresného úradu v Bytči 13. novembra 1928 oznámil, že banícka činnosť by bola veľmi výhodná pre miestne obyvateľstvo. Žiadal však zmluvu doplniť tak, že najneskôr do 5 rokov začne s dobývacími prácami a ročná ťažba v priebehu rokov dosiahne najmenej pol milióna metrických centov uhlia.²³³

Kutacie práce, ktoré sa tu vykonávali v roku 1929 však tieto požiadavky nesplnili. Vyhĺbených bolo niekoľko šachtíciiek a boli vyrazené krátke štôlne. Mocnosť šošoviek uhlia dosahovala maximálne 0,8 m a dĺžku iba niekoľko metrov. Prieskumné práce vyhodnotil D. Andrusov a R. Kettner.

Šútovo (okres Martin)

Prvé správy o výskyte uhlia sa objavili v roku 1921. Uvádza sa v nich, že pred dvadsiatimi rokmi (teda asi okolo r. 1901) tam istá moravsko-sliezska spoločnosť hľbila kutáciu šachticu do hĺbky 2 m na pravom brehu potoka Volovec, kde sa nachádzal uholný sloj, podobný s nálezom uhlia v katastrálnom území obce Varín. Išlo o uhoľné šošovky oligocénneho veku asi 30 – 40 cm hrubé, ktoré sa nachádzali 12 – 15 m pod povrchom, ale neboli vhodné k dobývaniu.²³⁴

Orava a Kysuce

Oravská kotlina

V Oravskej uhoľnej panve robil geologické mapovanie Ríšskeho geologického ústavu viedenský geológ Franz Foetterle, ktorý uvádza, že uhoľné sloje sú vyvinuté na južnom okraji panve v obciach Slanica, Ústie nad Oravou, Trstená, Liesek a Čimhová, na severnej hranici panve v obciach Dolná a Horná Lipnica, Zuberec, ako aj pri obciach Bobrovec, Bobrovček a Osada. Predpokladal však výskyt uhlia v celej oravskej panve a uvádza 2 – 3, až 4 stopy (0,75 – 1,00 – 1,50 m) mocné uhoľné sloje. V tom čase sa ložisko nedobývalo a bolo mimo prevádzky napriek tomu, že na mnohých miestach boli sloje ľahko prístupné a dobývateľné.

²³³ VKB, i. č. 307, č. sp. 4679/1929.

²³⁴ VKB, i. č. 484, č. sp. 998/21 z 19. 4. 1921.

Údaje o výskyte uhlia na Orave opisuje vo svojom posudku geológ Alexander Gesell v časopise *Földtani közlöny* z roku 1892. Uvádza, že uprostred Oravy, severovýchodne od Námestova, je sloj hnedého uhlia v južnej hranici kotliny v obvode obcí Slanica, Ústie nad Oravou, Čimhová, Trstená, Liesek, Lavkov a Vavrečka, na severnej hranici kotliny (Dolná a Horná Lipnica), Bobrov a Osada. Na sledovaných ložiskách bola mocnosť uhoľného sloja 0,60 m; 0,95 m; 1,25 m a 1,60 m. V Ústí nad Oravou vystupovali dva sloje s takmer horizontálnym uložením. Podľa analýzy Ríšskeho geologického ústavu vo Viedni obsahovalo uhlie 7 % popola, vlhkosť 15 %, horľaviny 78 %, výhrevnosť 4 387 kal/kg.

O mocnosti uhoľného sloja pri Ústí nad Oravou sa zmieňoval aj poľský geológ Marian Raciborski. Uhoľný sloj mal mocnosť 1,7 m a uhlie bolo dobrej kvality.

Výskyty uhlia boli známe na mnohých miestach Oravy. Okrem uhlia boli v severnej časti Oravy zistené aj výskyty rašeliny v obciach Slanica, Ústie nad Oravou (Jablonka a Chyžné) a inde. Keďže drevo bolo v tejto oblasti pomerne lacnejšie, o kutanie a ťažbu bol malý záujem. Oravskú uhoľnú panvu (Ústie nad Oravou, Liesek, Dolný Štefanov) sa pokúšali ovládnuť i predstavitelia slovenského podnikania. Roku 1854 to boli Daniel Makovický, obchodník a Libor Líška z Dolného Kubína, ktorí založili spoločnosť pre ťažbu uhlia v tejto oblasti. Uhlie sa malo odvážať k moravskosliezskej železnici a odtiaľ dodávať pre sliezske železiarne. Malo sa tiež predávať aj na blízkom okolí. V obciach Ústie nad Oravou a Lipník vykonávala kutacie práce Hornooravská uhoľná spoločnosť.

Podľa údajov Karola Pappa z roku 1915 oravské uhoľné sloje sa rozprestierali na ploche asi 5 km². Predpokladané zásoby podľa odhadu z uvedeného roku boli 1 500 000 ton. Menšie východy uhoľného sloja na vyššie uvedených lokalitách viedli k viacerým pokusom o preverenie celkovej uhlonosnosti Oravskej uhoľnej panvy aj pred II. svetovou vojnou. Správne konštatoval častý výskyt slojov, ale malú nádejnosť územia.

Dolný Štefanov (okres Tvrdošín)

V Dolnom Štefanove ťažili uhlie židovskí podnikatelia už v štyridsiatych rokoch 19. storočia, ale pre neprijateľné ceny bol malý odbyt uhlia. Neskôr mali v obci Dolný Štefanov udelené banské miery na hnedé uhlie o rozlohe 360 391 m² Žigmund Reis a spol. a v roku 1920 bolo v chotári týchto obcí udelené banské pole ochranného názvu „Jiřina“ Františkovi Hůrkovi, obyvateľovi Dolného Kubína pod č. j. 562/1920.

Proti tomuto údelu protestoval Ing. Viliam Silbiger ako splnomocnenec Dr. Fridricha Reisz, právneho nástupcu Viliama Reisz s odôvodnením, že podľa ešte stále právoplatnej zmluvy uzavretej s majiteľmi pozemkov 15. februára 1892, uloženej na Banskom kapitanáte

pod č. 1362/1892, patrí toto územie podľa §§ 42-47 všeobecného banského zákona výlučne dedičom V. Reisha, na rozdiel od občanov, ktorí zmluvu F. Reisha považovali za neplatnú.

Napriek tomu žiadateľ F. Húrka predložil Banskému kapitanátu uzavretú prenájomnú zmluvu na toto územie, na základe ktorej bola 23. augusta 1920 vykonaná miestna prehliadka jeho kutacích prác na uhlie. F. Húrka v doline Kriváň za potokom vyrazil 6 m dlhú kutáciu štôlni (smer 4^h), ktorou nafáral uhoľný sloj s úklonom 4^h juhovýchodne o mocnosti 1,20 m s ílovitými vložkami 15 a 6 cm. Na základe vykonanej prehliadky požiadal F. Húrka o udelenie banského poľa. Platnosť prenájomnej zmluvy z 1. júna 1920, ktorú uzavrel F. Húrka s Rosenzweig & Company Eugenom Fuchsom a Žigmundom Neumannom, uloženej na Banskom kapitanáte pod č. 635/1920. Banský kapitanát túto zmluvu neuznával a doporučoval F. Húrkovi, aby si súdne vymohol neplatnosť zmluvy dedičov Ž. Reisha.²³⁵

Nové kutacie práce zahájil v Dolnom Štefanove 6. júna 1939 Ondrej Antal, textilný majster z Rybárpoľa pri Ružomberku.²³⁶

Trstená (okres Tvrdošín)

Výhradné kutby robila rodina Arvayovcov v roku 1861 pri Trstenej. Kutacími šachticami bol overený uhoľný sloj o malej mocnosti. Ešte v roku 1864 boli sledované tieto nedobývateľné uhoľné sloje a ešte v tom istom roku bola táto výhradná kutba odhlásená. Iné kutacie práce toho istého majiteľa boli vykonávané severne od Trstenej. V roku 1857 boli prehĺbené dve šachtice, jedna 6 m a druhá 4 m hlboká. Prekrižovala asi 30 cm hrubý uhoľný sloj. V roku 1858 bola prehĺbená iná šachtica do hĺbky 7 m, kde bol overený 30 cm mocný uhoľný sloj. Z počvy diela bol 16 m hlbokým vrtom prevrtaný 1 m hrubý uhoľný sloj. V ďalšom vŕtaní sa pokračovalo v roku 1859. Pod týmto slojom sa vŕtalo ďalších 32 m hlbšie, ale tretí sloj nebol navŕtaný. Začalo sa s prehĺbením šachty pod prvým slojom až ku druhému sloju. Prácu však nemohli dokončiť pre silný prítok vody, ktorú nestačili odčerpávať. V roku 1865 firma požiadala o vymazanie výhradných kutieb, udelených v roku 1856.

Liesek (okres Tvrdošín)

Arvayovské rodinné panstvo malo udelené banské oprávnenie aj juhovýchodne od obce Liesek. Banská miera „Jozefi Feld“ o rozlohe 12 544 štvorcových siah bola udelená 7. marca 1853 expozitúrou Banského súdu v Malužinej. Ďalšie dve výhradné kutby na ľavom brehu potoka Oravica a tretia na pravom brehu boli udelené 18. júla 1856. Zamerané boli tiež na

²³⁵ BKBB, č. sp. 721/20 zo 6. 8. 1920, kr. 152.

²³⁶ BIBB, i. č. 27, č. sp. 201/I z 30. 6. 1939.

vyhľadávanie uhoľného ložiska. Podľa správy z roku 1857 bola v týchto výhradných kutbách vyrazená 52 m dlhá štôľňa až k uhoľnému sloju. Uhlie bolo vydobyté Arvayovskou rodinou tak k východu, ako aj k západu. Nakoľko ďalší prieskum bol negatívny, neboli overené ťažiteľné zásoby uhlia a preto v roku 1865 boli kutacie práce zastavené. V katastrálnom území obce Liesek sloj otvorený šachtou mal podľa analýzy Vojtecha Grittnera 7,37 % popola a výhrevnosť 4 636 kal/kg.

Z okolia obce Liesek (z Čimhovej) zaslal F. Foetterle vzorku hnedého uhlia viedenskému geologickému ústavu na analýzu, podľa ktorej uhlie obsahovalo 17,4 % popola. Druhá analýza hnedého uhlia z výskytu pri obci Liesek vykazovala 16,2 % popola.

Poľský geológ Wilhelm Friedberg sa roku 1906 zmieňoval o tom, že severne od obce Liesek (východne od Trstenej) bola začiatkom 20. stor. vyhlbená šachta do hĺbky 150 m a jej ďalšie hĺbenie bolo zastavené vzhľadom na malé množstvo uhlia. Podľa názoru W. Friedberga stalo sa tak následkom neodborne vykonaných prieskumných prác.

Ohľadne ložiska uhlia v obci Liesek podal Obvodný banský úrad v Banskej Bystrici 5. apríla 1946 správu Povereníctvu pre priemysel a obchod, že ložisko im je známe a tiež opísané aj v literatúre, uvádza ho napr. K. Papp. Už za bývalého Slovenského štátu bola na toto územie vyslaná výskumná komisia, ktorá však svoje práce nedokončila. Značná časť obyvateľov obce týmto uhlím kúrila vo svojich domácnostiach a tvrdila, že uhlie je dosť výhrevné.²³⁷

V roku 1953 sa vykonal vrtný prieskum v južnej časti panvy v okolí Lieseku, ktorý vyhodnotili Seneš a Tomský, pracovníci Uhoľného prieskumu v Turčianskych Tepliciach. Uvádzajú veľký počet tenkých slojov (12 slojov v 184 m hlbokom vrte). Len jeden sloj dosiahol mocnosť 1,3 m vo vrte č. 0-1 v hĺbke 53 m.

Vavrečka (okres Námestovo)

Aj vo Vavrečke bol známy výskyt uhlia. V doline Dolu Potokom, známej tiež pod menom Šihla bola výhradná kutba Árvayovskej rodiny. Pôvodný údel bol obnovený 9. júla 1857. Podľa polročnej správy z roku 1860 bola prehĺbená 6 m hlboká šachtica, ktorá otvorila uhoľný sloj o mocnosti 3,5 stôp (asi 1 m) zlej, nedobývateľnej akosti.

V roku 1957 severne od obce Vavrečka vyhlbili Rašelinové závody šachtičky, z ktorých dve boli pozitívne. Bol zistený sloj o mocnosti 1 – 1,3 m. Prieskumné práce vyhodnotili pracovníci Uhoľného prieskumu v Turčianskych Tepliciach, ktorí navrhli ďalší prieskum. Pre

²³⁷ BHB, i. č. 60, č. sp. 318/1946 z 5. 4. 1946.

nedostatok finančných prostriedkov sa realizovalo len 5 vrtov v okolí Námestova. Rozbory uhlia vykazovali tieto hodnoty: obsah vody 23 – 32 %, popola 18 – 38 % a výhrevnosť 1 200 až 2 500 kal/kg. Maximálna mocnosť silne znečisteného sloja bola 2,2 m.

Ústie nad Oravou (okres Námestovo)

V Ústí nad Oravou bolo expozitúrou Banského súdu v Malužinej 19. marca 1853 udelené banské pole Karol Boromeus Arvayovskému rodinnému panstvu za účelom vykonávania kutacích prác na uhlie. Z 10 výhradných kutieb iba z jednej sú údaje o výskyte uhlia a to na lúkách Rolla Havrána pri tzv. urbáriárnych pozemkoch Lipňák. Vo výhradnej kutbe č. 265 bol horný uhoľný sloj čiastočne už vydobytý a preto boli žiadané povolenia na ďalšie kutacie práce u Banského kapitanátu v Banskej Bystrici. Podľa správy za prvý polrok 1858, čelba v spodnom sloji pokročila o 12 m a vyťažilo sa 1 438 centov (720 q) hnedého uhlia. V roku 1858 boli obidva sloje o mocnosti 6 a 4 m boli smerne otvárané. O rok neskôr bolo dokončené dobývanie horného uhoľného sloja a v nasledujúcom roku bol nájdený ďalší sloj o mocnosti 0,55 m. Podľa iných správ boli začaté výhradné kutby v susedstve banského poľa Karol Boromeus, v ktorom bola už dlhší čas nepretržitá prevádzka. Analýza uhlia z roku 1859 vykazovala 16,2 % popola. Podľa záznamu Banského kapitanátu v Banskej Bystrici sa v roku 1859 vykonala inšpekcia uhoľných baní v Ústí nad Oravou.

V obciach Ústie nad Oravou a Lipník neskôr vykonávala kutacie práce *Hornooravská uhoľná spoločnosť*. Na základe žiadosti Banského kapitanátu v Banskej Bystrici 7. februára 1924 intabuloval Okresný súd v Trstenej vymazanie prenájomného práva na uhlie, jeho hľadanie a zúžitkovanie v pozemkovej knihe obce Ústie, zaevidovanú výrokom č. 2211/1903 v pozemkovej knihe v prospech Hornooravskej uhelnej spoločnosti usťanskej (Usztei köszénbányatársulat).²³⁸

Nová Bystrica (okres Čadca)

Krajinský úrad na ochranu práce v Bratislave podal 25. novembra 1946 Oblasťnému riaditeľstvu Bane a huty na Slovensku, n. p. správu o výskyte uhlia v Novej Bystrici, ktorú im predložil Okresný úrad práce v Čadci a žiadal o vyjadrenie, či je nálezisko uhlia v Novej Bystrici vhodné na dobývanie a či nemá národný podnik Bane a huty na Slovensku záujem o toto ložisko.

²³⁸ BKBB, i. č. 529, č. sp. 2288/C₁₂₂ z 15. 5. 1924.

Vo vyjadrení n. p. Bane a huty na Slovensku zo 4. decembra 1946 sa uvádza, že výskyt uhľového sloja v Novej Bystrici boli už dávnejšie riadne preskúmané. Výsledky geologického prieskumu neposkytovali však možnosť pre hospodárske využitie uvedených výskytov.²³⁹

Svrčinovec (okres Čadca)

Už začiatkom 20. storočia bol vyslovený názor, že veľká hornoslieska kamenouhľaná panva, zastúpená na bývalom území republiky uholnými revírmi ostravským a karvinským sa na Tešínsku ponára pod kriedové a paleogénne beskydské sedimenty a v hĺbke pokračuje pod karpatské horstvo až na územie Slovenska smerom k Čadci. Tento názor dal podnet k dvom hlbinným vrtbám, ktoré podnikol bývalý uhorský štát vo Svrčínovci a Predmieri v blízkosti tešínskych hraníc za účelom zistenia prítomnosti karbónu pod komplexmi karpatského flyšu.

Ešte pred I. svetovou vojnou si v pozemkových knihách zaistil kutacie právo na uhlie v oblasti celej rady obcí, hraničiacich s ostravským revírom. Pokusné práce sa konali v priebehu celej I. svetovej vojny, ale po prevrate v roku 1918 sa zastavili a vrtné sondy boli zavodené.²⁴⁰ Krátko pred vypuknutím I. svetovej vojny sa bývalé uhorské ministerstvo financií rozhodlo vrtným prieskumom na návrh Dr. Huga von Böckha, dr. V. Petrascheka a na základe teórie E. Suessa a V. Uhliga zistiť pokračovanie ostravsko - karvínskeho karbónu pod Karpaty. Za tým účelom boli založené dva hlboké vrty na karbónske uhlie v obciach Turzovka a Svrčinovec. Obidve vrty boli podniknuté na základe teórie E. Suessa a V. Uhliga, že karpatské pohorie je prešmyknuté cez starý sudetský autochtónny podklad, t. j., že ostravsko-karvínske sloje pokračujú pod karpatským horstvom až na Slovensko.²⁴¹

Prvý vrt Svrčinovec I. sa začal vŕtať v septembri 1913 na území obce Svrčinovec, na severnom úpätí Dejovky (kóta 627 m.n.m.) V tejto vrtbe (svrčínovskej) sa vŕtalo do celkovej hĺbky 1155,60 m v strmo vyzdvihnutom paleogénnom súvrství. Popri smilenskej vrtbe v Šariši (1200 m) to bola v tom čase druhá najhlbšia vrtba na Slovensku. V citovanej štúdii uverejnili autori profil vrtom, ktorý zaznamenal závodný týchto dvoch uhorských štátnych vrtov banský inžinier Žigmund Vasišek, doplnený autormi na základe vývrtov.

Vŕtanie sa realizovalo Fauckovou súpravou „Spülbohr-Rapid“ od septembra 1913 až do prevratu v októbri 1918. Navŕtaný bol vrchný oligocén o mocnosti 214,20 m, spodný oligocén o mocnosti 329,30 m a spodný eocén o mocnosti 445,60 m so značnými sklonmi až 70°. Tým sa vysvetľovala zdanlivo veľká mohutnosť paleogénu 1145,80 m. Normálne uloženie vrstiev

²³⁹ BHS, i. č. 6, č. sp. I.-05/3417/46 z 30. 11. 1946.

²⁴⁰ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 27, č. 3 – 4, marec-apríl 1947.

²⁴¹ JAHN, J. J. 1909: Pokračuje-li karbon ostrvsko-karvínksz pod Karpaty. Zprávy komise pro přírodovědní výzkum Moravy. Brno.

nebolo zaznamenané, zistilo sa, že ide o stlačenú prekotenú a pri tom asymetrickú antiklinálu typu vlárskeho, teda izoklinálnu antiklinálu. K prešmyku tu však pochod nedospel. Skutočná mocnosť paleogénu činila asi 600 – 650 m.

Druhý vrt Svrčinovec II. (predmiersky) bol založený 1. decembra 1914 v blízkosti Predmierskeho potoka, v blízkosti domkov, označených na mape generálneho štábu ako Papic. Opäť sa vŕtalo v strmo vyzdvihnutom súvrství, celkom do hĺbky 845,10 m v stále veľmi tvrdom magurskom pieskovci so skromnými vložkami sivej hlinitej bridlice. Pestré eocénne „lupky“ z predchádzajúcej vrtby neboli vôbec navŕtané a ani celé súvrstvie magurských pieskovcov nebolo prevŕtané. Autori opäť uvádzajú profil tejto predmierskej vrtby podľa záznamov Ing. Z. Vasitska. Vŕtalo sa od 1. decembra 1914 do októbrového prevratu v roku 1918 vŕtacím strojom systému „Raky“. Od hĺbky 403,50 m až do hĺbky 845,10 neboli použité pažnice, lebo sa stále vŕtalo vo veľmi tvrdom pieskovci.

Obidva vrty boli dovŕtané v roku 1918. V prvom vrte, ktorý dosiahol hĺbku 1155,60 m, nebolo možné z technických príčin ďalej pokračovať, kým u druhého vrtu mala československá vláda rozhodnúť, či je nádej, že bude v dosažiteľnej hĺbke navŕtaný a produktívny karbón. Tieto vrty, veľmi hlboké (1155 a 845 m), však podložie flyšových komplexov nedostihli a tak názor o zasahovaní hornosliezskej panvy až na Slovensko priamo potvrdený alebo vyvrátený nebol. Neskôr podľa novších výskumov a hlbinných vrtov na východnej Morave a na Tešínsku nemožno veriť, že by uhľonosné vrstvy hornosliezskej panvy pokračovali v hĺbke na územie Slovenska.

Geologický profil obidvomi vrtmi zostavil závodný inžinier týchto vrtieb banský inžinier Zigmund Vasitsek a na základe vrtných vzoriek ich doplnili J. Jahn a E. Schnabel. Začiatkom roku 1919 bol Dr. Jaroslav J. Jahn požiadaný Ministerstvom verejných prác, aby podal posudok o týchto dvoch vrtbách na karbónske uhlie. Pozdejšie robil v okolí obidvoch vrtov tektonické a stratigrafické štúdie Dr. Eduard Schnabel. Pretože výsledky týchto dvoch zaujímavých a dôležitých vrtov neboli dovtedy uverejnené, získané poznatky uverejnili obidvaja uvádzaní geológovia v spoločnej štúdii.²⁴²

Na základe ich posudku Ministerstvo verejných prác rozhodlo, že obidva vrty sa zastavujú a nariadilo sa demontovanie vrtných súprav, pretože o praktickej bezvýslednosti ďalšej vrtby boli J. Jahn a E. Schnabel úplne presvedčení. Ani štát v danej ekonomickej situácii nemohol pristáť do tak odvážnych a nákladných experimentov ako bolo hľadanie uhlia pod Karpatami v hĺbkach okolo 2000 m. Pretože výsledky týchto dvoch zaujímavých

²⁴² JAHN, J. J., SCHNABEL, E.: O dvou hlubinných vrtbách na karbonské uhlí v Bílých Karpatech na Slovensku.

a dôležitých vrtieb neboli dovtedy uverejnené, získané poznatky uverejnili obidvaja uvádzaní geológovia v spoločnej štúdií.²⁴³

Vo svrčinovskom vrte sa vrtalo do celkovej hĺbky 1155,60 m v ostro vyzdvihnutom paleogénnom súvrství. Vrt Svrčinovec I. popri smilenskom vrte v Šariši (1200 m) bol v tom čase druhým najhlbším vrtom na Slovensku. V citovanej štúdií uverejnili autori profil vrtu, ktorý vytvoril závodný týchto dvoch uhorských štátnych vrtov banský inžinier Ž. Vasiťsek, iba ho upravili a doplnili.

Vo vrte I. sa opätovne prejavili plyny, avšak žiadna voda, čo bolo pochopiteľné, pretože prevrátené vrstvy boli strmo uložené. V II. vrte sa v hĺbke 235 navrtal zdroj vody o výdatnosti 10 l/min, v hĺbke 806 m sa objavila voda s uhľičitým plynom o výdatnosti 70 l/min o teplote 12 – 14°. Plyny sa objavili aj v druhom vrte. Keď boli v roku 1920 personálom Štátnych dolov v Gbeloch vyťahovaní pažnice zo svrčinovského vrtu, objavila sa ropa zo spodného eocénu a bolo jej vyčerpané niekoľko litrov. Vzhľadom na ostro vyzdvihnuté vrstvy bola situácia svrčinovského vrtu nepriaznivá pre nález väčšieho zdroja ropy.

Po vzniku ČSR musela sa však rozhodnúť otázka, či sa má vo vrte Svrčinovec II. pokračovať a či je nádej, keby sa vo vrte pokračovalo, že bude v dosažiteľnej hĺbke navrtaný produktívny karbón. Podľa výroku Ing. Z. Vašíčka však nebolo možné pokračovať vo vrte z technických dôvodov. Ing. F. Bartonec zahrňoval však do územia sliezsko – moravsko – poľskej tiež horný tok Kysúc asi po Ochodnicu.²⁴⁴ V texte však vyslovoval názor, že produktívny karbón pokračuje aj pod Karpaty a môže zaberať dokonca i niektoré plochy v Uhorsku (Slovensku).

Autori J. J. Jahn a E. Schnabel poukázali aj na niekoľko negatívnych vrtov na moravskej strane a na názory iných autorov. Sami boli názoru, že výsledky týchto vrtov boli pre nich dostatočným svedectvom, že H. Folprechtom vymedzený južný okraj „panvy“ je celkom správny. H. Folprecht sám konštatoval, že v Beskydách nevidí žiadne pole pre banícku činnosť a presvedčivo vyvracal názor F. Bartonca, že by za južným okrajom panvy pod Beskydami nasledovali ďalšie uhoľné panvy. Keby však F. Bartonec a V. Uhlig mali predsa pravdu a karbón skutočne pokračoval za Felprechtovu a Michaelovu hranicu ďalej na juh, potom by podľa výsledkov uvedených vrtieb spočíval by v okolí Čadce a Turzovky vo veľkých hĺbkach a obsahoval by zasa tenké sloje.

²⁴³ Tamtiež.

²⁴⁴ BARTOVEC, F.: Geologische Karte der weiteren Umgebung des mähr-schles-polnischen Kohlenbeckens. Öst. Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, 1912, č. 14.

V predmierskej vrtbe, ako už bolo uvedené, súvrstvie magurského pieskovca vôbec nebolo prevŕtané a Uhligových pestrých bridlíc prvého príkrovu tento vrt vôbec nedosiahol. Bolo teda isté, ako uviedli J. J. Jahn a E. Schnabel, že ani v tejto vrtbe by karbón nebol navŕtaný v dosažiteľnej hĺbke pre dobývanie. Nakoniec aj sám F. Bartonec konštatoval o priedmierskom vrte: „Izde nemožno prorokovat, dosáhnul-li by se v přístupné hloubce karbon a v kladném případě, byl-li by uhlonosný.“²⁴⁵

Profesor V. Uhlig vyložene predpokladal, že starý sudetský podklad Karpát (karbón) na juh klesá a že mocnosť karpatských príkrovov ležiacich na nich značne narastá a to výraznejšie, ako pribúda výška Karpát smerom na juh.²⁴⁶ Ďalej V. Uhlig usudzoval, že karpatský kriedový a paleogénny príkrov dosahuje najväčšiu mocnosť práve v oblasti Jablunkovského priesmyku, do ktorej bolo možné zahrnúť aj obidva vrty pri Čadci a že na Slovensku nastáva výrazný pokles karbónskeho podkladu Karpát. Ak by už teda J. Jahn a E. Schnabel boli prijali za základ vlastné závery o normálnom uložení kriedy pod paleogénom alebo Uhligove karpatské príkrovy, v obidvoch prípadoch nemohli doporučiť, aby sa v predmierskom vrte pokračovalo. O praktickej bezvýslednosti pokračovania v ďalšom vŕtaní boli pevne presvedčení.

Banský radca F. Bartonec vo vyššie citovanej práci uvádza, že niektoré odkazy v Uhligových prácach nám naznačujú, v akej asi hĺbke by mohol byť zasiahnutý karbón pod Karpatami v Uhorsku (t. j. v severnej časti Trenčianskej župy na Slovensku). Ďalej doslovne uvádza: „*Bylo by to jaksi uskutečněním odkazu Uhligova, kdyby konečně byla vrtacím dlátem rozřešena tato otázka Uhligova užšího okrsku mapovacího*“. Štát a veľké ťažiarstva by v prvom rade boli povolané, nie povinné, aby rozriešili túto vďačnú úlohu. Náš štát, aspoň vo vtedajšej finančnej situácii sa však nemohol púšťať do tak odvážnych a nákladných experimentov, ako bolo hľadanie uhlia pod Karpatami v hĺbkach okolo 2 000 m. Preto profesor J. Jahn v roku 1919 Ministerstvu verejných prác navrhol, aby rozhodlo, že by sa obidva vrty pri Čadci, svrčinovská i predmierska – zastavili a nariadilo sa demontovanie obidvoch tamojších vrtných súprav.

Na základe uvedených záverov J. Jahn a E. Schnabel konštatovali, že pri Svrčinovci nie sú vyvinuté Uhligove karpatské príkrovy. Ich stratigrafické a tektonické štúdie v moravsko-sliezsko-slovenskom pohraničnom karpatskom pohorí však ukázali, že tieto prešmyky nie sú vyvinuté ani na iných miestach tohto pohraničného pohoria. V profiloch, ktoré tam dovtedy

²⁴⁵ Hornický věstník, 1, 1919, s. 5.

²⁴⁶ UHLIG, V.: Die karpatische Sandsteinzone und ihr Verhältnis zum sudet. Karbongebiet. Mitteilungen der Geologische Gesellschaft in Wien, 1908, s. 63 – 64.

študovali, všade pod magurskými pieskovecami vrchného oligocénu pozorovali obzor menilitový, t. j. spodný oligocén, pod ním pestré bridlice a sliene vrchného eocénu a najnižšie pieskovce a istebské bridlice. Tento sled paleogénnych súvrství sa tiež objavil vo všetkých troch vrtoch na ropu v údolí Korne pri Turzovke. Dosah Uhligových prešmykov sa teda nepotvrdil.

Teória aplikovaná V. Uhligom o príkrovových prešmykoch tiež na moravsko-sliezsko-slovenskú časť karpatského oblúku bola prehodnotená a viedla k záverom, ktoré J. Jahn a E. Schnabel nemohli prijať. Vrty na uhlie juhovýchodne od ostravsko-karvínskej karbónskej oblasti dokázali, že na severozápadnom okraji Karpát je miestami skutočne prešmyknutá krieda cez paleogén a tento opäť cez miocén. Avšak Uhligom predpokladané 20 kilometrové prešmyky v tejto časti karpatského oblúka vôbec neboli preukázané

Vývoj hlavného vrásnenia karpatského paleogénu a kriedy predstavuje teda radu vrás, ktoré v smere od JV k SZ prechádzajú zo súmerných na nesúmerné a tieto potom do stlačených, izoklinálnych vrás. Na okraji karbónskej panvy sa tieto izoklinálne vrásky v úzkom pásme potom preklopili. Z toho tiež vyplýva, že niektoré pásma súmerného i nesúmerného charakteru vyzdvihnutia boli nádejné pre hľadanie ropných zdrojov, pretože predstavujú málo porušené klenby. Naproti tomu silne porušené izoklinálne vrásky poskytovali nádej na výdatné výskyty ropy. Autori to pokladali za úlohu ďalšieho systematického baníckeho postupu, aby sa na základe týchto výsledkov pokračovalo pri vyhľadávaní ropných obzorov v uvedených pohraničných pásmach, ktoré tam svoju prítomnosť na rôznych miestach prezrádzali. V tomto smere však tieto negatívne vrty na karbón priniesli poznatky veľkej vedeckej hodnoty.

Spiš

Kluknava (okres Gelnica)

Na základe žiadosti riaditeľstva Východoslovenských elektrární v Prešove z 28. apríla 1941 vykonal Dimitrij Andrusov, riaditeľ Štátneho geologického ústavu v Bratislave spolu s pracovníkom ústavu Ing. Michalom Katykom 16. júna 1941 terénny prieskum výskytu uhlia pri Kluknave, aby podali správu o tom, či predmetný výskyt je dosť rozsiahly, aby sa tam mohla otvoriť baňa pre prípadné zásobovanie elektrárne v Krompachoch uhlím.²⁴⁷ Pri pochôdzke bolo zistené, že uhlie sa vyskytuje v 1 – 1,5 m hrubej vrstve ílovitých lupkov sivej až sivozelenej farby, ktorá tvorí vložku uprostred pieskovcov a zlepencov červenej, čiastočne zelenkavej až sivej farby. Tieto vrstvy vyplňajú menšiu panvičku uprostred starších hornín

²⁴⁷ Archív Geofondu v Bratislave, i. č. 338 z 24. 6. 1941.

v údolí Hornádu, obklopenú zo všetkých strán staršími horninami, s výnimkou južnej strany, kde je panvička odrezaná tokom Hornádu.

Uholné sloje malej mocnosti vystupujú hlavne vo východnej časti panvičky nad brehom Hornádu, kde boli otvorené kratšou slednou štôľňou v dĺžke asi 15 m a okrem toho starou, vtedy už zavalenou štôľňou. Prehliadkou týchto výchozov uhlia sa podarilo zistiť, že celková hrúbka uholného sloja je minimálna a obyčajne nepresahovala 5 – 15 cm. Čistejšie uhlie vystupovalo iba v tenučkom sloji, takže v miestach, kde boli vyvinuté zdanlivo hrubšie sloje uhlia, išlo skôr o uhoľné lupky a nie o pravé hnedé uhlie.

Vo vyššie uvedenej štôľni sa nachádzali dva tenké sloje uhlia o nepatrnej mocnosti, ktoré vystupovali vo vrstve lupkov. Na začiatku prehliadky bola väčšia časť štôľne zatopená. Majiteľ ložiska istý Kasa tvrdil, že v hlbšie položenej časti štôľne sa obidva tenké sloje spájajú do jednej vrstvy o mocnosti 60 cm. V dôsledku toho za účasti zástupcu elektrární žiadal Dr. Andrusov o vyčerpanie vody tak, aby bolo možné tieto informácie overiť, pričom sa zistilo, že jednotlivé sloje zostávajú samostatné a že sa akosť ložiska dokonca zhoršuje.

Charakter uholných výskytov pri opustenej štôľni, v čase prehliadky už úplne zavalenej, ktorá bola založená východne od predchádzajúcej, nemohol byť preskúmaný, nakoľko uholný sloj nevystupoval na povrch a nová štôľňa, ktorú tu začali raziť, bola vyrazená iba v dĺžke niekoľko metrov a uholný sloj ešte nenašala.

Okrem toho sa uhlie ešte vyskytovalo v doline severne od Kluknavy, ktoré bolo nepatrnej rozlohy a vlastného uholného sloja tam nebolo, nakoľko sa tam vyskytovali len uholné lupky.

Podľa názoru D. Andrusova bolo pravdepodobné, že všetky stopy uhlia v kluknavskej panvičke sa vyskytovali približne v jednom obvode, ale nebolo však isté, či išlo o súvislý pruh uholného sloja. Skôr bolo treba predpokladať, že tu vytvára sústavu šošoviek, miestami tenších, inde hrubších, ktoré boli ešte aj porušené tektonickými dislokáciami a poruchami. Bolo prirodzené, že nebolo možné celkom vylúčiť možnosť výskytu šošoviek hnedého uhlia väčšej mocnosti, ako bolo vyššie uvedené. Málo však bolo pravdepodobné, že by bola táto mocnosť značnejšia. Na niektorom mieste uvedenej panvičky.

Na základe uvedených údajov a všeobecnej znalosti produktivity eocénnych vrstiev dospel D. Andrusov k záveru, že ložisko uhlia pri Kluknave je malej rozlohy a pokiaľ o povrchové odkryvy umožňovali posúdiť, aj celkom malej mocnosti. Uhlie bolo veľmi zlej kvality, väčšinou zemitej povahy, zväčša išlo o uhoľnaté lupky.

Vrstvy, o ktoré tu išlo, t. j. o starotret'ohorný útvar, obsahuje tento na Slovensku veľmi mnoho výskytov uhlia, napr. pri Štrbe, Hutách, Hričovskom Podhradí a na mnohých ďalších

miestach. Veľmi často sa tam robili pokusy započat' tam ťažbu uhlia, niektoré z týchto pokusov podnikli aj väčšie firmy, ktoré venovali prieskumným prácam a pokusom o ťažbu aj väčšie finančné prostriedky. Pritom ani na jednom z týchto miest sa nedosiahlo úspechu, takže ťažba, resp. prieskumné práce boli zastavené. Zo skúseností, získaných na slovenských uhoľných ložiskách bolo potrebné, aby mali hnedouhoľné sloje mocnosť aspoň 1,5 až 2 m. Pri menších mocnostiach sa ťažba obyčajne nevyplácala.

Veľmi málo bolo pravdepodobné, že by sa v prípade zahájenia ťažby alebo rozšírenia prieskumných prác v eocéne pri Kluknave našlo dobývateľné ložisko o potrebnej mocnosti a rozlohe. Preto D. Andrusov nedoporučoval v prieskumných prácach vôbec pokračovať. V prípade, že by Východoslovenské elektrárne predsa len trvali na tom, aby prieskumné práce pokračovali navrhol, že najlepšie by bolo vyhlíbiť niekoľko vrtov vo vzdialenosti 100 – 200 m od brehu Hornádu, kde sa počas jeho prehliadky pri uvedenej slednej štôlni nachádzali tenšie vrstvičky uhlia. Vrty by bolo treba dimenzovať tak, aby sa mohli vŕtať do hĺbky 100 – 150 m. Poznamenával však, že tieto vrtné práce by boli veľmi nákladné bez veľkej nádeje na úspech.

Na druhej strane by bolo možné pokračovať v razení slednej štôlne v dĺžke 50 – 100m, aby sa zistilo, či sa ďalej od brehu Hornádu mocnosť uhoľného sloja nezväčšuje. Bolo treba však mať pritom na zreteli, že výskyt uhlia pri brehu Hornádu neodpovedal pôvodnému okraju panvičky, nakoľko tam išlo o erozívny zráz, pretože pôvodne pokračovala panvička ďalej smerom k juhu, kde boli vrstvy príslušného geologického útvaru odstránené eróziou. Preto si malú mocnosť uhoľných vrstiev nemožno vysvetľovať tým, že ide možno o pôvodný okraj panvičky.

Dobšiná (okres Rožňava)

Západne od Dobšinej bola zistená vrstva karbónskeho uhlia o mocnosti 10 – 15 cm, uložená v jemných pelitických vrchnokarbónskych sedimentoch. V roku 1931 bola predmetom kutacích prác Ing. Kolomana Benediktyho, ktorý mal udelené aj dobývacie právo. Pre malú mocnosť uhoľného sloja bol tento výskyt z národohospodárskeho hľadiska bezvýznamný.²⁴⁸

²⁴⁸ VKB, i. č. 423, č. sp.3377/1931.

Severná časť východného Slovenska (na sever od Vihorlatu)

Nižná Pisaná (okres Svidník)

Povereníctvo priemyslu a obchodu sa 2. decembra 1946 obrátilo na Oblastné riaditeľstvo Bane a huty na Slovensku, n. p. s informáciou na dotaz Úradu predsedníctva SNR ohľadne výskytov uhlia v Nižnej Pisanej. V liste sa uvádza, že podľa informácií Štátneho geologického ústavu, výskum výskytov uhlia vo Svidníckom okrese vykonal Ing. V. Čechovič, o čom však nemajú presné správy. Žiadajú preto o informáciu, aké znalosti majú o týchto výskytoch. K žiadosti sa vyjadrovali Handlovské uhoľné bane, n. p., ktoré uviedli, že Ing. V. Čechovič tieto výskyty neskúmal a nakoľko išlo o územie budované výhradne kriedovými a flyšovými sedimentmi, na základe úsudku Ing. V. Čechoviča tam nebolo možné očakávať žiadne sľubné výskyty uhlia.²⁴⁹

Čelovce (okres Prešov)

Pre Šarišskú banskú spoločnosť v Prešove vypracoval Doc. Dr. Eduard Schnabel, profesor prírodopisu na reálke v Hodoníne, geologický posudok na ložisko uhlia, ktoré bolo nájdené pod Šibeníkom medzi Čelovcami a dvorom Talka, asi 5 km východne od železničnej stanice Kapušany na trati Prešov – Bardejov. Meno nálezcu nebolo známe, pretože išlo o výskyt uhlia pred dlhšou dobou. Pozemky, na ktorých sa nachádzali obidve štôlne, patrili veľkostatkárovi Dr. Körtvélyessymu v Prešove a pokiaľ ich predal, vymenil si uhoľné právo pre seba. Kutiarom a užívateľom uhoľného práva (aj od Dr. Körtvélyessyho) sa stala po jej založení Šarišská banská spoločnosť v Prešove. Jej plnomocníkom bol Emil Válek, notár v Lemešanoch. Jedným z hlavných spoločníkov bol MUDr. František Hadraba, lekár v Lemešanoch, Uhoľné právo, ako bolo uvedené patrilo Dr. Körtvélyessymu, prípadne obyvateľom príslušných obcí. Užívacie uhoľné právo mala podľa záznamov však Šarišská banská spoločnosť.

Podľa údajov zo spisu č. 3689/1929, kde boli zistené pri miestnom šetrení povolenia k voľnému naloženiu s vyťaženým uhlím, vtedy ešte patrilo kutacie právo Františkovi Hašovi, riaditeľovi Živnostenského ústavu v Košiciach. Časť z nich potom od neho získali súkromníci, z ktorých sa utvorila Šarišská banská spoločnosť. Ložisko mali zaistené potom vlastne dve podnikateľské skupiny, na jednej strane F. Haša, na druhej strane Jónér, Válek, MUDr. Hadraba a Socha, ktorí založili Šarišskú banskú spoločnosť. Výhradné kutby F. Hašša boli zrušené nariadením č. 1110/1931 z titulu nepredĺženia kutacieho povolenia.

²⁴⁹ BHS, i. č. 60, č. sp. I.-05/3467/46 z 15. 12. 1946.

O vyhlídkach nálezu uhlia nemohlo byť podané bližšie vyjadrenie, lebo celý terén, i keď na to bolo venovaných dosť finančných prostriedkov, nebol dostatočne preskúmaný. Preto E. Schnabel odporučil preskúmanie terénu pod vedením odborníkov.²⁵⁰

Juskova Vola (okres Vranov nad Topľou)

Vrtnými prácami v severovýchodnej časti Prešovsko-tokajských vrchov sa zistilo, že na andezitovom podloží v hĺbke 20 m leží šošovkovito vyvinutý sloj o mocnosti 1,35 m a v druhom vrte dokonca 5,3 m mocný uhoľný sloj v hĺbke 48,9 m. Rozbor uhlia vykázal priemernú kvalitu: 32 % vody, 47 % popola výhrevnosť 2 600 Kcal/kg.

Banské (okres Vranov nad Topľou)

Veľký nedostatok uhlia, ktorý sa začiatkom 20. storočia prejavoval na východnom Slovensku a hlavne v Košiciach viedol tiež k úvahám využiť aj uhlie z malej lignitovej panvičky pri Banskom, kde sa pri mocnosti sloja 3 m vypočítali zásoby asi 150 000 vagónov uhlia, z ktorých sa mohlo vyťažiť okolo 50 %. V roku 1917 boli na ložisku v Banskom založené tri šachtice a uhoľný sloj zaistený v nepatrnej hrúbke. V roku 1920, keď ložisko prehliadol prof. Radim Kettner však boli tieto šachtice už zasypané a sloj nebol prístupný.

V tom istom roku podal aj prvý návrh na dobývanie uhlia. Pri malej mocnosti nadložia sloja, dosahujúceho asi len 5 m by podľa jeho názoru nebolo zložité vyťažiť sloj aj povrchovým spôsobom. Ani odvodnenie odkryvu by nebolo ťažké, pretože stredom panvičky preteká potok veľkým sklonom, do ktorého by bolo možné odvádzať všetku vodu. Podzemné dobývanie štôľňami by sa značne predražilo vystužovaním chodieb a bolo by spojené s ťažkosťami, vyvolanými spodnou vodou a sadaním pôdy vo vydobytych priestoroch.

Uhoľná panvička bola vzdialená asi 10 km od najbližšej železničnej trate Trebišov – Vranov nad Topľou. Na železničnú stanicu do Vranova viedla z Banského pomerne dobrá, 11 km dlhá cesta. Vzdialenosť na železničnú stanicu Sačura bola tiež 10 km, ale neviedla tam od Banského zjazdová cesta. Do Košíc by bola možnosť voziť uhlie čiastočne po erárnej a čiastočne po dobrej komitátnej ceste, pričom celková vzdialenosť nebola viac ako 30 km.

Poloha panvičky nebola príliš priaznivá, lebo by sa vyťažené uhlie dovozom značne predražilo. V tom čase sa však projektovala úzkokoľajná dráha od stanice Sačurov do veľkých lesných komplexov pri Banskom, ktorá mala slúžiť k racionálnemu využitiu lesného fondu a prípadne by sa potom mohla využiť aj k odvozu uhlia. Podľa názoru R. Kettnera najlepšie by sa mohlo využiť lignitu jeho spaľovaním na mieste v nejakom priemyselnom

²⁵⁰ VKB, i. č. 150, č. sp. 4398/1933 z 27. 11. 1933.

závođe. Avšak pomery v okolí Banského boli v tom čase veľmi primitívne a priemysel tu nebol takmer žiadny.

Slovenská Volová (okres Humenné)

Podľa nedatovanej správy Štátneho geologického ústavu v Bratislave k údajnému výskytu hnedého uhlia v obci sa uvádza, že územie, na ktorom sa rozprestiera Slovenská Volová je po geologickej stránke charakterizované staršími treťohorami (paleogénom) vo flyšovom vývoji. Po stránke prakticko-geologickej je u nás charakterizovaný okrem výskytov ropy aj výskytmi uhlia. Hnedé uhlie je z paleogénnych súvrství známe z veľmi početných lokalít. Na mnohých miestach boli robené kutacie a sledné práce na uhlie, ktoré však nikdy nepriniesli očakávaný úspech. Paleogénne uhoľné sloje sa totiž vyznačujú nepatrnou mocnosťou a sú ekonomicky nedobývateľné.²⁵¹

Okolie Košíc

Ťahanovce – dnes mestská časť Košíc (okres Košice)

Na základe poverenia prednostu V. odboru Povereníctva pre verejné práce vykonal prof. Jakub Kamenický 12. marca 1945 prehliadku hláseného výskytu uhlia v Ťahanovciach.²⁵² Za tým účelom navštívil tamojšieho horára Kóšu, ktorý ho informoval, že ešte pred rokom 1938 sa mu dostali neisté správy o uhoľnom ložisku nachádzajúcom sa v oblasti Suchej doliny, severozápadne od Košíc. Nakoľko predmetné územie ležalo ešte pod hrubou snehovou pokrývkou, nebolo možné vykonať podrobnejšie geologické štúdium, ktoré by túto informáciu overilo.

Pokiaľ bolo J. Kamenickému známe západnejšie ležiace územie, kde v roku 1944 vykonával podrobné geologické mapovanie, vystupuje tu v smere V – Z až SZ – JV karbónsky útvar budovaný prevažne čiernymi až tmavosivými bridlicami, tmavosivými až čiernymi pieskovecami s polohami zlepenčov. V tomto útvare vystupujú menšie šošovky grafitu a uhlia (pri Košickej Belej). Dobývanie týchto šošoviek pre ich nepatrné rozmery a pre ich silné tektonické porušenie bolo nerealizovateľné.

O údajnom výskyte uhlia v oblasti Suchej doliny predpokladal, že mohlo ísť o ekvivalent šošoviek západného územia. Svoje predpoklady chcel overiť v teréne, ako mu to terénne geologické štúdium umožní.

²⁵¹ Archív Geofondu, inv. č. 624/II.

²⁵² KAMENICKÝ, J.: Zpráva o hlásenom výskyte uhlia v Ťahanovciach. Rukopis z 12. marca 1945. Archív Geofondu, i. č. 650.

Kavečany – dnes mestská časť Košíc (okres Košice)

Firma Svit, úč. spol. v Batizovcach ohlásila 14. apríla 1938 na Revírny banský úrad v Spišskej Novej Vsi na základe všeobecného kutacieho povolenia č. 1045/1935 zo 14. mája 1935 a č. 1421/1936 celkom 49 výhradných kutísk v katastri obce Kavečany, ktoré boli potvrdené pod č. 1901 – 1949/1938.²⁵³ Nakoľko po zmene štátnych hraníc kutiská firmy sa nachádzali v Maďarsku, firma o ne nemala ďalej záujem a 49 potvrdených výhradných kutísk vrátila k zrušeniu.²⁵⁴

Šomody – dnes Drienovec (okres Košice)

Šomodyovská uhlonosná oblasť patrí k severným výbežkom treťohorného panónskeho mora. Jeho sedimenty v šomodyovskej oblasti sú vyvinuté ako miocénne zlepenice a slienité íly s uhoľnými slojmi. Tieto sedimenty diskordantne transgredoali na komplexy staršieho mezozoika, zastúpeného v tejto oblasti hlavne v podobe guttensteinských a wettersteinských vápencov.

Miocénne zlepenice sa skladajú z valúnov triasových hornín (gutensteinských a wettersteinských vápencov), liasových vápencov a zo slienitých vápencov neokomu. Tieto zlepenice sú pevne stmelené vápnitým až slienitým tmelom, takže niekde predstavujú jednoliate horniny, v ktorých pozorujeme vznik škrapov, podobne ako celistvých vápencových horninách. Zlepenice s piesčitým tmelom sa vetraním rozpadávajú na pôvodné valúanky.

Ďalším členom miocénneho súvrstvia sú slienité íly, ktoré sú podobné prešovským helvétskym ílom. Za čerstva sú tmavosivé, vetraním nadobúdajú žltohnedú až hrdzavú farbu. Majú charakter bobtnajúcich ílov. Ako vložky vystupujú v tomto súvrství lavice slienitých vápencov a tenké sloje hnedého uhlia.

Uhoľné sloje sa podľa predbežných výskumov M. Kuthana a J. Kamenického (1945) vyskytujú hlavne v spodnej časti súvrstvia slienitých ílov. Priamo na povrch vystupujú dva tenšie uhoľné sloje lignitového charakteru o mocnosti cca 20 cm.

Charakter ložiska podľa výsledkov dovtedajších kutacích prác a geologických štúdií, ktoré sa zaoberali hlavne SV časťou má charakter asymetrickej panve. Smer uhoľných slojov je asi severseverovýchdný s generálnym miernym úklonom k severozápadu. Ako predbežné

²⁵³ RÚNV, i. č. 52, č. sp. 1901 – 1949/C₂₁ z 15. 4. 1938.

²⁵⁴ RÚNV, i. č. 52, č. sp. 2097/C₂₁ z 1. 7. 1939.

geologické mapovanie ukázalo, ložisko je tektonicky silne porušené poruchami smeru sever – juh.

Uhlie šomodyovskej oblasti prináleží k obvyklému typu miocénneho hnedého uhlia panónskej panvy. Podľa údajom správcu biskupských majetkov, šomodyovské uhlie má výhrevnosť cca 3 500 Kcal/kg. Zachované vzorky uhlia mali silne čiernu farbu, voskový lesk a vyznačovali sa hranolovitým rozpadom s pomerne malým percentom popola.

Južná část východného Slovenska

Vyšné Nemecké (okres Sobrance)

Ložisko sa nachádza v predhorí Popričného, na hranici SR a Ukrajiny. V oblasti Vyšného Nemeckého je vyvinutých päť uhoľných slojov, z ktorých najmocnejší je spodný uhoľný sloj, tvorený lignitom, veľmi silne prerastený ílom a tufitom. Druhý uhoľný sloj má menšiu rozlohu aj mocnosť, leží 15 až 40 m nad ním, kým tretí, štvrtý a piaty sloj vytvárajú len nepatrné šošovky. V juhozápadnej oblasti (Sejkov II.) sú vyvinuté iba dva uhoľné sloje. Spodný sloj je pokračovaním prvého sloja v oblasti Vyšného Nemeckého, ktorý v oblasti Sejkova vyклиňuje. Druhý sloj, na ktorom sa robil v tejto oblasti prieskum bankými prácami má premenlivú mocnosť a na jeho stavbe sa podieľa vlastný lignit s obsahom 57 % vody a 25 – 40% popola.

Povereníctvo priemyslu a obchodu, skupina Banský a hutnícky priemysel podala v máji 1946 Oblastnému riaditeľstvu Bane a huty na Slovensku, n. p. informáciu, že MNV vo Vyšnom Nemeckom im oznámilo, že v chotári obce narazili na ložisko uhlia a žiada, aby toto ložisko bolo odborne preskúmané.

Na žiadosť Oblastného riaditeľstva Bane a huty na Slovensku, n. p. z 19. októbra 1950 vykonal Dr. Ing. V. Čechovič v sprievode Ing. J. Jarného, prednostu Obvodného bankého úradu v Košiciach prehliadku a prieskum výskytu uhlia, nachádzajúceho sa asi 1 km severovýchodne od obce Vyšné Nemecké neďaleko osamoteného domu Močidlo, asi 400 m od štátnej hranice a 0,7 km od hradskej. V koryte potoka boli zreteľne viditeľné dva uhoľné sloje s úklonom k severozápadu, ktoré boli od seba vzdialené asi 100 – 120 m.

Hrúbku slojov bolo možno približne odhadnúť na 1 – 1,5 m. Presná mocnosť slojov, podložia i nadložia, ako aj presná vzdialenosť medzi slojmi by sa bola dala zistiť len kutacími prácami, lebo údlie potoka bolo pokryté aluviálnymi nánosmi a svahy doliny sutinami. Len na západnej strane doliny v okolí výskytu boli otvorené dva andezitové lomy a bolo zrejmé,

že uhoľné sloje klesali pod erupzívne príkrovy, zložené z andezitov a andezitových brekcií. Tieto príkrovy patrili k západnej časti pohoria Vihorlat.

Uhlie bolo hnedé až hnedočierne, zrejme lignitické, so zachovanou drevitou štruktúrou. Vzorky uhlia boli odovzdané na analýzu chemickému laboratóriu na závode v Handlovej.

V okolí východov uhlia sa nachádzali staré šachtičky. Podľa informácie miestnych obyvateľov sa tam robili kutacie práce niekedy okolo roku 1907, ktoré vykonával bývalý barón Guttmann, ktorý používal vyťažené uhlie pre svoju tehelňu. Okrem toho bol V. Čechovič informovaný, že hneď za štátnou hranicou s bývalým ZSSR, t. j. blízko výskytu sa robil vrtný prieskum a údajne sa uhlie aj dobývalo. Na základe toho bolo možné predpokladať väčšiu rozlohu uhoľných slojov a nebolo vylúčené, že aj na našom území mohli mať uhoľné sloje určitú rozlohu aj pod príkrovmi západnej časti pohoria Vihorlat.

Najbližšia železničná stanica na našom území, ktorá by mohla byť spojená s výskytom hradskou boli Michalovce, vzdialené od výskytu asi 35 km. Bližšie bola (vzdušná čiara 20 km) železničná stanica Veľké Kapušany na trati Bánovce nad Ondavou – Maťovce, avšak táto stanica nebola spojená s Vyšným Nemeckým hradskou. Prípadne by sa bolo mohlo dopravovať uhlie peážnou železnicou územím ZSSR cez Užhorod, vzdialený len 5 km.

Celkovo si výskyt uhlia pri Vyšnom Nemeckom podľa názoru V. Čechoviča zasluhoval pozornosť, lebo dovtedy neboli na východnom Slovensku žiadne nádeje na uhoľné výskyty, nehľadiac na nižšiu kvalitu uhlia a ich nepriaznivú zemepisnú polohu. Preto navrhol, aby sa s prieskumom výskytu uhlia vo Vyšnom Nemeckom začalo už v roku 1951 v rámci prieskumu výskytov uhlia na východnom Slovensku. Malo sa vykonať detailné geologické mapovanie širšieho okolia, prípadne nasadiť jednu ľahkú vrtnú súpravu, ktorou by sa overilo najbližšie okolie výskytu. Na základe dosiahnutých výsledkov by sa potom rozhodlo o ďalšom postupe. Okrem toho doporučoval, aby generálne riaditeľstvo požiadalo o informáciu o výsledkoch prác, ktoré sa vykonávali na území ZSSR, čo by mohlo podstatne uľahčiť náš prieskum.²⁵⁵

Veľká Trňa (okres Trebišov)

Prvé kroky o hospodárske využitia uhoľných slojov vo Veľkej Trni sa začali podnikať od roku 1905. S početnými prestávkami sa na tomto ložisku kutalo a v nepatrnom rozsahu aj ťažilo až do roku 1946, kedy ťažba úplne prestala a po niekoľkonásobných pokusoch

²⁵⁵ Archív Geofondu, i. č. 1140 z 23. 10. 1950.

o využitie veľkotŕňianskeho uhlia v priemysle sa toto ložisko v roku 1951 definitívne opustilo.²⁵⁶

Prvé kutacie práce na ložisku začal roku 1905 gróf Domokos Széchényi na vlastných pozemkoch, ale tieto práce nemali väčší rozsah.²⁵⁷ Gróf D. Széchényi na návrh Gejzu Réza, profesora baníctva na Vysokej škole baníckej a lesníckej v Banskej Štiavnici, dal v rokoch 1905 – 1906 do vrchu Csókás na severnom okraji obce vyraziť kolmo na smer uhoľného sloja štôľňu Széchényi, ktorá nafárala štyri sloje uhlia. Prvý a štvrtý sloj mali len nepatrnú mocnosť. Mocnosť druhého a tretieho sloja sa pohybovala od 0,5 – 1 m. V slojoch sa nachádzali aj menšie preplástky. Napr. sloj o mocnosti 0,5 m pozostával zo zemitého uhlia a sloj o mocnosti 1 m obsahoval vrstvu 15 – 35 cm čistého a takú istú vrstvu znečisteného uhlia.²⁵⁸

Uhoľný sloj otvorili smernou chodbou, prebiehajúcou severovýchodným smerom a uhlie vyrúbali až k poruche. Časť sloja dislokovanú poruchou ďalej nehľadali. Pokračovali preto ďalej v razení štôľne a napriek tomu, že jej dĺžka dosiahla 100 m, ďalší sloj už nenafárali.

Štôľňu Széchényi razila ďalej na návrh Simona Jexa firma MÁKR (Magyar Általános Köszénbánya Részvénytársaság) začiatkom roku 1906 s nepravidelnými prestávkami až do roku 1911, ako uvádza Š. Vitális podľa informácií Eleméra Vádásza. Jej dĺžka dosiahla 200 m, ale uhlie vhodné pre ťažbu sa nenafáralo.²⁵⁹

Firma MÁKR rozšírila svoje kutacie práce aj na katastrálne územie obce Malá Tŕňa, kde vyrazila tri štôľne o dĺžke 200 m, 20 m a 223 m a založila dva vrty. Druhý vrt na jadro odvrátila firma MÁKR na návrh Michaela v Malej Tŕni kolmo na úklon sloja. Na uhlie kutala firma MÁKR tiež v Lekení pomocou krátkej štôľne a vrtom 215 m hlbokým, ako aj vo Veľatoch dvomi vrtmi o dĺžke 22 a 25 m, ale karbónske útvary neboli pod treťohornými útvarmi zachytené.

Po takmer desaťročnej prestávke v prieskume ložiska vo Veľkej Tŕni obnovil kutacie práce František Doležal v roku 1921, ktorému na jeho žiadosť udelil Banský kapitanát v Spišskej Novej Vsi 17. mája 1921 kutacie povolenie. O mesiac neskôr dostal F. Doležal

²⁵⁶ Detailne pozri: HERČKO, I. 1970: História prieskumných prác a ťažby uhlia vo Veľkej Tŕni (okr. Trebišov). Zborník Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici, s. 125 – 143.

²⁵⁷ BKNV, spisy do roku 1905

²⁵⁸ ALTAJ, Z. 1943: Závodný plán k plánovaným prevádzkovým prácam pri výskyte karbónskeho grafitového uhlia v obci Veľká Totoňa. Nepublikované, rukopis je uložený v ŠÚBA v Banskej Štiavnici, Geologické oddelenie inv. č. 5.

²⁵⁹ VITÁLIS, I. 1940: A vizsátért Felvidék ée Kárpátája szónelö – fordulásai. In Bányászati és kohászati lapok, roč. LXXII, 2. szám, Budapest.

súhlas majiteľiek pozemku k realizácii kutacích prác na tomto pozemku v ľubovolnom rozsahu a na neurčitú dobu.²⁶⁰

Záver

Prvotné geologické prieskumy uhoľných výskytov na Slovensku viedli postupne k poznaniu geologickej situácie na uhoľných lokalitách, čo následne umožnilo vytvorenie niekoľkých väčších banských závodov. Tieto závody na území Slovenska v medzivojnovom období prosperovali niekoľko rokov.

V medzivojnovom období fungovali väčšie bane v Handlovej a v Badíne. Po zastavení prevádzky v Badíne v roku 1929 bola otvorená baňa v Radzovciach. Ďalej tu pracovalo niekoľko menších baní, či už v Juhoslovenskej kotline,²⁶¹ v doline Žitavy, v Podtatranskej kotline a na východnom Slovensku.²⁶²

Podľa Vestníka Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave k 30. júnu 1937 pracovalo v uhoľných baniach na Slovensku nasledovné množstvo pracovníkov: Handlovské uhoľné bane zamestnávali 3 397 pracovníkov z toho 2 277 robotníkov a 120 úradníkov, Čakanovské kamenouhoľné bane 397 pracovníkov z toho 380 robotníkov a 17 úradníkov a firma „Svit“ v Batizovciach 12 robotníkov. Tiež sú uvádzaný dvaja robotníci v bani Petra Bálinta v Stredných Plachtinciach a dvaja robotníci v bani Martina Rácza v Malých Stracinách.²⁶³

V roku 1937 predstavovala ťažba uhlia v bani Radzovce 12,5 % celoslovenskej ťažby uhlia. Po jej strate v roku 1938 sa mal jej výpadok nahradiť zvýšením ťažby v Handlovej, pre ktoré boli na tomto závode prirodzené podmienky. V tomto období už boli zásoby uhlia v Radzovciach takmer vyčerpané, naopak v Handlovej boli dostatočné overené zásoby uhlia. Stratou časti baní v moravsko-ostravskom a karvinskom revíre sa očakával zvýšený odbyt a spotreba slovenského uhlia. V dôsledku vzniknutej situácie bolo potrebné rozsah ťažobných úsekov v Handlovej rozšíriť a postupne zdokonaľovať technické zariadenie bane. Následne sa začali realizovať podrobnejšie geologické výskumy handlovej uhoľnej panvy aj medzi

²⁶⁰ BKNV, č. sp. 899/1921. Ďalej pozri: HERČKO, I. 1970: História prieskumných prác a ťažby uhlia vo Veľkej Trni (okr. Trebišov). Zborník Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici, s. 125 – 143.

²⁶¹ HRONČEK, P. HERČKO, I. 2011: Juhoslovenské hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

²⁶² Detailne pozri práce citované v podkapitole Cieľ a metodika v tejto monografickej štúdii.

²⁶³ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 17, č. 7 – 8, s. 11 – 12.

Prievidzou a Novákmi. Objavili sa aj snahy, aby sa uhlie hľadalo aj na iných miestach Slovenska, najmä na východe v okolí Prešova a Trebišova.²⁶⁴

Ťažba uhlia v medzivojnovom období na Slovensku závisela predovšetkým na kartelových distribučných rozhodnutiach, od konkurencie veľkých kamenouhoľných revírov, a tiež na hospodárskej kríze, ktorá sprevádzala veľkú časť tohto obdobia. Z týchto dôvodov nebolo možné v plnom rozsahu využiť ťažobnú kapacitu slovenských uhoľných baní. Príkladom je baňa v Badíne, v ktorej bola následkom nedostatku odbytu zastavená prevádzka. Tiež sa nerozvinuli nové otváracie a kutacie práce ale bane neboli otvorené ani tam, kde sa nachádzali overené ale nevyužitú uhoľné sloje.²⁶⁵

V uhoľných baniach na Slovensku sa v roku 1937 vyťažilo 847 410,5 t uhlia, ale v nasledujúcom roku v dôsledku straty Radzoviec ťažba klesla na 804 835 t uhlia. Na konci 30. rokov 20. storočia boli Handlovské uhoľné bane jednoznačne najväčším banským podnikom v uhoľnom baníctve na Slovensku. Na novú situáciu handlovské bane neboli celkom pripravené po technickej stránke, a tiež do ťažby a odbytu vstupovali vtedajší vládny činitelia. Bani boli udeľované kôty na ťažbu uhlia pre štátne železnice.

Preto sa nemohla v plnom rozsahu zamerať na ťažbu takých druhov uhlia, ktoré potreboval priemysel. Chyby sa museli rýchlo odstrániť a baňa sa začala postupne orientovať pre potreby priemyslu Slovenského štátu. Bolo treba urýchlene riešiť nedostatok uhlia, pretože sa v roku 1939 muselo dovážať veľké množstvo uhlia zo zahraničia.²⁶⁶

Na základe dekrétu prezidenta Československej republiky z 24. októbra 1945, č. 100 Sb. boli Handlovské uhoľné bane, úč spol. v Handlovej znárodnené a elektrárne, ktorá bola dovtedy ich súčasťou, prešla do správy národného podniku Slovenské elektrárne. Pod národný podnik Handlovské uhoľné bane patrili i vznikajúce banské podniky v Novákoch a v okrese Modrý Kameň v západnej časti JHP.

Vývoj a štruktúru ťažobných organizácií možno komplexne sledovať po roku 1946. Na základe § 19 uvedeného dekrétu o znárodnení baní a niektorých priemyselných podnikov zriadila Vláda Československej republiky rozhodnutím z 25. januára 1946 na Slovensku oblastný orgán pre baníctvo a priemysel výroby železa a farebných kovov. Tento oblastný orgán dostal názov Bane a hutí na Slovensku, národný podnik a za jeho sídlo bola určená Bratislava. Jeho činnosťou mala byť podnikateľská starostlivosť o spoločné záležitosti banských a niektorých hutníckych národných podnikov na Slovensku, najmä predaj a nákup

²⁶⁴ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 19, č. 3 – 4, marec – apríl 1939.

²⁶⁵ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 20, č. 7 – 8, júl – august 1940.

²⁶⁶ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 19, č. 5 – 6, máj – jún 1939.

priemyselných výrobkov, pomocných látok a zariadení a vykonávanie živnostenských a iných opatrení, ktoré dovtedy patrili znárodnenému podniku Kontinentálna spoločnosť pre obchod so železom, spol. s r. o. Bratislava.²⁶⁷

Orgán pre riadenie baníctva a hutníctva na Slovensku vznikol právne 1. januára 1946, ale jeho činnosť sa skutočne začala až 2. februára 1946, kedy sa tento orgán nazýval Oblastné riaditeľstvo československých baní a hút na Slovensku. Tento názov bol zrušený zakladacou listinou národného podniku Bane a huty na Slovensku, vydanou Ministerstvom priemyslu 7. marca 1946. Od toho času sa oblastný orgán nazýval Oblastné riaditeľstvo Bane a huty na Slovensku, n. p. v Bratislave. Toto však nebolo definitívne riešenie.

V júli 1946 patrili k oblastnému riaditeľstvu Baní a hút na Slovensku tieto podniky:

1. Uhoľné bane, n. p. Bratislava so závodmi:

Čakanovce – Rad'ovce (Radzovce), závod vznikol z firmy Čakanovské kameňouholné bane, úč. spol.

Obyce, závod vznikol z firmy Baťa, slov. úč. spol., Uhoľná baňa Obyce

Veľká Toroňa (Veľká Trňa), závod vznikol z firmy Velkotoňské kameňouholné bane, úč. spol.

2. Rudné bane a huty na farebné kovy, n. p. Banská Štiavnica

3. Železorudné bane, n. p. Rožňava

Riaditeľstvo Uhoľných baní, n. p. sa však ešte v roku 1946 presťahovalo z Bratislavy do Handlovej. Uhoľné bane, n. p. v Handlovej spravovali závody v Handlovej, Novákoch, Obyciach, Malých Stracinách, Radzovciach, Veľkej Trni, Elektráreň v Handlovej a Sklad uhlia v Bratislave. Do roku 1950 boli nové závody sústredené v jednom podniku – Handlovské uhoľné bane a podliehali Oblastnému riaditeľstvu baní v Bratislave.

Centralizačné snahy pri správe baníctva sa prejavili už pred rokom 1950. Ich vyvrcholením v správe baníctva bolo zrušenie Oblastného riaditeľstva Baní na Slovensku. Na schôdzke vlády 7. novembra 1951 bolo rozhodnuté zriadiť z dovtedajšieho Ministerstva ťažkého priemyslu 5 ministerstiev a v dôsledku toho zrušiť aj oblastné riaditeľstvá na Slovensku. Pre Oblastné riaditeľstvo Baní na Slovensku sa určil termín skončenia činnosti 30. septembra 1951. Od 1. októbra 1951 začala činnosť likvidačná skupina a úplná likvidácia Oblastného riaditeľstva Baní na Slovensku sa skončila v lete 1953.

Oblastnému riaditeľstvu Československých baní a hút na Slovensku v prvom štvrtroku podliehali podniky: *Rudné bane a huty na farebné kovy, n. p. Banská Bystrica, Železorudné*

²⁶⁷ Citované podľa zakladacej listiny Bane a huty na Slovensku, n. p., ktorá sa nachádza v ŠÚBA vo fonde BHS, i. č. 1220, prez. 1248/47.

bane, n. p. Košice, Uhoľné bane, n. p. Prievidza, Naftové a soľné bane, n. p. Gbely a Magnezitové závody, n. p. Rimavská Sobota.

V súvislosti so zahájením ťažby na nových banských závodoch sa menila aj organizačná štruktúra uhoľného priemyslu. Na základe rozhodnutím Ministerstva priemyslu z 19. decembra 1950 boli pri Uhoľných baniach, n. p. vytvorené samostatné podniky v Novákoch a Pôtri a s účinnosťou od 1. januára 1951 vznikol trust *Slovenské uhoľné bane v Prievidzi*, pri ktorom boli zriadené tri národné podniky: *Uhoľné bane, n. p. Handlová, Modrokamenské uhoľné bane, n. p. Modrý Kameň* a *Novácke uhoľné bane, n. p. Nováky*.

Od 1. januára 1951 došlo k odčleneniu banského podniku od Handlovských uhoľných baní a vytvorilo sa podnikové riaditeľstvo so sídlom v závode Háj a nový podnik dostal názov *Modrokamenské uhoľné bane, n. p.* Podnik mal 4 ťažobné úseky: Háj, Bukovec, Slatinka a Dolina rozprestierajúce sa v západnej časti JHP.²⁶⁸

²⁶⁸ Detailne je táto problematika spracovaná v práci HRONČEK, P., HERČKO, I. 2011: Juhoslovenské hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

HOSPODÁRSKE, SOCIÁLNE A ENVIRONMENTÁLNE ASPEKTY POČIATKOV UHOĽNÉHO BANÍCTVA NA SLOVENSKU (ENVIRONMENTAL HISTORY)

ECONOMIC, SOCIAL AND ENVIRONMENTAL ASPECTS OF THE BEGINNINGS OF COAL MINING IN SLOVAKIA (ENVIRONMENTAL HISTORY)

Pavel HRONČEK¹, Ivan HERČKO²

¹ Inštitút výskumu krajiny a regiónov Fakulty prírodných vied UMB, Cesta na amfiteáter 1, SK-974 01 Banská Bystrica; email: pavel.hroncek@umb.sk

² Bratská 3, SK-969 00, Banská Štiavnica²⁶⁹

Abstract

Findings of coal in Slovakia are historically recorded from the earliest periods. References about its use in manufacturing are preserved from the 70s of the 17th century. Development of Slovak coal mining began in the last decade of the 19th century. Attempts of coal mining had been officially registered. These lists, maps, reports and documents are currently irreplaceable historical archival documents of official origin. They are an important source of knowledge, not only about the economic history of coal mining, history of science and technology but also about the environmental history of historic coal mining localities in the Slovakia.

The methodology of the work demonstrates the possibility of a methodic approach to the research works on historic mining localities in environmental history. The work provides a brief outline of the environmental history of coal mining in Slovakia focusing on the development and prosperity of coal mining and its effects on society and partially the surrounding landscape as well.

Core of the work processes the historical official legislation since the early beginnings of coal mining development in Slovakia. We are pointing out to the possibility of using the historical official legislation for the research of the environmental history of landscape in mining localities. Our research is focused on the period of the beginnings of interest in coal as an economic raw material, starting approximately in the second half of the 18th century and ending in the mid-20th century. The work is based upon the results of many years of systematic archival and field research. The final part of our work provides a case study of the environmental history of the historical coal mining locality Badín, in Zvolenská kotlina basin in the district of Banská Bystrica.

Key words:

historic localities of coal mining, slovakia, official documents, economic, social and environmental aspects, environmental history

²⁶⁹ V čase archívneho vedeckého výskumu bol doc. Ing. Ivan Herčko, CSc. samostatným vedecko-výskumným pracovníkom Inštitútu sociálnych a kultúrnych štúdií FHV UMB v Banskej Bystrici

Úvod

Prvé poznatky o výskytoch uhlia na Slovensku sa získavali obyčajne náhodou, odvíjajúc sa od energie tečúcej vody, ktorá odkryla uhoľné sloje vychádzajúce na povrch alebo vystupujúce tesne pod povrchom. O nálezoch uhlia na Slovensku sa vyskytujú ojedinelé správy už v staršom období, ale o jeho využívaní v priemyselnej výrobe sa zachovali zmienky až zo 70. rokov 17. storočia.

Eróznou činnosťou vody bolo objavené ložisko pri Obyciach a Jedľových Kostolňanoch, viaceré náleziská v Juhoslovenskej panve, na strednom Pohroní, v Turci a inde. Na iné náleziská sa narazilo len náhodne pri rozličných zemných prácach, kopaní pivníc, studní, pri úprave potokov a riek. Takto napr. postupoval v roku 1870 Václav Zanker, ktorý robil kutacie práce na uhlie v okolí Zvolena spolu so svojim pomocníkom Jozefom Petkom. Overili viaceré nálezy lignitu a hnedého uhlia, ktoré sa následne dôkladnejšie preskúmali.

Prieskum objavených uhoľných ložísk robili obyčajne banskí odborníci a baníci zo skúsenosťami z rudných baní. Preto sa aj najstaršie prieskumné práce na uhlie robili metódami, zaužívanými v rudnom baníctve. Ložisko sa najprv preskúmalo na jeho odkrytie. Určil sa jeho smer, úklon a mocnosť následne sa overovalo pomocou šachtíc, hĺbených naprieč ložiskom alebo pomocou razenia prieskumných štôlní. Pri prieskume sa odoberali z ložiska vzorky uhlia, čo sa robilo nielen na začiatku prieskumu, respektíve ťažby, ale aj počas nej. Pri analýzach sa spočiatku zisťovalo množstvo zemného oleja a horľavej (uholnej) látky, neskôr vody a popola a jeho kalorická hodnota, resp. výhrevnosť.²⁷⁰ Množstvo analýz vykonali profesori chémie na Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici, pretože ich vysoká odborná úroveň zaručovala presnosť a serióznosť vykonaných analýz.

Prvé pokusy o kutanie a ťažbu sa úradne evidovali a tieto listiny, mapy, správy a dokumenty sú v súčasnosti nenahraditeľné historické archívne dokumenty úradnej proveniencie. Sú dôležitým zdrojom poznatkov nielen k hospodárskym dejinám ťažby uhlia, dejinám vedy a techniky ale aj k environmentálnym dejinám uhoľných montánných lokalít a ťažby uhlia na Slovensku.

Ťažobná činnosť zameraná na dobývanie uhlia od prvopočiatkov do polovice 20. storočia zanechala v krajine množstvo stôp. Vyhľadávanie a ťažba uhlia vplývala na všetky krajinné zložky, ktoré sa v súčasnej krajine zachovali v podobe rôznych montánných reliktov. Pri spracovaní environmentálnych dejín montánnej lokality je preto nevyhnutné počas

²⁷⁰ HRONČEK, P., HERČKO, I. 2014: Ložiská a lokálne výskyty uhlia na Slovensku a ich geologický prieskum a výskum. In *Quaestiones rerum naturalium*. Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Vol. 1, No. 1, s. 88 – 177.

terénneho výskumu ich identifikovať v krajine. Najviditeľnejšie sú v súčasnosti zväčša haldy, prepadanuté vstupy do štôlní a prístupové komunikácie.

Cieľ a metodika

Cieľom práce je spracovať a prezentovať historickú úradnú legislatívu od počiatkov rozvoja uhoľného baníctva na Slovensku a poukázať na možnosti jej využitia pre výskum environmentálnych dejín krajiny banských lokalít. Náš výskum je zameraný na obdobie počiatkov záujmu o uhlie ako hospodársku surovinu, cca od druhej polovice 18. storočia do polovice 20. storočia.

V nadväznosti na tento základný cieľ sme v práci priniesli aj stručné environmentálne dejiny uhoľného baníctva na Slovensku, z hľadiska rozvoja ťažby, prosperity ťažby a jej vplyvov na spoločnosť a parciálne aj na okolité krajiny.

Monografická práca je spracovaná na základe dlhoročného systematického archívneho a terénneho výskumu. Pri jej spracovaní sme využili nasledovné metodické postupy.

Komplexný archívny výskum vychádzal z metodiky M. Hrocha a jeho spolupracovníkov.²⁷¹ Pozostával z priamej kritickej analýzy archívnych dokumentov a sčasti aj publikovanej literatúry a prameňov. Využívali sme priamu metódu historického výskumu spojenú s kritickým hodnotením písomných dokumentov úradnej proveniencie. Priama metóda historickej práce, spočívajúca zo štúdia a analýzy historických prameňov a je ajv metodickom aparáte v environmentálnych dejín fundamentálnou a pre stanovenie správnych výsledkov aj nevyhnutnou.

Pri archívnom výskume environmentálnych dejín uhoľných banských lokalít si vyžaduje koncentrovanú pozornosť štúdiu mapových podkladov. pri komplexnom hodnotení banských máp je nevyhnutné postupovať na príklad podľa metodiky B. Olaha,²⁷² M. Boltžiara,²⁷³ tiež podľa metodiky uvádzanej v ich spoločných prácach²⁷⁴ a v prácach ďalších autorov.²⁷⁵

²⁷¹ HROCH, M. et al. 1985: Úvod do studia dějepisu. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 304 s.

²⁷² OLAH, B. 2000: Možnosti využitia historických máp a záznamov pri štúdiu zmien využitia zeme. In Bitušík, P., Zdyba, P. (eds.): Acta Fac. Ecologicae No. 7, Banská Štiavnica, FEaE TU, s. 21 – 26., OLAH, B. 2009: Historical maps and their application in landscape ecological research. In Ekológia (Bratislava), Vol. 28, No. 2, s. 143 – 151.

²⁷³ BOLTŽIAR, M. 2009: Metodika hodnotenia zmien využitia krajiny podľa historických máp výskumu. In Životné prostredie : revue pre teóriu a tvorbu životného prostredia, roč. 43, č. 2, s. 81, BOLTŽIAR, M. 2009: Historické mapy a letecké snímky - zdroj dát pri štúdiu zmien krajiny. In Hübelová, D. (ed.): Geografické aspekty stredoevropského priestoru. I. díl. Masarykova univerzita, Brno, s. 17 – 26.

²⁷⁴ BOLTŽIAR, M., OLAH, B. 2008: Potenciál historických máp a leteckých snímkov pri štúdiu zmien krajiny. Geografická revue, 4, 2, FPV UMB B. Bystrica, s. 64 – 82., BOLTŽIAR, M., OLAH, B. 2009: Krajina a jej

Pre spracovanie environmentálnych dejín jednotlivých historických uholných lokalít je dôležitý v nadväznosti na štúdium a analýzu dostupnej vedeckej a odbornej literatúry (metóda bibliometrie)²⁷⁶ a archívny výskum aj detailný terénny výskum zameraný na antropogénne transformácie montánnej krajiny v priestore a čase v predmetnej uholnej lokalite. Terénny výskum je nevyhnutné realizovať v intenciách podľa metodických krokov základného historicko-geografického terénneho výskumu krajiny podľa základných metodických prác R. A. Butlina, R. A. Dodgshona a kolektívu,²⁷⁷ E. Semotanovej,²⁷⁸ P. Chrastinu²⁷⁹ a V. Rábika, P. Labanca a M. Tibenského.²⁸⁰

Pri spracovaní takto zameraných environmentálnych dejín je nevyhnutné zamerať terénny výskum aj na identifikáciu, analýzy, systematické triedenie a metodické charakteristiky zachovaných historických krajinných štruktúr na jednotlivých lokalitách. Pri historických montánnych krajinách štruktúrach sú základnými teoreticko-metodickými prácami pre výskum diela doc. Petra Jančuru a jeho kolektívu.²⁸¹

Počas výskumu v teréne je nevyhnutné analyzovať montánne antropogénne tvary reliéfu, respektíve ich zachované reliktu.²⁸²

štruktúra (Mapovanie, zmeny a hodnotenie). Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra, 160 s.

²⁷⁵ OLAH, B., BOLTIŽIAR, M., PETROVIČ, F., GALLAY, I. 2006: Vývoj využitia krajiny slovenských biosférických rezervácií UNESCO. TU Zvolen, Slovenský národný komitét pre UNESCO, 139 s., HRONČEK, P. 2010: Využitie veľkomierkových máp z 19. storočia pre výskum povrchových montánnych tvarov reliéfu. In Fňukal M., Frajer J., Hercik J.(eds): 50. let geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, s. 87 – 96., HRONČEK, P. 2010: Možnosti využitia historických banských máp pri výskume relikto po ťažbe nerastných surovín. In Geografická revue, FPV UMB, Katedra Geografie, ročník 6. č. 1, s. 42 – 67., HRONČEK, P., JAKUBÍK, J. 2011: Možnosti interpretácie veľkomierkových historických máp pri výskume miestnej krajiny. In Studie z dějin geodézie a kartografie 15. Národní technické muzeum v Praze, s. 23 – 28.

²⁷⁶ KATUŠČÁK D., MATTHAEIDESOVÁ M., NOVÁKOVÁ M. 1998: Informačná výchova. Terminologický a výkladový slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 375 s.

²⁷⁷ BUTLIN R., A, DODGSHON, R, A. (eds.) 1998: An Historical Geography of Europe. Oxford, Claredon Press, UK, 373 s.

²⁷⁸ SEMOTANOVÁ, E. 2002: Historická geografie českých zemí. 2. aktualiz. Vyd., Historický ústav AV ČR, . Praha, 279 s.

²⁷⁹ CHRASTINA, P. 2004: Historická geografia na Slovensku: minulosť, súčasnosť a perspektívy. In: Historická geografie 33. Historický ústav AV ČR, s. 420 – 432.

²⁸⁰ RÁBIK, V., LABANC, P., TIBENSKÝ, M. 2013: Historická geografia. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, vysokoškolská učebnica, 82 s.

²⁸¹ JANČURA, P. 1998: Súčasná a historická krajinné štruktúry v tvorbe krajiny. In Životné prostredie. Vol.. 32, No. 5, s. 236 – 240., JANČURA, P. 2004: Význam historických krajinných štruktúr v krajinnom obraze a tvorbe krajiny. In Historické krajinné štruktúry. Banská Štiavnica: Partner, s. 4 – 15., JANČURA, P., SLÁMOVÁ, M. 2009: Význam historických krajinných štruktúr v charakteristickom vzhľade krajiny. In Venkovská krajina 2008, zborník konferencie, CZ-IALE. Brno: Lesnická práce, s. 78 – 85., SLÁMOVÁ, M., BELÁČEK, B. 2004: Typológia reliéfnych foriem historických krajinných štruktúr. In Historické krajinné štruktúry. Partner: Poniky, s. 25 – 31., SLÁMOVÁ, M., JANČURA, P., 2005: Typológia reliéfnych foriem historických krajinných štruktúr (HKŠ). Zborník prednášok zo seminára, Z histórie medenorudného baníctva v banskobystrickom regióne, Špania dolina, KB Press, Banská Bystrica, s. 121 – 128.

²⁸² HRONČEK P., RYBÁR P., WEIS K. 2011: Montánný turizmus – Kapitoly z antropogénnej geomorfológie. Skriptum, TU Košice, Fakulta BERG, Ústav geoturizmu, Košice, 96 s., ZAPLETAL L. 1969: Úvod do antropogénnej geomorfologie I. Skriptum, Univerzita Palackého, Olomouc, 278 s.

Štruktúra práce vychádza zo základnej metodiky postupu spracovania environmentálnych dejín vybraných lokalít²⁸³ súvisiacich s geologickým prieskumom (resp. pokusnou ťažbou) alebo so samotnou ťažbou uhlia v danom priestore. Dôraz je kladený na montánne činnosti v skúmanom období a ich odraz v súčasnej krajine.

Monografická práca je členená na tri nosné časti. V úvodnej sme spracovali stručné dejiny uhoľného baníctva na Slovensku v intenciách environmental history, z hľadiska rozvoja a prosperity ťažby a jej vplyvov na spoločnosť a parciálne aj na okolitú krajinu. Pre výskum a spracovanie environmentálnych dejín jednotlivých uhoľných lokalít je nevyhnutné chápať skúmanú lokalitu v kontexte celoslovenského vývoja ťažby uhlia, respektíve celého systému vývoja hospodárskych špecifik v danom časovom horizonte.

Pri súčasnom stave montanistického výskumu uhoľného baníctva na Slovensku sme spracovali databázu lokalít na Slovensku, na ktorých sa realizovali kutacie práce, a tiež geologický prieskum (výskum) za účelom vyhľadávania uhlia. Jednotlivé poznatky o lokalitách sme analyzovali a následne spracovali na základe informácií získaných počas niekoľkoročného systematického historického archívneho výskumu archívnych materiálov uložených v Štátnom ústrednom banskom archíve (ŠÚBA) v Banskej Štiavnici. Predmetom výskumu z hľadiska časového bolo obdobie do polovice 20. storočia.²⁸⁴

Celkove sme v rámci databázy spracovali 102 uhoľných lokalít: Senica (okres Senica), Osuské (okres Senica), Cerová–Lieskové (okres Senica), Rozbehy (okres Senica), Vaďovce (okres Trenčín), Vrbové (okres Piešťany), Lakšárska Nová Ves (okres Senica), Čáry (okres Senica), Štefanov (okres Senica), Kúty (okres Senica), Unín (okres Skalica), Hasprunka – osada Studienka (okres Malacky), Štúrovo (okres Nové Zámky), Bíňa (okres Nové Zámky), Kičind pri Kameníne (okres Nové Zámky), Jelenec (okres Nitra), Beladice (okres Zlaté Moravce), Pukanec (okres Levice), Bátovce (okres Levice), Obyce (okres Zlaté Moravce), Jedľové Kostolany (okres Zlaté Moravce), Cígel (okres Prievidza), Handlová (okres Prievidza), Nováky (okres Prievidza), Juhoslovenská hnedouhoľná panva 28 lokalít (okres Veľký Krtíš and Lučenec), Veliká nad Ipľom (okres Lučenec), Kotmanová (okres Lučenec), Kostolná Bašta (okres Rimavská Sobota), Šomoška (okres Lučenec), Neporadza (okres Rimavská Sobota), Hostišovce (okres Rimavská Sobota), Hronský Beňadik (okres

²⁸³ Bližšie pozri prácu: HRONČEK, P. 2014: Environmental history of the landscape. Case study of Brusno. Faculty of Natural Sciences, Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovakia, Banská Bystrica, 106 s. ISBN 978-80-557-0704-4.

²⁸⁴ HRONČEK, P., HERČKO, I. 2014: Ložiská a lokálne výskyty uhlia na Slovensku a ich geologický prieskum a výskum. In Quaestiones rerum naturalium. Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Vol. 1, No. 1, s. 88 – 177.

Žarnovica), Žarnovica (okres Žarnovica), Horné Opatovce (okres Žiar nad Hronom), Janova Lehota (okres Žiar nad Hronom), Jastrabá (okres Žiar nad Hronom), Turová (okres Zvolen), Sielnica (okres Zvolen), Rakytovce (okres Banská Bystrica), Kováčová (okres Zvolen), Badín (okres Banská Bystrica), Radvaň (okres Banská Bystrica), Ortuty (okres Banská Bystrica), Podkonice (okres Banská Bystrica), Medzibrod (okres Banská Bystrica), Brezno (okres Brezno), Michalová (okres Brezno), Mošovce (okres Turčianske Teplice), Horná Štubňa (okres Turčianske Teplice), Huty (okres Liptovský Mikuláš), Veľké Borové (okres Liptovský Mikuláš), Dúbrava pri Partizánskej Ľupči (okres Liptovský Mikuláš), Štrba (okres Poprad), Hričovské Podhradie (okres Žilina), Šútovo (okres Martin), Dolný Štefanov (okres Tvrdošín), Trstená (okres Tvrdošín), Liesek (okres Tvrdošín), Vavrečka (okres Námestovo), Ústie nad Oravou (okres Námestovo), Nová Bystrica (okres Čadca), Svrčinovec – Turzovka (okres Čadca), Kluknava (okres Gelnica), Dobšiná (okres Rožňava), Nižná Pisaná (okres Svidník), Čelovce (okres Prešov), Juskova Vola (okres Vranov nad Topľou), Banské (okres Vranov nad Topľou), Slovenská Volová (okres Humenné), Ťahanovce – dnes mestská časť Košíc (okres Košice), Kavečany – dnes mestská časť Košíc (okres Košice), Šomody – osada Drienovec (okres Košice), Vyšné Nemecké (okres Sobrance) and Veľká Tŕňa (okres Trebišov).

V druhej časti práce sme predstavili úradné špecifiká v oblasti uhoľného baníctva v predmetnom období. Spracovali sme opis formy a obsahu základných právnych dokumentov a zmlúv, tiež sme predstavili aj štruktúru vtedajších úradov. Tieto informácie je nevyhnutné poznať, využívať a aktívne s nimi pracovať pri archívnom výskume a získané poznatky kriticky aplikovať počas terénneho výskumu krajiny jednotlivých lokalít. V práci sme sa nevenovali využitiu historických banských máp nakoľko sme metodiku ich analýzy a následného využitia vo výskume montánnej krajiny už spracovali v niekoľkých rozsiahlych štúdiách.²⁸⁵

Posledná, tretia časť práce prináša príkladovú štúdiu spracovania environmentálnych dejín konkrétnej lokality na príklade Badína vo Zvolenskej kotline v okrese Banská Bystrica.

²⁸⁵ HRONČEK, P. 2009: Možnosti využitia veľkomierkových máp pri identifikácii reliktoŧ po ŧažbe hnedého uhlia. In Studie z dějin hornictví 38. Národní technické muzeum, Praha, s. 57 – 65, HRONČEK, P. 2010: Možnosti využitia historických banských máp pri výskume reliktoŧ po ŧažbe nerastných surovín. In Geografická revue, FPV UMB, Katedra Geografie, ročník 6. č. 1, s. 42 – 67., HRONČEK, P. 2010: Využitie veľkomierkových máp z 19. storočia pre výskum povrchových montánných tvarov reliéfu. s. 87-96. In Fňukal M., Frajer J., Hercik J.(eds): 50. let geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. 808 s., HRONČEK, P. 2011: Banské mapy z Juhoslovenskej hnedouhoľnej panvy vydané pred 2. svetovou vojnou. In Európsky význam Slovenského baníctva v stredoveku a novoveku. SBM, Banská Štiavnica, s. 131 – 132., HRONČEK, P., WEIS, K. 2010: Possibilities of using historical mining maps in geo-tourism. In Acta Geoturistica, Vol. 1, Num. 2., s. 56 – 65. a HRONČEK, P., JAKUBÍK, J. 2011: Možnosti interpretácie veľkomierkových historických máp pri výskume miestnej krajiny. In Studie z dějin geodézie a kartografie 15. Národní technické muzeum v Praze, s. 23 – 28.

Uhoľné baníctvo v Badíne sme už v minulosti spracovali v niekoľkých parciálnych prácach.²⁸⁶

Stručné environmentálne dejiny uhoľného baníctva na Slovensku

Environmentálne dejiny môžeme chápať ako komplexný systémový výskum vnútorných zložiek, interakcií a väzieb v krajine (v prírode) vrátane ľudskej spoločnosti (t. j. človeka – jeho kultúry, myslenia, spôsobu života a techniky) v časopriestore. Takto zameraný výskum v environmentálnych dejinách je metodologicky i metodicky veľmi náročný a vyžaduje si množstvo času na získanie relevantných výsledkov a záverov. Výskum v environmentálnych dejinách sa opiera o tri nosné roviny „Nature – Culture – Technology“.

Vedecká práca s environmentálnymi dejinami v geografickom priestore Slovenska si vyžaduje od výskumníka hlboké odborné znalosti o súčasnej krajine, tiež musí poznať ranonovovekú históriu a historicko-geografickú problematiku analyzovaného územia. Vedeck musí rutinne pracovať so všetkými typmi archívnych dokumentov. Tento typ vedeckej práce si vyžaduje rozsiahle zručnosti pri archívnom výskume. Bádateľ musí byť dobrým odborníkom na historický a archívny výskum, aby dokázal kriticky verifikovať získané informácie z iných zdrojov.

Vedeck si musí jednotlivé informácie overovať a potvrdzovať detailným systematickým terénnym výskumom kultúrnej krajiny, zachovaných historických krajinných štruktúr, bodov a prvkov vytvorených človekom. Neoddeliteľnou súčasťou terénneho výskumu je oral history.

Pre spracovanie environmentálnych dejín uhoľného baníctva na Slovensku, respektíve ľubovoľnej témy je nevyhnutné metodicky vychádzať z najnovšej vedeckej literatúry a prameňov, ktorých autorami sú najvýznamnejšie svetové osobnosti predstavujúce špičku vo výskume environmental history.²⁸⁷

²⁸⁶ HERČKO, I. 1972: Uhlie, alebo prameň? In Slovenské kúpele, ročník 14, číslo 2, s. 19., HERČKO, I. 1993: Z histórie uhoľného baníctva v Badíne. In Zborník Slovenského banského múzea, Banská Štiavnica, ročník, 16, s. 35 – 62., HRONČEK, P. 2008: Vplyv ťažby hnedého uhlia na krajinu v okolí Badína. In Studie z dějin hornictví 37. Národní technické muzeum, Praha, s. 15 – 25 a HRONČEK, P., HERČKO, I. 2014: Ložiská a lokálne výskyty uhlia na Slovensku a ich geologický prieskum a výskum. In Quaestiones rerum naturalium. Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Vol. 1, No. 1, s. 88 – 177.

²⁸⁷ WORSTER, D. 1988: The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History. Cambridge University Press, UK, first published, 341 s., SIMMONS, I. G. 1998: Towards an Environmental History of Europe, s. 335 – 361. In Butlin R., A, Dodgshon, R. A. (eds.): An Historical Geography of Europe. Oxford, Clarendon Press, UK, 373 s., DUKE, D., F. (ed.) 2006: Canadian Environmental History. Toronto, and Ontario Canada, Canadian Scholars' Press Inc., first published, 392 s., HUGHES, J. D. 2006: What is Environmental History. Cambridge, UK, Polity Press, first published, 180 s., WORSTER, D. 2006: Doing Environmental History, s. 9 – 24. In Duke, D., F. (ed.) 2006: Canadian Environmental History. Toronto, and Ontario Canada, Canadian Scholars' Press Inc., first published, 392 s., SIMMONS, I. G. 2008: Global environmental history: 10,000 BC to AD 2000. Edinburgh, Edinburgh University Press, UK, first published, 271 s., HUGHES, J. D.

Environmentálne dejiny krajiny vedú k poznaniu histórie krajiny v určitých časových horizontoch, k poznaniu činnosti človeka v krajine, respektíve jeho vybranej špecifickej činnosti, k rekonštrukcii hospodárskych činností človeka, k analýze a poznaniu procesov v krajine, či už kladných alebo negatívnych. Na základe poznania environmentálnych dejín krajiny môžeme predpokladať a modelovať jej ďalší vývoj v nasledujúcom období v prostredí GIS.²⁸⁸

Počiatky ťažby uhlia do roku 1919

Prvé správy o využívaní uhlia v priemyselnej výrobe sa zachovali až zo 70. rokov 17. storočia. Pri pražení „zlatonosného liachu“ v dolnej pražiarni v Kremnici sa do zmesi pridávalo uhlie čím sa dosiahlo, že získaná pražená zmes „praženec“ bol porézny, čo následne viedlo k ľahšiemu oddeľovaniu zlata. Uhlie sa pre potreby pražiarna ťažilo niekde v blízkosti Kremnice. S najväčšou pravdepodobnosťou môžeme predpokladať, že išlo o malú uholnú lokalitu v neďalekých Ortútoch na južnom úpätí Kremnických vrchov.

Na vyhľadávanie ložísk minerálneho paliva a na úsilie využiť ho v priemyselnej výrobe v priebehu 18. a 19. stor. vplývalo viacero činiteľov. Veľké množstvo dreva a drevného uhlia si vyžadovalo zhutňovanie rúd, kým napr. v Anglicku sa pri hutníckom spracovaní rúd začalo stále viac používať minerálne palivo. Tieto skutočnosti vyvolávali úsilie objavovať ložiská minerálneho uhlia aj na Slovensku a robiť pokusy s jeho používaním najmä v hutníctve. Dvorská komora vo Viedni podporovala vyhľadávanie ložísk minerálneho paliva a podporoval ho pomocou rozličných výziev, nariadení, vypisovaním odmien a pod.

Prvé cieľavedomé úsilie o objavovanie ložísk uhlia spadá do 20. až 30. rokov 18. storočia. V roku 1722 postavil anglický mechanik Izák Potter v Novej Bani parný atmosferický (ohňový) čerpací stroj, vykurovaný drevom. Na základe získaných skúseností sa do roku 1758 postavilo v banskoštiavnickej rudnej oblasti ešte 6 ohňových strojov. Spotreba paliva (dreva) bola u týchto strojov veľmi vysoká. Preto bola veľká snaha o objavenie ložísk uhlia v stredoslovenskej banskej (rudnej) oblasti. Toto úsilie podporila aj Dvorská komora vo

2009: An environmental history of the world :humankind's changing role in the community of life. London, UK, Routledge Press, second published, 320 s., MYLLYNTAUS, T. 2011: Methods in Environmental history, s. 1 – 16. In Myllyntaus, T. (ed.): Thinking Through the Environment: Green Approaches to Global History. Cambridge: The White horse Press, UK, 296 s. a MCNEILL, J., R, MAULDIN, E., S. 2012: Global environmental history: An Introduction, s. 16 – 23. In McNeill, J., R, Mauldin, E., S. (eds.): A Companion to Global Environmental History. Blackwell Publishing Ltd., Oxford, UK, first published, 568 s.

²⁸⁸ CHRASTINA, P. 2009: Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby. Univerzita Konstantina Filozofa, Nitra, 285 s., LIGA, J., LEPEŠKA, T. 2013. Modelovanie zmien krajinnej štruktúry Plešivskej krajiny. Geografická revue - Geografické a geoekologické štúdie 9, Supplement, Banská Bystrica, s. 343 – 353.

Viedni, ktorá prisľúbila 100 dukátov odmeny tomu, kto nájde uhlie a dodá ho do huty v Banskej Štiavnici. Táto okolnosť spôsobila, že v tomto období sa prvýkrát upozornilo na ložisko uhlia v Handlovej.²⁸⁹

Ďalšiu vlnu objavovania ložísk uhlia podnietila znova Dvorská komora vo Viedni. V roku 1751 prikázala všetkým podriadeným úradom vyhľadávať ložiská uhlia a rašeliny a robiť skúšky s týmito druhmi paliva. V roku 1766 prisľúbila odmenu 100 zlatých každému, kto nájde ložisko uhlia alebo rašeliny. Ešte v tom istom roku bola podaná žiadosť o povolenie ťažby v uhoľnom ložisku v Badíne. V roku 1768 bol vykonaný prvý prieskum uhoľného ložiska pri Obyciach. V 18. stor. boli už známe takmer všetky významnejšie ložiská uhlia na Slovensku. K ich pravidelnému dobývaniu však ešte v tom čase nedošlo.

K ložiskám uhlia v habsburskej ríši treba uviesť, že uhlie pomerne dlho nepatrilo medzi vyhradené nerasty. Až 2. apríla 1782 vydala Dvorská komora vo Viedni rozhodnutie, podľa ktorého sa pri poskytovaní údelov na ťažbu uhlia malo postupovať tak, ako pri ostatných nerastoch. Súhlas k ťažbe uhlia mali udeľovať banské sudy. Už 20. júna. 1788 však vydala dekrét, podľa ktorého ložiská uhlia, ktoré sa v budúcnosti v Uhorsku a Sedmohradsku objavujú, mali byť úplne vyňaté spod udeľovania súhlasu k ich dobývaniu banskými súdmi a mali sa ponechať k dispozícii majiteľom pozemkov, ktorí mohli s nimi ľubovoľne nakladať.

Takýto právny stav platil až do vydania Všeobecného banského zákona v roku 1854. Bol síce výhodný pre uhorskú šľachtu, ktorá vlastnila väčšinu pôdy, ale na rozvoj priemyslu mal najmä na Slovensku negatívne dôsledky. Spôsobil nielen technologické zaostávanie hutníctva a železiarstva, ale mal vplyv aj na celkový úpadok týchto priemyselných odvetví.

V prvej tretine 19. stor. sa už aj na Slovensku začali prejavovať viaceré prvky, ktoré svedčili o pozvoľnom nástupe priemyselnej revolúcie. Už v 20. rokoch 19. stor. sa napríklad začali v stredoslovenskej banskej oblasti stavať modernejšie parné stroje a postupne sa zavádzali aj v iných oblastiach Slovenska. Preto tlak na zaobstaranie minerálneho paliva stále narastal a vynucoval si skúmanie uhoľných ložísk. Do tohto obdobia spadá aj prvým známym prieskum uhoľného ložiska v Handlovej a prvá ťažba uhlia na Slovensku po roku 1837 v Badíne.

Už v 50. rokoch 19. stor. sa začalo vyvíjať úsilie o dobývanie ďalších významnejších ložísk uhlia na Slovensku, ktoré v niekoľkých prípadoch viedlo k začatiu pravidelnej ťažby. V roku 1854 zahájil dobývanie uhlia v handlovskom ložisku jeho majiteľ gróf Ján Pálffy.

²⁸⁹ HERČKO, I., KLADIVÍK, E. 2003: A szénbányászat története a mai Szlovákia területén, 1919-ig. „Egyedül a Közhaszon kedvéért“ Tanulmányok a 250 éves Magyar szénbányászat tiszteletére. Sopron: A Központi Bányászati Múzeum Közleményei, s. 61 – 9.

Začiatkom 50. rokov 19. stor. sa začalo kutáť a dobývať aj na ložisku Obyce – Jedľové Kostolany. V roku 1873 sa prišlo k systematickému dobývaniu badínskej uhoľnej panvičky.

Veľké úsilie o dobývanie uhoľných ložísk vyvolal ďalší rozvoj priemyslu a stavba železníc a vážnym impulzom bolo aj vydanie Všeobecného banského zákona 1. novembra 1854. Tento zákon vyhlásil uhlie za vyhradený nerast a tým urobil jeho dobývanie nezávislým od súhlasu majiteľa pozemkov.

Celkove slovenské uhlie v 18. a 19. stor. k rozvoju priemyselnej výroby na Slovensku prispelo len veľmi málo. Vplývali na to okolnosti, že na Slovensku sa nenachádzalo kvalitné čierne uhlie, uhoľné ložiská boli vzdialené od významnejších hutníckych centier a ťažbu komplikovali nepriaznivé právne pomery, ktoré až na krátke obdobie, nevychádzali v ústrety banským podnikateľom. Napriek tomu malo územie dnešného Slovenska v ekonomike Uhorska dôležité postavenie, a v niektorých priemyselných odvetviach zaujímalo aj popredné miesto. Na Slovensku sa ťažilo viac, ako dve tretiny celej produkcie železnej rudy a viac, ako polovicou sa na celouhorskej produkcii podieľal papierenský priemysel. Významný podiel mal však aj textilný, kožiarsky a železiarsky priemysel. Z celkového objemu priemyselnej produkcie na Slovensku sa jednou tretinou podieľal potravinársky priemysel.

Vážnou prekážkou pri otváraní uhoľných baní bolo aj terragiálne právo majiteľov pozemkov, podľa ktorého patrilo majiteľovi pozemkov aj právo na uhlie. Bez povolenia majiteľa pozemku nikto nemal právo robiť kutacie práce na uhlie alebo otvárať uhoľné bane. Preto boli v poslednej štvrtine 19. stor. na Slovensku v prevádzke len 3 väčšie uhoľné závody, a to v Handlovej, Badíne a Obyciach. Ťažobné práce menšieho rozsahu sa vykonávali aj v Juhoslovenskej uhoľnej panve v okolí Veľkého Krtíša.

Najvýznamnejšie boli uhoľné bane v Handlovej, kde boli počiatky ťažby uhlia spojené s menom grófa Jána Pálffyho, ktorý zaistil pre bojnické panstvo v rokoch 1858 – 1861 právo na dobývanie uhlia v banských poliach Karol, Konštantín, Ján, Barbora, Anna a Laura, tiahnúcich sa na severovýchodnom okraji ložiska, kde sa uhoľný sloj dostal tesne pod povrch. Aj napriek tomu, že uhlie v oblasti Handlovej bolo známe už v 18. stor., s jeho ťažbou sa vo väčšom rozsahu z majetkových dôvodov, nedostatočnej preskúmanosti ložiska a nákladného odvozu začalo až v polovici 19. stor. Ich najväčší rozvoj však začal od začiatku 20. stor. po vykonaní rozsiahleho vrtného prieskumu.

Ďalšou vážnou prekážkou hospodárskeho využívania slovenského uhlia v tomto období bolo málo železničných tratí. Uhlie sa muselo vozit' konskými pot'ahmi, v mnohých prípadoch až ku spotrebiteľom, čím jeho cena neúmerne stúpala. Napr. handlovské a obycké uhlie sa

vozilo do cukrovarov na južnom Slovensku (Trnava, Sered', Šurany), kde bol nedostatok lesov na výrobu dreveného uhlia a spotrebitelia boli odkázaní na toto uhlie. Často veľmi komplikovaná, drahá a obmedzená doprava i zlé cesty spôsobovali, že priemysel na odľahlých miestach od uhoľných zdrojov, i keď potreboval uhlie, radšej obmedzoval výrobu, ako by sa bol zásoboval drahým uhlím.

Iným dôvodom pre neuspokojivé hospodárske využívanie slovenského uhlia bolo značné narušenie a rozčlenenie uhoľných výskytov na drobné kryhy vplyvom intenzívnej mladotret'ohornej vulkanickej činnosti, čím bolo otváranie, príprava a dobývanie ložísk veľmi sťažené a tým aj nákladné. Tieto dôvody, ako aj nižšia kvalita uhlia odradzovali podnikateľské firmy od investovania finančných prostriedkov do otvárania baní s neistým ziskom.

V súvislosti s rozvojom priemyslu a pokroku v železničnej doprave na prelome 19. a 20. stor., rástla aj spotreba uhlia, ktorá viedla k zvýšeniu úsilia o hľadanie a využívanie ďalších uhoľných ložísk na Slovensku. Napr. v období rokov 1900 – 1913 vzrástla spotreba uhlia v Uhorsku dvojnásobne, teda bola oveľa vyššia, ako vlastná produkcia a tak i napriek značnému percentu dovezeného uhlia z Ostravska a aj z Anglicka, prejavoval sa všeobecný nedostatok uhlia.

Jeho nedostatkom trpel najmä priemysel na východnom Slovensku, i keď tu nebol zvlášť rozvinutý. Zásobovanie východoslovenskej metropoly malo zabezpečiť otvorenie uhoľnej bane v Šomody (teraz Drienovec). V nepatrnom množstve sa ťažilo uhlie aj z juhoslovenskej uhoľnej panvy a na viacerých miestach sa robili kutacie práce. Ťažilo sa v štolni Eva vo Veľkom Krtíši, v bani Maximiliána Ungára v Malých Stracinách a počas vojny aj v bani Dr. Adalberta Tótha v Malých Zlievciach. V týchto baniach pracovalo len niekoľko robotníkov a vyt'ážené uhlie slúžilo iba pre vlastnú potrebu a drobný predaj.²⁹⁰ V roku 1907 hľadala istá spoločnosť uhlie v okolí Štrby a v roku 1914 sa robili kutacie práce aj na Kysuciach v okolí obcí Turzovka a Svrčinovec.

V Obyciach sa na banskej ťažbe od roku 1859 až do roku 1945, kedy boli bane znárodnené, vystriedalo až 15 majiteľov.

²⁹⁰ Podrobne pozri: HRONČEK, P., HERČKO, I. 2011: Juhoslovenská hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu UMB, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

Uhoľné baníctvo v rokoch 1919 – 1938

Keď sledujeme vývoj uhoľného baníctva na Slovensku po vzniku ČSR, treba mať na zreteli, že toto sa vyvíjalo vo výrazne zmenených geopolitických podmienkach. Za Rakúsko-Uhorska zásobovali územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi uhoľné bane v Tatabányi, Tarjane a banské revíry v obvode Miškovca. Uhoľné baníctvo na Slovensku bolo v období prvej republiky v dôsledku potláčania priemyslu na Slovenku a konkurencie českých a moravských revírov i Šalgotarjánskej uhoľnej panvy v Maďarsku pomerne málo rozvinuté. Na stagnáciu ťažby uhlia na Slovensku mala vplyv aj okolnosť, že na rozdiel od českých krajín stále nepatrilo medzi vyhradené nerasty, ale bolo majetkom vlastníka pozemku.

Po vzniku Československej republiky boli na Slovensku v prevádzke len dva väčšie uhoľné banské závody v Handlovej a Badíne. Menší význam mali bane v Obyciach a Veľkej Tŕni. Neskôr k nim pribudli bane v Čakanovciach. Po vojne boli otvorené aj bane na uhlie v Pôtri a Želovciach (Juhoslovenská panva), ktorých majiteľom bolo Zichyovské panstvo v Divíne a baňa vo Veľkej na Ipľom, vlastníkom ktorej boli dedičia nebohej Františky Wenckheimovej, rod. Forgáčovej.²⁹¹ Aj bane v Malých Stracinách mali len lokálny význam.

Po rozpade Rakúsko-Uhorska sa zistilo, že aj na Slovensku je možné vybudovať uhoľné baníctvo vo väčších rozmeroch. Intenzívnym, i keď nerovnomerným vývojom prešli banské závody v Handlovských uhoľných baniach. Do banskej prevádzky sa zavádzala nová technika, závislá od ekonomických možností podniku. Hospodárska kríza sa v tomto podniku neprejavovala tak intenzívne, ako v iných výrobných podnikoch. Preto mohli handlovské bane i v tomto období investovať finančné prostriedky do nákupu nových strojových zariadení. V handlovskom podniku sa preto zavádzali moderné banskotechnické zariadenia a nové dobývacie postupy.²⁹²

Podstatne menšiu produkciu ako handlovské bane, vykazovali uhoľné bane v Badíne, ktoré aj po vojne vlastnila firma Union, železiareň a valcovňa plechov, úč. spol. vo Zvolene. V bani Maxmiliána Ungára v Malých Stracinách sa v roku 1919 vyťažilo 428 t uhlia, z čoho 36 t bola vlastná spotreba a 325,7 t bolo dodané odberateľom.²⁹³ V bani Alžbeta pri Romháni pracovalo priemerne 98 robotníkov a 3 dozorcovia. Celá ťažba uhlia v množstve 8432,5 t išla na odbyt.

²⁹¹ Štátny ústredný banský archív (ďalej ŠÚBA) v Banskej Štiavnici, fond Banský kapitanát v Banskej Bystrici (ďalej BKBB), i. č. 809, č. sp. 267/P z 27. 1. 1925. Podrobne pozri: HRONČEK, P., HERČKO, I. 2011: Juhoslovenská hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu UMB, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

²⁹² KLADIVÍK, E. 1992: Vývoj banskej techniky v Handlovských uhoľných baniach do roku 1938. In Spravodaj Slovenských uhoľných baní, 32, č. 4, s. 122 – 127.

²⁹³ BKBB, i. č. 433, č. sp. 343 z 20. 5. 1920.

V roku 1920 sa v Handlovej zahájila aj ťažba v povrchovej bani Konštantín, kde sa povrchovo ťažilo do roku 1927 a celkom sa tu za 8 rokov vyťažilo 94 963,9 t uhlia.²⁹⁴ Prípravné práce na zahájenie ťažby uhlia sa v roku 1920 vykonávali v bani Michaeli v Jedľových Kostolanoch, ktorá bola už v minulosti v prevádzke. Majiteľom bane bol arciknieža Jozef Habsburský, nájomcom Dr. Ing. Adalbert Fonó. Banské diela boli uložené v najväčšej hĺbke 114 m pod povrchom. Pre dopravu vyťaženého uhlia mala baňa k dispozícii úzkokoľajnú železnicu do stanice v Topoľčiankach. Na závode v Badíne bolo v roku 1920 zamestnaných 98 robotníkov, z ktorých bolo 44 haviarov a pomocných haviarov, 26 vozíčov, 3 strojvedúci a 25 povrchových robotníkov. Denná ťažba bola priemerne 3 vagóny, pričom denný výkon bol 11 – 12 q uhlia na 1 robotníka.

Okrem známych baní v Handlovej, Badíne a Piliši teda neboli v prevádzke žiadne iné uhoľné bane. Uhlie vyťažené v Handlovej, Badíne, v okolí Modrého Kameňa v juhoslovenskej panve a sčasti aj južne od Lučenca nepostačovalo však kryť dopyt a tak sa začali robiť prípravné práce na ťažbu uhlia aj v bani Michaeli v Jedľových Kostolanoch, kde sa mala začať pravidelná ťažba od roku 1921. V riadnej prevádzke neboli ani povrchové uhoľné bane zámočníka Emila Pravdu a profesora V. Stuchlíka v Mošovciach.

V súvislosti so zvýšenou spotrebou uhlia sa objavovali početné správy o ďalších výskytoch uhlia. Hlásené boli z obcí Dúbrava pri Partizánskej Ľupči a zo Šarišskej župy z katastrálnych území obcí Čirč, Ruskova Vola, Nižný Slavkov, Brezovica, Široké, Hanigovce, Milpoš, Čelovce a Radoma. Predložil sa tiež návrh na dobývanie lignitu v panvičke západne od obce Banské v okrese Vranov nad Topľou, ale najväčším problémom tam bola doprava uhlia k odberateľom.

V najväčšou uhoľnom banskom závode v Handlovej sa aj napriek rekonštrukčnej činnosti a niektorým technickým zlepšeniam nachádzali jednotlivé bane v roku 1921 v krízovom stave a musela sa čiastočne obmedziť ťažba. Prejavilo sa to najmä v ťažbe na Východnej bani, ktorá v rokoch prvej svetovej vojny pokrývala väčšinu celkovej ťažby. Kým v roku 1915 sa v tejto bani vyťažilo 187 990 t uhlia, tak v roku 1921 to bolo už len 16 824 t, teda asi 8 % zo špičkovej ťažby vojnového roku.

Handlovské uhoľné bane, úč. spol. si do 11. apríla 1921 zaistili právo na uhlie aj v katastrálnom území obcí Prochoť, Ždaňa a Horná Trnávka na dobu 60 rokov. Spoločnosť dovtedy žiadnu kutáciu činnosť nevykonávala, pretože vŕtacie stroje, ktoré mala k dispozícii,

²⁹⁴ HRONČEK, P. 2011: Lomárstvo a lomy na Slovensku. Centrum vedy a výskumu, Fakulta prírodných vied UMB, Banská Bystrica, 214 s.

mohli vŕtať len do hĺbky 300 m, takže k navŕtaniu slojov pod týmito obcami sa nemohli použiť.

Pod vplyvom prejavujúcej sa krízy v československom hospodárstve a konkurencie uhlia zo severočeského a ostravského revíru dopyt po handlovskom uhľí po roku 1920 prudko poklesol. Príčinou boli vysoké náklady na vyťažené uhlie a pre handlovské bane nevýhodná uhoľná daň a uholné dávky. Handlovské uholné bane mohli preto na domácom trhu umiestniť len 20 % z celkovej ťažby. Pred úplným zastavením ťažby v Handlovej sa podnik zachránil len tým, že ďalších 80 % ťažby dokázal v posledných mesiacoch roku 1920 odpredať v Maďarsku. Vzhľadom k nepriaznivým odbytovým podmienkam uvažovala správa baní v roku 1921 aj o úplnom zastavení prevádzky. V liste Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska konštatovala, že ďalšie podnikanie v Handlovej je možné len za podmienky, že dôjde k zrovnoprávneniu železničných taríf, k zníženiu vývozných poplatkov, diferenciácii uholnej dávky a ku zrušeniu dane z obratu. I keď ku splneniu uvedených požiadaviek dochádzalo len veľmi pomaly, správa podniku svoj zámer nerealizovala. Ešte v marci 1921 došlo k zvýšeniu miezd, ale už v júni trval podnik na ich znížení. V období medzi 30. júlom a 10. augustom bola v Handlovej stávka, ktorej výsledkom bol, že mzdy zostali, ale zvýšil sa výkon o 15 – 20 %.²⁹⁵

Pre nedostatočný odbyt uhlia boli aj uhoľné bane v Romháni nútené obmedziť ťažbu na 3 dni v týždni, ale hrozilo aj úplné zastavenie bane pre nedostatok zákaziek. Uhlie sa nemohlo ťažiť do zásoby, pretože sa v krátkom čase na slnku rozpadávalo.²⁹⁶ Pre nedostatok objednávok bol od 11. marca 1921 zastavený banský závod M. Ungára v Malých Stracinách. Banský závod bol vzdialený od najbližšej železničnej stanice Lučenec 34 km. Doprava uhlia na trh sa teda mohla robiť len povozmi, čím stúpala cena uhlia pri každom kilometri a za každý metrický cent o 1 Kč. Následkom toho sa uhlie veľmi zdražilo a tento druh uhlia by pri vyššej cene nezniesol ani dopravné náklady. Ťažba bola len nepatrná, podľa potreby a vybavovali sa len objednávky z najbližšieho okolia.

Na základe zmluvy s obcou Malé Straciny bol M. Unger povinný dodávať obyvateľom uhlie po 3 Kč/q. Za prvé tri mesiace roku 1921 vyťažil 39,38 t uhlia.²⁹⁷ Aj ťažba vo Velikej nad Ipľom musela byť od 1. mája 1921 znížená prepustením 4 baníkov zo 6 a to následkom toho, že tamojšie uhlie sa nemohlo pre jeho zlú akosť odpredať.²⁹⁸ Nakoniec bola ešte v roku

²⁹⁵ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19.8.1921. z 23. 5. 1921.

²⁹⁶ BKBB, i. č. 734, č. sp. 583 z 23. 5. 1921.

²⁹⁷ BKBB, i. č. 434, č. sp. 415 zo 17. 4. 1921.

²⁹⁸ BKBB, i. č. 434, č. sp. 579 z 22. 5. 1921,

1921 skromná ťažba v tejto bani úplne zastavená. Uhoľné sloje v tejto oblasti boli len nepatrnými výbežkami šalgotarjánskej hnedouhoľnej panvy smerom k Filákovu a Lučencu.

Povolenie k zastaveniu uhoľnej bane v Jedľových Kostol'anoch žiadal 13. apríla 1921 aj Dr. Ing. Adalbert Fonó. Následkom hospodárskej krízy bola banská správa nútená vypovedať všetkých robotníkov a od 7. apríla 1921 baňu zavrel a len ju udržiaval v bezpečnom a schodnom stave.²⁹⁹

Rok 1922, kedy vládla veľká hospodárska kríza tak v hospodárskych oblastiach, ako aj v banskom priemysle, bolo hospodárstvo v znamení menovej deflácie so všetkými následkami na mzdy a kalkulácie. Podstatne zmenené hospodárske pomery si vynútili uvoľnenie obchodu s uhlím a zníženie sadzby uhoľnej dane (pri baniach na hnedé uhlie všeobecne na 20 %) a pre Handlovú sa podarilo dosiahnuť výnimočnú sadzbu 18 %.³⁰⁰ Napriek tomu Handlovské uhoľné bane zredukovali počet robotníkov o jednu tretinu (z 1718 na 1350) a na krátky čas obmedzili aj pracovné dni zo 6 na 5 v týždni.³⁰¹ I keď došlo k zníženiu počtu pracovníkov, zvýšila sa ťažba skoro o 18 tisíc ton oproti roku 1921. Zastavená ťažba „Konštantín“ bola koncom roku uvedená do prevádzky a uhlie, ktoré sa tam získalo sa prevažne exportovalo.

Keďže sa vo vojne nevykonané najnutnejšie investičné práce realizovali až v rokoch 1919 – 1921, investičné práce v roku 1922 sa obmedzili iba na elektrifikáciu úpadnice a opravenie separácie a prádelne. Prieskumné práce pre ďalšie otvárky boli ukončené už v roku 1920, takže vŕtacie súpravy v roku 1922 neboli v prevádzke. Intenzívne sa však pokračovalo v otváracích prácach a rúbaní, aby sa v krátkom čase mohlo začať pracovať podľa nového spôsobu pri normálnych prevádzkových podmienkach.³⁰²

Po dohode s Ministerstvom verejných prác, obchodu a financií v roku 1922 povolilo Ministerstvo vnútra zriadenie novej uhoľnej akciovej spoločnosti pod firmou *Tekovské uhoľné bane, úč. spol.*, so sídlom v Bratislave, ktorá prevzala uhoľné bane v Jedľových Kostol'anoch a v Obyciach. Aj v Šarišskej župe začal Jaroslav Beyer kutacie práce na uhlie. Kutacie právo na dobývanie uhlia bolo 20. júla 1922 vystavené aj pre J. Beyera zo Sušice. Aktuálnou sa stala aj otázka obnovenia ťažby v Šomody, pretože mesto Košice a údolie rieky Bodva boli v prvých rokoch po vzniku Československej republiky pre nedostatok blízkych zdrojov uhlia odkázané výlučne na uhlie z ostravsko-karvinského revíru.

²⁹⁹ BKBB, i. č. 434, č. sp. 414 zo 16. 4. 1921.

³⁰⁰ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 13. 8. 1923.

³⁰¹ BKBB, i. č. 326, č. ap. 843/P 13 z 25. 3. 1923.

³⁰² BKBB, i. č. 828, č. sp. 738/P15 z 20. 4. 1923.

Následkom ťažkej hospodárskej krízy, ktorá vyvrcholila v jarných mesiacoch roku 1923, nevyhlo sa ani uhoľné baníctvo na Slovensku. Na rozdiel od väčšiny československých uhoľných závodov nedošlo v handlovských uhoľných baniach k poklesu ťažby. Naopak, ťažba i keď nepatrne, ale predsa stúpila. Aj keď sa podarilo udržať závod úplne v prevádzke, od júna sa pristúpilo ku znižovaniu zmien. Opätovné vyjednávania s robotníkmi o znížení miezd boli bezvýsledné. Kým v roku 1921 sa vyťažilo 187 929 t, v roku 1922 už 205 903 t a v roku 1923 stúpila ťažba na 221 483 t, no i tak bola pod úrovňou, ktorú dosiahla v rokoch prvej svetovej vojny. Krízovými prejavmi bol však prudký pokles počtu robotníkov z 2406 v roku 1921 na 1492 v roku 1922, a tým aj pokles odpracovaných zmien.

Zníženie cien v uhoľnom baníctve o 13 % bolo sprevádzané v Handlovej štrajkom od 20. augusta do 10. októbra 1923. Po skončení štrajku sa situácia na trhu s uhlím ihneď očividne zlepšila. V plnej miere sa tak mohlo vyhovieť všetkým požiadavkám zákazníkov. Bane v Handlovej zamestnávali v roku 1923 priemerne 1413 robotníkov a 79 zriadencov.

Výsledky dôsledného vykonávania otváracích a dobývacích prác sa prejavili veľmi priaznivo. Otváracie práce v dôsledku stávky zaostali. Zahájená reorganizácia závodu smerovala ku zvýšeniu produkcie pri ďalšom znížení robotníckych síl. Koncom roku 1923 sa začalo s otváracími prácami na novom poli povrchovej ťažby a v spojitosti s tým sa projektovalo nové ťažné zariadenie na dobývanie banským spôsobom. Všetky prípravy ku zníženiu ťažby sa vykonávali vzhľadom na železničné spojenie Handlová – Horná Štubňa už roky projektované, ktoré sľubovali otvoriť podniku odbyt v severnej časti Slovenska.³⁰³

Správy o výskytoch uhlia neustále prichádzali aj z iných oblastí. Bol to výskyt uhlia v Podhradskej doline a Petrovských horách pri Bytči, v Uníne v okrese Senica, kde Ján Tóth upozornil na miestny výskyt uhlia. Tam sa už v roku 1914 pri kopaní studne objavila v hĺbke asi 15 m silná vrstva uhlia, podľa údajov akosti najlepšieho pruského uhlia.

Hospodárske postavenie baníctva v roku 1924 nebolo jednotné. Uhoľná ťažba vykazovala od 6 týždňovej stávky v predchádzajúcom roku tú istú stálosť za stúpajúcej výkonnosti na hlavu a zmenu. Uhoľná daň pre Handlovú bola stanovená na 8 %.³⁰⁴ Dopyt po uhlí bol v dôsledku likvidovania banického štrajku v októbri 1923 skoro v priebehu celého roku 1924 napriek stagnácii v baníctve normálny.

S Poľskom boli uzatvorené jednania o obchodnej zmluve, pretože značne ohrozovalo uhoľný priemysel v našej republike. Výhody, ktoré boli poskytnuté Poľsku ohľadne dovozného kontingentu, a tiež tarify v prechode do Rakúska a Maďarska spôsobili ťažkú

³⁰³ BKBB, i. č. 857, č. sp. 3680.

³⁰⁴ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19. 8. 1931.

odbytovú krízu ešte neznesiteľnejšou. Tisíce baníkov strácali zárobok a zaťažovalo neproduktívnu podporu v nezamestnanosti.³⁰⁵

V Badíne ku koncu októbra 1924 obmedzená prevádzka na udržiavacie práce a postupne zasa uvedená do prevádzky. V závode bolo zamestnaných 32 robotníkov. V Čakanovciach bola zastavená ťažba vo väčšom rozsahu už od 1. januára 1924. Uhlie sa ťažilo len pre domáce vykurovanie, lebo iných objednávok na uhlie nebolo. V bani pracovalo len 8 robotníkov. Aj Rappromháňska uholná spoločnosť v Piliši obmedzila prevádzku a od 10. februára 1925 bola úplne zastavená. Závod zamestnával 30 robotníkov.³⁰⁶

Okrem Handlovských uholných baní, úč. spol., ktoré mali svoje bane a kutacie diela v obciach Handlová, Hradec a Nová Lehota, bane na lignit v Badíne, Krúdyho kutacieho podniku na hnedé uhlie v Čakanovciach a bane na hnedé uhlie v Piliši, uvádza sa v roku 1924 v prevádzke aj kutací podnik na lignit v Malých Stracinách a Pôtri. Patrili uhoľným baniam Zichyovského panstva, ktorých nájomníkom bol Štefan Bíró zo Slovenských Ďarmôt.³⁰⁷ Dočasne boli v roku 1924 zastavené bane na hnedé uhlie v Olovároch (majiteľ Armin Bárkány z Budapešti), Obyciach (majiteľ Ostrihomská hlavná kapitula), Jedľových Kostolnoch (majiteľ československý štát), v Malých Stracinách (majiteľ Maximilián Ungár zo Slovenských Ďarmôt), Veľkom Krtíši (majitelia dedičia Andreja Meššu) a vo Veľkom Krtíši a Velikej nad Ipľom (majitelia dedičia nebohej Františky Wenckheimovej).³⁰⁸

Ďalšie uhoľné zásoby sa pripravovali v banských poliach Viktória v Jedľových Kostolnoch, s ktorými hraničilo na juhozápade banské pole Michaeli v Obyciach (patrilo Ostrihomskému arcibiskupstvu a bolo pod správou likvidačnej komisie pre správu cirkevného majetku na Slovensku, podriadenej referátu Ministerstva školstva v Bratislave). Vrtné prieskumné práce na uhlie vykonával aj Ján Kornel Reinhardt v katastrálnom území mesta Brezno a ďalšie pokusy o využitie uhlia boli známe tiež z iných oblastí Slovenska. Nové ložiská uhlia boli objavené v okolí Štúrova a na viacerých miestach okresu Senica. V Rozbehoch sa na zistený uhoľný sloj kutalo už v roku 1921 z podnetu Uhoľnej spoločnosti v Buksarde a potom ešte v roku 1924, V obci Cerové-Lieskové sa uhoľný sloj zistil v hĺbke 200 m, kde údajne už 40 rokov predtým robila kutacie práce maďarská spoločnosť z Budapešti. Podľa neoverenej správy aj v obci Osuské robila kutacie práce na uhlie firma Jakob Grünfeld.

³⁰⁵ BKBB, I. č. 809, č. sp. 3325/P5.

³⁰⁶ BKBB, i. č. 810, č. sp. 32/P z 3. 1. 1926.

³⁰⁷ BKBB, i. č. 809, č. sp. 109/P z 13. 1. 1925.

³⁰⁸ BKBB, i. č. 809, č. sp. 267/P z 27. 1. 1925. Bližšie pozri: HRONČEK, P., HERČKO, I. 2011: Juhoslovenská hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu UMB, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

V roku 1925 sa ťažba uhlia oproti predchádzajúcemu roku o niečo zvýšila, ale vývozný podiel slovenského uhlia klesol až na minimum, 2,4 %. Kým v roku 1921 bol vývoz 40 % všetkého predajného množstva, tak v roku 1922 klesol na 30 %, v roku 1923 bol už len 15 % a v roku 1924 iba 9 %. Tým sa stalo slovenské uhoľné baníctvo napriek blízkosti Rakúska a Maďarska svojou ťažbou odkázané výlučne na domáci trh. Ani tarifné zľavy povolené handlovskému uhliu nestačili, aby sa mohlo s úspechom čeliť konkurencii cudzích trhov v uvedených krajinách. Snahy o odstránenie, resp. zníženie uhoľnej dávky boli bezúspešné a zamýšľané odstupňovanie pre exportné uhlie, ktoré malo byť povolené na základe obsiahlych šetrení a výpočtov, nejavilo sa dostatočným pomôcť živoriacemu vývozu uhlia.³⁰⁹ Na tento vývoj negatívne vplývala aj uhoľná daň a vysoké dopravné sadzby.³¹⁰

Handlovské uhoľné bane napriek všeobecnej kritickej situácii uhoľnej ťažby zaznamenali v roku 1925 ďalší vzostup ťažby. Zvýšil sa tiež celkový počet pracovníkov na 1 615. Od 10. februára 1925 bola dočasne zastavená prevádzka u firmy Čakanovské uhelno-banícke podniky, ktoré zaznamenávali 50 až 60 robotníkov.³¹¹ Udelené banské miery na hnedé uhlie, ktoré boli v majetku štátu mali rozlohu 360 931 ha. V súkromnom majetku to bolo 19 422 088 ha.³¹²

Z hospodárskeho hľadiska sa v roku 1926 prejavili aj na Slovensku dôsledky veľkého anglického uhoľného štrajku. Okrem zvýšenia ťažby uhlia na Slovensku (v druhej polovici roku 1926 na 229 000 t, kým v prvom polroku to bolo len 152 000 t) bolo priamym dôsledkom prechodné preniknutie slovenského uhlia ďaleko cez prirodzené odbytiská, až do Talianska a na Balkán. Domácej spotrebe však z toho nevzniklo ani zvýšenie cien, ani obmedzenie zásobovania uhlím.³¹³ V odbyte uhlia sa na Moravu a Sliezske dodalo 3 445,85 t, na Slovensku sa spotrebovalo 280 297,4 t a do cudziny sa vyviezlo spolu 26 301,6 t, z toho do Maďarska 9 860 t, Rakúska 8 753,1 t, Juhoslávie 1 029,3 t, Rumunska 2 238,2 t a do Talianska 4 421 t.

Podľa stavu uhoľných baní na Slovensku v roku 1926 najväčšie boli stále Handlovské uhoľné bane, úč. spol., ktoré vlastnili 232 dvojitéh banských mier. 2 jednoduché miery a 11 932 766 m² prebytku a dvojitéh mier, 369 931,2 m² prebytku, ktorého majiteľom boli dedičia nebohého Jána Pálffyho a obec Nová Lehota. Závodným inžinierom v Handlovej bol Ing. Jáchymek. Závod v baniach Severná, Východná, Západná, Južná, Nová južná a Konštantín

³⁰⁹ BKBB, i. č. 891, č. sp. 6433/P5 z 30. 5. 1926.

³¹⁰ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19. 8. 1931.

³¹¹ BKBB, i. č. 809, č. sp. 715/P zo 14. 3. 1925.

³¹² BKBB, i. č. 809, č. sp. 828/P z 25. 3. 1925.

³¹³ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19. 8. 1931.

zamestnával 29 banských zriadencov, 32 úradníkov, 911 banských a 399 povrchových robotníkov, celkom 1 310 robotníkov. Ťažba uhlia v roku 1926 bola 378 112 t, z toho vlastná spotreba bola 48 410 t. Odpracovalo sa 419 858 pracovných zmien a výkon na 1 robotníka a zmenu činil 8,51 q. Závody boli udržiavané takmer stále v plnej prevádzke napriek tomu, že situácia domáceho uhoľného priemyslu bola vo všeobecnosti kritická a že anglický uhoľný štrajk nemala vplyv na zvýšenie nášho odbytu. Snaha o opätovné získanie výborných možností odbytu do Rakúska a Maďarska bola korunovaná len s čiastočným úspechom, hoci boli bane vládou v tomto smere ochotne podporované.³¹⁴

Hnedouhoľnú baňu v Badíne vlastnila do rko 1926 Továreň na železo a plech, úč. spol. v Bratislave. Následne prešla pod správou Rimamuránsko-šalgotárjárskej železiarskej úč. spol. v Rožňave. V roku 1927 ju odkúpila firma „Union“ pre spracovanie dreva a lúčobný priemysel vo Zvolene. Firma sa však dostala do finančných a obchodných ťažkostí, zadĺžila sa a skrachovala. Preto sa zastavila aj prevádzku na banskom závode v Badíne, ktorý zamestnával 1 banského dozorca, 2 povrchových a 32 banských robotníkov.

V prevádzke bola aj uhoľná baňa Zichy Ján v Pôtri, ktorej majiteľom bolo Zichyovské panstvo v Divíne a prenájomcom Pavel Krúdy.³¹⁵ V čiastočnej prevádzke od 1. novembra do 31. decembra 1926 bola uhoľná baňa Ybolya v Čakanovciach (majiteľ P. Krúdy). Po celý rok sa v bani robili len udržiavacie práce, pri ktorých bola denná ťažba 6 – 10 t uhlia, potrebného ku strojom a domácejmu kúreniu bývajúcich na závode. Celkom sa vyťažilo 3 300 t uhlia.³¹⁶

Podľa stavu uhoľných baní na Slovensku v roku 1926 zo závodov mimo prevádzky sa uvádzala aj hnedouhoľná baňa v Badíne, pozostávajúca z 13 banských polí, 52 jednoduchých mier, 17 hornouhorských mier, 7 prebytkov (2 475 255,5 m²) a 98 výhradných kutísk. Ďalej to bola Hnedouhoľná baňa Barbora vo Veľkom Krtíši, ktorej majiteľom bola Veľkokrtíšska uhoľná banská spoločnosť Barbora štôlna v Budapešti. Nájomcom bane bol Krtíšsky lesný priemysel, úč. spol. vo Veľkom Krtíši. Baňa pozostávala zo 4 dvojitých mier. Potom to bola Hnedouhoľná baňa Mária štôlna v Romháni, obec Piliš. Pozostávala zo 4 dvojitých mier. Správcom bane bol Vlastimil Vavroš a majiteľom Rappromhánska uhoľná úč. spol. v Bratislave. Baňa zamestnávala 2 robotníkov, ale bola mimo prevádzky. Ďalšou baňou mimo prevádzky boli Hnedouhoľné bane, závod v obci Malé Straciny, ktorej majiteľom bolo bývalé seniorálne fideikomisné panstvo rodiny Zichy v Želovciach. Závodným bol Anton Horváth z Divína. Baňa pozostávala zo 26 dvojitých mier a 32 výhradných kutísk. Okrem nej bola

³¹⁴ BKBB, i. č. 811, č. sp. 1844/P z 10. 6. 1927.

³¹⁵ BKBB, i. č. 811, č. sp. 1450/P z 20. 5. 1927.

³¹⁶ BKBB, i. č. 891, č. sp. 1075/P5 z 27. 5. 1927.

v Malých Stracinách aj firma Uholná baňa, ktorej majiteľom bol Maximilián Ungár. Baňa, kde bol M. Ungár aj závodným zamestnávala 6 robotníkov a pozostávala z 8 dvojitéch mier. Ešte sa uvádza uholná baňa v Šomody, ktorej majiteľom bol Československý štát a splnomocnencom Správa Štátneho solivaru pri Prešove. Poslednou baňou mimo prevádzky bola uholná baňa v Banskom, pozostávajúca zo 4 dvojitéch mier. Jej majiteľom bol Nikolaj Lehotcky zo Slovenskej Kajne.

Podľa údajov Banského kapitanátu v Banskej Bystrici žiadny uhoľný podnik okrem uhoľných baní v Handlovej nedobýval uhlie strojovým spôsobom.³¹⁷ Šramačky sa používali s úspechom normálne do úklonu 25°, pri väčších úklonoch do 45° len výnimočne a aj to len s ťažkosťami.

Tab. 1 Počet dobývacích strojov a druh ťažby v rokoch 1915 – 1925

Tab. 1 Number of mining machinery and mining species in the years 1915 – 1925

Rok	Počet						Ťažba		
	šramacích strojov	zbíjacích kladív	vrtacích strojov systému				celková	strojová	koľko % strojová
			Flottman		Iné typy				
1915	27	-	12	-	27	15	227 171,5	222 179,8	97,8
1920	37	-	14	12	25	15	182 253,4	154 320,1	84,7
1925	56	-	29	29	20	45	312 813,8	290 594	92,9

Úspešnými hospodárskymi pomermi možno charakterizovať rok 1927. Tieto neboli výsledkom žiadnych mimoriadnych príčin, ako v predchádzajúcom roku, ale rezultovali z pomalého vzostupu domáceho hospodárskeho života. Uhoľná ťažba stúpila o 15 %. V obchodnej zmluve s Maďarskom bol priznaný dovozný uhoľný kontingent 12 000 vagónov ročne.³¹⁸ V odbyte uhlia sa predalo na Morave a v Sliezsku 2 291,8 t, na Slovensku 357 647,4 t a vyviezlo sa 7 128,5 t do Maďarska a 5 582,1 t do Rakúska.³¹⁹ Podľa údajov z roku 1927 bolo na Slovensku 6 hnedouhoľných baní, z toho s výrobou použiteľného uhlia do 1 000 t boli 3 závody, od 1 000 – 5 000 t 2 závody a od 100 000 – 500 000 t jeden závod. Najnižšia ťažba použiteľného uhlia činila 30 t, najvyššia 434 163 t, priemer na 1 závod bol 73 160 t. Najvyššiu ťažbu zaznamenali handlovské uhoľné bane, ktoré v roku 1927 vytťažili 434 163 t, čo bolo oproti predchádzajúcemu roku zvýšenie o 56 051 t.

Zlepšená konjunktúra v roku 1928, ktorá pokračovala z predchádzajúceho roku prejavila sa okrem iného i vzostupom miezd v priemere o 3,4 %. V Handlovej vypukol 1. februára 1928 veľký štrajk. Konjunktúra, ktorá vládla takmer v celej Európe viedla k napätiu

³¹⁷ BKBB, i. č. 643, č. sp. 2575/1926 z 23. 8. 1926.

³¹⁸ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19. 8. 1931.

³¹⁹ BKBB, i. č. 812, č. sp. 1368/P z 24. 3. 1928.

na pracovnom trhu. Na Slovensku sa to prejavilo hromadným najímaním slovenských baníkov do Francúzska, Saska a Holandska.³²⁰

V roku 1928 bolo v prevádzke 5 závodov s celkovým počtom 2 034 robotníkov a ťažbou 495 491 t. Celkove sa v tomto roku odpracovalo 605 903 zmien. Z toho len v Handlovej sa v roku 1928 vyťažilo 482 387 t, z toho vlastná spotreba bola 62 483 t. Ostatné uhlie sa podarilo odpredať v tuzemsku. Na závode sa odpracovalo 583 634 zmien. Závod zamestnával 43 dozorcov a 1939 robotníkov. Výkon na 1 robotníka a zmenu bol 8,32 q.

V júni 1928 zahájila prevádzku baňa Generál Štefánik v Radzovciach, kde sa začalo dobývať v blízkosti maďarských hraníc. Majiteľom bane bola firma Hermann Winter, spojené uhelné spoločnosti, úč. spol. v Bratislave. Udelené banské pole bolo odhadnuté na 12 tisíc korún.³²¹ Do konca roku v tejto bani vyťažili 7 623 t uhlia, počet robotníkov bol 109 a výkon na robotníka a zmenu bol 4,06 q.

Dobývanie v uhoľnej bani v Badíne v dôsledku zastavenia továrne „Union“ pre spracovanie dreva a lučobný priemysel vo Zvolene, ktorá prevzala badínsku baňu v roku 1927, pre ktorú dodávala uhlie, bolo zredukované, keďže sa nemohlo nájsť náhradného odbytu pre tamojší lignit. Čiastočne pre zlú kvalitu a čiastočne pre nedostatok odbytu boli zastavené uhoľné bane v Rapovciach, baňa Ybolya v Čakanovciach a baňa v Malých Stracinách.³²² Celkom sa vyťažilo 478 960 t uhlia.

Spojená uhoľná akciová spoločnosť Hermann Winter robila kutacie práce aj v okolí Radvane na základe kutacieho povolenia z 10. apríla 1928 a zmluvy s majiteľom pozemkov. Našlo sa tam dobývateľné ložisko uhlia a do konca augusta vyťažila firma 2 000 t uhlia. Vzhľadom k tomu, že bola firma podľa zmluvy s ČSD povinná toto uhlie od 1. júla dodávať štátnym dráham, požiadala Banský kapitanát, aby jej bolo povolené odpredávať toto uhlie ešte pred údelom banského poľa.

Situácia v ťažbe uhlia v roku 1929 sa zhoršila, pretože 10. júna 1929 bola definitívne zastavená prevádzka uhoľnej bane v Badíne. Od začiatku roku vyťažili 3084 t uhlia. Zamestnaných bolo 30 robotníkov. Celkove bolo v prevádzke 6 závodov s počtom 2 456 pracovníkov. Ťažba bola 586 166 t, z toho strojovo sa vyťažilo 534 126 t, čo bolo 91,1%. Z toho v Handlovej sa v roku 1929 vyťažilo 555 555 t. Vlastná spotreba bola 71 066 t. Závod zamestnával 37 dozorcov a 2 155 robotníkov, ktorí odpracovali 667 594 zmien. Výkon na hlavu a zmenu bol 8,32 q.

³²⁰ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19. 8. 1931.

³²¹ BKBB, i. č. 813, č. sp. 612/P zo 6. 2. 1929.

³²² ŠÚBA, fond Vládny komisariát v Bratislave (ďalej VKB), č. sp. 1459 z 31. 8. 1929.

V rozvoji sa nachádzala baňa „Generál Štefánik“ v Radzovciach, ktorá mala byť náhradou za Badín. Jej ťažba predstavovala len niečo vyše 5 % z celkovej produkcie, keďže závod bol vo výstavbe a len postupne prechádzal na strojové dobývanie uhlia. V bani sa dobývali 2 sloje o mocnosti 1,00 a 1,20 m. v roku 1929 sa v Radzovciach vyťažilo 26 788 t uhlia. V závode pracovalo 161 pracovníkov. Závodným inžinierom bol Ing. Karel Santarius. Predaj uhlia zabezpečovala firma Hermann Winter v Bratislave. Od augusta 1929 sa v malom rozsahu začali robiť kutacie práce na uhlie vo Veľkých Stracinách, ktorými sa zistila veľmi nepatrná odhodená časť uhoľného sloju. Nebolo preto možné tam očakávať zavedenie riadneho dobývania, keďže sa zistilo, že tam môžu byť zásoby len okolo 600 t uhlia.³²³

V roku 1930 stúpila ťažba v handlovských uhoľných baniach a bola 564 294 t. Vlastná spotreba bola 73 212 t. Stúpol však aj priemerný počet robotníkov na 2 362 a počet zmien na 708 935, ale poklesol výkon na zmenu a hlavu na 7,96 q. Sústavný rast množstva vyťaženého uhlia umožnila pomerná stabilita odbytu v týchto rokoch. Znížením robotníckych miezd a zracionalizovaním dobývania podarilo sa znížiť ceny handlovského uhlia na československý priemer. V štruktúre odbytu nedošlo v týchto rokoch takmer k žiadnym zmenám. K najväčším odberateľom naďalej patrili ČSD a priemyselné závody. V druhej polovici 20. rokov 20. storočia stúpila spotreba uhlia i vo vlastnej elektrárni, ktorá modernizovala zariadenie a inštalovala nový turbogenerátora o výkone 4 000 KVA. V Radzovciach stúpila ťažba na 33 525 t a počet robotníkov na 259. Celkove sa v roku 1930 vyťažilo 597 818,5 t uhlia. Z úhrnnej spotreby uhlia v množstve 514 tisíc t železnice odobrali 220 tisíc t. Mimo prevádzky boli v roku 1930 štôľňa Mária v Piliši pri Rapovciach, šachta Michaeli v Obyciach a šachta Viktória v Jedľových Kostolanoch, štôľňa vo Velikej pri Lučenci a úpadná šachta v Badíne. Nepatrné kutacie práce na uhlie sa robili v Malých a Veľkých Stracinách v Juhoslovenskej panve.³²⁴

Problémy vo svetovom hospodárstve mali nepriaznivý vplyv i na banské podnikanie a hospodárska kríza silne postihla slovenské baníctvo. Uhoľné baníctvo na Slovensku, ktoré sa nachádzali v štádiu rozvoja, zaznamenávalo v posledných rokoch príslušný výrobný rozvoj, ale rok 1931 tento vývoj prerušil. Odbytová kríza sa prejavila i na Slovensku, ktorá niesla so sebou vážne hospodárske následky. Odbytovou krízou bolo postihnuté aj slovenské uhoľné baníctvo, kde tiež nastali odbytové ťažkosti a zníženie odbytu na 2,68 %. Slovenské uhlie bolo odkázané prevažne na štátne železnice a priemysel. V domácnostiach sa ho upotrebilo menej. Následkom poklesu dopravy zmenšila sa aj spotreba železníc a aj priemysel

³²³ VKB, č. sp. 3553 z 20. 8. 1930.

³²⁴ VKB, č. sp. 3650 z 28. 8. 1931.

následkom nízkej zamestnanosti kupoval menej. Odbytu zvlášť na Slovensku uškodila aj slabá repná kampaň. Vývoz slovenského uhlia bol ešte menej významný, ako v rokoch predchádzajúcich (do Rakúska 5 032 t, do Maďarska 105 t), lebo všetky tieto krajiny mali vlastné hnedé uhlie a platobný styk s nimi narážal na neprekonateľné prekážky. Maďarsko vyčerpalo 93 % svojho dovozného kontingentu vo výške 120 000 t.³²⁵ Tento stav zapríčinil značnú nezamestnanosť a obmedzenie pracovných zmien osadenstiev. Tieto okolnosti sa v priebehu roka 1931 ešte zhoršili.

Ani koncom roku 1931 sa nedalo predpokladať či sa môže očakávať obrat k normalizácii pomerov. V Handlovej ťažba oproti roku 1930 poklesla o 4,25 % a celkove sa v roku 1931 vyťažilo 540 470 t uhlia.³²⁶ V Radzovciach sa vyťažilo 62 319 t, čo celkove na Slovensku bolo 602689,6 t. K 31. decembru 1931 bolo v handlovských uhoľných baniach zamestnaných 2165 robotníkov a 120 zriadencov a v Radzovciach 378 robotníkov a 20 zriadencov. Pri celkovej ťažbe uhlia sa teda zaznamenal malý prírastok za rok 1931. To je však číslo, ktoré nezodpovedalo prirodzenému položeniu slovenského uhoľného baníctva. Namiesto zaniknutého závodu v Badíne vznikol nový závod v Radzovciach, kde sa pokračovalo vo výstavbe závodu a prešlo sa prevažne k strojovému dobývaniu uhlia.

Napriek tomu, že spotrebný obvod Slovenska od Košicko-bohumínskej železnice na východ bol v ostravskej sfére, doviezlo sa na Slovensko 269 490 t uhlia zo zahraničia, čo znamenalo menšiu polovicu slovenskej ťažby.

Hospodárska kríza postihla Handlovské uhoľné bane, úč. spol. až koncom roku 1931. Pokles ťažby bol však pozvoľný a nevelký. Najväčší odberateľ handlovského uhlia ČSD neznížil nejako výraznejšie svoj odbyt v období krízy. Značne väčšie škody utrpeli bane následkom obmedzenia prevádzky cukrovarov, kde dodávali svoje uhlie. Ich potreba následkom koncentračných zmien bola ešte viac škodlivá, ako v roku 1930.

Pomery pre slovenské uhoľné baníctvo sa zhoršili v roku 1932. Očakávalo sa, že odbytová kríza dosiahne už koncom roku 1931 svojho vrcholu, ale tieto predpovede zostali iba slovami. V skutočnosti sa však nezamestnanosť zo dňa na deň stupňovala. V závode v Handlovej sa v roku 1932 z času na čas pristupovalo k obmedzovaniu prevádzky, lebo štátne železnice neodobrali príslušnú kvótu uhlia na január 1932. Uzatvorenie zmlúv pre uhoľné banské závody ohľadne dodávok uhlia pre štátne železnice na rok 1932 sa zo strany zamestnancov očakávali s dosť značnou obavou.

³²⁵ BKBB, i. č. 816, č. sp. 1793/P z 2. 4. 1932.

³²⁶ BKBB, i. č. 981, č. sp. 2479/P5 z 13. 5. 1932.

Úbytkom výroby a spotrebu železa klesala v polovici roka 1932 aj spotreba uhlia pri vysokých peciach i pri spracovaní železa v strojárenskom priemysle a iných odvetviach. V dôsledku toho bola i menšia železničná premávka v doprave surovín a tovarov, kde tiež prichádzala do úvahy spotreba uhlia.

Významným opatrením vzhľadom k odbytovým ťažkostiam pre československé uhlie a koks, ako aj vtedajším finančným a valutovým pomerom bol zákaz používania uhlia a koksu cudzozemského pôvodu ku kúreniu ústredných miestností, štátnych úradov a ústavov. Tento zákaz vydalo Prezídium Ministerstva verejných prác v Prahe 21. mája 1932.³²⁷ Zdá sa, že tento zákaz bol reakciou na list Banskej revírnej rady v Bratislave, adresovaný Ministerstvu verejných prác, ktorý poukázal na blížiace sa dosť vážne nebezpečenstvo pre uhoľný priemysel na Slovensku, aby sa zabránilo obmedzovaniu prevádzky v Handlovej a Radzovciach.

V slovenských uhoľných baniach sa pracovalo obmedzene, pravidelne 4 dni do týždňa. Ku 32. decembru 1932 zamestnávali Handlovské uhoľné bane, úč. spol. 2 155 robotníkov a 117 úradníkov a vyťažilo sa 491 163 t uhlia. V Radzovciach pracovalo 292 robotníkov a 22 úradníkov. Spotreba uhlia na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v roku 1932 bola 1 604 593 t uhlia, z toho bane na Slovensku a Podkarpatskej Rusi dodali 562 627 t.

Pokles ťažby uhlia v roku 1933 nastal obmedzenou spotrebou v priemyselných podnikoch a nadpriemerným dovozom zahraničného uhlia. Na Slovensko a Podkarpatskú Rus sa doviezlo 133 800 t. Aby sa zmenšila nezamestnanosť v uhoľnom baníctve, podarilo sa v roku 1933 presadiť uhlie do košického obvodu štátnych železníc, kde sa dovtedy uhlie nedodávalo. Urobil sa celý rad úspešných zákrokov pre spotrebu a odber slovenského uhlia pri štátnych úradoch, ústavoch, obciach a okresoch a tým sa napomohlo k obrane slovenských baní proti slovenskej konkurencii. So značným záujmom sa aj Banská revírna rada venovala sústavnej elektrifikácii Slovenska a navrhla, aby bola v Handlovej vybudovaná kalorická veľkoelektráreň.

Zamestnanosť uhoľných baní v roku 1933 poklesla v priebehu letných mesiacov až na 3 zmeny týždenne, od jesene do konca roku sa pracovalo na 5 zmien. Čakanovské „kamennouhoľné“ bane v priebehu leta pracovali s tromi štvrtinami osadenstva a jedna štvrtina bola na striedavej dovolenej. Od septembra 1933 pracovali naplno pri 5 či 6 zmenách v týždni. Uhoľné bane vo Vyškove nad Tisou na Podkarpatskej Rusi pracovali nepravidelne hlavne v sledných a kutacích prácach.³²⁸

³²⁷ BKBB, i. č. 816, č. sp. 2655/P z 27. 5. 1932.

³²⁸ ŠÚBA, fond Revírny úrad Banská Bystrica (ďalej RUB), i. č. 164, č. sp. 1837/H7 z 12. 4. 1934.

V roku 1933 sa spotrebovalo 1 636 489 t uhlia, z čoho slovenské uhoľné bane dodali 560 120,6 t. Z toho v Handlovej sa v roku 1933 vyťažilo 464 583 t, v Radzovciach 95 377,6 t, vo Vyškove nad Tisou 337 t a v Žihľave 160 t.

V roku 1934 dosiahlo uhoľné baníctvo na Slovensku podobné výsledky, ako v roku 1931. Toto zlepšenie, ktoré nastalo až v druhej polovici roka bolo odôvodnené čiastočným znížením dovozu uhlia z Maďarska a lepším odbytom pri spotrebiteľských odvetviach priemyslu. Tento vývoj oprávňovali samotné prirodzené podmienky, lebo do tej doby zásobovali uhoľné bane na Slovensku spotrebu Slovenska a Podkarpatskej Rusi len z jednej tretiny. Hlavnými spotrebiteľmi uhlia bol priemysel a živnosti, štátne železnice, štátne a verejné ústavy a úrady a domácnosti. Najväčším a najsolídnejším zákazníkom uhoľných baní boli železnice. V roku 1934 spotrebovali 3 606 000 t uhlia, z čoho slovenské bane dodali 185 000 t, čo bolo len 5,1 % z celkovej spotreby.

Nástupom jarného obdobia v roku 1934 sa znížil odbyt uhlia tak, že v Handlovej sa pracovalo týždenne len na 3 zmeny. V Radzovciach bola až do jesene jedna štvrtina osadenstva na striedavej neplatenej dovolenke. Tieto okolnosti si od Revírnej rady vyžiadali zákroky a intervencie takmer v priebehu celého roka. Tieto boli venované prevažne zlepšeniu zamestnanosti (zvýšením odbytu uhlia), ale aj otázkami tarifno-dopravnými a dovozu uhlia z cudziny. Zlepšený stav zamestnanosti koncom roku ukázal, že táto práca nebola bezvýslednou. V ťažbe uhlia došlo oproti roku 1933 ku zvýšeniu o 112 790,4 t. Celkove sa vyťažilo 673 248 t, z toho v Handlovej 535 209,4 t, v Radzovciach 101 544 t a v Uhla-Vulchovciach na Podkarpatskej Rusi 105 t. Dvaja najväčší producenti uhlia, Handlovské uhoľné bane, úč. spol. vykázali za rok 1934 čistý zisk 185 575 Kč, podobne aj Čakanovské kamennouhoľné bane, úč. spol. vo výške 133 300 Kč. Tu treba spomenúť, že v Radzovciach v závode bane Generál Štefánik bola v roku 1934 za účelom využitia drobného prachového uhlia vybudovaná briketáreň s výkonom 60 q brikiet za hodinu, čím sa využili spôsoby a možnosti, prostredníctvom ktorých si hnedé uhlie mohlo prebýjať cestu aj k drobnému spotrebiteľovi. Briketovanie sa vykonávalo pomocou tepla a vysokého tlaku bez akéhokoľvek primiešania dechtu alebo iných derivátov. K jej vybudovaniu sa pristúpilo v dôsledku zlého odbytu prachového uhlia a zvyšovania jeho zásob.

Slovenskému uhoľnému baníctvu, ktoré sa koncom roku 1934 nachádzalo v sľubnom vzostupe, hrozilo nebezpečenstvo zníženia odbytu hneď začiatkom roku 1935, lebo hlavný odberateľ ČSD mienili znížiť odber slovenského uhlia pre rok 1935 o 41 000 t. Neúnavnému úsiliu zo strany Revírnej rady u príslušných činiteľov, na ktorom mal hlavný podiel predseda Banskej revírnej rady bola objednávka slovenského uhlia pre ČSD oproti predchádzajúcemu

roku pre slovenské uhoľné bane aj pre rok 1935 zachovaná. Napriek tomu sa však odbyť uhlia v prvom polroku 1935 zmenšil v iných spotrebných odvetviach, takže v Handlovej sa pracovalo obmedzene len na 3 zmeny do týždňa a v Radzovciach nastali striedavé neplatené dovolenky pre 80 až 120 baníkov. Bola tu však prestavaná briketáreň a už v novembri 1935 sa konala kolaudácia prestavby. V prevádzke bola len krátku dobu, od 1. júla 1935 do 1. marca 1936, pretože jej prevádzka bola neekonomická.

Otázkou riešenia nebezpečenstva zníženia odbytu slovenského uhlia sa podujala riešiť Banská revírna rada spoločne so závodnou radou v Handlovej zákrokom u okrskového zboru dôverníkov pri ČSA v Košiciach, aby zamestnanci štátnych železníc pri domácej spotrebe dali prednosť slovenskému uhliu. Súčasne predložila Ministerstvu národnej obrany spis, v ktorom odôvodnila potrebu odberu slovenského uhlia pre vojenské útvary, ktoré sa nachádzali na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Ministerstvo národnej obrany žiadosti vyhoveló výnosom č. 24 570/1935. Banské podnikanie na uhlie na Slovensku sa nachádzalo v tomto polroku v obrannej pozícii a nebolo možné napriek oživenej výrobe v spotrebiteľskom priemysle zvýšiť odbyť.

Už v januári 1935 poslal Slovenský banský revír spoločne s Banskou revírnou radou poďakovanie príslušným činiteľom, v ktorom sa zásadne žiadalo, aby v celkovej celoštátnej spotrebe uhlia ČSD bola slovenským uhoľným baniam priznaná kvóta vo výške 10 %. Po viacerých intervenciách na ústredných úradoch v Prahe obhájilo sa množstvo dodané v roku 1934, t. j. 185 000 t (ČSD spotrebovalo ročne na celom území štátu zhruba 2 milióny t uhlia).

V záležitosti spotreby slovenského uhlia pri štátnych a krajinských úradoch a ústavoch bola zo strany Banskej revírnej rady viackrát písomne a osobne intervenované s úspechom. Ministerstvo národnej obrany vyšlo v ústrety s plným pochopením a oznámilo Banskej revírnej rade, že pre rok 1935 zadalo z celkovej spotreby 94,7 % slovenským uhoľným baniam. K žiadosti banskej závodnej rady v Radzovciach bola za účasti zástupcu Okresného úradu v Lučenci podniknutá spoločná intervencia vo filákovskej smaltovni, aby bolo pri spotrebe uhlia brali do úvahy aj uhlie slovenské. Revírna rada ďalej podporovala žiadosť o zlacnenie železničných taríf na prepravu slovenského uhlia na východ a juhovýchod Slovenska. Táto záležitosť sa mala riešiť zahájením premávky na novej železničnej trati Červená Skala – Margecany.

Dojednaním novej Československo-maďarskej kompenzačnej zmluvy sa situácia v odbyte uhlia zhoršila. Dovtedy bol povolený dovoz uhlia z Maďarska na Slovensko v množstve 4 000 t. Novou zmluvou bol tento dovoz zvýšený na 6 000 t mesačne. V ťažbe uhlia za prvý polrok 1935 sa zaznamenal pokles, vyplývajúci z odbytových ťažkostí

slovenského uhlia. Celková príčina spočívala v celoštátnej situácii v ťažbe uhlia a jeho dovoze zo zahraničia. Túto situáciu najlepšie vyjadruje skutočnosť, že v Handlovej bola v prvom polroku 1935 zmenšená ťažba o 2 197 t a v Radzovciach o 3 011 t, spolu 5 208 t. Pretože dovoz uhlia z Maďarska sa zvýšil v tomto polroku len o 1 899 t a spotreba na Slovensku a Podkarpatskej Rusi neklesla, príčinu treba vidieť v tom, že sa zvýšil odber pre spotrebu v priemysle a domácnostiach z iných revírov. Pre ilustráciu možno ešte uviesť, že koncom prvého polroku 1935 pracovalo v handlovských uhoľných baniach 1 885 robotníkov a 115 úradníkov, v Radzovciach 366 robotníkov a 17 úradníkov. Šiatorošský kutací podnik v Šiatoroši zamestnával 14 robotníkov. Ku koncu roku 1935 pracovalo v Handlovej 1 929 robotníkov a 119 úradníkov a v Radzovciach 353 robotníkov a 18 úradníkov. Ťažba uhlia za rok 1935 činila v Handlovej 553 279 t, v Radzovciach 88 340,5 t.

V ťažbe uhlia boli ťažkosti aj uprostred zimnej sezóny začiatkom roku 1936. ČSD mienili pre rok 1936 zadať slovenským uhoľným baniam len toľko uhlia, ako bolo v predchádzajúcom roku napriek tomu, že sa zvýšila spotreba oživením nákladnej dopravy na železničiach. Slovenským uhoľným baniam malo byť zadane len 185 000 t uhlia (Handlová 155 000 t, Radzovce 30 000 t). Celková ročná spotreba pri ČSD bola podľa stavu z roku 1935 asi 4 200 000 t. Rokovalo sa o tom, aby zvýšená spotreba uhlia, ako sa dalo očakávať, bola rovnomerne rozdelená na všetky uhoľné bane, počítajú do toho aj uhoľné bane na Slovensku. Iba v prípade, že sa toto stanovisko obháji, mohlo sa počítať s čiastočným zlepšením v tomto odbore. Slovenskému uhliu však hrozilo ďalšie nebezpečenstvo. Podľa Československo-maďarskej kompenzačnej zmluvy sa malo dovážať namiesto 4 000 t zvýšené množstvo 6 t uhlia mesačne. Za toto zvýšené množstvo dovážaného maďarského uhlia k nám sa mal vyvážať do Maďarska československý chmeľ a chemické výrobky Ústeckého chemického spolku. Tu nastal problém, že keď sa mali uvedené výrobky vyvážať do Maďarska, či bolo nutné povoliť zvýšený dovoz maďarského uhlia, ktorý postihol len Slovensko. Uhlie z iných revírov sa pre veľkú vzdialenosť nemuselo tejto konkurencie obávať, ale slovenské bane áno, lebo Šalgotarján a Tatabánya ležia v blízkosti slovenských hraníc. Náhrada za tento úbytok v odbyte uhlia, ktorý mal postihnúť uhoľné bane na Slovensku, bola oprávnená. Kompetentné úrady sa domáhali, aby sa poskytla náhrada vo forme zvýšenej objednávky slovenského uhlia u ČSD, keď sa na úkor slovenského uhlia mali vyvážať poľnohospodárske a chemické výrobky z Čiech.

V prvom polroku 1936 sa zaznamenalo zvýšenie ťažby uhlia v Handlovej, kde sa vyťažilo 251 731 t oproti 229 286 t za I. polrok 1935. V Radzovciach sa v I. polroku 1936 vyťažilo 41 221,2 t, kým v tom istom období predchádzajúceho roku 41 445,6 t uhlia.

V roku 1936 prešlo Handlovské uholné bane, úč. spol. do majetku Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem a boli im udelené nové banské polia. Nové kutacie práce v okolí Jastrabej pri Kremnici robili Čakanovské uholné bane, úč. spol. Na Slovensku pribudol aj nový uhoľný závod Firma J. Baťa, úč. spol. v obci Štrba.

V priebehu roka došlo ku zlepšeniu stavu, k čomu dopomohlo najmä oživenie zamestnanosti v iných priemyselných odvetviach. To, pochopiteľne, prispelo k zlepšeniu odbytu uhlia na priemyselné účely. Priemerný počet pracovníkov v roku 1936 bol 2 333, ktorí odpracovali 606 508 pracovných zmien. Výsledky ťažby za rok 1936 vykazovali tento stav: Handlová 597 453,9 t, Radzovce 84 469,7 t, Malý Romhán 54,8 t, „Bálint“ Stredné Plachtince 404,5 t, „Svit“ Štrba 357,3 t, Vyškovo 52,5 t, Ilnica 16,8 t, Gánič 20,5 t, spolu 682 830 t (v roku 1935 641 650,3 t). Dovož uhlia z Maďarska bol 67 736 t (v roku 1935 57 187 t).

Koncom roku 1936 a začiatkom roku 1937 konali sa na Ministerstve železníc v Prahe rokovania o dobývaní uhlia pre ČSD. Na tomto rokovaní mali záujem aj osadenstvá slovenských uhoľných baní, lebo od množstva dodávky uhlia železniciam značne závisela zamestnanosť. Preto Revírna rada venovala aj tejto záležitosti značnú pozornosť a podporovala snahy, smerujúce na zlepšenie vtedajšieho stavu. Tieto rokovania boli neobyčajne tvrdé. Zo strany technických zástupcov ČSD sa vytýkalo, že slovenské uhlie bolo v porovnaní s moravsko-ostrovským uhlím drahšie. Spočiatku sa poukazovalo na jeho upotrebitelnosť, ale táto námietka sa dala technicky vyvrátiť, lebo práve keď sa pred upotrebením miešalo uhlie handlovské s uhlím kamenným, bolo spaľovanie hospodárnejšie aj energeticky výdatnejšie pre prevádzku ČSD.

Banská revírna rada vypracovala pre Ministerstvo železníc jednu žiadosť, v ktorej obhajovala potrebu zvýšenia odberu slovenského uhlia pri ČSD zo sociálnych a hospodárskych príčin. Poukázala aj na to, že v rokoch 1930 – 1931 dodávali slovenské uholné bane vyššie množstvo našim železniciam, kedy bolo odobraté 270 000 t, ako od rokov 1934 – 1936. V roku 1936 bolo zadané Handlovej 155 000 t a Radzovciam 30 000 t, ale odobraté množstvo predstavovalo 92 % naznačenej objednávky. Ďalej poukázala Revírna rada na to, že dovoz uhlia z Maďarska bol len na úkor slovenských uhoľných baní, lebo toto sa dalo dopravne a konkurenčne uplatniť len v slovenských pohraničných oblastiach. Dovož uhlia z Maďarska v posledných rokoch značne stúpal. Kým v roku 1934 sa z Maďarska dovezlo 49 289 t, v roku 1935 57 189 t a v roku 1936 už 67 736 t. Toto zvýšené množstvo dovezeného uhlia sa dialo na základe dojednanej medzištátnej zmluvy. Za dovezené uhlie k nám sa vyvážali od nás iné výrobky, hlavne chmeľ a slad. V žiadosti Revírnej rady sa uvádzalo, aby bola dodávka uhlia z uhoľných baní na Slovensku pre ČSD upravená na ten

stav, aký bol v rokoch 1930 – 1931. Uhoľné bane na Slovensku pri konečnom rokovaní značne znížili aj ceny uhlia, aby sa takto postupne cenovo priblížili kamennému uhlíu s ohľadom na jeho výhrevnosť. Podľa zadávajúcej objednávky mali handlovské uhoľné bane dodávať ČSD za rok 1937 efektívne množstvo 160 000 t a Čakanovské bane to isté množstvo, ako v roku 1936. Bolo to síce nepatrné zlepšenie dovtedajšieho stavu, ale sa dalo očakávať, že keď bude zo strany povolaných činiteľov záležitosť dodávania uhlia pre ČSD dostatočne podporená, dosiahne sa takého podielu pri uvedených dodávkach uhlia, aby sa mohlo uhoľné baníctvo na Slovensku naďalej rozvíjať a rozširovať tak počet jeho osadenstva.³²⁹

V prvom polroku 1937 sa ťažba uhlia na Slovensku zvýšila i napriek tým okolnostiam, že sa zvýšilo aj dovezené množstvo uhlia z Maďarska na Slovensko. Bola však väčšia spotreba priemyselného uhlia a tiež pre prevádzku ČSD. Handlovské uhoľné bane však boli za daného technického vybavenia v stave dodať spotrebiteľom ešte väčšie množstvo, ako vykazovala ťažba za prvý polrok 1937. Tiež v obvode moravsko-ostrovskom nastala dobrá konjunktúra, lebo bola vyššia spotreba koksu a vývoz uhlia do severských štátov sa značne zvýšil.³³⁰

V letných mesiacoch sa zamestnanosť čiastočne obmedzila, ale nie v takej miere, ako v predchádzajúcom roku. Spotreba uhlia sa vo všetkých priemyselných odvetviach zvýšila a tým získalo aj uhoľné baníctvo na zamestnanosti. Prechodom k ďalším mesiacom sa očakávalo zásobovanie poľnohospodárskeho priemyslu uhlím na jesennú sezónu a očakávalo sa, že nastane plná prevádzka uhoľných baní.³³¹

Uhoľné banské podnikanie na Podkarpatskej Rusi nebolo však v pevných rukách. Prišli tam len podnikatelia, ktorí začali ťažbu len zo špekulatívnych dôvodov a bez vlastného prevádzkového kapitálu. V dôsledku toho sa tam uhoľné baníctvo nevyvinulo, lebo nebolo finančných prostriedkov na vybudovanie banskej prevádzky.

K 30. júnu 1937 pracovali v uhoľných baniach na Slovensku a Podkarpatskej Rusi nasledovné počty pracovníkov: Handlovské uhoľné bane zamestnávali k 30 júnu 1937 2277 robotníkov, 120 úradníkov, spolu 3397 pracovníkov, Čakanovské kamenouhoľné bane 380 robotníkov, 17 úradníkov, spolu 397 pracovníkov, firma „Svit“ v Batizovciach 12 robotníkov, Prvé Podkarpatoruské uhoľné bane vo Vyškove 7 robotníkov. V hlásení za III. štvrťrok vykazovali Handlovské uhoľné bane pokles robotníkov o 30, Čakanovské kamenouhoľné bane zvýšenie o 6, firma „Svit“ zníženie na 9 robotníkov. Vykazovalo sa po dvoch

³²⁹ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 27, č. 1 – 2, január – február 1937.

³³⁰ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 17, č. 7 – 8, júl – august 1937.

³³¹ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 17, č. 5 – 6, máj – jún 1937.

robotníkoch v uhoľných baniach Petra Bálinta v Stredných Plachtinciach a Martina Rácza v Malých Stracinách.³³² Koncom decembra pracovali v uhoľných banských závodoch v Handlovej 2435 robotníkov a 125 úradníkov, v Radzovciach 343 robotníkov a 17 robotníkov, v Batizovciach nepracoval nikto, M. Ráz zamestnával 4 robotníkov a vo Vyškove pracoval 1 robotník.³³³

V ťažbe uhlia na Slovensku sa v roku 1937 vyťažilo 847 410 t uhlia oproti 682 830 t v roku 1936. Tento vzostup zodpovedal úmernému vzrastu spotreby, čomu nasvedčovala aj to, že i dovoz uhlia v Maďarska na Slovensko za rok 1937 sa podstatne zvýšil. Na Ministerstvo verejných prác bola podaná žiadosť, aby sa mohlo slovenské uhlie vyvážať do Rakúska na základe medzinárodnej štátnej dohody. Do iných susedných štátov nebolo možné vyvážať slovenské uhlie pre vysoké dopravné náklady a tak bolo slovenské uhlie odkázané prevažne len na domácu spotrebu. V podobnom rozsahu sa zvýšila úhrnná ťažba uhlia zo všetkých revíroch ČSR.

V roku 1938 sa v slovenskom uhoľnom baníctve očakávala aspoň taká istá zamestnanosť, aká bola koncom predchádzajúceho roka. Tomu zodpovedala skutočnosť, že dobrá zamestnanosť trvala vo všetkých odvetviach priemyslu. V revíre moravsko-ostrovskom dosiahla ťažba uhlia za rok 1937 rekordnej výšky následkom dobrého odbytu za hranice. Slovenské uhlie malo len jedinou možnosť jeho vývozu do Rakúska, o ktorej sa malo medzištátne rokovať. Prevažne bolo odbytom odkázané na domáci trh. Avšak aj tam sa očakávalo, že ťažba v roku 1938 sa bude rovnať aspoň množstvu z roku 1937.

Po delimitácii územia od 10. novembra 1938 bolo 16 banských závodov na ťažbu kamenného uhlia postúpených Poľsku, ktorých priemerná ročná ťažba predstavovala 7 miliónov ton. Územne boli odčlenené aj uhoľné bane v Radzovciach, ktoré pripadli Maďarsku. Tým prišlo do úvahy zvýšenie ťažby uhlia na Slovensku. Handlovské uhoľné bane technické zariadenie závodu postupne zdokonaľovali. Spotreba uhlia si však vyžiadala, aby bol tento postup podľa daných možností vykonávaný intenzívnejšie.

Strata uhoľnej bane v Radzovciach, ktorej produkcia podľa stavu ťažby v roku 1937 predstavovala 12,5 % celoslovenskej ťažby uhlia, mala sa tak nahradiť zvýšením ťažby v Handlovej, pre ktoré boli na tomto závode prirodzené podmienky. Uhoľné bane v Radzovciach boli už aj tak pred vyčerpaním uhoľných zásob, kým v Handlovej boli dostatočné zásoby uhlia aj pri zvýšenej ťažbe. Odpadnutím určitej časti uhoľného baníctva v moravsko-ostrovskom a karvinskom obvode očakávalo sa zvýšenie dopytu po slovenskom

³³² Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 17, č. 7 – 8, 11 – 12.

³³³ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 18, č. 1 – 2, január – február 1938.

uhlí, ktoré mala dodávať Handlová, ktorá s odstúpeným územím stratila tiež niekoľko vážnych zákazníkov. V dôsledku toho bolo potrebné rozsah ťažobných úsekov v Handlovej rozšíriť a postupne zdokonaľovať technické zariadenie bane. Preto sa začali podrobnejšie výskumy handlovskej uhoľnej panvy aj medzi Prievidzou a Novákmi. Boli tiež snahy, aby sa uhlie hľadalo aj na iných miestach Slovenska, najmä v okolí Prešova a Trebišova. Podmienky pre túto činnosť mali zabezpečovať úsporné opatrenia.³³⁴

V uhoľných baniach na Slovensku sa v roku 1938 odpracovalo 820 148 zmien s priemerným počtom 2727 robotníkov. Kým v roku 1937 sa vytťažilo 847 410,5 t, v roku 1938 klesla ťažba uhlia na 804 835 t. čo bolo spôsobené tým, že pri územných zmenách stratilo Slovensko uhoľnú baňu v Radzovciach, kde už baníctvo pomaly smerovalo ku koncu a malo potrváť 4 – 6 rokov. Zostali teda iba Handlovské uhoľné bane, ktoré bili najväčším banským podnikom v uhoľnom baníctve.

Ťažba uhlia na Slovensku v období prvej republiky bola závislá v prvom rade na kartelových distribučných rozhodnutiach a v druhom rade na konkurencii veľkých kamenouhoľných revírov. Následkom toho sa nemohla výrobná kapacita slovenských uhoľných baní nikdy plne využiť. Jedna už osvedčená uhoľná baňa v Badíne musela následkom nedostatku odbytu zastaviť prevádzku (1932) a rovnako sa nekonali nové otváracie a kutacie práce ani tam, kde sa nachádzali sľubné uhoľné sloje, dovtedy nevyužité.³³⁵

Slovenské uhlie napriek tomu, že nemalo takú výhrevnosť ako kamenné uhlie, prekovávalo v období po vzniku ČSR tvrdý zápas o uplatnenie u spotrebiteľov. Od roku 1924 až do roku 1937 bola domáca spotreba uhlia len menšou polovicou uspokojená slovenským uhlím, lebo spotrebitelia dávali prednosť kvalitnejšiemu kamennému uhliu z ostravského a hornosliezského revíru. Slovenské uhoľné bane boli v dôsledku toho nútené pracovať obmedzene. Ale čas priniesol zmeny aj v tomto smere. Z odborných kruhov však prichádzali námietky, že uhlie je možné nahradiť elektrickým pohonom, ktorý je možné získať z našich vodných tokov. Naša vlastná ťažba nevykrývala ani polovicu spotreby. Tento stav zapríčinili vonkajšie činitele, ktoré nemali záujem na rozvoji ťažby uhlia na Slovensku.

Ako príklad môže slúžiť zastavenie banského uhoľného závodu v Badíne. Baníci a Banská revírna rada sa bránili tomu, aby bol závod zastavený. Avšak všetky tieto námahy boli bezvýsledné, lebo predchádzajúci vládny režim nepripustil možnosť rozvoja ani najväčšiemu uhoľnému banskému závodu v Handlovej. Taktiež všetky ďalšie pokusy otvoriť

³³⁴ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 19, č. 3 – 4, marec – apríl 1939.

³³⁵ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 20, č. 7 – 8, júl – august 1940.

nové uhoľné ložiská na Slovensku stroskotali, lebo žiadny menší podnikateľ nebol v stave uviesť do prevádzky jeden nový banský uhoľný závod, keďže mal konkurenciu v uhlí z ostravsko-karvinského revíru alebo v dovezenom uhlí z Maďarska.

Na druhom mieste bol dôležitým spotrebiteľom hnedého uhlia priemysel výroby elektrickej energie, ktorej spotreba neustále vzrastala. Postupne sa rozširovali alebo budovali v obvode hnedouhoľných baní nové kalorické veľkoelektrárne, ktoré boli schopné spotrebovať aj menej hodnotné, odpadové uhlie. Rovnako sa prispôbili spotrebe hnedého uhlia aj iné odvetvia, ktorých podniky sa nachádzali v blízkosti hnedouhoľných revírov. Tepelná technika bola na stálom vzostupe a to nielen po stránke úspory, ale aj využitia paliva.

Napokon prichádzalo do úvahy aj využitie uhlia pri výrobe benzínu, zemných olejov a iných derivátov syntetickou cestou. Aj v tomto smere sa hnedé uhlie stávalo hodnotnou surovinou, čím si získala ďalšieho spotrebiteľa. Preto sa očakávalo splnenie predpokladov o náskoku hnedého uhlia pred uhlím kamenným.³³⁶

Uhlie potrebné k výrobe pohonnej energie pre priemyselné podniky a k potrebe železničnej prevádzky sa systematicky využívalo zo všetkých iných revírov, len nie zo Slovenska. Naše uhoľné bane, menovite v Handlovej sa nemohli rozvíjať, lebo im boli pridelené len také malé dodávky pre štátne železnice, že sa nemohli zamerať na ťažbu takých druhov uhlia, ktoré potreboval priemysel. Len veľmi ťažko sa udržiavala ťažba v Handlovej a aj to málo uhlia, ktoré sa mohlo predáť, bolo vydané na svojvôľu vtedajších vládnych činiteľov bez záujmu na rozvoji ťažby uhlia na Slovensku.

Vývoj v rokoch 1939 – 1945

Po územných zmenách, ktoré postihli Slovensko v novembri 1938 odstúpením južných oblastí pripadli k Maďarsku uhoľné bane v Radzovciach, čím stratilo Slovensko 12,5 % svojej uhoľnej produkcie podľa stavu ťažby z roku 1937.

K Maďarsku pripadli naše dva banské závody v Čakanovciach a vo Veľkej Tŕni. Kým o banskej prevádzke v Čakanovciach nemáme údaje, vo Veľkej Tŕni pracovalo v bani 250 robotníkov a mnohé továrne v zabratej časti juhovýchodného Slovenska museli odoberať pomerne nekvalitné uhlie, ktoré sa ťažko zapalovalo, bolo spekavé a takmer výhradne prachové, i keď išlo o čierne uhlie pôvodne z nášho jediného hospodársky významného ložiska kamenného uhlia.

³³⁶ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 24, č. 11 – 12, november – december 1944.

S odstúpeným územím stratili síce niekoľkých vážnych odberateľov aj handlovské uhoľné bane, ale zasa pre odtrhnutie niekoľkých uhoľných producentov v severných Čechách a v ostravsko-karvínskom revíri, požiadavky na handlovské bane sa zväčšili. Tieto zmeny však v podstate nenarušili hospodársky a sociálny beh života v baníctve.

Baňu v Malých Stracinách mal vo vojnovom období vo vlastníctve súkromný podnikateľ, ktorý zamestnával vyše 200 robotníkov a uhlie rozvážal vlastnými autami po okolí.

V tomto období prebiehali aj prípravné práce na začatie ťažby v Novákoch, ktoré sa začali v jeseni 1939 a zabezpečovala ich účastinná spoločnosť Handlovské uhoľné bane.

Vznik Slovenského štátu 14. marca 1939, ako aj iné politické zmeny s tým súvisiace, postavili aj slovenské uhoľné baníctvo pred celkom novú situáciu. Slovensko až dovtedy súčasť československého hospodárstva stalo sa osobitným hospodárskym celkom, čím pripadli slovenskému uhoľnému baníctvu nové úlohy. Straty, ktoré utrpelo slovenské baníctvo územnými zmenami, snažilo sa vyrovnať intenzívnejšou produkciou v baniach, ktoré zostali na slovenskom území, prípadne otvorením a rozširovaním nových baní.

Ťažba uhlia v Handlovej sa mala zvýšiť o 5,65 % oproti ťažbe v roku 1938. Pre spotrebu uhlia na území Slovenska vyvíjali sa koncom roku 1939 snahy o rozvoj ťažby v Handlovej tak, aby sa tento závod stal hlavnou zásobovacou základňou spotrebiteľov.

Handlová však na tak veľký rozvoj ťažby nebola celkom pripravená. Chyby sa však museli napraviť a závod sa začal postupne zveľaďovať podľa potrieb priemyslu a Slovenského štátu, ktorý mal k dispozícii ešte aj ďalšie uhoľné zdroje, ktoré boli overné. Bolo treba len pokračovať podľa vytýčeného plánu a nedostatok uhlia riešiť urýchleným tempom, lebo sa nemuselo dovážať priveľké množstvo uhlia zo zahraničia.³³⁷ Národné hospodárstvo teda malo koncom roka 1939 pred sebou veľmi dôležitý problém k riešeniu a to uvedenie ťažby uhlia do súladu so spotrebou.

Pri spotrebe uhlia na území Slovenska koncom roku 1939 sa vytvorili snahy o rozvoj ťažby v Handlovej, aby sa tak tento závod stal zásobovacou základňou. Ale aj pri jej ďalšom rozvoji, keby sa ťažba uhlia na tomto závode zvýšila ešte o polovicu, potrebovalo by Slovensko nové banské uhoľné závody, keď by aj tieto závody pracovali spočiatku s menšou výrobnou kapacitou.

Handlovské uhoľné bane sa tak intenzívnejšie začali zveľaďovať až po vzniku Slovenského štátu. Preto bolo potrebné pristúpiť k rozširovaniu dobývacích polí

³³⁷ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 19, č. 5 – 6, máj – jún 1939.

a postupnému zdokonaleniu technického zariadenia bane. Spotreba uhlia si však vyžadovala, aby sa tento postup vykonával intenzívnejšie, lebo strata uhoľných baní v Radzovciach sa mala nahradiť zväčšením ťažby v Handlovej, pre ktorú boli v tomto závode prirodzené podmienky. Kým uhoľné bane v Radzovciach boli pred vyčerpaním uhoľných zásob, v Handlovej boli dostatočné zásoby uhlia aj pri väčšej ťažbe, takže sa mohli rozšíriť aj ťažobné úseky. V tomto období sa začali otvárať nové banské polia v Handlovej, robili sa skúšky s dobývaním hrubších slojov v dvoch horizontoch na Severnej bani a začali sa podrobnejšie výskumy aj medzi Prievidzou a Novákmi.

Rozsiahlu investičnú činnosť realizoval v roku 1939 aj banský závod firmy Baťa v Obyciach, kde sa od 30. augusta 1939 začalo s dobývaním uhlia a už v nasledujúcom roku umožňovala postupné zvyšovanie ťažby zhruba na 10 000 ton. Firma Baťa vlastnila a využívala vyťažené uhlie pre svoje potreby v období rokov 1939 – 1946. S cieľom zistiť mocnosť a rozlohu slojov vykonávala firma aj prieskumné vrty. Popri ťažbe v Handlovej a Obyciach sa v polovici roku 1940 začali vykonávať prípravné práce, ktoré mali slúžiť ako základ pre vybudovanie nového banského závodu pre ťažbu uhlia.

Napriek zvyšovaniu ťažby v Handlovej, potrebovalo Slovensko nové uhoľné banské závody. V záujme národného hospodárstva boli preto snahy uhoľné banské podnikanie podporovať. V severnej časti Oravy, prevažne v miestach, ktoré sa vrátili z bývalého poľského územia Slovensku, boli sľubné výskyt uhlia. Ďalej to bol Badín, kde sa uvažovalo s obnovením dobývania, Čelovce pri Prešove, Ľubietová, Opatovce a iné miesta najmä v okolí Prešova a Trebišova, kde prebiehali kutacie práce. Podnikatelia sa hlásili a vo všeobecnom záujme sa očakávalo, že hospodárski činitelia odstránia rôzne prekážky, aby Slovensko mohlo napredovať v sebestačnosti uhlia tak, ako to vyžadovalo jeho hospodárstvo.

Pred národným hospodárstvom teda stála vážna úloha zvýšiť ťažbu uhlia, pretože vlastná ťažba uhoľných baní na Slovensku nepokrývala ani polovicu spotreby, čo bolo zapríčinené čiastočne aj tým, že vládnuce kruhy za prvej republiky nemali záujem na rozvoji ťažby uhlia na Slovensku. Stroskotali aj všetky pokusy otvoriť nové uhoľné ložiská na Slovensku, lebo menší podnikatelia neboli v stave uviesť do prevádzky väčší banský uhoľný závod, keďže mali konkurenciu v ostravsko-karvinskom uhlí, ako aj v uhlí, ktoré sa dovážalo z Maďarska.

Rozšírenie ťažby v Handlovej si vyžadovalo značné investície do prípravných a sledných prác, ale ťažbu nebolo možné zvýšiť tak, ako si to vyžadovala spotreba. Preto sa intenzívne budoval nový závod v Novákoch, od ktorého sa očakával prínos pre uhoľné baníctvo. Technické zdokonaľovanie si tiež vyžadovali uhoľné bane firmy Baťa v Obyciach,

ktoré zvýšili ťažbu zhruba o 10 tisíc ton a za účelom zistenia mocnosti a rozlohy uhoľného sloju vykonávali prieskumné vrtné práce.

V investičných prácach sa najintenzívnejšie pokračovalo v Novákoch. Kutacie práce, ktoré zabezpečovala účastinná spoločnosť Handlovské uhoľné bane, sa tam začali v apríli 1940 a koncom prvého polroka bolo v Novákoch zamestnaných vyše 50 robotníkov. Začalo sa s razením prvej ťažnej úpadnice, pomenovanej neskôr na baňu Adolf. Prvý vozík nováckeho uhlia vyťažili 14. júna 1940 a v jeseni 1941 sa dostalo na trh prvé uhlie. Za roky 1940 – 1944 sa v nováckom ložisku vyťažilo 100 510 ton uhlia a vyrazilo sa 1847 m banských chodieb. Najväčší počet pracovníkov sa dosiahol v roku 1944, kedy novácke bane zamestnávali 355 robotníkov. Postupne sa tu vybudovalo nové stredisko pre ťažbu uhlia vo veľkom rozsahu a popri Handlovej a Obyciach to bol ďalší banský závod, ktorý zásoboval uhlím slovenské národné hospodárstvo.

Očakávalo sa, že ak by sa splnili všetky predpoklady, že uhoľné ložiská handlovského revíru pokračujú na Nováky, o čom nebolo treba pochybovať, malo sa tam vybudovať nové miesto pre ťažbu uhlia vo veľkom rozsahu. Plánovaná výstavba podniku bola veľmi rozsiahla, pričom projektovaná ťažba predstavovala 1 750 000 ton uhlia ročne.

Podľa štatistického výkazu banskej výroby za rok 1939 na Slovensku sa predávalo uhlie z kutacích prác alebo vyťažené v banských závodoch. Závody v Dolnom Štefanove na Orave a v Malých Stracinách produkovali netriedené uhlie. Obyce dodávali na trh triedené uhlie a Handlová vyrábala triedené prané uhlie. Ťažba uhlia v Handlovej sa síce v prvom polroku 1939 oproti druhému polroku 1938 znížila o 3997,2 t, ale tento pokles mal skôr technický charakter. V značnom rozsahu sa vykonávali prípravné práce pre zvýšenie ťažby. Celkove sa v roku 1939 vyťažilo v Handlovej 776 270 t, v Obyciach 215,9 t, P. Bálint v Stredných Plachtinciach 8 t a M. Rác v Malých Stracinách 8 t uhlia. Spolu sa vyťažilo na Slovensku 778 518,3 t uhlia.³³⁸

K 31. decembru 1939 bolo zamestnaných v Handlovských uhoľných baniach 2741 robotníkov a 151 úradníkov a zriadencov, vo firme Baťa a spol. v Obyciach 55 robotníkov a 5 úradníkov a zriadencov.

Uhlie malo výborný odbyť a Handlovské uhoľné bane sa stali najväčším dodávateľom uhlia na domáci trh a vôbec nestačili pokryť všetky požiadavky.

³³⁸ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 20, č. 5 – 6, máj – jún 1940.

Vývoz uhlia zo Slovenska v tomto období bol do Protektorátu Čechy a Morava a do Podkarpatskej Rusi. Podľa vývozných štatistiky do protektorátu bolo vyvezené v marci 80 t uhlia, v apríli 995 t, v máji 1958 t, v júni 1303 t a v októbri 75 t uhlia.

V tejto súvislosti je treba uviesť, že od 18. septembra 1939 bola uplatnená tzv. sanačná dávka z uhlia dovážaného z protektorátu, Nemecka a Poľska. Kto dovážal uhlie z týchto krajín na Slovensko, musel platiť poplatok, ktorý železnice ako dopravca uhlia odvádzali Revírnej bratskej pokladnici v Bratislave.

Podnik Handlovské uhoľné bane prežíval v roku 1939 výrobnú a odbytovú konjunktúru. Časť zo zisku sa venoval do ďalšej racionalizácie a mechanizácie prevádzok. Ostatné poskrýval do rôznych bilančných položiek alebo boli vyjadrené v ziskoch iných koncernových podnikov Živnobanky. Bane dodávali týmto podnikom uhlie i elektrický prúd za nižšie ceny ako ostatným odberateľom. Tak sa stalo, že vlastný banský podnik nevykazoval zisk, ale za rok 1939 vykázal dokonca stratu.

V banských oprávneniach nebol veľký pohyb. Banské údely boli vydané v Handlovej pre ďalší postup dobývacích prác a v Novákoch pre zakladanie nového závodu. V závode v Handlovej sa uviedol do prevádzky moderný triedič uhlia a po takmer jednoročnej skúšobnej prevádzke sa v roku 1940 starý triedič odstavil a pri novom už nemuseli byť zamestnaní všetci robotníci.

V roku 1940 sa v Handlovej za prvý polrok vyťažilo následkom neobyčajne ťažkých pomerov oproti I. polroku predchádzajúceho roku o 5 223,1 menej. Zníženie ťažby možno považovať za prechodný jav tým viac, lebo otvorením bane v Novákoch sa počítalo s podstatným zvýšením celkovej ťažby.

Banský závod firmy Baťa, úč. spol. v Obyciach vykázal v I. polroku 1940 oproti I. polroku predchádzajúceho roku zvýšenie ťažby o 188,12 t, t. j. o 90 %. Tento závod robil v roku 1939 rozsiahlu investičnú činnosť, ktorá mu v roku 1940 umožňovala a postupné zvyšovanie ťažby. Odbytové pomery boli pre ťažbu slovenských uhoľných baní veľmi priaznivé, takže tieto len s veľkou námahou stačili pokryť dopyt.³³⁹

Najväčší banský uhoľný závod na Slovensku v Handlovej nebol na konjunktúru, ktorá nastala, pripravený, lebo až do roku 1938 zápasil s nedostatkom odbytu. Rozšírenie ťažby si vyžadovalo investície do prípravných a sledných prác, ktoré sa v rokoch 1940 – 1941 vykonávali. V tom čase sa ešte prejavili mimoriadne ťažké prevádzkové podmienky

³³⁹ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 20, č. 9 – 10, september – október 1940.

v niektorých banských dielach závodu, ktoré čiastočne znižovali celkový výkon, vypočítaný na 1 baníka. Z toho dôvodu nebolo možné zvýšiť ťažbu tak, ako si to vyžadovala spotreba.

Uholné bane firmy Baťa a spol. v Obyciach zvýšili ťažbu zhruba o 10 000 ton, ako sa očakávalo. Tento závod si ešte stále vyžadoval technické zdokonalenie, k čomu bolo treba nielen finančné prostriedky a čas. Vykonávali sa tam prieskumné vrtné práce, za účelom zistenia mocnosti a rozlohy sloje.³⁴⁰

K 31. decembru 1940 bolo zamestnaných v Handlovej a Novákoch 2963 robotníkov a 176 úradníkov a zriadencov. Firma Baťa, úč. spol. v Obyciach zamestnávala 106 robotníkov a 8 úradníkov a zriadencov. Celková ťažba uhlia na Slovensku činila 805 312 t, čo bolo o 3,44 % viac ako v roku 1939.

V roku 1941 vykazovala ťažba uhlia síce len pozvoľný vzostup, ale okolnosti, ktoré sa prejavovali dokazovali, že aj toto naše dôležité banícke odvetvie prichádzalo plánovito na cestu svojho rozvoja. V Handlovej však došlo v roku 1941 oproti predchádzajúcemu roku k zníženiu ťažby uhlia a celkove sa vyťažilo 789 468 t uhlia. Zníženie však spôsobila okrem privalu vody aj fluktuácia, práceneschopnosť. Celkom sa na Slovensku vyťažilo 816 309,4 t. Oproti roku 1938 sa zvýšila ťažba uhlia na Slovensku o 7 161,1 t. To bol najlepší dôkaz o správnosti vývoja uhoľného baníctva na Slovensku.³⁴¹

Fluktuáciu robotníkov, najmä v Handlovej a nedostatok baníkov spôsobil aj odchod veľkého počtu týchto robotníkov do zahraničia a tiež na stavbu železníc, priehrad, ciest a pod. Z toho dôvodu nebolo možné zvýšiť ťažbu tak, ako si to vyžadovala spotreba. Preto sa aj v Novákoch intenzívne budoval nový banský závod, od ktorého sa očakával značný prínos pre uhoľné baníctvo. Prvé novácke uhlie sa dostalo v jeseni 1941 na trh.³⁴² Aj uhoľné bane firmy Baťa, ktoré zvýšili ťažbu zhruba o 10 000 t si ešte stále vyžadovali technické zdokonaľovanie, k čomu bolo treba nielen finančné prostriedky, ale aj čas. Robili sa tu aj prieskumné vrty za účelom zistenia mocnosti a rozlohy stroja.

Ťažba uhlia sama o sebe nestačila na to, aby sa budovali nové kalorické centrály pre výrobu elektrickej energie, takže kalorické elektrárne mohli byť len pomocníkmi hydrocentrál. V tomto smere bola výroba elektrickej energie dokonale zabezpečená kalorickou centrálou v Handlovej. Uvažovalo sa však aj o možnosti, aby sa aj v badínskom

³⁴⁰ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 21, č. 5 – 6, máj – jún 1941.

³⁴¹ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 22, č. 7, júl 1942.

³⁴² Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 23, č. 11 – 12, november – december 1943.

obvode alebo na východnom Slovensku vybudovali ďalšie kalorické centrály, ktoré by v prípade potreby pomáhali hydrocentrálam pri výrobe elektrickej energie.³⁴³

Uvedomujúc si národohospodársku dôležitosť výskytu uhlia v badínskej uhoľnej panve začali Handlovské uhoľné bane, úč. spol. podrobný geologický prieskum celej panvy, ktorý ukončili v roku 1943 a potom v roku 1947 aj vrtný prieskum. Až výsledky týchto geologických prác však upozornili na nepriaznivé podmienky pre dobývanie a to na zlú kvalitu uhlia, hĺbku uloženia slojov a na prítomnosť veľkého množstva spodnej spodne a termálnej vody

Ťažba uhlia v Handlovej v roku 1942 sa pohybovala na úrovni roku 1941. V investičných prácach sa pokračovalo v priebehu roku a to na závode v Handlovej, ako aj v Novákoch. Ťažba uhlia na Slovensku sama o sebe nestačila, aby sa budovali nové kalorické centrály pre výrobu elektrickej energie. Naše kalorické centrály mohli byť len pomocníkom hydrocentrál. V prípade porúch na hydrocentrálach alebo nižšieho stavu vôd, ako aj tuhých mrazivých období musela doplňovať elektrickú energiu kalorická centrála. V tomto smere bola spotreba elektrickej energie zabezpečená práve kalorickou centrálou v Handlovej.³⁴⁴

Po vypuknutí II. svetovej vojny i slovenské uhoľné bane prežívali konjunktúru, pretože uhlie sa stalo strategickou surovinou. Ťažba uhlia v handlovských baniach v období rokov 1939 – 1943 stúpala až na $\frac{3}{4}$ milióna ton ročne. Aj naďalej sa v týchto baniach venovala pozornosť otváracím a prípravným prácam, investičnej výstavbe a rozvoju techniky či už v Handlovej, ako aj v Novákoch. V prvom polroku 1943 zamestnávali Handlovské uhoľné bane, úč. spol. 2673 robotníkov a 202 zriadencov, baňa v Obyciach 124 robotníkov a 9 zriadencov a baňa v Novákoch 270 robotníkov a 14 zriadencov.³⁴⁵ Ťažba uhlia v roku 1943 bola 774 175 t.

Celkovú situáciu v ťažbe uhlia na Slovensku v období II. svetovej vojny možno charakterizovať poklesom ťažby. Z vyťaženého množstva v roku 1944 poklesla ťažba až o 55,1 %, čo bola úroveň, akú dosahovalo uhoľné baníctvo na Slovensku tesne po I. svetovej vojne.³⁴⁶

Vysoká ťažba uhlia a rabovanie uhoľných ložísk mali však za následok, že sa nevenovala pozornosť príprave a otváрке nových uhoľných polí a príprave nových pracovísk. Ťažba bola realizovaná z pripravených polí hlavne na základe zvýšeného stavu pracovníkov.

³⁴³ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 22, č. 9 – 10, september – október 1942.

³⁴⁴ Tamtiež.

³⁴⁵ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 23, č. 9 – 10, september – október 1943.

³⁴⁶ HERČKO, I. 1983: Uhoľné bane na Slovensku medzi vojnami. In Technické noviny, roč. 31, č. 30, s. 2.

Pritom sa zabúdalo na zásady technologických postupov a na bezpečnosť prevádzok. Množstvo úrazov v baniach svedčilo o zanedbávaní zásad bezpečnosti na úkor vysokej ťažby.

V poslednom období vojny sa tu doslova rabovalo. Dôsledky tohto „hospodárenia“ sa negatívne prejavovali i dlhé roky po oslobodení, pretože neboli pripravené porubové plochy.

Počiatky uhoľného práva na Slovensku

V Rakúsko-Uhorskej monarchii uhlie dlho nepatrilo medzi vyhradené nerasty. Napriek tomu, že bolo vo viacerých krajinách monarchie známe už od stredoveku, nemalo praktický význam a preto sa pre jeho využívanie nevydávali žiadne právne predpisy. Pri prvých pokusoch o využitie ložísk minerálneho uhlia sa postupovalo podľa právnych predpisov a administratívnych zvyklostí, zaužívaných v baníctve na vyhradené nerasty. Dovtedajšia prax však tomu protirečila. Na druhej strane zavážilo hľadisko, že z toho môže mať úžitok aj erár i podnikatelia.

Toto hľadisko sa odzrkadlilo aj v nariadení Dvorskej komory vo Viedni z 1. augusta 1772, ktorým banským vrchnostiam v Uhorsku oznámila, že na minerálne uhlie sa nemá dávať *mutung*, t. j. povolenie k ťažbe a že podľa Maxmilánovho banského poriadku sa to malo robiť len na vyhradené nerasty. Proti tomuto nariadeniu sa v roku 1782 ohradil Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici a predložil dotaz, kto by mal dávať súhlas k ťažbe. Podľa jeho názoru to mali robiť banské sudy, ktoré boli oprávnené vydávať súhlas na ťažbu ušľachtilých kovov a mali by teda mať také právo aj pri udeľovaní práva na ťažbu uhlia.

Dvorská komora vo Viedni bola donútená ustúpiť a následne 2. apríla 1782 vydala rozhodnutie, podľa ktorého sa pri vydávaní údelov na ťažbu uhlia malo postupovať tak, ako pri ostatných nerastoch. Súhlas k ťažbe uhlia mali udeľovať banské sudy. Súčasne zrušila nariadenie z 1. augusta 1772 a žiadala oznámiť to banským súdom.

Zmenu v uhorských právnych predpisoch spôsobilo objavenie ložiska uhlia pri Obyciach a Jedľových Kostolanoch. Záujem eráru o toto uhlie vyvolal rokovania na najvyššej úrovni, do ktorých sa zapojila aj Dvorská komora vo Viedni a Uhorská a Sedmohradská kancelária.

Následne Dvorská komora vydala 20. júna 1788 dekrét, podľa ktorého ložiská uhlia, ktoré sa v budúcnosti v Uhorsku a Sedmohradsku objavia, mali byť úplne vyňaté spod udeľovania súhlasu banskými súdmi k ich dobývaniu a mali sa ponechať k dispozícii majiteľom pozemkov, ktorí mohli s nimi ľubovoľne nakladať. Nový dekrét bol výhodný pre uhorskú šľachtu, ktorá vlastnila väčšinu pôdy, ale na rozvoj priemyslu mal najmä na

Slovensku negatívne dôsledky. Spôsobil nielen technologické zaostávanie hutníctva a železiarstva, ale mal vplyv aj na celkový úpadok týchto priemyselných odvetví.

Meniace sa ekonomické a spoločenské podmienky si stále viac vynucovali reformu právnych noriem a medzi nimi aj reformu banského práva. Maxmiliánov banský poriadok, ktorý platil v Uhorsku od roku 1750, bol už zastaralý. Preto sa začal pripravovať nový banský zákon, ktorého osnova bola vypracovaná už v rokoch 1843 – 1844. Vplyv šľachty na vládne pomery v Uhorsku sa odzrkadlil aj návrhu nového uhorského zákona. Uhlie bolo v ňom vyhlásené za súčasť pozemku a dispozičné právo nad ním mal mať zemepán. Takýto právny stav však platil len do vydania Všeobecného banského zákona v roku 1854, podľa ktorého bolo uhlie opäť vyhlásené za vyhradený nerast. To znamená, že uhoľné ložiská boli majetkom štátu, ktorý prepožičiaval podnikateľom kutacie právo, resp. banské údely. Takýto stav bol platný takmer vo všetkých štátoch strednej Európy. Na Slovensku však platilo civilné právo, ktoré tento stav pozmeňovalo.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 platila táto právna úprava s určitými zmenami (s tzv. zvykovým právom). Štátnym monopolom sa stala ťažba drahých kovov a soli. Vlastníctvo a právo ťažby tzv. vyhradených nerastov bolo oddelené od vlastníctva pozemkov. Údelom sa nadobúdalo vlastnícke právo na banské diela, budovať potrebné zariadenia a ich používanie. Na osobitné povolenie bolo viazané nakladanie kutiara s vyhradenými nerastami, vyťaženie pri vyhľadávacích prácach.

Za vyhradené nerasty podľa všeobecného banského zákona sa považovali drahé kovy, síra, kamenec, soľ, cementačné vody, grafit, čierne a hnedé uhlie. K vyhradeným nerastom v Uhorsku ďalej patrila troska na základe obsahu železa a bauxit. Kamenné uhlie bolo zvlášť kvalifikovaným vyhradeným minerálom. Za vyhradené nerasty neboli považované magnezit, azbest a živice.

Všeobecný banský zákon z roku 1854 platil v Uhorsku len od 1. novembra 1859 do 23. júla 1861. Uhorská vládnúca trieda však nebola ochotná akceptovať zákony vydané za absolutistického režimu a nezmierila sa ani so zaradením uhlia medzi vyhradené nerasty. Na území Uhorska sa uhlie považovalo za vyhradený nerast len od 1. novembra 1859.

Na základe cisárskeho patentu z 10. októbra 1860, ktorý znamenal zmiernenie absolutistických tendencií a začal počiatky obnovy právnych pomerov spreď roku 1860. V Uhorsku pôsobila judexkuriálna konferencia, ktorá vydala v roku 1861 tzv. dočasné zákonné pravidlá, vyhlásené 23. júla 1861. V siedmej časti týchto pravidiel, odst. I. §§ 284 a 285 bol Všeobecný banský zákon v prípade uhlia od základov zmenený. Uhlie sa opäť vyhlásilo za majetok vlastníka pozemku. Záujemca o ťažbu uhlia musel preto majiteľovi

pozemku platiť poplatok (*terrarium*). Bol to obyčajne poplatok za tonu vytŕaženého uhlia alebo paušálny poplatok.

Bez súhlasu majiteľa pozemku banská vrchnosť nesmela nikomu udeliť nielen kutacie povolenie, ale ani prepôžičku banskej miery, či banského poľa. Všeobecný banský zákon v takomto znení otvoril cestu k dobývaniu uhoľných ložísk najmä v takých prípadoch, keď sa nachádzali na pozemkoch zemepánov, ktorí nemali osobný záujem o ťažbu uhlia. Svedčia o tom pokusy dobývania uhoľných ložísk, ktoré prebiehali v druhej polovici 19. storočia.

Tu sa však objavovali ťažkosti, ktoré boli obchodne pochopiteľné. Napr. ten podnikateľ, ktorý mienil otvoriť baňu mal na jej povrchu 50 až 60 majiteľov pozemkov dohodol sa na výške terraria napr. so všetkými, až na jedného. V tomto prípade nemohol zahájiť prácu, pokiaľ sa aj s tým posledným majiteľom pozemku nedohodol. Takto však dochádzalo aj k takým prípadom, že „podnikateľské ťahačky“ o „terrarium“ podnikateľa omrzeli a mnohé sľubné začiatky skončili bezvýsledne.³⁴⁷

Vzhľadom k tomu, že po vzniku ČSR malo uhlie pre verejný život a prospech štátu nesporne veľký význam, v jeho záujme bolo treba, aby sa vyhľadávanie a dobývanie uhoľných ložísk vykonávalo v čo najväčšej miere. To však bolo možné len vtedy, keď by nebolo banské podnikanie na uhlie obmedzené vlastníctvom pozemku a závislé od vôle majiteľa pozemku, ale aby podľa banského zákona voľne podliehalo dozoru štátu.

Ako sme už uviedli, podľa uznesenia kuriálnej konferencie z 21. júna 1861 nebolo uhlie vyhradeným nerastom. Dobývanie uhlia bolo obmedzené na základe § 284 a § 285 Všeobecného banského zákona, niekoľkokrát predĺžené a nakoniec zákonom z 30. marca 1869 upravené, podľa ktorého ten, kto chcel dobývať uhlie, musel sa preukázať písomným povolením majiteľa pozemku. Preto Vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti podal 26. októbra 1922 Ministerstvu verejných prác návrh, aby bolo uznesenie kuriálnej konferencie zrušené a uhlie znovu prehlásené za vyhradený nerast. Aby majitelia pozemku alebo získaného oprávnenia k ťažbe mohli ešte uplatniť uznesenie kuriálnej komisie, hlavný banský komisár odporúčal poskytnúť im ešte primeranú lehotu s tým, že dátum účinnosti tohto zákona by sa stanovil na neskoršiu dobu.³⁴⁸

Kým pred I. svetovou vojnou sa platilo tzv. terrarium 3 – 5 hal za 1 q vytŕaženého uhlia, na dobu kutacích prác a otvárkych ložísk sa s ohľadom na platenie terraria odporúčalo oslobodenie podnikateľa od tohto poplatku až dovtedy, kým sa mu neudelí banské miery

³⁴⁷ Vestník Banskej revírnej rady v Bratislave, roč. 19, č. 11 – 12, november – december, 1939.

³⁴⁸ VKB, i. č. 142, č. sp. 161922 z 21. 1. 1922.

a započne sa riadna práca. Odporúčalo sa to z dôvodu, že ložiská uhlia ešte nie sú známe a vysoké terragium by sa mohlo stať prekážkou ďalších kutacích prác.

Zmluvy na prenájom práva na dobývanie a zúžitkovanie uhlia medzi majiteľmi pozemkov a podnikateľmi

Tieto právne dokumenty predstavíme na konkrétnej ukážke obsahu zmluvy, ktorú uzatvorilo Štátne banské riaditeľstvo v Kremnici v roku 1923 s mestom Turčiansky Sv. Martin a obcami v jeho obvode ohľadne získania kutacieho práva, otvorenia baní, práva na dobývanie a zúžitkovanie uhlia na ich pozemkoch.

Zmluva uzavretá (dátum) z jednej strany medzi obcou, resp. medzi jednotlivými majiteľmi pozemkov ako prenajímateľmi, z druhej strany medzi československým štátom, resp. Ministerstvom verejných prác, Ústrednou správou štátnych banských a hutníckych závodov v Prahe ako prenájomcom práva na dobývanie uhlia, otvorenia baní a dobývania uhlia za nasledujúcich podmienok:

- 1) Obec resp. nižšie podpísaní majitelia pozemkov prenechávajú Ministerstvu verejných prác, Ústrednej správe štátnych banských a hutníckych závodov, ako majiteľom pozemkov im prislúchajúce právo na kutanie uhlia, právo na otvorenie baní a právo dobývania a zúžitkovania uhlia na všetkých pozemkoch, resp. pod všetkými, ktoré sú v chotári politickej obce Turčiansky Sv. Martin ich vlastníctvom, ktoré sú na ich meno v ktorejkoľvek pozemkovej knihe zapísané, ako aj na tých pozemkoch, resp. pod tými pozemkami, ktoré pri zakladaní pozemkových kníh len omylom boli zapísané na meno politickej obce ako morálneho telesa, ktoré im však ako jednotlivcom alebo bývalým urbarialistom patria.
- 2) Ako prenájomné za prenechanie horeuvedených práv stanoví sa vzájomnou dohodou 0,3% (slovom tri desatiny percenta) z ceny vyrobeného a odpredaného uhlia v obvode veľkej obce Turčiansky Sv. Martin. Pritom sa vyslovene poznamenáva, že do vyrobeného a predaného uhlia sa nezapočíta uhlie potrebné k prevádzke v uhoľnej panve sa nachádzajúcich štátnych banských závodov a kutacích prác (napr. uhlie pre parné stroje, na vykurovanie závodných miestností atď.); taktiež sa nezapočíta do horeuvedeného množstva ani to uhlie, ktoré bude poskytované zariadencom a zamestnancom banského závodu buď bezplatne alebo za zníženú cenu. Okrem uvedeného poplatku je prenájomca povinný z uhlia vyťaženého v obvode veľkej obce Turčiansky Sv. Martin jednotlivým majiteľom pozemkov nachádzajúcim sa vo veľkej obci Turčiansky Sv. Martin v režijnej

cene prenechať toľko q uhlia ročne, koľko jutier obsahuje majetok toho, ktorého majiteľa pozemkov, t. j. za každé jedno jutro 1 q uhlia ročne a okrem toho pre obecný úrad, prípadne obecnú nemocnicu, sirotinec, opatrovňu, chudobinec a pre miestne školy, pokiaľ sú vydržiavané obcou alebo pokiaľ ich obec musí zásobovať palivom, celkom 800 q. Tento nárok prenajímateľov, resp. táto povinnosť prenájomcu uhoľného práva k prenechaniu uhlia v režijnej cene vstúpi však do platnosti len vtedy, keď sa banská prevádzka rozvinie až do tej miery, že sa už začal odpredaj uhlia, vyťaženého v chotári veľkej obce Turčiansky Sv. Martin. Od tej časti roku, kedy sa odpredaj začal, prípadne jednotlivým majiteľom pozemkov pomerná časť z ročného množstva režijného uhlia pre obecný úrad, prípadne pre obcou vydržiavané inštitúcie, ktoré im podľa tejto zmluvy prináleží. Z tohto uhlia však prenájomca uvedený poplatok 0,3 % z centy vyťaženého uhlia neplatí.

- 3) Prenajímcovia výslovne a bez výhrady súhlasia s tým, aby im ako majiteľom pozemkov prislúchajúce právo na kutanie uhlia, otváranie baní a dobývania uhlia bez ich každého ďalšieho vypočutia v pozemkovej knihe na strane B boli vtelené v prospech prenájomcu a to na jeho náklady a síce pod pozemkami uvedenými vo svätoturčianskej pozemkovej knihe v pozemkoknižných protokoloch č..... pod pozemkoknižnými číslami Prenajímatelia súčasne súhlasia s tým, aby si prenájomca mohol dať v pozemkovej knihe bez ich každého ďalšieho vypočutia zapísať horeuvedené práva i na tie pozemky nachádzajúce sa v obvode obce, ktoré v tomto bode omylom neboli uvedené, ktoré však sú vlastníctvom prenajímateľov. Taktiež súhlasia a prenájomcu splnomocňujú k tomu, aby v pozemkovej knihe na strane B prípadne už vtelené podobné práva, ktoré buď vypršaním zmluvy alebo z iného dôvodu stratili platnosť, doposiaľ však z pozemkovej knihy neboli vytreté. Mohol z nej dať vymazať na svoje náklady z tým účelom, aby touto zmluvou získané práva mohol zapísať. Prenajímatelia sa súčasne zaväzujú, že k takémuto prípadne potrebnému vymazaniu potrebné a vo vlastníctve sa nachádzajúce listiny bezplatne a oproti vráteniu dajú prenájomcovi k dispozícii.
- 4) Prenajímatelia výslovne a bez výhrady súhlasia s tým, aby si prenájomca na základe tejto zmluvy mohol bez každého ich ďalšieho vypočutia v obvode ich pozemkov vyžiadať a zabezpečiť u príslušného banského úradu banské miery v neobmedzenom počte.
- 5) Prenajímatelia sa zaväzujú, že dajú do prenájmu alebo odpredajú prenájomcovi v potrebnom rozsahu pozemky s výnimkou intravilánov a domových záhrad potrebné ku kutacím prácam, k otváрке ložiska a budovaniu šachiet prípadne štôlní, ako aj na pomocné závodné zariadenia a dopravné objekty. Pri prenájme týchto pozemkov ustália sa nájomná cena za tento pozemok po obojstrannej dohode majiteľov pozemku a prenájomcu podľa

miestnych pomerov, pri kúpe kúpna cena taktiež po vzájomnej dohode obidvoch zainteresovaných strán podľa miestnych cien v dobe kúpy a podľa kvality pozemkov. V prípade, že by sa prenajímatelia, prípadne niektorý z nich s prenájomcom ohľadne podmienok prenájmu alebo kúpy k banským prácam, resp. k prevádzke potrebného pozemku nedohodli, vykoná sa kúpa pozemkov cestou riadneho vyvlastnenia. Prenájomný, resp. kúpny obnos je splatný po obojstrannom podpísaní dotyčnej kúpnej zmluvy a pred prevzatím pozemku do používania.

- 6) Prenájomca ručí za všetky škody, ktoré by kutacími prácami, ako aj banskou prevádzkou akýmkoľvek spôsobom vznikli na pozemkoch prenajímateľov. V prípade nedohodnutia sa na výške odškodného, ako aj jeho výšky rozhoduje o tom Okresný súd v Turčianskom Sv. Martine. Prenájomca sa tiež zaväzoval, že pri kutacích prácach, resp. pri banskej prevádzke bude v prvom rade a za rovnakých podmienok zamestnávať miestne pracovné sily a povozy za vopred dojednané poplatky alebo mzdy podľa miestnych pomerov. Ak nedôjde k dohode, môže prenájomca zadať práce a povozy komukoľvek. Toto ustanovenie sa vzťahovalo však len na pomocné práce, nevyžadujúce zvláštnu zbehlosť alebo kvalifikáciu pracovnej sily. Ak by prenájomca zadal nejaké práce, ako stavby, atď. podnikateľom, je povinný podnikateľov, ktorí budú dotyčné práce vykonávať, zmluvne zaviazat' k tomu, aby podľa vyššie uvedených podmienok zamestnávali pri týchto im zadaných prácach v prvom rade za rovnakých podmienok miestne pracovné sily a povozy. Prenájomca sa tiež zaväzuje, že v prípade zanechania baníctva v chotári veľkej obce Turčiansky Sv. Martin ním vyhlbené šachty na vlastné náklady dá zasypať alebo v zmysle zákona zaistiť.
- 7) Prenájomca je povinný prispievať k udržiavaniu všetkých obecných ciest, ktoré bude využívať za účelom banskej prevádzky. Oproti tomu prenajímatelia nemôžu zakázať, aby prenájomca nemohol podľa potreby používať obecné cesty, tvoriace ich vlastníctvo. Výška príspevkov sa z prípadu na prípad stanoví vzájomnou dohodou. Ak by k dohode nedošlo, ustáli ju Okresný úrad v Turčianskom Sv. Martine.
- 8) Nové cesty, ktoré by boli potrebné pre banskú prevádzku si prenájomca vybuduje sám a bude ju udržiavať na vlastné náklady.
- 9) Prenájomca je povinný trpieť, aby ním novovybudované cesty mohli byť bezplatne využívané obcou bez každého osobitného príspevku obce, ako aj jej obyvateľov. Po uplynutí zmluvnej doby, resp. v prípade zaniknutia tejto zmluvy, prejdú tieto cesty do majetku obce bez akejkolvek náhrady.

- 10) Vyúčtovanie v bode 2 uvedeného poplatku bude sa vykonávať každoročne a príslušný obnos bude v priebehu dvoch mesiacov po zostavení ročnej súvahy zaplatený do rúk obecného pokladníka. Rozdelenie tohto obnosu medzi majiteľmi pozemkov bude vykonávať obec podľa zásad, na ktorých sa sama dohodne. Podľa rovnakých zásad bude participovať na tomto poplatku i prenájomca v tom prípade, ak následkom zakúpenia pozemkov v obci sa tento stal spolumajiteľom. Za účelom kontroly, či prenájomca stanovený poplatok správne odvádza, má osoba poverená majiteľmi pozemkov právo nahliadnuť do tých záznamov a kníh prenájomcu, v ktorých je ťažba a množstvo odpredaného uhlia vedená v evidencii.
- 11) Ohľadne prípadných školských a cirkevných pozemkov, pretože je k týmto potrebné schválenie vrchnosti, budú podľa podmienok tejto zmluvy uzavreté osobitné zmluvy.
- 12) V prípade predaja prenájomcom zakúpených pozemkov majú za rovnakých podmienok prednostné právo na kúpu tí, od ktorých dotyčné pozemky prenájomca kúpil.
- 13) Táto zmluva zaväzovala nielen zmluvné stránky, ale aj ich prípadných právnych nástupcov.
- 14) Táto zmluva nadobúda platnosť zo strany prenajímateľov dňom jej podpísania, zo strany maloletých majiteľov pozemkov po jej schválení príslušnou sirotskou vrchnosťou, zo strany politickej obce po jej potvrdení príslušnou vrchnosťou, zo strany prenájomcu však len vtedy, keď bude schválená Ministerstvom verejných prác, Ústrednou správou štátnych bankých a hutníckych závodov v Prahe.
- 15) Táto zmluva je platná od dňa jej podpisu obidvomi zmluvnými stranami. Prenájomca môže túto zmluvu vypovedať bez akéhokoľvek odôvodnenia v polročnej výpovednej lehote kedykoľvek, prenajímatelia však tiež pri dodržaní polročnej výpovednej lehoty len vtedy, ak by prenájomca z akýchkoľvek príčin, vyjmúc vis major, navykonával ani na jednom mieste celého uhoľného terénu v obvode všetkých spolu súvisiacich obcí, s ktorými má zmluvami zaistené uhoľné právo, t. j. právo na kutanie uhlia, právo na otváranie baní a právo na dobývanie a zúžitkovanie uhlia, po päť za sebou idúcich rokov riadne ani banskú prevádzku ani kutacie práce alebo keby kutacie práce alebo dobývanie uhlia v dotyčnom teréne vôbec definitívne zastavil a ďalej vykonávať vôbec nehodlal.
- 16) V prípade vypovedania zmluvy je prenájomca povinný ním zapísané práva v pozemkovej knihe podľa bodu 3 tejto zmluvy dať na svoje náklady vymazať.
- 17) Všetky náklady súvisiace s uzavretím tejto zmluvy, ako sú kolky a prípadne iné poplatky, znáša prenájomca.

18) V prípade sporných záležitostí vyplývajúcich z tejto zmluvy ustanovuje sa kompetencia príslušného súdu, nachádzajúceho sa v sídle generálneho finančného riaditeľstva pre Slovensko.

19) Táto zmluva bola vystavená v dvoch exemplároch, z ktorých jeden exemplár obdrží prenajíomca, druhý obec ako zástupca prenajímateľov.

Táto zmluva bola v praxi zmluvným stránkam prečítaná, vysvetlená, následne obidvomi stranami odsúhlasená a podpísaná.

Žiadosti na vydanie kutacích a dobývacích povolení

O tom, aké podmienky musel spĺňať súkromný žiadateľ o kutacie a dobývacie povolenie uvedieme na príklade referenta Štátnej obvodovej úradovne pre pozemkovú reformu u Revírneho banského úradu v Banskej Bystrici k žiadosti malostracinského obyvateľa Martina Rácza o povolenie na kutanie uhlia v lokalite Do Vstupného v katastrálnom území Malých Stracín.³⁴⁹

Žiadateľ dostal nasledovnú úpravu:

Akékoľvek právo na kutanie uhlia, ktoré by vykonával podnikateľ, pokiaľ od Revírneho banského úradu nemal povolenie, bolo protizákonné a neplatné a prípadný odpredaj uhlia, ktorý nebol zahlásený Úradu dôchodkovej kontroly, bol protizákonný a trestný.

Pokiaľ sa týkalo konkrétnej žiadosti podnikateľa, ktorý chcel vykonávať kutacie práce, mal na Revírny banský úrad (do roku 1933 na Banský kapitanát) predložiť kolkovanú žiadosť o vydanie povolenia k vykonávaniu kutacích prác na uhlie. K žiadosti malo byť priložené aj toto povolenie. Za iných okolností by bolo povolenie vydané ihneď, ale od doby stanovenia tzv. pohraničného pásma musel banský úrad zaslať túto žiadosť tiež príslušnému zborovému vojenskému veliteľstvu, či nemá námietok proti začatiu kutacích prác v takomto obvode. Podľa dobrozdania vojenský úrad vydal alebo odmietol vydať súhlas na vystavenie povolenia na kutacie práce. Preto bolo treba, aby podnikateľ pripojil k žiadosti osvedčenie o štátnej príslušnosti v origináli alebo úradne overenom odpise s vysvedčením mravnej zachovalosti, vydané okresným úradom, ktoré nesmelo byť staršie ako jeden rok.

Ak by sa o túto žiadosť neuchádzal podnikateľ sám, ale mal by viacerých spoločníkov, musel by predložiť splnomocnenie, podpísané všetkými spoločníkmi a overené verejným notárom alebo okresným súdom, v ktorom spoločníci splnomocňujú konkrétne uvedeného

³⁴⁹ Banskú činnosť a jej vplyv na krajinu lokality sme detailne spracovali v monografii: HRONČEK, P., HERČKO, I. 2011: Juhoslovenská hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu UMB, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

podnikateľa alebo inú z ich spoločnosti uvedenú osobu k ich zastupovaniu pred úradmi a k prijímaniu všetkej úradnej pošty týkajúcej sa tejto veci. K splnomocneniu muselo byť pripojené prehlásenie splnomocneného, že toto splnomocnenie dobrovoľne preberá a že ho bude tiež riadne vykonávať. V každom prípade musela byť uvedená presná adresa toho, komu mala byť doručovaná pošta. Ďalej musel byť predložený všeobecný plán, v ktorom museli byť vyznačené miesta na tých parcelách, na ktorých sa začnú robiť kutacie práce. Všetky prílohy podliehali kolku za 1 Kč z výmery každého hárku.

Pokiaľ Revírny banský úrad nevydal kutacie povolenie, nesmeli sa vykonávať žiadne práce, aby žiadatelia nenarazili na ustanovenie §4 vl. nar. č. 155 Sb. z. a n. z 19. júna 1936. Po udelení kutacieho povolenia mal podnikateľ požiadať (alebo keď by bolo viac spoločníkov tak títo) o vydanie povolenia k dobývaniu uhlia. K tejto žiadosti bolo potrebné predložiť úradne overené odpisy zmlúv, ktorými majitelia pozemkov prehlasujú, že dávajú konkrétnemu podnikateľovi (resp. spoločnosti) povolenie, aby pod ich pozemkami dobýval uhlie. Keby išlo o povolenie pod pozemkami patriacimi obci, muselo byť toto povolenie schválené obecným zastupiteľstvom, príslušným obvodným notárom a toto uznesenie muselo byť tiež schválené okresným zastupiteľstvom. Ďalej musel byť predložený podrobný a presný plán parciel, pod ktorými sa malo dobývať s presne zameraným miestom tzv. zarážky, t. j. miesta, kde sa malo začať s dobývaním uhlia. Úpravu o vybavení tejto žiadosti, ako aj v počte príloh, ktoré museli byť priložené mal vydať Revírny banský úrad.

Bansko-policajný dozor pri dobývaní uhlia

V roku 1854 nastali na Slovensku zmeny aj v banskej administratíve, ktorá zabezpečovala štátny dozor nad ťažbou nerastných surovín. Zrušené boli dištriktuálne a im podriadené substitučné banské sudy a na ich miesto boli zriadené banské kapitanáty a banské komisariáty. S pôsobnosťou na Slovensko boli zriadené Banské kapitanáty v Banskej Štiavnici a v Spišskej Novej Vsi a Banské komisariáty v Rožňave a Gelnici.

Medzi všeobecné povinnosti banského kapitanátu ako prvostupňovej banskej vrchnosti patrilo dohľad nad dodržiavaním všeobecného banského zákona z národohospodárskeho, právneho a správneho hľadiska, skúmanie žiadostí o prepôžičky banských mier a pomocných banských stavieb a ich následné vybavenie, vykonávanie prehliadok baní a hút, vystavovanie posudkov po vyvlastňovaní pozemkov, udeľovanie práva na využívanie vôd, ustaľovanie ochranných oblastí minerálnych a liečivých vôd, povoľovanie vrtov, rozdeľovanie a zlučovanie banských polí, vedenie kníh o banských ťažiarstvach, starostlivosť o udržiavanie

prevádzky v prepožičaných banských poliach a vo výhradných kutbách, spolupôsobenie pri urovnávaní sporov medzi banskými podnikateľmi a robotníkmi, preskúmanie a schválenie pracovného poriadku, vykonávanie vrchnostenského dozoru nad bratskými pokladnicami. predpisovanie daní a poplatkov za banské miery a výhradné kutby a nariaďovanie opatrení pri nehodách.

Všeobecné povinnosti banského kapitanátu ako prvostupňovej banskej vrchnosti, nadriadeného orgánu, boli:

1. Dozerať, aby bol všeobecný banský zákon presne vykonávaný a to z hľadiska národohospodárskeho, právneho a správneho.
2. Preskúmať žiadosti o povolenie kutísk a výhradného kutiska, udeliť povolenie, alebo odmietnuť žiadosť.
3. Preskúmať žiadosti o prepôžičky banských mier a pomocných banských stavieb a tieto pozitívne vybaviť, alebo ich odmietnuť.
4. Viest' o tejto činnosti patričné knihy.
5. Vykonávať prehliadky baní a hút.
6. Dávať svoj posudok pri vyvlastňovaní pozemkov.
7. Udeľovať právo na užívanie vôd.
8. Ustalať ochranné oblasti minerálnych a liečivých vôd, povoľovať vrty, rozdelenie a zlučovanie banských polí.
9. Viest' knihy o banských ťažiarstvach.
10. Opatrovať mapy a listiny vzťahujúce sa na banské majetky.
11. Staráť sa o udržanie prevádzky v baniach a vo výhradných kutísk.
12. Povoľovať prerušenie prevádzky v prepožičaných banských poliach a vo výhradných kutiskách.
13. Spolupôsobiť (nakolko mu to jeho kompetencia povoľuje) pri urovnávaní sporov medzi banskými podnikateľmi a robotníkmi, zvlášť pri ustalaovaní banských služieb a výšky zárobku.
14. Preskúmať a schvaľovať pracovný poriadok, vykonávať bansko-vrchnostenský dozor nad bratskými pokladnicami.
15. Predpisovať dane a poplatky za banské miery a výhradné kutiská.
16. Nariaďovať dane a poplatky za banské miery a výhradné kutiská.
17. Nariaďovať neodkladné opatrenia pri nehodách.
18. Odpúšťať tresty, zrušiť banské opatrenia, zostavovať štatistické dáta o baníctve.

Pri predpisovaní poplatkov za banské miery a prebytky bol banský kapitanát povinný podľa § 104 vykonávacieho nariadenia k všeobecnému banskému zákonu viesť knihu o prepožičaných banských mierach a prebytkoch, zoskupených podľa banských majiteľov a obcí. Z nej potom zostavoval štvrťročne výkaz, na základe, ktorého predpísal a vymáhal úrad poplatky. Nadobudnutý poplatok mohlo Ministerstvo financií stornovať.

Banský kapitanát spolupracoval aj pri predpisovaní banskej dane. Na začiatku každého polroka zaslal finančným riaditeľstvám výkaz o baniach svojho obvodu. Finančné riaditeľstvá predložili kapitanátu priznania banských podnikateľov, kapitanát ich preskúmal a na ich rube vyznačil návrh na zdanenie. Banskú daň ustalovala vyrubovacia komisia, zložená z dvoch banských majiteľov alebo banských odborníkov.

Sťažnosti robotníkov pre prepustenie z práce, výpoveď, zrážky zo mzdy, odchod do penzie spísal hlavný komisár alebo jeho zástupca zápisnicu, ktorej odpis odoslal sťažovateľovi, na základe spisov urobil potom rozhodnutie, ktoré dal na vedomie obojstranám. Postup bol vtedy len písomný. Bezprostredné rokovanie sa konalo iba v prípade väčšieho robotníckeho hnutia.

Banský kapitanát vykonával tiež právomoc policajného trestného sudcu, keď sa predstúpil banský zákon, alebo keď zostali nepovšimnuté nariadenia kapitanátu. Stávalo sa to zvlášť pre neoprávnenú banskú prevádzku, pre oneskorené zhlásenie zmeny majiteľa, zmeny majetku, splnomocnenca, pre neskoré zaslanie výkazov, pre dobývanie rudy v cudzom banskom poli, pre zakázané zamestnávanie detí pri banskej práci. V týchto prípadoch trestal kapitanát peňažnou pokutou a pri ťažšom prestúpení zákona použil aj trestný zákon.

V prípade smrteľného úrazu v bani sa robil odber banských vetrov, ktorých rozbor robilo Technické a chemicko-analytické laboratórium Dr. J. Friedricha.³⁵⁰ Rozbor plynov pozostával z nameraných hodnôt teploty, tlaku, CO₂, O₂, CH₄, CO, N, H₂S.

Banskému kapitanátu predkladali či už štátne alebo súkromné firmy, popri prípade súkromní podnikatelia výkazy o priemerných zárobkoch robotníkov a zároveň si každý závod robil svoj vlastný zoznam jednotlivých ľudí a koľko zarobili za daný mesiac v danom roku. Robotníci, ktorí pracovali museli byť zhlásení v Revírnej bratskej pokladnici v Bratislave, a u zemského úradu pre poisťovanie robotníkov v Bratislave.³⁵¹ Často sa stávalo, že podnikatelia svojich robotníkov zhlásili aj pri okresnej robotnícko-poisťujúcej pokladnici

³⁵⁰ ŠÚBA, fond Banský kapitanát v Bratislave (ďalej BKB), inv. č. 435, č. sp.867/1922 z 10. 6. 1922, kr.155 – 159.

³⁵¹ BKB, inv. č. 471, č. sp.6760-6764/1926 z 12. 6. 1926, kr.161.

v Banskej Bystrici, čo sa neskôr ukázalo ako nesprávny postup.³⁵² Na banský kapitanát sa ľudia mohli sťažovať priamo, tam sa s nimi spísala zápisnica, alebo formou listu žiadosti o pomoc alebo poskytnutie rady, napr. pri vybavení väčšej sumy buď pre deti, sirotské alebo dôsledkom úrazu sa stali invalidmi. Najvýznamnejšou náplňou práce banského kapitanátu bola starosť o jednotlivé kutiská, ich nahlasovanie, zlučovanie, vymazávanie

Podľa § 14 všeobecného banského zákona zo dňa 23. mája 1854 bolo treba najprv nadobudnúť všeobecné povolenie na kutanie. Na základe neho sa mohlo podľa § 22 výhradné kutiská oznámiť, tak že v žiadosti sa udala poloha stredobodu každého kutacieho kruhu od jedného pevného bodu (roh domu, vrchol kostola, atď.), udať smer podľa kompasu, ktorý bol počítaný podľa astronomického meridiánu, pri smere ho bolo potrebné určiť čo najpresnejšie s udaním minút a sekúnd a vzdialenosť v metroch.³⁵³ Kóta od ktorej sú výhradné kutiská orientované nemôže byť určená od vojenského výškového bodu, ale musí byť pevným triangulačným bodom.³⁵⁴ Bolo treba uviesť znak kutiska, ktorý stál nad kutacím dielom a nakoniec po schválení sa výhradné kutiská zapísali do knihy kutacích povolení, knihy výhradných kutísk, do evidenčného zoznamu výhradných kutísk a do indexov.

Keď chcel niekto vykonávať kutacie práce na uhlie alebo otvoriť baňu, podľa platných uhorských provizórnych zákonných predpisov z roku 1861 (časť VII; § 1, bod c, bolo potrebné nadobudnúť od majiteľa pozemku uhoľné právo a to jednou súdnemu poriadku zodpovedajúcou kúpno-predajnou, prenájomnou alebo inou platnou zmluvou. Udelenie banských mier sa mohlo získať len v tom prípade, keď sa našiel nález alebo východ ložiska vhodný k ťažbe. V takom prípade bolo treba podať žiadosť podľa § 49 a 50 všeobecného banského zákona.³⁵⁵

Kutacie povolenie podľa § 16 banského zákona sa dávalo len na dobu jedného roka, potom ak mal kutiar záujem mohol ho predĺžiť avšak musel dávať pozor na dátum lebo v zmysle § 14 prevádzajúceho nariadenia vydaného k banskému zákonu, predĺženie vypršaných povolení nebolo dovolené, na toto doplatil aj Eberhard Bureš, ktorý mal aj kutiská v obci Močiar, avšak zabudol ich predĺžiť, tak musel odovzdať listiny aj s povolením, ktoré išli k úradnému zničeniu.³⁵⁶ Teda ak prišla žiadosť o predĺženie čo i len deň po splatnosti, žiadosť sa zamietla a nariadil sa ich výmaz, teda po vypršaní jeho právoplatnosti, preto v zmysle § 14 preventívneho nariadenia k všeobecnému banskému zákonu a nariadení

³⁵² BKB, inv. č. 470, č. sp.4280/1925 z 16. 12. 1925, kr.161.

³⁵³ BKBB, inv. č. 472, č. sp.2309-2310/1927 z 14. 7. 1927, kr. 161.

³⁵⁴ Podľa rozhodnutia Uhorského min. financií č. 1061162/1916 pre orientáciu výhradných kutísk zodpovedajú len tie výškové body, ktoré spadajú s voľaktormi v prírode označenými predmetmi.

³⁵⁵ BKBB, i. č. 433, č. sp. 41/1920 z 13. 1. 1920.

³⁵⁶ BKBB, inv. č. 474, č. sp.1894-1895/1929 z 26. 4. 1929, kr.162.

uhorského ministerstva financií č. 93898/1908, č.116103/1908 a č. 65832/1911 musela byť žiadosť o predĺženie zamietnutá.

Proti takémuto rozhodnutiu bola možnosť podať u banského kapitanátu do 30 dní od doručenia odvolanie na ministerstvo verejných prác v Prahe.

Podľa § 31 všeobecného banského zákona vo výhradnom kutisku nesmelo byť založené cudzie kutanie.³⁵⁷

Pri podaní žiadosti o povolenie alebo aj neskôr sa dalo nahlásiť splnomocnenie, ktoré malo úlohu buď pri rovnakých nárokoch, povinnostiach, ktoré vyplývajú z vlastníctva kutísk alebo v prípade zahraničného investora, kde bolo nariadením bývalého uhorského Ministra orby, priemyslu a obchodu č. 1020/1883³⁵⁸, ktoré predpisovalo, že „v cudzozemsku bývajúcí v prípade keď žiadajú u banského kapitanátu o vystavenie povolenia na kutanie, povinní sú v tejto žiadosti nahlásiť v tuzemsku bývajúceho splnomocnenca a priložiť prehlásenie tohto, že plnú moc prijíma a berie na seba zodpovednosť za dodržanie predpisov banského zákona“. Ak by sa takémuto predpisu nevyhovelo, žiadosti by boli zamietnuté.

Dozor nad ťažbou uhlia po vzniku ČSR

Od roku 1919 boli na Slovensku nasledovné banské úrady, ktoré vykonávali dozor nad ťažbou uhlia a bansko-policajné prehliadky nad dodržiavaním právnych, bezpečnostných a prevádzkových predpisov:

- Banský kapitanát v Banskej Bystrici pre župy Oravskú, Tekovskú, Hontiansku, Liptovskú, Novohradskú, Nitriansku, Bratislavskú, Trenčiansku, Turčiansku a Zvolenskú. Neboli mu podriadené žiadne komisariáty,
- Banský kapitanát v Spišskej Novej Vsi s pôsobnosťou na územie žúp Užhorodskej, Zemplínskej, Spišskej, Šarišskej, Gemerskej a Abauj-Turnianskej. Tomuto kapitanátu boli podriadené – Banský komisariát v Gelnici s pôsobnosťou na územie bývalých žúp Abaujskej, Spišskej a Šarišskej, a Banský komisariát v Gelnici s pôsobnosťou na územie Gemerskej a bývalej župy Turnianskej.

Pre organizáciu a pôsobnosť týchto banských úradov platilo cisárske nariadenie č. 157 z 13. septembra 1858 a nariadenie uhorského ministerstva financií č. 105 382 zo 17. septembra 1911.³⁵⁹

³⁵⁷ BKBB, inv. č. 478, č. sp. 11789/1933 z 27. 7. 1933, kr. 163.

³⁵⁸ BKBB, inv. č. 476, č. sp. 5521-5556/1931 z 23. 11. 1931, kr. 162.

³⁵⁹ VKB, č. sp. 147 z 15. 3. 1920.

Tab. 2 Počet výhradných kutísk v roku 1919³⁶⁰**Tab. 2 Number of registered mining exploration localities in 1919⁷⁸**

Začiatok roku 1919	Vymazané počas roku	Prihlásené nové kutiská	Koniec roku 1919
2950	728	713	2935

Tab. 3 Výhradné kutiská podľa majiteľov pozemku³⁶¹**Tab. 3 Registered mining exploration localities according to the owners plot⁷⁹**

Štátu	Súkromných podnikov	Súkromný podnikateľ
450	2485	33

Tab. 4 Počet výhradných kutísk podľa druhov nerastov³⁶²**Tab. 4 Number of registered mining exploration localities according to the types of minerals⁸⁰**

Au a Ag	Fe	uhlie	Iné nerasty	Spolu
157	1590	106	1082	2935

Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave 24. júna 1925 pod č. 2948 upozornil Banský kapitanát v Banskej Bystrici, že niektorí podnikatelia majú jedno a viac kutacích povolení u toho istého banského úradu, ktoré sa pravdepodobne vzťahujú na jedno a to isté kutisko. Zároveň ich upozornil, že to odporuje ustanoveniu banského zákona. Jeho úlohou bolo preto aby vykonal vládne opatrenie a dotyčných podnikateľov vyzval aby sa pre jedno povolenie rozhodli a to si držali.³⁶³ A úradné opatrenie, v ktorom sa všetci kutiari, ktorí mali viac výhradných kutísk, aby zažiadali o ich zlúčenie tzv. komasáciu.³⁶⁴

Banský kapitanát všetko kontroloval, a ak zistil, že sa kutacie práce zanedbávajú a tým sa nedodržiavalo ustanovenie § 174 všeobecného banského zákona, ktorý vyžadoval v každom výhradnom kutisku určitý výkon, mal možnosť rozposlať s varovaním a tým nariadiť aby do 30 dní od doručenia tohto obežníka už bolo alebo sa začalo s prácami v každom kutacom kruhu alebo aby na podklade uznesenia miestodržiteľskej rady z 12. septembra 1862 č. 58757 bolo u Banského kapitanátu zažiadané o zlúčenie výhradných kutísk patriacich do súvislých skupín čiže komasáciu. Žiadosť sa predkladala spolu so súčasným predložením polohopisných máp. A to pri menších skupinách v mierke 1:75 000 a pri väčších skupinách to bola mierka 1:25 000.

Podľa §179 tohto zákona sa mala každá výhradné kutisko udržiavať v prevádzke. Nariadenie bývalého maďarského ministerstva číslo 86630 z roku 1907 toto obmedzenie zákona doplnilo s tou výhodou, že povolilo zlúčenie výhradných kutísk, t. j., s jedným kutiskom sa mohlo udržiavať v prevádzke viac kutísk, ale len na takých miestach, kde sa

³⁶⁰ BKB, inv. č. 433, č. sp. 408/1920 z 14. 7. 1920, kr. 51 – 152.

³⁶¹ Tamtiež.

³⁶² Tamtiež.

³⁶³ BKB, inv. č. 470, č. sp.1798/1925 z 25. 6. 1925, kr. 161.

³⁶⁴ BKB, inv. č. 470, č. sp.1569/1925 z 3. 6. 1925, kr. 161.

neprejavoval záujem iných kutiarov. Predpísaná ročná kutacia práca sa mohla redukovať na minimum, ale povolenie sa dostalo aj za účelom zabezpečenia budúcnosti banských závodov.

Majiteľ prihlásených výhradných kutísk mohol byť oslobodený z ich prevádzky v prípadoch, keď sa zistilo slabé zrudnenie pre prípadné budúce dobývanie alebo bolo nepriaznivé železničné spojenie a nemožnosť odpredať vyťaženej rudy.

Ak takémuto nariadeniu v určenej dobe nebolo vyhovené, úrad mohol každé jednotlivé kutisko najprísnejšie kontrolovať a vyžadovať potrebné informácie³⁶⁵ alebo uložiť pokutu na základe § 242 všeobecného banského zákona.

Pri väčších skupinách. sa pri komasácii určí podľa predložených máp jedno dielo ako hlavné, a stanoví sa miera kutacích prác a určí sa predpísané minimálne množstvo. V zlúčených kutiskách je predpísaný výkon minimálny, ktorý sa neskôr kontroluje ako napreduje raziť.

Kutieri si však museli dávať pozor na § 32 všeobecného banského zákona, ktorý hovoril, že každé posunutie kutacieho znamenia kutiarom sa pokladalo za založenie nového kutiska. Čím by došlo k odsunutiu kutacieho znamenia zo svojho pôvodného miesta, čo by znamenalo potvrdenie nových výhradných kutísk³⁶⁶. Ak nedodrжали predpísaný výkon pri komasovaných kutiskách hrozila kutiarom pokuta, avšak aj tak sa mali možnosť ešte odvolať.

Za každé kutisko sa platil predpísaný poplatok, výška banskej dávky za polrok na jedno kutisko bola 20 Kč.³⁶⁷ Podľa § 1 nariadenia bývalého Uhorského kráľovského finančného ministerstva pod č. 116 a 103/1908 vyneseneho na Slovensku ešte vždy platného mal byť kutištný dozorný poplatok na celý rok dopredu a to s prosbou súčasne ten istý deň na poštu podaný.³⁶⁸ Správa o kutaní sa musela odovzdávať každý polrok, pričom mohla znieť: *„kutanie za uplynulý polrok neprinieslo žiadne výsledky, pre zimné obdobie, jednako aj pre nedostatok hmotných prostriedkov“*. Čím Banský kapitanát v Banskej Bystrici takúto správu vzal na vedomie.

Výmaz kutísk sa urobil tak, že sa upovedomil kutiar a vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti. Pod termínom výmaz kutísk sa rozumelo ich úradné zničenie. Výmaz sa tak isto urobil pri zistení, keď dané kutisko nič neobsahovalo čiže výsledok kutania bol negatívny, kutacie práce sa zastavili, rozvaly a diery sa dali do pôvodného stavu a kutiská sa odhlásili a následne sa vymazali.

³⁶⁵ BKB, inv. č. 470, č. sp.1569/1925 z 3. 6. 1925, kr. 161.

³⁶⁶ BKB, inv. č. 475, č. sp.4371-4373/1930 z 8. 6. 1930, kr. 162.

³⁶⁷ BKB, inv. č. 478, č. sp.10857-10858/1933 z 30. 5. 1933, kr. 163.

³⁶⁸ BKB, inv. č. 433, č. sp.615/1-2/1920 z 7. 8. 1920, kr. 151 – 152.

Ak o výmaz nežiadal priamo majiteľ kutísk ale jeho splnomocnenec musel pri výmaze predložiť plnú moc, podľa ktorej bol oprávnený žiadať o výmaz výhradných kutísk.

Podľa ustanovenia všeobecného banského zákona cieľom kutacích prác bolo skúmanie a otvorenie nerastného ložiska v udelených banských mierach, aby sa ťažili nerasty dôležité pre národné hospodárstvo a verejný prospech. Verejný záujem teda vyvažoval, aby nerastné suroviny neboli bezúčelne odkupované a aby tak ich skúmanie a otvorenie nebolo znemožňované.

Z tohto dôvodu banský zákon žiadal, aby majiteľ kutísk preukázal, že má vážny záujem skúmať terén vo výhradnom kutisku a ložisko otvoriť, musel teda podľa ustanovenia §174 všeobecného banského zákona vo výhradnom kutisku podľa pokynov banských úradov a podľa zistených predpokladov nepretržite pracovať. Takéto povolenie nečinnosti vo výhradných kutiskách odporovalo banskému zákonu a bolo neprípustné.

Majiteľ bane sa cez dobu prevádzkového pokoja nijako nemohol zbaviť povinnosti, že sa musel podľa uznesenia § 174 všeobecného banského zákona postarať o udržateľný stav bane. Prevádzkový pokoj musel byť zaznačený v knihe údelov a koncesíí. a podľa § 96 – prevzaté predpisy vydané k všeobecnému banskému zákonu *expretis verbis* ustanovil, že prevádzkový pokoj pre kutacie diela nemohol byť povolený, ak sa nezažiadalo o zlúčenie výhradných kutísk, čiže komasáciu. Inak jeho povinnosťou bolo začať kutacie práce v každom jednom výhradnom kutisku hneď a, v ktorých musel pokračovať bez prestávok.

Podľa §14 citovaného zákona bolo treba, aby vykonávateľ kutacích prác po ich začatí a po prvom a každom ďalšom predĺžení kutacieho povolenia vo výhradných kutiskách vykonal nejakú kutáciu činnosť a tak podľa zákona nadobudol nárok na ďalšie predĺženie kutacieho povolenia. Ak si túto povinnosť nesplnil, strácal nárok na predĺženie kutacieho povolenia. Vo veci všeobecného banského zákona prijala krajinská právnická konferencia v roku 1861 za smerodajné materiálne právne pravidlá.

Žiadosť o údel tzv. (prepôžičku) bolo treba podať podľa § 49 všeobecného banského zákona a buď priložiť k žiadosti alebo najmenej osem dní pred stanoveným pojednávaním predložiť v 3 exemplároch polohopisnú mapu na údel žiadaného banského poľa na minerálne uhlie. Údel (prepôžička) predchádzala komisionálne pojednávanie na trovy žiadateľa, ak ju nezaplatil žiadosť sa zamietla.

Banský kapitanát na základe § 132 všeobecného banského zákona mohol povoliť prevádzkový pokoj v udelených banských poliach, z príležitosti prevedenej miestnej hliadky z dôvodu prekážok, ktoré zabraňujú prevádzaniu prác.

V roku 1920 mal na starosti Banský kapitanát aj voľby do závodnej rady, pričom voľby do banskej revírnej rady prevádzal banský kapitanát v Banskej Bystrici podľa § 26 všeob. banského zákona zo dňa 25. februára 1920 č. 144.³⁶⁹

V prípade vypísania volieb pre zástupcov do podnikovej rady, postupoval Banský kapitanát v Banskej Bystrici na základe § 4 nariadenia vlády ČSR z 25. 11. 1921 č. 427 Zb. zákonov.³⁷⁰

Okrem toho vykonávali banské kapitanáty aj právomoc trestného sudcu v prípade porušenia banského zákona či nariadenia banského kapitanátu. Odvolacou inštanciou voči rozhodnutiam banského kapitanátu bolo pôvodne rakúske ministerstvo financií, po Rakúsko - Uhorskom vyrovnaní v roku 1867 uhorské ministerstvo orby, priemyslu a obchodu a od roku 1890 uhorské ministerstvo financií.

Banský kapitanát v Banskej Štiavnici začal pôvodne pôsobiť od 15. decembra 1854 a v polovici roku 1859 bol preložený do Banskej Bystrice.

Bansko-policajnú a dozornú činnosť vykonával banský kapitanát aj tak, že banský kapitán alebo jeho zástupca urobil občas inšpekciu a na jej základe vytkol nedostatky, alebo urobil určité opatrenie. Ďalej bol povinný vykonať prehliadku na mieste v prípade hlásenia úrazu, alebo hroziaceho nebezpečenstva, a to prípadne aj za súčinnosti politickej vrchnosti a iných odborníkov. Nariadením uhorského ministerstva financií č.54.743 z roku 1900 bol stanovený úradný postup banského kapitanátu pri banských úrazoch. Podobný postup bol zachovaný aj v ČSR. Podľa tohto nariadenia bol banský podnikateľ povinný každý smrteľný alebo vážny úraz hlásiť kráľovskej prokuratúre, resp. krajskému súdu a Banskému kapitanátu.

Najpotrebnejšie súdne pokračovanie sa malo vykonať podľa možnosti súčasne s banskou vrchnosťou, preto banská vrchnosť upovedomila kráľovskú prokuratúru, resp. krajský súd o čase vlastnej prehliadky na mieste samom.

V iných prípadoch upovedomil Banský kapitanát prvostupňovú policajnú vrchnosť (hlavný slúžny, policajný kapitán) o prehliadke. Zápisnicu o vyšetrovaní napísali obidva orgány spolu alebo pri rozdielnosti názorov osobitne.

O trestných skutkoch, ktoré sa zistili pri bansko-poriadkovom vyšetrovaní, upovedomil banský kapitanát telegraficky alebo telefonicky kráľovskú, resp. štátnu prokuratúru. Spisy o vyšetrovaní predložil ihneď patričnému okresnému resp. krajskému súdu a súčasne upovedomil o tom aj prokuratúru. Ak nevznikol trestný skutok, alebo úraz nemal za následok smrť, odoslal banský kapitanát spisy len po vykonaní úradných úkonov. Banský kapitanát bol

³⁶⁹ BKB, inv. č. 433, č. sp.546/1920 z 22. 7. 1920, kr. 151 – 152.

³⁷⁰ BKB, inv. č. 435, č. sp.6/1922 z 3. 1. 1922, kr. 155 – 159.

povinný na žiadosť prokuratúry dať vysvetlenie a vykonať vo vlastnej kompetencii potrebné opatrenia. O prehliadke spísal banský kapitán zápisnicu, v ktorej udal vyšetrenú príčinu úrazu, výpovede svedkov, prípadne aj výpoveď zraneného.

Pri úraze alebo nehode,³⁷¹ po prešetrení sa tak isto spísala zápisnica, pričom bol určený pred pojednávania, ktorá sa podpísala zástupcom Banského kapitanátu a dotyčnej strany.

Tak isto sa spisuje zápisnica aj pri Bansko-policajnom vyšetrovaní v prípade smrti robotníka. Zápisnica obsahovala zoznam prítomných, predmet vyšetrovania, postupovanie pri jeho vyšetrovaní, vypočúvanie svedkov

Banský kapitanát vydával vo vlastnej kompetencii a pre vlastný obvod bansko-policajné pravidlá, inštrukcie pre banskú dopravu, pre zaobchádzanie s výbušnami, smernice pre zamedzenie banských chorôb, otravy olovom v hute a iné pravidlá pre zachovanie zdravia baníkov a hutníkov.

Nová organizácia banských úradov bola uzákonená zákonom č. 57 z 28. marca 1928. Podľa tohto zákona vykonávaním všeobecného banského zákona a ochranou národohospodárskych záujmov baníctva boli poverené Revírne banské úrady, Banské hajtmanstvá a Ministerstvo verejných prác.

Revírne banské úrady boli prvou inštanciou vo všetkých bansko-úradných veciach, ktoré neboli výslovne vyhradené banským hajtmanstvám ale ministerstvu verejných prác.

Zákomom číslo 57/1928 bola teda agenda bývalých Banských kapitanátov rozdelená medzi revírne banské úrady a banské hajtmanstvá. Začiatok účinnosti tohto zákona bol stanovený až vládny nariadením č. 57 z 23. marca 1934 na deň 1. mája 1934. Boli ním súčasne určené obvody pôsobnosti revírnych banských úradov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.

Do obvodu Revírneho banského úradu v Banskej Bystrici patrili tieto okresy: Bánovce nad Bebravou, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Bratislava, Bratislava-vidiek, Brezno nad Hronom, Čadca, Dolný Kubín, Dunajská Streda, Galanta, Hlohovec, Ilava, Komárno, Kremnica, Krupina, Kysucké Nové Mesto, Levice, Lučenec, Malacky, Modra, Modrý Kameň, Myjava, Námestovo, Nitra, Nová Baňa, Nové Mesto nad Váhom, Nové Zámky, Párkan, Piešťany, Považská Bystrica, Prievidza, Púchov, Senica, Skalica, Stará Ďala, Šaľa, Šamorín, Topoľčany, Trenčín, Trnava, Trstená, Turčiansky Svätý Martin, Veľká Bytča, Vráble, Zlaté Moravce, Zvolen, Želiezovce a Žilina.

³⁷¹ Bansko-policajné preskúmanie pri nehode sa vykonávalo na základe nariadenia č. 152/1920 Banského kapitanátu v Banskej Bystrici, zápisnica.

Obvod pôsobnosti Revírneho banského úradu v Banskej Bystrici zanikol 31. januára 1940. V zmysle zákona č. 15 z 18. januára 1940 jeho agendu prevzal Obvodný banský úrad v Banskej Bystrici.

Všeobecné povinnosti a kompetencie Revírneho banského úradu ako prvostupňovej inštalácie boli:

1. dozor nad vykonávaním všeobecného banského zákona z hľadiska národohospodárskeho, právneho a správneho,
2. preskúmanie žiadosti o povolenie kutísk a výhradných kutísk,
3. preskúmať žiadosti o prepôžičky banských mier,
4. viesť o tejto svojej činnosti patričné knihy,
5. vykonávať prehliadky banských a hutných závodov,
6. udeľovať právo na užívanie banských vôd,
7. vymedzovať ochranné oblasti minerálnych a liečivých vôd, povoľovať vrty,
8. viesť knihy o banských ťažiarstvách,
9. opatrovať mapy a listiny vzťahujúce sa na banské majetky,
10. povoľovať prerušenie prevádzky vo výhradných kutbách,
11. spolupôsobiť pri urovnávaní sporov medzi podnikateľmi a robotníkmi,
12. preskúmať a schvaľovať pracovné poriadky a kolektívne zmluvy,
13. predpisovať dávky a poplatky za banské miery a výhradné kutby,
14. nariaďovať neodkladné opatrenia pri nehodách a
15. zostavovať banské štatistiky.

Činnosť Revírneho banského úradu

Pri žiadostiach o povolenie pozastavenie prevádzky z akýchkoľvek príčin zástupca revírneho banského úradu zisťoval príčiny priamo na mieste a o svojom preskúmaní vyhotovil zápisnicu. Ak doba prevádzkového kľudu vypršala, revírny banský úrad vyzval majiteľa aby do 14 dní zahájil prevádzku alebo aby požiadal o ďalšie predĺženie prevádzkového kľudu. Povolenie prevádzkového pokoja bolo udelené na základe § 182 všeobecného banského zákona za poplatok.

Revírny banský úrad (RUB) schvaľoval zmeny pracovnej doby na závodoch podľa § 200 všeobecného banského zákona. Dával tiež súhlas k skráteniu pracovnej doby, k obmedzeniu pracovnej doby, k práci nad čas a k práci v nedeľu.

Revírny bankský úrad schvaľoval inštalácie nových zariadení, agregátov, prevádzkových budov a inštalácií sa zúčastňoval jeho zástupca spolu so zástupcom závodu a členom závodnej rady. Poruchy zariadení, prerušenie prevádzok, začiatok prevádzky boli závody povinné hlásiť Revírnemu bankému úradu. Obzvlášť veľká pozornosť bola venovaná ťažným strojom, ktorými sa prepravovali aj osoby. Ťažné laná boli pravidelne kontrolované, ich krátenie a opravy závody hlásili revírnemu bankému úradu.

Podľa § 221 všeobecného bankého zákona a § 173 a § 93 preventívneho nariadenia č. 188/1934 k vládnomu nariadeniu č. 434/1920 Zb. všetky šetrenia respektíve komisionálne jednanie o bezpečnostných, strojných a iných opatreniach na bankých závodoch mohol nariadiť a vykonávať len revírny bankský úrad buď sám, alebo so spoluprácou úradov politických, stavebných, železničných a iných úradov.

Revírny bankský úrad potvrdzoval aj spôsobilosť vrtných majstrov a strelmajstrov a o ich preškolení vychádzali zo zákona č. 3046/1909.³⁷² Úradu sa podávali žiadosti o pripustenie k strelmajstrovskej skúške. Revírny bankský úrad potvrdzoval aj manipulantom so strelivom a ich zástupcov.

Revírny bankský úrad zasahoval aj do činnosti závodných rád. Vyhláškou tri týždne vopred určoval deň volieb do závodných rád. Návrhy na rozpustenie závodných rád boli podávať revírnemu bankému úradu, ktorý bol povinný vypísať nové voľby. Členovia závodných rád konali prehliadky závodov a revírnemu bankému úradu o tejto svojej činnosti podávali mesačné hlásenia. Zápisnice zo zasadnutí závodných rád sa tiež posielali tomuto úradu, ktorý potvrdzoval aj členov skupín Zväzu baníkov.

Revírny bankský úrad udeľoval aj banké práva, ktoré si bolo možné zadovážiť údelom bankých mier, podaním žiadosti o banké miery musela byť zistená dobývacia hodnota ložiska. K žiadosti sa musela priložiť odborne vyhotovená mapa. Pre zaistenie výhradného práva na kutanie sa museli ohlásiť výhradné kutiská. Ohlásenie muselo zodpovedať § 22 všeobecného bankého zákona.³⁷³

Kutiar podávali priebežné správy aj keď nič nedosiahli alebo ak nekutali vôbec, tak uviedli dôvod prečo sa tak stalo. Za kutacie práce sa považovalo napríklad: jarkovanie, hĺbenie šachtíc, štôlní, geologických zásekov alebo vrtov, pričom za nevykázanú dostatočnú kutaciu činnosť sa v zmysle § 16 všeobecného bankého zákona sa kutacie povolenie zrušilo.

³⁷² Zákon č. 3046/1909 vydaný ministerstvom financií, povereným Uh. Kráľovským ministerským predsedom o povinnom (preškolení – upotrebovaní) strelmajstrom a strelnej práce v čierno-uholných baniach.

³⁷³ RUB, inv. č. 37, č. sp. 155/1933-1934 z 11. 1. 1934, kr. 2.

Ak sa kutiar nepostaral o predĺženie kutacieho povolenia, poukazom na § 16 všeobecného banského zákona a na § 14 prevádzajúceho nariadenia k nemu vydaného, kutacie povolenie sa vymazalo z kutacej knihy.

Podľa § 20 všeobecného banského zákona mohol kutiar volne disponovať vytŕaženými (nájdenými) vyhradenými nerastami zo svojho kutacieho diela len po predchádzajúcom povolení revírneho banského úradu. Povolenie sa muselo vzťahovať len na také množstvo vyhradených nerastov, ktoré sa normálne pri razení štôlne dobývali. V povolení sa výslovne podotklo, že kutanie sa nesmie zvrhnúť v pravidelné rúbanie (ťaženie).³⁷⁴

§ 178 všeobecného banského zákona predpisoval, že kutiar ak neboli jeho výhradné kutiská zlúčené po uplynutí každého kalendárneho polroka, bol povinný predložiť revírnemu banskému úradu výkaz o prácach, ktoré robil v každom výhradnom kutisku. V prípade, že tento výkaz nepredložil, tak sa vyzval aby za 2 týždne svoje konanie ospravedlnil a súčasne predložil výkaz. V opačnom prípade sa proti nemu postupovalo podľa § 241 všeobecného banského zákona

Kutiar bol povinný predpisy obecného banského zákona z 23. 5. 1854 presne zachovávať a týmto potvrdením u okresného úradu vo svojom meste sa preukázať zákon z 21. 12. 1932 č. 206/1932 § 2 banská dávka z výhradného kutiska bola stanovená na 20 Kč za každý kalendárny polrok Povolenie ku kutaniu sa udelilo až po zaplatení, formou kolku a tým istý spôsobom sa udelili aj kutiská. Poplatky za kutiská museli byť zaplatené na šekový účet č. 37792*11. Predpísaná banská dávka sa musela zaplatiť dva krát do roka, pričom sa platilo k začiatku januára a júla, teda raz za každý polrok. Ak však došlo k odhláseniu začiatkom druhého polroka, musel kutiar aj tak zaplatiť dávku ako za celý polrok, nemohol byť oslobodený lebo podľa odstavca 1 § 3 zákona č. 206/1932 o bankách dávok z kutísk a mier, zanikala dávková povinnosť až koncom kalendárneho polroka, v ktorom kutisko zaniklo.³⁷⁵

§ 4 banská dávka z kutiska za kalendárny polrok , v ktorom kutisko bolo ohlásené a splatnosť nadobudla dňom ohlásenia. Ak nebola banská dávka zaplatená do 30 dní, po vystavení potvrdenia o ohlásení , kutisko zaniklo so spätnou platnosťou ku dňu ohlásenia toto sa stalo napríklad Alexandrovi Lukácsovi.³⁷⁶

§ 5 banská dávka viazla na banskom oprávnení a ten, kto oprávnenie nadobudol prevodom alebo prechodom týchto práv prebral aj nedoplatky svojich predchodcov. Od roku

³⁷⁴ RUB, inv. č. 37, č. sp. 2386/1933-1934 z 24. 5. 1934, kr. 2.

³⁷⁵ RUB, inv. č. 37, č. sp. 3032/1933-1934 z 16. 7. 1934, kr. 2.

³⁷⁶ RUB, inv. č. 39, č. sp. 222/1936 z 18. 1. 1936, kr. 3.

1935 musel predkladať prednosta úradu RUB, toho času ním bol Dr. Lunár správu dvojmo o potvrdení výhradných kutísk, Banskému hajtmanstvu v Bratislave, kde muselo byť uvedené:

1. meno, priezvisko, bydlisko kutiara a ak mal aj splnomocnenca, tak aj jeho údaje,
2. číslo kutacieho povolenia,
3. deň ohlásenia kutísk,
4. počet ohlásených kutísk,
5. výška banskej dávky, ktorá bola 20 Kč polročne za 1 kutisko,
6. deň odoslania potvrdenia o ohláske a
7. posledný deň k (včasnému) zaplateniu dávky.

Jedna časť sa vracala naspäť RUB a druhá ostávala hajtmanstvu.

Po roku 1935 sa žiadosť o kutacie povolenie už musela dopĺňať udaním aj kutiarovho občianskeho stavu, jeho zamestnaním a udaním presnej adresy a uviesť obvod pre kutanie, t.j. katastrálna obec, politický okres alebo celý obvod revírneho banského úradu.³⁷⁷ Pri udeľovaní polohy kutísk sa udával meridián, v ktorom sa muselo udať aj to či bol astronomický alebo magnetický.

Banské hajtmanstvo malo povinnosť oznámiť Revírnemu banskému úradu normatívny výnos bývalého vládneho komisára č. 4574/1932 podľa ktorého mali byť platené banské dávky zásadne len lístkami poštovej sporiteľne na šekové konto banského hajtmanstva a platby v hotovosti nemali byť u úradov prijímané, platenie dávok v hotovosti bolo zastavené priamo ministerstvom verejných prác.³⁷⁸

Podľa § 19 zákona č. 131/1936 mohli požiadať RUB, okresný úrad alebo policajné riaditeľstvo o prešetrenie skutočnosti či človek, ktorý žiada o kutanie je politicky a štátne spoľahlivý, mravne zachovalý.³⁷⁹

Pred začatím akejkoľvek kutacej činnosti (t. j. aj obchádzky terénu) musel sa dopredu získať zvláštny súhlas ministerstva národnej obrany. V príslušnej žiadosti predloženej prostredníctvom Revírneho banského úradu sa museli uviesť mená osôb ich štátna príslušnosť a práce, ktoré chceli prevádzať, vyznačiť presne priestor, vymenovať katastrálne obvody obcí, kde mali záujem príslušné práce vykonávať a tento priestor zakresliť na mape v mierke 1 : 75000. Ak žiadateľ nemal trvalé bydlisko na Slovensku musel mať splnomocnenca, ktorý býval v obvode banského hajtmanstva v Bratislave, teda na Slovensku.³⁸⁰

³⁷⁷ RUB, inv. č. 39, č. sp. 208-209/1936 z 17. 1. 1936, kr. 3.

³⁷⁸ RUB, inv. č. 39, č. sp. 1539/1936 z 10. 4. 1936, kr. 3.

³⁷⁹ RUB, inv. č. 39, č. sp. 5254/1936 z 10. 10. 1936, kr. 3.

³⁸⁰ Plná moc pre územný obvod, podľa § 188 všeobecného banského zákona a s ohľadom na zákon č. 57/1928 nahlásiť splnomocnenca.

Banské splnomocnenie muselo byť všetkými žiadateľmi podpísané, každý podpis musel byť overený podpismi dvoch osôb ako svedkov alebo úradnou osobou (obecný notár). Za každý podpis sa plná moc kolkovoval kolkom 5 Kč. Splnomocnenec potvrdil na plnej moci vpísanú klauzulu : „*Túto plnú moc prijímam a beriem na seba zodpovednosť za dodržiavanie banského zákona, nariadení banských úradov a platenie banských poplatkov a dávok*“.³⁸¹

Ak bolo predmetom prevádzania kutacích prác v pohraničnom pásme, už sa musel mať súhlas od vojenskej správy, tzv. súhlas k prevádzaniu kutacích prác a zahájenie prevozu v zmysle zákona č. 131/1936 a § 4 vládneho nariadenia č. 155/1936 a výnosom MVP z 28. 5. 1937 napr. pre obvod okresného úradu v Leviciach, do záznamov sa vpísala klauzula o pohraničnom okrese.³⁸² Vo februári 1937 sa ešte stále na každého kutiara posielal posudok a ak bol mravne v poriadku Ministerstvo národnej obrany ho odporučil RUB s tým, že nemá námietky a ak ich nemal ani Revírny banský úrad a z hľadiska štátnej spoľahlivosti bol v poriadku, mohol prevádzať kutacie práce, avšak len na takých miestach, ktoré neboli dôležité pre Ministerstvo národnej obrany.³⁸³

Ministerstvu národnej obrany záležalo na týchto okresoch: Banská Bystrica, Nitra, Trnava, Piešťany, Zvolen, Bratislava, Levice, Malacky, Senica, Komárno, Šaľa, Krupina, Modrý Kameň okresné úrady uvedených území však mali presnú evidenciu o týchto jednotlivých objektoch.

Podľa § 186 a § 220 a občianskeho banského zákona bolo nariadené, aby najneskôr behom 14 dní od zahájenia, prípadne zastavenia kutacích prác, predložili kutiari Revírnemu banskému úradu správu o zahájení, resp. zastavení podľa nižšie uvedeného vzor správy:

1. miesto kutacích prác s údajom obce a okresu s prípadným plánom kutania,
2. údaj či ide o samostatné kutacie práce, alebo o práce pričlenené ku nastávajúcemu banskému podniku,
3. deň zahájenia, resp. zastavenia kutacích prác,
4. počet zamestnaných robotníkov,
5. dozorní personál (údaje o praktickej spôsobilosti),
6. spôsob kutacích prác (povrchové, podzemné, a akého druhu) a
7. nakladacia železničná stanica.

Nariadenie sa vydalo preto , aby úrad bol včas oboznámený so zmenami, ktoré nastali behom roku a aby mal okamžité kontrolovateľné podklady o banskom podnikaní vo svojom

³⁸¹ RUB, inv. č. 40, č. sp. 7511/1937 z 15. 9. 1937, kr. 4.

³⁸² RUB, inv. č. 40, č. sp. 10621/1937 z 12. 10. 1937, kr. 4.

³⁸³ RUB, inv. č. 40, č. sp. 11076/1937 z 6. 11. 1937, kr. 4.

úradnom obvode. Nevyhovenie tomuto obežníku malo po zistení za následok zavedenie trestného nariadenia podľa § 245 občianskeho banského zákona upraveného článkom 4 zákona č. 169/29 Zb. zákonov a nariadení.³⁸⁴

Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody v Bratislave

Jeho úlohou bola obnova výroby a úpravy právnych pomerov, správa všetkých banských a hutníckych závodov, vykonávanie bansko-policajného dozoru nad všetkými závodmi podobného druhu na Slovensku. Vládny komisariát bol zároveň druhostupňovým úradom banskej správy a na Slovensku i konečná vrchnosť v riadení právnych záležitostí a bansko-policajného dozoru.

Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody na Slovensku bol jedným z referátov Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré bolo zriadené na Slovensku. Jeho činnosť však vo veľkej miere usmerňovalo Ministerstvo verejných prác v Prahe (MVP), na ktoré v roku 1926 úplne prešla hospodárska a technická správa štátnych banských a hutníckych závodov na Slovensku.

Podľa zachovalých archívnych materiálov prebiehalo toto úplné podriadenie slovenských banských podnikov MVP v Prahe dosť arogantne a je príkladom postupnej kontroly centrálnymi orgánmi, všetkých strategických odvetví hospodárstva na Slovensku až do utvorenia Slovenského štátu. Možno aj všeobecne preferované tvrdenie o nedostatku slovenských odborníkov v tom čase nebude také jednoznačné.

Do služieb Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. sa hlásili mnohí odborníci a vlastenci. Jedným z nich bol aj Ing. Bohuslav Križko, ktorý poslal 15. decembra 1918 ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska Dr. Vavrovi Šrobárovi memorandum. Podal v ňom návrhy na zorganizovanie národného a hospodárskeho života na Slovensku. Osobitnú pozornosť venoval aj organizácii baníctva. Minister jeho návrh prijal a tak 3. januára 1919 nastúpil Ing. B. Križko do funkcie vládneho komisára v referáte verejných prác pri Ministerstve pre správu Slovenska. Vypracoval podrobnejší návrh správy banských podnikov na Slovensku. Bol poverený ministrom, aby zriadil a spravoval Vládny komisariát pre banské a hutnícke podniky na Slovensku pri Ministerstve pre správu Slovenska, ktorému podliehali všetky štátne i súkromné banské a hutnícke zariadenia.

Zriadenie banského komisariátu uvítalo aspoň formálne aj MVP v Prahe a jeho zriadenie schválilo 15. mája 1919 tiež Prezídium Ministerskej rady. Komisariát sa úspešne

³⁸⁴ RUB, inv. č. 39, č. sp. 4635/1936 z 5. 9. 1936, kr. 3.

budoval personálne, rozširovala sa jeho agenda a priestory. Bolo vytvorených niekoľko odborov, ktoré vykonávali vrchnú správu štátnych banských a hutníckych podnikov, záležitosti bansko-policajných úradov, kontrolu súkromných baní a hút, podporovali banské podnikanie, zaoberali sa sociálnymi a národohospodárskymi otázkami súvisiacimi s baníctvom. Na čele úradu stál hlavný vládny komisár.

MVP nebolo spokojné s mierou svojho vplyvu na riadenie štátnych banských a hutníckych závodov na Slovensku a tak v júni 1919 rozhodlo o jeho reorganizácii. Po hospodárskej stránke spadali štátne banské a hutnícke závody na Slovensku pod Ministerstvo pre správu Slovenska. V pripravovanom rozpočte na rok 1919, ktorý začal platiť 1. júla 1919 (prvý samostatný rozpočet nového štátu), boli príjmy a výdavky štátnych a hutníckych závodov na Slovensku zahrnuté do rozpočtu MVP v Prahe, a to bola príležitosť zrevidovať právomoc hlavného vládneho komisára. Nepovažovalo za potrebné prejednať túto záležitosť ani s Ministrom pre správu Slovenska, ktorému vládny komisariát podliehal, ani s hlavným vládny komisárom, ktorý bol v tom čase v Rumunsku. Iba za predpokladu súhlasu ministra poverilo Ing. Josefa Lodla technickou a administratívnou správou všetkých baní a hút na Slovensku. Rozhodlo tiež, že v týchto záležitostiach i v záležitostiach finančného hospodárstva bude nový komisariát podliehať bezprostredne MVP v Prahe, odbor V. oddelenie XXIII. Vyhradilo si rozhodujúci vplyv aj na menovanie síl pre Slovensko. Na bratislavské ministerstvo zostala len verejná správa št. banských a hutníckych závodov.

Ing. Lodl oznámil koncom júla referátu verejných prác pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska, že 10. júla 1919 prevzal správu všetkých štátnych banských a hutníckych závodov na Slovensku. Svoju právomoc si však vysvetľoval oveľa širšie ako mu MVP vymedzilo. Prisvojil si agendu celého pôvodného komisariátu a tým presadil zastavenie činnosti Vládneho komisariátu pre banské a hutnícke podniky a zariadenia a prepustenie jeho predchodcu. Až na zákrok ministra Šrobára boli prenáhlené rozhodnutia referátu verejných prác v Bratislave zrušené.

Pôvodná náplň vládneho komisariátu pre banské a hutnícke podniky a zariadenia na Slovensku bola tak rozdelená medzi dva úrady. Križkovmu komisariátu – premenovanému na vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti bola ponechaná kontrola a usmerňovanie súkromného podnikania v baníctve a bansko-policajné záležitosti. Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody sa mal starať o riadny chod a prosperitu št. závodov.

Úlohy komisariátu pri správe a hospodárskom vedení štátnych závodov na Slovensku zabezpečovalo okolo 20 zamestnancov: prednosta, referent pre rudné bane, referent pre soľné bane, referent pre železné bane a železiarne, referent pre naftové bane a kutacie práce, referent

pre stavby a stroje, prednosta odbornej učtárne, prednosta manipulačného oddelenia a ďalší technickí, účtovní a kancelárski úradníci a pomocný personál.

Od založenia komisariátu však čím ďalej tým viac títo pracovníci iba sprostredkovávali správy a smernice medzi slovenskými štátnymi závodmi a MVP, bez právomoci podstatne zasahovať do riešenia otázok.

Od mája 1920 začala platiť nová organizácia ústrednej štátnej správy štátnych banských a hutníckych podnikov. MVP v Prahe a zlúčení do jedného samostatného ústredia priamo podriadeného ministrovi verejných prác. Prednostom Ústrednej správy štátnych banských a hutníckych závodov bol ustanovený Ing. Oskar Mayer. Toto bol ďalší krok k centralizácii banskej správy.

V roku 1922 MVP presídlilo do Prahy postupne expozitúru banskej odbornej učtárne, kde sa zlúčila s banskou odbornou učtárňou pri MVP. Definitívne bola v Bratislave zlikvidovaná 3. mája 1923.

Ústredná správa štátnych banských a hutníckych závodov v Prahe postupne odobrала Vládnemu komisariátu všetky právomoci, ako poslednú – evidenciu štátnych kutísk, v decembri 1925. MVP v Prahe sa už v jeseň 1925 rozhodlo zrušiť Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody na Slovensku v Bratislave, ale Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska to oznámilo oficiálne až v januári 1926. V duchu panujúcej byrokracie iba žiadalo, aby slovenské ministerstvo vzalo jeho oznámenie so súhlasom na vedomie. Podľa výnosu MVP č. 597/2 presne z 3. marca 1926 mala byť likvidácia vládneho komisariátu vykonaná bezodkladne, najneskôr však 31. marca 1926. Tento termín bol aj dodržaný. Správna budova, kde sídlil Vládny komisariát, bola 16. marca 1926 odovzdaná Župnému úradu, poľnohospodársko-technickému oddeleniu v Bratislave.

Po likvidácii Vládneho komisariátu boli všetky písomnosti presunuté do Prahy – o čom svedčí aj správa v ktorej sa píše *„dňa 16. marca 1926 prevzala správa MVP písomnosti vládneho komisariátu“*. O rozsahu sa však nezmieňuje.

Banskú administratívu mal na starosti od roku 1919 Vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti v Bratislave. Až do 1. mája 1934 predstavoval druhoінстанčnú a na Slovensku i konečnú vrchnosť v riadení právnych záležitostí a bansko-policajného dozoru. Snaha po unifikácii viedla k zriadeniu inštitúcií pre banskú administratívu s trojinštančným pokračovaním aj na Slovensku. Od 1. mája 1934 vznikli prvoinštančné revírne banské úrady a druhoінstančné Banské hajtmanstvo v Bratislave, podriadené ako tretej inštancii do októbra roku 1938 VIII. odboru Ministerstva verejných prác v Prahe a po 14. marci 1939 Ministerstvu dopravy verejných prác, odboru I. oddelenia 4, v Bratislave. Banským zákonom č. 15 z 18.

januára 1940 sa zrušilo trojinštančné pokračovanie vo veciach banskej administratívy. Prvoinštančné obvodné banské úrady a druhoínštančné oddelenie, neskôr odbor pre banskú administratívu pri ministerstve alebo povereníctve vykonávali svoju činnosť až do roku 1952. Vtedy bola zriadená na Slovensku ako druhá inštancia Štátna ústredná inšpekcia pre Slovensko, podriadená Ministerstvu palív a energetiky v Prahe. Od roku 1954 na Slovensku sú len prvoinštančné orgány už vlastne len orgány banskej inšpekcie, ktoré podliehajú Ústrednému banskému úradu v Prahe.

Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody v Bratislave 1919 – 1926

Pre dôležitosť, akú malo baníctvo v hospodárskom živote Slovenska, bol už koncom roku 1918 pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska zriadený Vládny komisariát (VK) pre banské a hutnícke závody na Slovensku so sídlom v Bratislave. Tento úrad mal na starosti štátne i súkromné banské podnikanie, najmä vo veciach banskej administratívy. Okrem toho pripadla mu aj správa štátnych baní a hút po stránke technickej, administratívnej a obchodnej. V júli 1919 sa však odčlenila správa štátnych banských a hutníckych závodov spod právomoci Vládneho komisariátu pre banské a hutnícke podniky a zariadenia a zriadil sa Vládny komisariát pre štátne bane a huty v Bratislave ako zvláštny referát Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Vládny komisariát pre štátne bane a huty, pozdejšie premenovaný na Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody na Slovensku podliehal však skoro vo všetkom Ministerstvu verejných prác v Prahe.³⁸⁵ Postupom času Ministerstvo verejných prác v Prahe uberalo stále viac a viac z kompetencie Vládneho komisariátu pre štátne banské a hutnícke závody, až ho zrušilo výnosom č. 597/2 z 3. marca 1926.³⁸⁶

Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody kontroloval podľa smerníc Ministerstva verejných prác v Prahe prevádzku štátnych závodov po stránke technickej i hospodárskej. Vybavoval osobné veci, záležitosti nemocenského a starobného poistenia zamestnancov úradníckej o robotníckej kategórie. Organizoval prehliadku závodov, podával dôležité správy a návrhy technického, hospodárskeho a administratívneho rázu. Podliehali mu nasledovné riaditeľstvá a banské správy:

- Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici
- Štátne banské riaditeľstvo v Kremnici
- Správa štátneho elektrolytického závodu v B. Bystrici

³⁸⁵ VKB, inv. č. 1005, odpis výnosu Ministerstva verejných prác v Prahe číslo 15.718/XXIII.

³⁸⁶ VKB, podací protokol r. 1926, V-290.

- Štátna banská správa v Magurke
- Štátna banská správa v Zlatej Idke
- Štátne banské riaditeľstvo v Rožňave
- Závodná správa štátnych baní v Železníku
- Správa štátneho solivaru a opálových baní v Dubníku
- Riaditeľstvo štátnych naftových baní v Gbeloch
- Riaditeľstvo štátnych železiarní a oceliarní na Slovensku v Podbrezovej
- Riaditeľstvo štátnych železiarní a v Tisovci
- Závodná správa štátnych železiarní a smaltovní v Hronci
- Kremnická mincovňa a sirotinec Gizele v Slovenskej Ľupči.

Od 1. júla prevzala Československá republika od rumunskej vlády bane na soľ v Marmarošskej Solotvine. Aj tieto bane podliehali krátky čas pod Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody.

Reorganizácia banských úradov v roku 1940

Zákomom č. 15/1940 a vládny nariadením č. 16/1940 sa uskutočnila reorganizácia banských úradov a to na základe návratu k dvojínštančnému systému. Banské Hajtmanstvo v Bratislave bolo zrušené a ťažisko prvostupňovej agendy bolo prenesené na Obvodné banské úrady, zriadené v Banskej Bystrici a v Spišskej Novej Vsi (OBÚ) namiesto dovtedajších Revírných banských úradov. Obvod dovtedajšieho Revírneho banského úradu v Dobšinej bol pričlenený k OBÚ v Banskej Bystrici. Banské inšpektoráty boli tiež zrušené.

V druhom stupni vykonávalo banskú administratívu Ministerstvo dopravy a verejných prác (rezort verejných prác, odd. I/5 Banská administratíva).³⁸⁷

Ústav pre vedecký výskum uhlia v Prahe

Ústav bol zriadený v roku 1927 československými banskými ťažiarstvami združenými vo Sväze majiteľů dolů. Založený bol preto, že štátny ústav podobného poslania, t. j. Štátny ústav pro hospodárne využití paliv, zriadený v roku 1922, nevyhovoval potrebám banského priemyslu a združených závodov. Štátny ústav pro hospodárne využití paliv bol síce tiež financovaný ťažiarstvami, ale to nepriamo vo forme príspevku na Uholnú radu, avšak bane nemali žiadny vplyv na jeho vedenie a prácu, pretože zastával vlastne záujmy odberateľa. Preto založili ťažiarstva po zrelej úvahe vlastný ústav pre vedecký výskum uhlia, lebo

³⁸⁷ ŠÚBA, fond Štátne hajtmanstvo Bratislava (ďalej ŠBH), i. č. 138, č. sp. 17/405 prez zo 4. 8. 1941.

pociťovali potrebu doplniť svoju organizáciu sledovaním tých otázok, ktoré priamo nesúviseli s normálnou prevádzkou. Ústav bol riadne zabezpečovaný a podľa údajov z 18. novembra 1946, takmer po dvadsaťročnej činnosti bol vybavený tak, ako málo európskych ústavov a pripravený na riešenie stanovených úloh.

Ústav udržali bane aj v dobe najväčšej hospodárskej krízy okolo roku 1933, ako aj v dobe najväčšieho úpadku baníctva po Mníchove, kedy bola väčšina baní od republiky odtrhnutá (sever Čiech a Karviná, južné Slovensko). Preto tým viac bol potrebný ústav v čase, keď sa pripravovalo riadne vybudovanie našich baní.

Ústav mal riešiť nové úlohy so zužitkovaním menejcenného uhlia a rúd, čo sa týkalo takmer všetkých revírov v republike a to vo väčšej miere, ako pred I. svetovou vojnou. Mali preto v pláne doplniť výskumný program ústavu o úpravnícku zložku. K tomuto účelu bol ústav vhodný predovšetkým vďaka svojmu vybaveniu prístrojmi a zariadeniami, bohatej knižnice a pod. V ústave mali v pláne riešiť aj problémy briketovania a rôzne iné otázky aplikovanej vedy. Tým mal byť ústav pre bane koncentrovaný na jednom mieste.

Nemožno tiež zabúdať, že sa začalo žiť v dobe uvoľnenej atómovej energie a že táto otázka mohla v priebehu krátkej alebo dlhšej doby postaviť ústav pred také problémy, kedy najužšia spolupráca s vedou bude veľmi potrebná. Ústav mal v úmysle spoluprácu s praxou prehĺbiť tak, aby ústav spolupracoval s praxou v rámci aplikovanej vedy čo najužšie a očakával, že bude vo svojej práci tiež praxou podporovaný.

Pokiaľ sa týkalo financovania ústavu v predloženej správe sa podotýkalo, že československé baníctvo dokázalo udržať ústav aj v období najväčšej depresie rokov 1933 a 1938 bez toho, že by bolo utrpelo nejakej hospodárskej ujmy. Udrží ho tým ľahšie, keď okruh prispievateľov sa rozšíril o niektoré uhoľné bane a hlavne o bane rudné. Vo forme prispievajúcich členov prispievali tiež niektoré chemické a hutnícke závody a pod. Celkové náklady na ústav sa pohybovali v nepatrnom zlomku percent obratu banských podnikov a bolo treba vyslovene upozorniť, že na výskum budú musieť bane platiť tak, či onak, pretože sa pripravoval príslušný zákon o výskumníctve. Bolo zaiste vhodnejšie prispievať na svoj vlastný ústav, kde mali závody svoj vplyv a ktorému mohli zveriť svoje problémy, ako prispievať na cudzie ústavy, nakoľko vplyv na ne nebudú mať.

V krátkom čase po vydaní tejto správy o činnosti ústavu mala byť zvolaná valná hromada členov a bolo potrebné, aby si vec jednotliví členovia vopred premysleli, lebo bolo nebezpečie, že druhé priemyselné sektory tento ústav pri prípadnom nezáujme preberú a neskôr bude ťažko organizovať nový ústav.

Československé doly, n. p., ústredné riaditeľstvo, odbor kamenné uhlie predložilo tento odpis 15. novembra 1945 Oblasťnému riaditeľstvu Bane a hutí na Slovensku, n. p. s pripomienkami ústredného riaditeľstva a odvolaním sa na poradu riaditeľov národných podnikov na generálnom riaditeľstve Československých dolů, n. p.³⁸⁸

Stručné environmentálne dejiny uhoľnej montánnej krajiny v Badíne

Baňa v Badíne je lokalizovaná v hornej časti doliny Banského potoka. Banský potok pramení na južných svahoch kóty Suchý bán (634 m n. m.), tečie juhozápadným smerom a z pravej strany ústí do rieky Hron v lokalite Chotár pri Vlkanovej, časť Peťová. Dolinu uzatvára od severu zalesnený pahorkatinný chrbát Krásny vršok a od juhu odlesnený pahorkatinný chrbát Kriedovica. Potok pred otvorením baní začiatkom 19. storočia bol nazývaný Banský. Z hľadiska geomorfologického členenia leží baňa na severnej hranici geomorfologického celku Zvolenská kotlina. V rámci Zvolenskej kotliny sa nachádza v južnej časti oddielu Bystrické podolie. Vzhľadom k administratívne členeniu leží baňa v severnej časti katastrálneho územia obce Badín v Banskobystrickom okrese, cca 3 km od krajského mesta Banská Bystrica. V období ťažby ležala baňa vo Zvolenskej župe.

Prvé správy o ložisku v Badíne sú z roku 1766, kedy prísažný Zvolenskej stolice Mikuláš Duchoň Hlavnému komorskogrofskemu úradu v Banskej Štiavnici poslal správu o existencii ložiska v blízkosti Badína. Zároveň žiadal o povolenie na ťažbu, ktoré bolo negatívne.

V roku 1833 začal Alojz Wehrle, profesor Banskej akadémie v Banskej Štiavnici prieskum ložiska prostredníctvom vrtov. Uspokojivé výsledky prieskumu viedli k otvoreniu ložiska v roku 1837 prostredníctvom šachty. Napriek tomu že časť vyťaženého uhlia odberala Továrň na cukríky v Banskej Bystrici a neskôr aj papieren v Harmanci, baňa mala veľké problémy s odbytom. Preto nepredané a značne zvetrané uhlie ležiace na skládkach pri bani, bolo v roku 1839 spálené a popol rozsypaný po lúkach. Postupné obnovenie ťažby sa začína po roku 1849.

Skutočný rozvoj ťažby v Badíne po roku 1872 súvisí so vznikom spoločnosti Union Császári és Király Szabadalmazott Vas és Bádogyári Társaság (Továrň na výrobu plechu, platní, obchodného a konštrukčného železa) vo Zvolene. Už 20. februára 1872 uzatvorila spoločnosť Union Zvolen zmluvu s urbaristami v Badíne na právo ťažiť na ich pozemkoch. V nasledujúcom roku začala spoločnosť s ťažbou uhlia, na overených častiach ložiska

³⁸⁸ ŠBH, i. č. 61, č. sp. I.-06/3266/46 z 22. 11. 1946.

v doline Banského potoka. Prosperita bane v nasledujúcom období súvisí s energetickou závislosťou železiarskej spoločnosti Union vo Zvolene. Spočiatku sa ložisko ťažilo štôľnou vyrazenou na pravom svahu doliny severozápadným smerom. Táto „Stará“ štôľňa bola pravdepodobne vyrazená pred rokom 1870. Po úspešných kutacích prácach vo východnej časti ložiska bola v roku 1890 na ľavej strane doliny vyrazená nová štôľňa. Nová štôľňa August dlhá 281 m viedla severovýchodným smerom a otvorila banské pole Viktor – východnú časť panvy.

Koncom 19. storočia spoločnosť Union realizovala prostredníctvom vrtov prieskum západnej časti panvy východne od obce Kováčová. Od 15. augusta 1998 do 19. marca 1899 bol do hĺbky 405 m realizovaný prieskumný vrt. Tento vrt zachytil z horizontov v hĺbke 393,8 m výver termálnej vody s teplotou 45 °C. Vrt sa stal prvým prameňom neskorších kúpeľov v Kováčovej. Po overení zásob v západnej časti panvy boli v roku 1913 vyrazené dve nové štôľne, štôľňa 1 a štôľňa Jozef. Po roku 1913 sa začala rozsiahla výstavba aj na povrchu. Postupne bola postavená strojovňa, budova ťažného vrátku, kancelárie, skladište uhlia, byta pre úradníkov a ubytovňa pre robotníkov. Neskoršie bola vybudovaná aj lanová dráha spracovaná v samostatnej podkapitole.

Problémy bane s odbytom nastali v roku 1922 po odstavení spoločnosti Union vo Zvolene, ktorá bola hlavným odberateľom vyťaženého uhlia. Po problémoch s odbytom bola prevádzka bane zastavená 12. júla 1929. Potom sa niekoľkokrát objavili pokusy na obnovenie ťažby, ale nakoniec sa stali prioritou rozvoja kúpele v Kováčovej, ktoré vznikli na prameňoch objavených pri geologickom prieskume panvy. Územie badínskej panvy sa dostalo do ochranného pásma kúpeľov, čo vylučuje akúkoľvek ťažobnú činnosť.

Vyťažené uhlie sa spod steny v bani ručne naložilo do huntov a po horizontálnych chodbách sa tiež ručne dopravilo k centrálnej úpadnici (štôľni). Tu sa hunty priplli na elektrický vrátok, ktorý ich vyťahoval na povrch na skládku uhlia. Elektrický vrátok vyrobila firma Kachelmann vo Vyhniach v roku 1910. Na skládke sa uhlie nakladalo na lanovú dráhu. Veľké problémy pri ťažbe spôsobovali prítoky vody do podzemných priestorov, ktoré sa za minútu pohybovali od 600 do 800 litrov. Voda sa na povrch čerpala elektrickými čerpadlami.

K spotrebiteľom sa uhlie z bane dopravovalo k železnici pomocou nadzemnej lanovej dráhy. Lanová dráha bola vybudovaná spoločnosťou Union vo Zvolene v roku 1918 v katastrálnych územiach obcí Badín, Peťová a Dolné Rakytovce vo Zvolenskej župe. Jej cieľom bola doprava uhlia vyťaženého v Badínskej uhoľnej panve na dráhy kráľovskej železnice (MÁV) Zvolen – Banská Bystrica – Brezno. Vyťažené uhlie bolo nasýpané do huntov banskej úzkokoľajky (zväžnej) a ručne privázané do badínskeho uhoľného skladu. Tu

bolo vyťahované lievikovým nakladačom do huntov lanovej dráhy. Plné huntý boli vyťahované pomocou ručnej sily (vrátku) od nakládky v sklade do nakladacej stanice lanovej dráhy. Vykladacia stanica bola navrhnutá medzi profilmi č. 131 a 132 maďarskej kráľovskej železnice (MÁV) na trati Zvolen – Banská Bystrica – Brezno. Za týmto účelom bola dobudovaná jedna odbočovacia koľaj, na ktorej sa privezené uhlie vysypalo do železničných vagónov. Následne boli prázdne huntý dopravované na nezaťaženom lane lanovej dráhy späť do nakladacej stanice.

Lanová dráha bola trasovaná priamym smerom z nakladacej stanice k spomínanému profilu železničnej trate maďarskej kráľovskej železnice (MÁV), jej dĺžka bola 2176 m. Výškový rozdiel medzi nakladacou a vykladacou stanicou je 57,40 m. Na dráhe medzi oboma stanicami bolo osadených 23 podporných drevených nosných stĺpov. Medzi profilmi stĺpov číslo 6-7, číslo 8-9 a číslo 17-18 boli vybudované tri ochranné mosty ponad komunikácie.

Lanová dráha pracovala len v dennej prevádzke a mala prevoznú kapacitu 100 q (10 t) uhlia za hodinu. Huntý s váhou 200 kg mali objem 0,23 m³ a mohli odvieť náklad s hmotnosťou 2q (200 kg). Za hodinu sa prepravilo 50 huntov, ich dopravná rýchlosť bola 2 m/s a nasledovali za sebou každých 144 m. Na udržanie lanovej dráhy v plnej prevádzke bolo potrebných 10 konských síl. Stanice boli spojené telefónom, ktorého linka bola vedená na samostatných stĺpoch mimo lanovej dráhy.

Všetky kovové časti boli použité z demontovanej lanovej dráhy, ktorú vlastnila akciová spoločnosť Hernádvölgyi Maďarský železný priemysel sesterská spoločnosť firme Union Zvolen. Pôvodne pracovala pre potreby Fokmárskej železoruďnej bane na Spiši. Po vyčerpaní zásob železnej rudy a uzavretí bane bola lanová dráha demontovaná a prevezená do Badína. Drevené časti lanovej dráhy (stĺpy, premostenia a budovy) boli vybudované nové.

Uhlie sa v bani ťažilo dovrchným pilierovaním na zával. Sloj s priemernou hrúbkou do 4 m sa ťažil na dva razy, čo v kombinácii s priaznivými geologickými podmienkami nadložných vrstiev spôsobovalo, že sa na povrchu neprejavovali následky poddolovania. Preto boli negatívne vplyvy na krajinu v porovnaní s inými banskými oblasťami len minimálne. V súčasnej krajine môžeme identifikovať montánne relikty, ktoré zmenili ráz krajiny v doline Banského potoka.

V teréne je najlepšie identifikovateľné relikty po štôľňach. Vstup do štôľne August vyrazenej v roku 1890, ktorá otvárala pole Viktor vo východnej časti panvy. Štôľňa leží na ľavej strane doliny Banského potoka v priestore súkromného pozemku. Relikt jej vstupu je veľmi dobre zachovaný, pretože miestny chatár ho upravil na pivnicu. Od ústia štôľne sme na svahu identifikovali relikty v podobe vybiehajúcich terás. Po nich vedená zväžna, ktorou sa

dopravovalo uhlie na skládku a tiež hlušina na haldu. Tieto terasy v súčasnosti vôbec nepripomínajú montánnu formu antropogénneho reliéfu, ale urbárnu. Na ich plošine boli vysadené ovocné stromy. V blízkosti vstupu do bývalej štôlne sa zachovala budova kancelárskych priestorov, ktorá v súčasnosti leží tiež na súkromnom pozemku a je prestavaná na chatu.

Na základe banských máp a terénneho výskumu sme lokalizovali a identifikovali aj dva relikty po štôľňach na pravej strane doliny Banského potoka. Tu sa v západnej časti priestoru bane zachovali dva líniové relikty po prepadnutých štôľňach (pozri priloženú schému). Lokalizovali sme pôvodné štôlne – štôľňu 1 a štôľňu Jozef v podobe korytovej úvaliny a nevýrazného pingového ťahu. Štôlne boli vyrazené v roku 1913. Pred vyústením štôlne sme v teréne na svahu nad tokom Banského potoka identifikovali aj malú svahovú haldu. Halda zarovnávala priestor pred vstupom do štôlní a vytvárala pracovný manipulačný priestor. Halda je dlhá 80 m a výška jej čela je max. 2 m. V súčasnosti porastá vegetáciou z okolia, ktorej dominuje hrab obyčajný (*Carpinus betulus*) s výrazným burinným podrastom typickým pre ruderálne stanovištia. Zo štôlní cez plošinu haldy, mostom cez potok a po povrchu „Veľkej“ haldy viedla úzkokoľajka, ktorou sa vozilo uhlie do skladu v juhovýchodnej časti areálu bane a tiež sa vozila hlušina na „Veľkú“. Relikty po ostatných štôľňach a šachtách zakreslených v banských mapách a doložených v historických materiáloch sa nám v teréne nepodarilo lokalizovať, na základe čoho predpokladáme, že už sú zaniknuté.

Banské haldy vytvárajú v súčasnej krajine najvýznamnejšie reliéfne relikty zachované po ťažbe uhlia v doline Banského potoka. V teréne sme identifikovali dve haldy. Malú, ktorú sme popísali vyššie, pri štôľňach a centrálnu haldu celého priestoru bane Badín, pre ktorú v štúdiu používame názov „Veľká“ halda.

„Veľká“ halda leží na dne hornej časti doliny Banského potoka, ktorú z veľkej časti vyplňa. Tvarovo ide o svahovú haldu výrazne pretiahnutú v smere spádnice doliny. Je lokalizovaná na ľavom svahu a svojim telesom výrazne zatláča tok Banského potoka na úpätie pravého svahu doliny. Energia potoka vytvorila na prirodzenom svahu doliny rozsiahlu strž dlhú 60 m a maximálne vysokú 3 m. Na obnaženej stene strže môžeme dobre sledovať geologickú stavbu v podloží, tvorenú prúdmi pyroxenických andezitov predhoria Kremnických vrchov. Celkovo halda zatlačila tok potoka na juh v dĺžke 100 m a maximálny posun koryta je 20 m. Dĺžka haldy je 300 m, šírka 60 m a výška jej čela v juhovýchodnej časti je max. 15 m. Halda bola navázaná úzkokoľajkou, po ktorej boli ručným vrátkom spúšťané banské hunty po mierne sklonenej plošine haldy v smere spádnice doliny. Halda má približne eliptický pôdorys z ktorého v juhovýchodnej časti vybieha jazyk dlhý cca 60 m. Po chrbte

tohto „jazyka“ bola vedená koľaj, po ktorej sa z huntov na obidve strany vysýpala hlušina. V juhovýchodnej časti haldy, ktorá bola nasýpaná v poslednom období ťažby, nebol ešte Banský potok zatlačený na pravý svah doliny. Z tohto dôvodu potok eroduje južný svah haldy a vytvára na ňom strž. Na stene strži môžeme detailne skúmať jednotlivé vrstvy nasýpania haldy a tiež zloženie haldového materiálu. Práve v tejto časti sú ukladané hlušiny a sprievodné okolité horniny sloja z najhlbších častí bane.

Na haldu vedie udržiavaná lesná komunikácia, ako relikť po starej banskej ceste. Cesta na haldu, pôvodne aj ku kancelárskym priestorom a k vstupom do bane viedla ľavou stranou doliny popri úpätí svahu. Medzi prístupovou cestou a ľavým svahom bola vybudovaná úzkokoľajka po ktorej sa huntmi vozilo uhlie na klad. Sklad uhlia bol vzdialený od vstupov do bane 400 m. Zarovnaný povrch haldy v súčasnosti porastá trávová vegetácia. Na úpätí čela haldy sa postupnou sukcesiou uchytáva stromová vegetácia a kroviny. V stropovom podrade dominuje topol osika (*Populus tremula*), vŕby (*Salix* sp.), jelša lepkavá (*Alnus glutinosa*), agát biely (*Robinia pseudoacacia*) a hrab obyčajný (*Carpinus betulus*), ktoré sú doprevádzané ďalšími druhmi. Z krovín je zastúpená trnka obyčajná (*Prunus spinosa*), ruža šípková (*Rosa canina*), baza čierna (*Sambucus nigra*), lieska obyčajná (*Corylus avellana*), ostružina malinová (*Rubus idaeus*) a mnohé ďalšie.

Dominantným **reliktom technického zázemia** bane Badín je rozsiahla terasa vybudovaná na ľavej strane doliny Banského potoka. Na tejto antropogénnej terase dlhej až 400 m s čelom vysokým max 4 m bol v hornej časti (sevrozápadnej časti) lokalizovaný sklad uhlia, potom strojovňa lanovej dráhy, nakladacia stanica lanovej dráhy, „priestranstvo“ (niečo, ako námestie alebo dvor) bane, ďalej budova v ktorej boli lokalizované byty úradníkov a budova v ktorej sa nachádzali ubytovne robotníkov. „Priestranstvo“ bane a ubytovacia časť je na starých mapách označovaná ako kolónia Baňa.

Z technických častí sme v teréne identifikovali len betónové základy strojovne lanovej dráhy. Ďalej na dobre zachovanej terase sa na mieste bývalého „priestranstva“ bane zachovala aleja troch dospelých jedincov pagaštana konského (*Aesculus hippocastanum*). Z dvoch veľkých ubytovacích budov stojí s poškodenou strechou budova, kde boli situované byty úradníkov a správcu. Z budovy, kde boli ubytovne pre robotníkov sa zachovali len obvodové múry. Celá terasa postupne porastá stromovou vegetáciou z okolia. Medzi stromami výrazne dominujú juvenilné jedince jaseňa štíhleho (*Fraxinus excelsor*), ku ktorému pristupuje predovšetkým buk lesný (*Fagus sylvatica*), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*), agát biely (*Robinia pseudoacacia*), topol osika (*Populus tremula*) a ďalšie. Na čele terasy je hojná aj antropogénne rozšírená borovica lesná (*Pinus sylvestris*). Z krov sú bohato zastúpené jedince

ruže šíповej (*Rosa canina*), bazy čiernej (*Sambucus nigra*), trnky obyčajnej (*Prunus spinosa*), ostružiny černicovej (*Rubus fruticosus*) a borievky obyčajnej (*Juniperus comunis*).

Dobre je zachovaná aj prístupová komunikácia v dĺžke cca 1 km od štátnej (bývalej hradskej) cesty Rakytovce – Badín. V súčasnosti je využívaná ako kvalitná poľná cesta vďaka dobre zachovanej pôvodnej kamennej andezitovej dlažbe.

Záver

Ťažba uhlia na Slovensku zaznamenala svoju dôležitosť a rozvoj až po II. svetovej vojne. Socialistická industrializácia vyžadovala zabezpečenie potrebnej palivovo-energetickej základne. Obmedzené možnosti dovozu ušľachtilých foriem palív a energie viedli k vysokým požiadavkám na rozvoj ťažby vo všetkých uhoľných revíroch ČSR, a teda i na Slovensku, a to i napriek skutočnosti, že okrem handlovského ložiska uhlie z ostatných ložísk nedosahovalo vysoké kalorické hodnoty.

Po skončení druhej svetovej vojny sa uhoľné baníctvo na Slovensku nachádzalo v zlej situácii, pretože banské podniky utrpeli značné škody najmä tým, že nemecké vojská pri ústupe okrem toho, že odviezli rôzny materiál, technické zariadenie znefunkčnili tým, že odmontovali dôležité súčiastky, ktoré bolo ťažko nahradiť. Pretože uhoľný priemysel na Slovensku bol rozhodujúcim predpokladom plnenia vládneho programu, týkajúceho sa rekonštrukcie a obnovenia výroby, dostali sa banské závody pod národnú správu a všetky snahy sa v počiatočnom období sústreďovali na opravu strojových zariadení a urýchlené uvedenie závodov do prevádzky. Ťažba v Handlovských uhoľných baniach preto nadobudla patričný význam ako okamžité potenciálny dodávateľ uhlia na Slovensku a stala sa tak stredobodom pozornosti strany, vládnych orgánov i verejnosti. Hlavné problémy, ktoré sa však museli riešiť, boli vyčerpané zásoby lepších banských polí, absolútny nedostatok strojového vybavenia v poruboch a pri doprave, nedostatok baníkov a slabé sociálne vybavenie uhoľných baní.

V Handlovej sa obnovila ťažba už v apríli 1945 a koncom mája sa ťažilo denne 25 – 30 vagónov. Ťažba sa rýchlo obnovila aj v Novákoch. Postupne sa začal vytvárať aj centralizovaný ťažobný závod v Juhoslovenskej uhoľnej panve pod názvom Modrokamenské uhoľné bane.

Vychádzajúc z poznania histórie vzniku vedného odboru environmentálne dejiny, cca pre 50 rokmi a jeho prudkého vedeckého rozvoja v severnej Amerike, v západnej a severnej

Európe a v ostatných rokoch aj na celom svete, sme sa rozhodli analyzovať a poukázať na možnosti výskumu počiatkov ťažby a geologického prieskumu uhlia na Slovensku. Environmentálne dejiny ako vedný odbor nebol na Slovensku doposiaľ rozvinutý. Jeho široký obsahový tematický záber a množstvo tém, ktoré sa na Slovensku ponúkajú dávajú široký priestor na jeho rozvoj. Environmentálne dejiny si do budúcnosti vyžadujú spoluprácu a vytvorenie interdisciplinárnych vedeckých tímov, ktoré budú pracovať pod vedením historikov či historických geografov. Komplexné spracovanie ľubovoľnej témy ako environmental history si však nevyhnutne vyžaduje spoluprácu s odborníkmi v rámci technických vied, prírodných vied, spoločenských podľa nosného zamerania a obsahu skúmanej témy.

Výskum a spracovanie environmentálnych dejín uhoľných montánných lokalít na Slovensku je metodicky veľmi náročná a rozsiahla úloha pre výskumníkov. Spracovaná monografická štúdia načrtáva možnosti zapracovania úradných dokumentov do výskumu ako nevyhnutných historických podkladov, ktoré budú správne smerovať os výskumu v rámci historickej montánnej krajiny a v intenciách hospodárskych a spoločenských špecifík vtedajšej Slovenskej spoločnosti.³⁸⁹

³⁸⁹ Monografia bola spracovaná v rámci participácie na projekte VEGA č. 2/0144/13: Spoločenské súvislosti ochrany životného prostredia na Slovensku od priemyselnej revolúcie do druhej svetovej vojny

SPRÁVY

Významné životné jubileum vedca, univerzitného pedagóga a propagátora vedy doc. Ing. Ivana Herčka, CSc.

Pavel Hronček, Karol Weis

V lete 2013 sa dožil významného životného jubilea – 70. rokov, vedec, univerzitný pedagóg a propagátor vedy doc. Ing. Ivan Herčko, CSc. Docenta I. Herčka môžeme právom zaradiť medzi najvýznamnejších slovenských odborníkov v oblasti montanistiky, dejín vedy a techniky s dôrazom na vývoja banskej vedy, techniky a meračstva, dejín baníckeho školstva predovšetkým na Baníckej a lesníckej akadémii v Banskej Štiavnici, ale tiež v oblasti muzeológie a dejín geológie.

Doc. Ing. Ivan Herčko, CSc. sa narodil 12. júla 1943 v Ploskom, okr. Revúca. V roku 1961 absolvoval Strednú priemyselnú školu banícku v Banskej Štiavnici a v štúdiu

pokračoval na Baníckej fakulte Vysokej školy technickej v Košiciach na špecializácii banské meračstvo. Vysokoškolské štúdium ukončil v roku 1966, a bol promován za banského inžiniera. Po ukončení vysokoškolského štúdia začal pracovať v Slovenskom banskom múzeu v Banskej Štiavnici, kde pôsobil až do roku 1998. Počas viac ako tridsiatich rokov strávených v múzeu začal intenzívne vedecky pracovať a publikovať.

V rokoch 1969 až 1971 absolvoval postgraduálne štúdium na Filozofickej fakulte J. E. Purkyně v Brne. V roku 1981 obhájil na Historickom ústave SAV vedeckú aspirantskú prácu na tému „*História geologických výskumov v banskoštiavnickom rudnom revíri do roku 1918*“, za ktorú získal titul kandidáta historických vied.

V roku 1998 odišiel pracovať na Univerzitu Mateja Bela v Banskej Bystrici (UMB), kde pôsobil na rôznych vedeckých a pedagogických pracoviskách a funkciách až do definitívneho odchodu do dôchodku v roku 2012. V júni 2001 sa habilitoval na docenta v odbore banská geológia a geologický prieskum na Fakulte BERG TU v Košiciach.

Bohatú vedeckú publikačnú činnosť doc. Ivan Herčka tvorí 15 monografií, okolo 150 vedeckých štúdií a stovky odborných a popularizačných prác publikovaných doma i v zahraničí, na ktoré má niekoľko stoviek citačných ohlasov.

Uvedieme aspoň tie najvýznamnejšie tituly doc. Ivana Herčka: **Geologická expozícia SBM v Banskej Štiavnici – Sprievodca** (HERČKO 1968), **Z dejín geologických vied na Slovensku** (HERČKO 1981), **Minerály Slovenska** (HERČKO 1984), **Banská Štiavnica na Listine svetového a kultúrneho dedičstva UNESCO** (HERČKO 1995), **Osobnosti Banskej Štiavnice a okolia** (HERČKO 1996), **Zberateľstvo minerálov a ich múzejná prezentácia** (HERČKO 2002) a spolu s P. Hrončekom vydal vedeckú monografiu **Juhoslovenská hnedouhoľná panva** (HRONČEK, HERČKO 2011).

Publikácia **Minerály Slovenska** (vydaná v náklade 15 000 kusov) bola Slovenským literárnym fondom ocenená prémie ako najlepšia publikácia v rámci technickej a prírodovednej literatúry za rok 1984 a Európska federácia pre mineralógiu a paleontológiu v Bologni ju ocenila zlatým diplomom v roku 1985.

Okrem toho sa ako spoluautor podieľal na zostavovaní nasledovných významnejších publikácií: **Priekopníci vedy a techniky na Slovensku I.** (TIBENSKÝ, HERČKO a kol. 1986), **Priekopníci vedy a techniky na Slovensku II.** (TIBENSKÝ, HERČKO a kol. 1988), **Priekopníci vedy a techniky na Slovensku III.** (TIBENSKÝ, PÖSS, HERČKO a kol. 1999), **História baníckeho vysokého školstva na Slovensku** (RYBÁR, HERČKO a kol. 2001), **Chémia a mineralógia na Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici** (TOMEČEK, HERČKO 2001), **Banská Štiavnica Svedectvo času** (LICHNER, HERČKO a kol. 2002), **Emlékkönyv Selmezbánya 1762 – 2002. Gedenkbuch Schemnitz 1762 – 2002. Pamätník B. Štiavnica 1762 – 2002** (ZSÁMBOKI, HERČKO a kol. 2002), **História geológie na Slovensku** (GRECULA, HERČKO a kol. 2002) a mnohé ďalšie.

Za publikačnú činnosť získal množstvo ocenení, už spomínaný Zlatý diplom z roku 1985 a medzi najvýznamnejšie patria Prémia Slovenského literárneho fondu za vedeckú a odbornú literatúru, ktorú získal v roku 2002 a 2009, Cenu rektora UMB získal v rokoch 2003 a 2004, medailu Slovenskej chemickej spoločnosti pri SAV v roku 2006, Výročnú cenu primátora mesta Banská Štiavnica za rok 2006, pamätnú medailu „Františka Jareše za zásluhy“, udelenú Hornicko-historickým spolkom Stříbro (ČR) v roku 2009 a mnohé ďalšie vedecké a spoločenské ocenenia.

V septembri 2011 udelil doc. Ing. Ivanovi Herčkovi CSc. minister hospodárstva Slovenskej republiky Juraj Miškov čestný odznak „Za udržiavanie tradícií“ za jeho

publikačnú činnosť zameranú na históriu baníctva a geológie a osobitne za históriu štiavnickej Baníckej a lesníckej akadémie.

Najviac práce venoval doc. I. Herčko komplexnému vedeckému výskumu Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici, ktorá sa stala jeho celoživotnou múzou. Dlhodobý systematický historický a archívny výskum zameraný na osobnosti akadémie, jej budovy, vyučovacie predmety, vyučovací systém, učebné pomôcky a vynálezy publikoval v podobe desiatok pôvodných vedeckých a odborných prác doma i v zahraničí.

O tom, ako sa zrodila jeho prvá kniha o dejinách akadémie a čo ho k tomu inšpirovalo písal doc. I. Herčko v knihe **Kto bol Otto Tomeček** (Banská Bystrica, Fakulta prírodných vied, 2009). V kapitole **Moje spomienky na profesora Otta Tomečka** píše „už v štádiu prípravy koncepcie Ústavu teórie a dejín vied UMB skrsla v nás myšlienka spracovať a knižne aj vydať kompletne dejiny Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici s tým, že prvá publikácia bude užšie zameraná na disciplíny, ktoré na akadémii začal vyučovať prvý profesor M. J. Jacquin tak, že prof. Tomeček spracuje chémiu a doc. Herčko mineralógiu“. Tak sa začala rodiť ich spoločná kniha **Chémia a mineralógia na Baníckej a lesníckej akadémii v Banskej Štiavnici** (TOMEČEK, HERČKO 2001). Publikácia sa pripravovala vo Vydavateľstve Erland, s.r.o. v Banskej Bystrici. Autori mali za cieľ, aby táto publikácia vyšla k termínu konania 53. chemického zjazdu, konaného v septembri 2001, ktorého garantom bola Univerzita Mateja Bela.

Publikácia bola v Slovenskom literárnom fonde ocenená v roku 2002 ako najlepšia publikácia v oblasti prírodovednej a technickej literatúry za rok 2001 a od rektora UMB prof. M. Murgaša dostali autori v roku 2003 za túto publikáciu Cenu rektora UMB.

Pri príležitosti osláv 60. výročia založenia Baníckej fakulty SVŠT v Bratislave (1941) spracoval Doc. I. Herčko viac ako 60 stranovú kapitolu Dejiny akadémie pre publikáciu profesora Pavla Rybára a kolektívu: **História baníckeho vysokého školstva na území Slovenska** vydanú v roku 2001. Následne v roku 2002 napísal dejiny akadémie na 80 stranách textu pre **Pamätnicu na výročie zrodenia academickej výchovy, Banská Štiavnica 1762**. Pamätnicu zostavil László Zsámboky, najlepší maďarský historik na dejiny banskoštiavnickej akadémie. Publikácia bola vydaná v trojjazyčnej mutácii (maď., nem., slov.) Technickou univerzitou v Miškolci, spoločne s fakultou BERG v Košiciach, kde je uverejnený aj trojjazyčný text deklarácie pokračovateľov duchovného dedičstva Baníckej akadémie.

V roku 2005 začal doc. Herčko pracovať na svojom novom pracovisku – Ústave Vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, kde postupne naplňal zámer prípravy svojho najväčšieho vedeckého diela, vydať komplexnú monografiu o dejinách Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. V tejto náročnej práci ho stále posúvala dopredu myšlienka jeho školiťa a nestora dejín vedy a techniky na Slovensku PhDr. Jána Tibenského DrSc., ktorá mu neustále rezonovala v ušiach. Dr. Tibenský vo svojom záverečnom vystúpení na konci vedeckej konferencie konanej v rámci osláv 200. výročia založenia Baníckej akadémie v dňoch 24. – 27. augusta 1964, povedal: „*Bude potrebné spracovať syntetické dejiny Baníckej a lesníckej akadémie.*“

Doc. Herčko si postupne systematicky dopĺňal údaje o katedrách a profesoroch akadémie a vzájomných súvislostiach výučby. Následne spracoval celkovú koncepciu diela, dal ju posúdiť, akým smerom postupne publikáciu dotvoriť a spracovať do konečnej podoby.

Medzitým odovzdal doc. Herčko hutný prierez dejín akadémie na vydanie vo Vydavateľstvo A Grafik, spol. s r.o. pod názvom **Banícka a lesnícka akadémia slovom a obrazom**, ktorá vyšla v roku 2008 (HERČKO 2008). Publikácia sa mala prezentovať na I. stretnutí baníckych spolkov, miest a obcí v Pezinku, čo sa aj uskutočnilo za prítomnosti

primátora Pezinku Mgr. Sorgu, Ing. Balžanku primátora Banskej Štiavnice a zástupcu Banskoštiavnicko-hodrušského banického spolku Ing. Urbánka. Monografia našla široký ohlas nielen u laickej verejnosti ale predovšetkým v odborných a vedeckých kruhoch. Potvrdzuje to aj cena Literárneho fondu Slovenskej republiky, ktorý mu udelil Prémium Literárneho fondu za rok 2008 v kategórii spoločenských vied. Toto prestížne ocenenie prevzal Doc. Ivan Herčko po druhýkrát 17. septembra 2009 v reprezentačných priestoroch Zichyho paláca v Bratislave.

V ďalšom období práce na komplexných dejinách Baníckej a lesníckej akadémie ustávali, pretože doc. Herčko musel dokončiť grantovú úlohu, ktorú uzavrel v roku 2009 vydaním 300 stranovej publikácie „Dejiny múzejnej kultúry na Slovensku“. Keď táto publikácia vyšla, mal doc. Herčko už väčší priestor pre dokončenie rukopisu dejín akadémie do jeho konečnej podoby.

V roku 2009 sa vedenie Ústavu vedy a výskumu rozhodlo k životnému jubileu 65. výročia narodenia doc. I. Herčka usporiadať vedeckú konferenciu a vydať publikáciu. Doc. I. Herčko napriek svojej vyťažnosti ako skúsený vedec veľmi rýchlo zareagoval a zostavil pri tejto príležitosti monografiu, ktorá vyšla pod názvom **Stručné dejiny Baníckej a Lesníckej akadémie**. Stručná bola naozaj len v názve, pretože jej rozsah je 356 strán (HERČKO 2009).

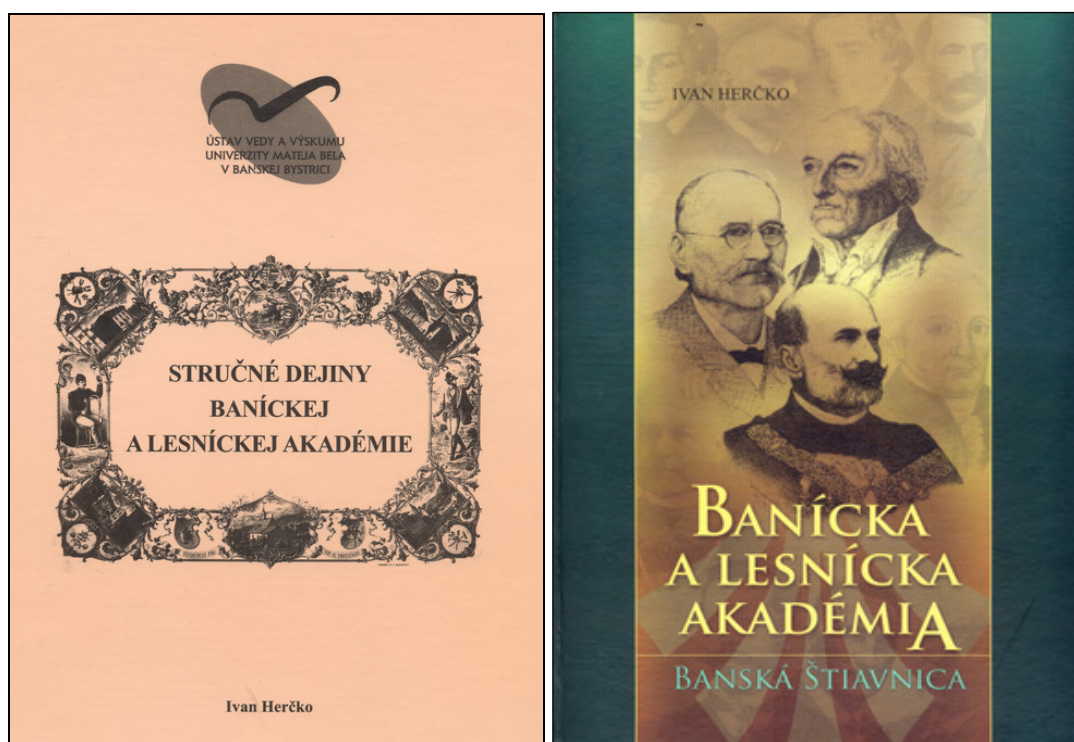
Pri jej prezentácii počas otvorenia konferencie prečítal Dr. M. Morovics pozdravný list čestného predsedu Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV Dr. J. Tibenského. DrSc., ktorý vyslovil doc. I. Herčkovi úprimné uznanie za jeho snahy, ktorými mimoriadne činne zveľaďoval disciplínu, ktorej pestovanie je hlavným cieľom tejto spoločnosti.

Vrcholné dielo nielen doc. Ivana Herčka, ale s určitosťou aj k dejinám Baníckej a lesníckej akadémie, ktoré v plnom rozsahu naplnilo myšlienku vyslovenú Dr. Jánom Tibenským takmer pred pol storočím vyšlo 15. septembra 2010. Monografiu v rozsahu 497 strán pod názvom **Banícka a lesnícka akadémia Banská Štiavnica** recenzovalo až osem významných osobností slovenskej vedy (HERČKO 2010). Publikácia v náklade 100 kusov bola prezentovaná v rámci programu medzinárodnej konferencie Geotour 2010 v Gelnici, za čo patrí úprimné poďakovanie prof. Pavlovi Rybárovi. Priamo na prezentácii získala monografia kladnú odozvu u odborníkov zúčastnených na konferencii.

Pri vyratúvaní najvýznamnejších publikačných výstupov spracovaných doc. I. Herčkom v poslednom období nesmieme zabudnúť ani na knihu **Banská Štiavnica na starých pohľadniciach** (HERČKO 2008) a **Stredné Pohronie na starých pohľadniciach** (HERČKO

2010). Na rozsiahlu monografickú štúdiu **120 rokov Považskej cementárne, a.s. v Ladcoch** (HERČKO 2009), na 30 stranovú štúdiu **Význam ťažby a hutníctva antimonitu na Slovensku vo svetovom kontexte**, ktorú publikoval spolu s P. Hrončekom (HERČKO, HRONČEK 2011).

Pri tejto nesmiernej publikačnej plodnosti doc. I. Herčka musíme pripomenúť aj jeho pedagogickú činnosť, účasť na vedeckých projektoch, ktoré aktívne riešil, účasť na vedeckých konferenciách a ďalšie vedecké, kultúrne a spoločenské aktivity.

Najkritickejším obdobím vo vedeckom živote doc. I. Herčka sa aj napriek úspešnému vydaniu komplexnej monografie k dejinám akadémie stalo leto 2010, kde popri enormnej pracovnej vyťažnosti musel tri krát podrobne prečítať 500 stranový rukopis pripravovanej publikácie a urobiť korektúry, čo ho aj značne vyčerpalo a odrazilo sa na jeho zdravotnom stave.

Dnes si už užíva zaslúžený dôchodok, ale stále aktívne pracuje, čoho dôkazom sú aj najnovšie vedecké monografické práce uverejnené v periodiku *Quaestiones rerum naturalium*. Kde v spoluautorstve s P. Hrončekom spracoval dve monografické práce (HRONČEK, HERČKO 2014) a jednu prácu spolu s P. Ambróšom (AMBRÓŠ, HERČKO 2014). Nesmieme zabudnúť ani na poslednú rozsiahlu monografiu **Banská Štiavnica v dejinách geológie**, ktorú spracoval spolu s Dr. Karolom Weisom (Herčko, Weis 2014).

V závere tejto gratulácie uvádzame citáty, ktoré o doc. Ing. Ivanovi Herčkovi, CSc. a jeho celoživotnej práci vyslovili jeho kolegovia, priatelia ale predovšetkým významní slovenskí odborníci, ktorí mali tú česť osobne poznať a spolupracovať s pánom docentom:

Emeritus prof. RNDr. Jozef Čársky, CSc.

„... doc. Ing. Ivan Herčko, CSc. (vedeckovýskumný pracovník Ústavu vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici), patrí k popredným osobnostiam muzeológie, baníctva, mineralógie a metalurgie na Slovensku i v Českej republike. Má za sebou bohatú a úspešnú literárnu činnosť – v ostatnom období je autorom niekoľkých monografií a viacerých článkov vo vedeckých a odborných časopisoch...“

Doc. PhDr. Jolana Darulová, PhD.

„Pre mňa ako riaditeľku ústavu bolo preto potešením, že práve takáto osobnosť slovenskej vedy v oblasti múzejníctva, dejín baníctva a geológie prešla pracovať na náš vedecký ústav. Doc. I. Herčko prišiel k nám pracovať na vrchole svojej vedeckej kariéry ako všestranný a uznávaný odborník s bohatou publikačnou činnosťou a viac ako 30-ročnou praxou. Výsledky svojho doterajšieho výskumu postupne spracúva do komplexných vedeckých a populárno-vedeckých monografií, ktoré sú publikované práve pod hlavičkou Ústavu vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici. Jeho popularizujúce práce sprístupňujú výsledky vedeckého výskumu v oblasti dejín geológie, baníctva, banskej techniky a baníckeho školstva a sú motivačnými aj pre našich mladých vedeckých pracovníkov, ktorí sa stanú jeho nástupcami.“

Ing. Milan Durbák

„...doc. Herčkovi prináleží v súvislosti s jeho životným jubileom zaslúžené uznanie za doteraz vykonanú prácu v oblasti múzejníctva, histórie baníctva a geológie, ako aj v pedagogickej oblasti pri výchove novej generácie múzejníkov, osobnosť celoštátneho významu, nie celkom spoločensky docenenú v banskoštiavnickom regióne, ako to väčšinou býva s osobnosťami prekračujúcimi hranice regiónov, v ktorých žijú.“

RNDr. Pavol Grecula

„Autor nepochybne patrí k najlepším znalcom histórie geológie na Slovensku. Je tvorivým a známym vedecko-pedagogickým pracovníkom so širokým odborným rozhľadom

v histórii vedy a techniky a zvlášť v dejinách baníctva. Jeho práce dokumentujú široký záber historických udalostí a jedinečnú schopnosť autora orientovať sa v sledovanej problematike, analyzovať literárne a archívne pramene a predkladať ich záujemcom v koncentrovanej podobe.“

RNDr. Miroslav Morovics, CSc.

„Vážený pán docent, ste pre nás príkladom svojím nadšením, ktoré neutícha ani napriek pribúdajúcim šedinám, tak Vám úprimne prajeme, aby Vás toto nadšenie neopúšťalo a aby ste mali do práce chuť aj potrebné zdravie i dobrý pocit z dosiahnutých výsledkov.“

PhDr. RNDr. Ján Novák, CSc.

„...Slovenské banské múzeum je neodmysliteľne spojené s odborným, vedeckým a riadiacim rozletom Ing. Ivana Herčku. Som pevne presvedčený, že jeho zásluhy budú navždy zapísané zlatými písmenami nielen v kronike Slovenského banského múzea a Banskej Štiavnice ale aj Slovenska.“

Dr.h.c. prof. Ing. Pavol Rybár, PhD.

„Publikačná činnosť a citačné ohlasy radia doc. Ing. Ivana Herčku, CSc. medzi popredných vedcov dejín montanistiky a dejín vedy a techniky nielen na Slovensku ale aj v stredoeurópskom priestore.“

PhDr. Ján Tibenský, DrSc.

„Patríte k najvýkonnejším a najkvalitnejším podporovateľom našej spoločnosti i odboru, profesionálom, ktorého nadšenie a oddanosť priťahuje aj mnohých nasledovateľov. Vysoko si vážime Vaše vedecké výsledky, či už z oblasti dejín geologických vied, z oblasti skúmania aktivít vedeckých spolkov, v ostatnom čase však najmä pri hlbšom spoznávaní prínosu perly našich vedecko-technických tradícií, Banskej Štiavnice, jej akadémie, profesorov, inštitúcií. Rovnako dôležité sú Vaše popularizačné práce, ktorými sprostredkovávate výsledky Vašich výskumov širokému okruhu záujemcov, vždy však na vysokej odbornej úrovni, bez skresľujúcich nedôsledností. Nemali by sme zabudnúť na Vašu zásluhnú múzejnícku činnosť ani na vytrvalé organizačné úsilie, ale ani na Vaše pedagogické účinkovanie, ktoré okrem svojho základného poslania už prinieslo svoje ovocie okrem iných aj v podobe nadaných a disciplíny dejín vied a techniky oddaných doktorandov. V daných podmienkach vývoja našej disciplíny, ktoré nie sú jednoznačne priaznivé, je to mimoriadne dôležité.“

Výber najvýznamnejších prác doc. Ing. Ivana Herčka, CSc.

- HERČKO, I. 1968: Geologická expozícia SBM v Banskej Štiavnici – Sprievodca. ĽUD, Bratislava, 82 s.
- HERČKO, I., JEDLA, P. 1969: Vývoj geologického mapovania v banskoštiavnickom rudnom revíri v 19. storočí. Zborník SBM, 5, s. 75 – 86.
- HERČKO, I. 1970: História prieskumných prác a ťažby uhlia vo Veľkej Trni (okr. Trebišov). Zborník SBM, 6, 1970, s. 125 – 143.
- HERČKO, I. 1970: Príspevok k dejinám baníctva v Čavoji od polovice 17. do konca 18. storočia. Vlastivedný zborník Horná Nitra, 5, s. 35 – 57.
- HERČKO, I. 1970: Ján Pettko (1812 – 1890). Zborník Trenčín. Trenčín, s. 112 – 123.
- HERČKO, I. 1976: K vývoju ložiskových máp. Zborník referátov a diskusných príspevkov z vedeckej konferencie o dejinách kartografie na Slovensku. Trenčín, s. 89 – 92.
- HERČKO, I. 1977: Z histórie ťažby ortuťových rúd v Nižnej Slanej. Obzor Gemera, 8, č. 2, s. 115 – 117.
- HERČKO, I. 1977: Banskoštiavnická pobočka Uhorskej geologickej spoločnosti. Z dejín vied a techniky na Slovensku, 8, s. 205 – 252.
- HERČKO, I. 1977: Prvý profesor katedry mineralógie a geognózie na Banskej akadémii v Banskej Štiavnici. DVT, 10, č. 4, s. 223 – 228.
- HERČKO, I. 1977: List A. Wehrleho švédskemu chemikovi Berzeliovi. DVT, 10, č. 1, s. 28 – 30.
- HERČKO, I. 1978: Stručný prehľad ťažby ortuťových rúd na Slovensku v minulosti. Rozpravy NTM v Praze. Studie z dějin hornictví, 71, č. 9, s. 106 – 116.
- HERČKO, I. 1979: Vedecké cesty a zahraničné styky slovenského mineralóga K. A. Zipsera. Stredné Slovensko 1. Vlastivedný zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Banská Bystrica, s. 161 – 176.
- HERČKO, I. 1979: Z histórie geologických výskumov v banskoštiavnickom rudnom revíri do polovice 19. storočia. Zborník SBM, 9, s. 175 – 195.
- HERČKO, I. 1979: Z činnosti profesora M. Patziera na Banskej akadémii v Banskej Štiavnici. DVT, 12, č. 1, s. 145 – 155.
- HERČKO, I., BUZALKA, Š. 1979: Vedecké cesty Friedricha Mohsa na Slovensko a jeho vplyv na geognóziu a mineralógiu u nás. Z dejín vied a techniky na Slovensku, 9, s. 191 – 218.
- HERČKO, I. 1979: Z činnosti Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovedeckej spoločnosti. Mineralia Slovaca, 11, č. 4, s. 379 – 383.

- HERČKO, I. 1980: Z činnosti členov Mineralogickej spoločnosti v Jene pôsobiacich na strednom Slovensku. DVT, 13, č. 1, s. 1 – 17.
- HERČKO, I. 1980: Die Entwicklung der geologischen Kenntnisse im Bergbaurevier von Banská Štiavnica. Zeitschrift für geologischen Wissenschaften, 8, No. 7, s. 905 – 919.
- HERČKO, I. 1981: Voznická dedičná štôľňa z geologického hľadiska. Zborník SBM, 10, s. 213 – 223.
- HERČKO, I. 1981: Z činnosti profesora Banskej akadémie Františka Reichetzer. In Zborník SBM, 10, s. 113 – 137.
- HERČKO, I. et al. 1981: Z dejín geologických vied na Slovensku. Vydavateľstvo Osveta, Martin, 285 s.
- HERČKO, I. 1981: Aus der Geschichte der geologischen Untersuchungen im Erzrevier von Banská Štiavnica bis zum Jahr 1919. Acta historiae rerum naturalium nec non technicarum, 16, s. 315 – 326.
- HERČKO, I. 1982: O činnosti Banskoštiavnickej lekárskej a prírodovedeckej spoločnosti. Stredné Slovensko 2. Vlastivedný zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Banská Bystrica, s. 192 – 213.
- HERČKO, I. 1984: Minerály Slovenska. Vydavateľstvo Osveta, Martin, 235 s.
- TIBENSKÝ, J., **HERČKO, I.** a kol. 1986: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku I. Bratislava, Obzor, 428 s.
- TIBENSKÝ, J., **HERČKO, I.** a kol. 1988: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku II. Bratislava, Obzor, 1 003 s.
- HERČKO, I. 1992: Banícka a lesnícka akadémia v rokoch 1867 – 1919. Zborník prednášok 230 rokov Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Vydala Banícka fakulta TU, Košice, s. 69 – 87.
- HERČKO, I. 1993: Z histórie kutacích prác a ťažby hnedého uhlia v Juhoslovenskej hnedouhoľnej panve v období medzi vojnami. Spravodaj banského výskumu Prievidza, 33 (5 – 6), s. 272 – 283.
- HERČKO, I. 1993: Z histórie uhoľného baníctva v Badíne. In Zborník Slovenského banského múzea, Banská Štiavnica, ročník, 16, s. 35 – 62.
- HERČKO, I. 1993: 120 rokov železničnej trate Hronská Dúbrava – Banská Štiavnica. B. Štiavnica, Montania.
- HERČKO, I. 1995: Banská Štiavnica na Listine svetového a kultúrneho dedičstva UNESCO. ERLAND, B. Bystrica.
- HERČKO, I. 1996: Osobnosti Banskej Štiavnice a okolia. Coprint, B. Štiavnica, 294 s.

- SLOTTA, A., **HERČKO, I.** a kol. 1997: Bei diesem Schein kehrt Segen ein. Gold, Silber und Kupfer aus dem Slowakischen Erzgebirge. Bochum.
- TIBENSKÝ, J., PÖSS, O., **HERČKO, I.**, a kol. 1999: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku III. Bratislava, vydavateľstvo AEP, 417 s.
- HERČKO, I. 2000: Všeobecná geológia. Skriptum, Katedra krajinnej ekológie, FPV UMB, Banská Bystrica, 101 s.
- HERČKO, I. 2001: Mineralógia a petrológia. Skriptum, Katedra krajinnej ekológie, FPV UMB, Banská Bystrica, 101 s.
- TOMEČEK, O., **HERČKO, I.** 2001: Chémia a mineralógia na Baníckej a lesníckej akadémii v Banskej Štiavnici. Slovenská chemická spoločnosť, Banská Bystrica, 123 s.
- RYBÁR, P., **HERČKO, I.** a kol. 2001: História baníckeho vysokého školstva na Slovensku. TU Fakulta BERG, Košice.
- LICHNER, M., **HERČKO, I.** a kol. 2002: Banská Štiavnica. Svedectvo času. Harmony, B. Bystrica, 225 s.
- ZSÁMBOKI, L., **HERČKO, I.** a kol. 2002: Emlékkönyv Selmechánya 1762 – 2002. Gedenkbuch Schemnitz 1762-2002. Pamätník B. Štiavnica 1762 – 2002. Miskolc – Košice, 311 s.
- GRECULA, P., **HERČKO, I.** a kol. 2002: História geológie na Slovensku. Zväzok 1. ŠGÚD. Štúra, Bratislava, 748 s.
- HERČKO, I. 2002: Zberateľstvo minerálov a ich múzejná prezentácia. Ústav teórie a dejín vied, UMB, B. Bystrica, 189 s.
- HERČKO, I. 2003: Muzealizácia vedy a techniky. Skriptum, Katedra ekomuzeológie, FPV UMB, Banská Bystrica, 170 s.
- HERČKO, I. 2003: Múzejné výstavníctvo. Skriptum, Katedra ekomuzeológie, FPV UMB, Banská Bystrica, 145 s.
- HERČKO, I. 2003: Teoretická muzeológia – selekcia. Skriptum, Katedra ekomuzeológie, FPV UMB, Banská Bystrica, 117 s.
- HERČKO, I. 2003: Muzealizácia spoločnosti. Skriptum, Katedra ekomuzeológie, FPV UMB, Banská Bystrica, 169 s.
- HERČKO, I. 2003: Uhoľné baníctvo Slovenska v rokoch 1918 – 1945, p. 273 – 293. In ZÁMORA, P. (ed.): Dejiny baníctva na Slovensku 1. diel. Zväz hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie Slovenskej republiky a Banská agentúra, Košice, 327 p.
- HERČKO, I.**, ŠVARCOVÁ, A. 2005: Európska odborná verejnosť a jej záujem o Španiu Dolinu. In Z histórie medenorudného baníctva v banskobystrickom regióne, zborník prednášok zo seminára, Špania Dolina 23. - 24. júna 2005. Banská Bystrica, KB press.

- HERČKO, I. 2005: Vznik a činnosť banskoštiavnického zdravotníckeho a prírodovedeckého spolku. In *Acta Universitatis Matthiae Belii*, séria environmentálna ekológia Roč. IV, č. 1, Krajinná ekológia. UMB Banská Bystrica, s. 64 – 80.
- HERČKO, I. 2005: História geologických výskumov v banskoštiavnickom rudnom revíri do roku 1919. In *Acta Universitatis Matthiae Belii*, séria environmentálna ekológia. Roč. IV, č. 1, Krajinná ekológia., UMB Banská Bystrica, s. 50 – 63.
- HERČKO, I. 2006: Vývoj systematiky v mineralógii. In *Acta Museologica V.*, Univerzita Mateja Bela, Fakulta prírodných vied, Banská Bystrica, s. 45 – 59.
- HERČKO, I. 2006: Bornovo pôsobenie na Slovensku. In *Ignác von Born a 220. výročie vzniku I. medzinárodnej vedeckej spoločnosti na svete, zborník prednášok*. Slovenská banícka spoločnosť, Banská Štiavnica, s. 15 – 25.
- HERČKO, I. 2006: Obdobie po prvej reorganizácii štúdia na Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici. In *Dějiny věd a techniky : History of Sciences and Technology*, Praha, roč. 39, č. 3, s. 179 – 194.
- HERČKO, I. a kol. 2006: Snahy o využitie Španej Doliny ako baníckej lokality európskeho významu v rozvoji cestovného ruchu a turizmu v regióne. In *Studie z dějin hornictví 35: Rozpravy Národního technického muzea v Praze 199*. Praha, Národní technické muzeum, s. 66 – 70.
- HERČKO, I. 2006: Stručný prierez dejín Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. In: *Alma Mater*. Banská Štiavnica. Banská Bystrica: Štúdio Harmony, s. 53 – 92.
- LICHNER, M, **HERČKO, I.** a kol. 2006: Osobnosti Banskej Štiavnice. Harmony, Banská Bystrica, 235 s.
- HERČKO, I. 2007: Stručný prehľad dejín Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. In: *zborník prednášok z konferencie 520. výročie založenia Zväzu hornouhorských banských miest 1487 – 2007*. Rožňava: Gemerský banícky spolok Bratstvo, s. 12 – 30.
- HERČKO, I. 2007: Niekoľko údajov k výstavbe vodnej elektrárne v Jasení. In *HRONČEK, P., MALINIÁK, P. (eds.): Krajina, história a tradície čipkárskych obcí Horehronia, Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica*, s. 279 – 291.
- HERČKO, I. 2007: Elektrifikácia závodov a mesta v banskej Štiavnici a Hodruši. In *MAKOVÍNY, I. (ed.): K dejinám elektrotechniky na Slovensku, TU Zvolen*, s. 123 – 137.
- HERČKO, I. 2007: Príspevok k dejinám mineralógie na Slovensku do konca 18. storočia. In *P. JANCZY (ed.): Prvenstvá nerastnej ríše Slovenska, Slovenské banské múzeum, Banská Štiavnica*, s. 12 – 20.

- HERČKO, I. 2007: Vedecká činnosť profesorov Š. Scheneka a R. Schelleho na banskoštiavnickej akadémii. In CehmZi, Slovak Academy of Sciences, Institute of Chemistry and Slovak Chemical society, Bratislava, roč. 1, č. 3, s. 250 – 251.
- HERČKO, I.. 2008: Banícka a lesnícka akadémia slovom a obrazom. Ústav vedy a výskumu UMB, Banská Bystrica, 286 s.
- HERČKO, I. 2008: Banská Štiavnica na starých pohľadniciach. Bratislava: Dajama, 95 s.
- HERČKO, I. 2008: Banícka a lesnícka akadémia slovom a obrazom. Banská Bystrica, A grafik, 286 s.
- HERČKO, I. 2008: Banskoštiavnické baníctvo v rokoch 1919 – 1939. In MIČKO, P. a kol.: Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1918 – 1938. Ústav vedy a výskumu, UMB B. Bystrica, s. 207 – 225.
- HERČKO, I. a kol. 2009: Dejiny múzejnej kultúry na Slovensku. Univerzita Mateja Bela, Ústav vedy a výskumu, Fakulta prírodných vied, B. Bystrica 306 s.
- HERČKO, I. 2009: Stručné dejiny Baníckej a lesníckej akadémie v Banskej Štiavnici. Ústav vedy a výskumu UMB, B. Bystrica, 357 s.
- HERČKO, I. 2009: 120 rokov Považskej cementárne, a.s. v Ladcoch. In HRONČEK, P., KAZANSKÝ, R., MALINIAK, P. MIČKO, P. (eds.): Z dejín vedy a techniky stredoslovenského regiónu. ÚVV UMB, B. Bystrica, s. 183 – 213.
- HERČKO, I., HRONČEKOVÁ, E.** 2009: Katedra železohutníctva na Vysokej škole baníckej a lesníckej v Banskej Štiavnici a zásluhy jej profesora V. Barlaia na založení železohutníckeho experimentálneho laboratória. In Dějiny věd a techniky = history of sciences and technology, roč. XLII., č. 4 , s. 48 – 57.
- HERČKO, I. 2009: Vedecká cesta Bernharda von Cottu a Edmunda Fellenberga po banských regiónoch na Slovensku. In Zborník Slovenského banského múzea XXII., Slovenské banské múzeum, Banská Štiavnica, s. 62 – 75.
- HERČKO, I. 2010: Banícka a lesnícka akadémia Banská Štiavnica. Ústav vedy a výskumu UMB, Banská Bystrica. 497 s.
- HERČKO, I. 2010: Stredné Pohronie na starých pohľadniciach. Bratislava: Dajama, s. 95.
- HERČKO, I. 2010: Geniálne tajchy - najdômyselnejší banský systém na svete. In Urban, P. (ed.): Zlatá kniha Hontu, Matica slovenská, Martin, s. 74 – 80.
- HERČKO, I. 2010: Salamandrové tradície. In URBAN, P. (ed.): Zlatá kniha Hontu, Matica slovenská, Martin, s. 80 – 86.
- HERČKO, I. 2010: Z histórie výskumu minerálov v Honte. In URBAN, P. (ed.): Zlatá kniha Hontu, Matica slovenská, Martin, s. 363 – 378.

- HERČKO, I. 2010: Pamiatky na banícku činnosť. In URBAN, P. (ed.): Zlatá kniha Hontu, Matica slovenská, Martin, s. 68 – 74.
- HERČKO, I.,** HRONČEK, P. 2010: Význam ťažby a hutníctva antimonitu na Slovensku vo svetovom kontexte. In Európsky význam Slovenského baníctva v stredoveku a novoveku. SBM, Banská Štiavnica, s. 156 – 166.
- HRONČEK, P., **HERČKO, I.** 2011: Juhoslovenská hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu UMB, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.
- HRONČEK, P., **HERČKO I.** 2011: Hutnícke lokality na Slovensku na starých pohľadniciach In Studie z dějin hutnictví 41. Národní technické muzeum, Praha, s. 30 – 36.
- HERČKO, I.,** MURGAŠOVÁ, Z. 2011: Z dejín hospodárskeho a priemyselného rozvoja v Žiarskej kotline. In ŽILÁK, J., HRONČEK P. (eds.) 2011: Z histórie technicko-hospodárskeho využitia vodných tokov na strednom Pohroní. Centrum vedy a výskumu, Fakulta humanitných vied UMB, B. Bystrica, s. 86 – 99.
- HERČKO, I. 2012: Historický vývoj baníckej akadémie In NOVÁK, J., a kol.: Banícka akadémia v Banskej Štiavnici, Mesto Banská Štiavnica, s. 25 – 50.
- HRONČEK, P., **HERČKO, I.** 2014: Ložiská a lokálne výskyty uhlia na Slovensku a ich geologický prieskum a výskum. In Quaestiones rerum naturalium. Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Vol. 1, No. 1, s. 88 – 177.
- HRONČEK, P., **HERČKO, I.** 2014: Hospodárske, sociálne a environmentálne aspekty počiatkov uhoľného baníctva na Slovensku (environmental history). In Quaestiones rerum naturalium. Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Vol. 1, No. 1, s. 178 – 251.
- HERČKO, I.,** AMBROŠ, P., HVIŽDÁKOVÁ, J. 2014: Miraculous cementation water in Špania Dolina and Smolník – an underappreciated mining heritage. In Acta Geoturistica, Vol. 5, Nr. 1, p. 47 – 53.
- AMBROŠ, P., **HERČKO, I.,** HVIŽDÁK, L., MOLOKÁČ, M. 2014: Využitie banskoštiavnického svetového kultúrneho prírodného dedičstva v geoturizme a montánnom turizme. In Quaestiones rerum naturalium. Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Vol. 1, No. 1, s. 7 – 87.
- HERČKO, I.,** WEIS, K. 2014: Banská Štiavnica v dejinách geológie. In Quaestiones rerum naturalium. Supplement 2014, 377 s. (prijaté do tlače).

Udelenie čestného odznaku „*Za udržiavanie tradícií*“ doc. Ing. Ivanovi Herčkovi, CSc. ministrom hospodárstva SR

Karol Weis

Dňa 8. septembra 2011 bol počas slávnostného šachtágu v sále Kultúrneho centra v Banskej Štiavnici doc. Ing. Ivanovi Herčkovi, CSc. udelený čestný odznak ministra hospodárstva Slovenskej republiky „*Za udržiavanie tradícií*“. Toto významné ocenenie za jeho celoživotnú publikačnú činnosť, zameranú na históriu baníctva, geológie a mineralógie a osobitne na históriu slávnej štiavnickej Baníckej akadémie mu odovzdal Ing. Dušan Žubor, hlavný radca Ministerstva hospodárstva a výstavby SR.

Podujatie sa konalo v rámci programu Salamandrových dní 2011 za účasti významných baníckych osobností z celej SR a zo zahraničia. Medzi vyše 200 účastníkmi boli aj nasledovné osobnosti: RNDr. Vlasta Jánová, PhD., generálna riaditeľka sekcie geológie MŽP SR, JUDr. Ing. Peter Kúkelčík, predseda Hlavného banského úradu, predsedovia Obvodných banských úradov SR, Dr.h.c. prof. Ing. Gabriel Weiss, PhD., Ing. Ervín Kubran, generálny sekretár Zväzu hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie SR, dekan Fakulty BERG TU Košice, Ing. Fedor Boroška, riaditeľ Úradu Slovenskej banskej komory, Ing. Ervín Kubran, generálny sekretár Zväzu hutníctva, ťažobného priemyslu a geológie SR, Ing. Jaroslav Malchárek, predseda Združenia baníckych spolkov a cechov Slovenska, Ing. Rudolf Podoba, primátor Handlovej, Mgr. Nadežda Babiaková, primátorka Banskej Štiavnice a ďalší. Podujatia sa zúčastnili tiež delegácie baníckych spolkov z Maďarska, z Českej republiky a z Poľska.

V rámci programu Salamander 2011 sa uskutočnili v sále Kultúrneho centra Banskej Štiavnice ešte ďalšie dve podujatia celoslovenského charakteru. Dňa 9. septembra v dopoludňajších hodinách to bolo Valné zhromaždenie Slovenskej banskej komory a popoludní to boli celoštátne oslavy Dňa baníkov, geológov, hutníkov a naftárov za účasti delegácie ústredných orgánov štátnej správy SR na čele so štátnym tajomníkom MŽP SR RNDr. Branislavom Cimermanom, vedúcim služobného úradu MH SR JUDr. Petrom Jesenským a poslancom Národnej rady SR Ing. Stanislavom Janišom. Medzi tohtoročnými vyznamenanými bol aj Ing. Milan Ferenc, ústredný banský inšpektor Hlavného banského úradu, ktorému minister hospodárstva SR udelil vyznamenanie „*Za pracovnú vernosť*“ a Mgr.

Pavol Balžanka, predseda Združenia historických miest a obcí Slovenska, ktorému minister hospodárstva SR udelil takisto vyznamenanie „*Za udržiavanie tradícií*“. Vo večerných hodinách, sa účastníci celoštátnych osláv, delegácie domácich a zahraničných baníckych, hutníckych a lesníckych vysokých škôl, ako aj delegácie baníckych spolkov zapojili do Salamandrového sprievodu.

Nové, spolkové vyznamenania Banskostavnicko-hodruškého banického spolku „*Za zásluhy*“ boli z rúk jeho predsedu, Ing. R. Kaňu udelené zakladajúcim členom spolku, JUDr. Ing. Jozefovi Karabellymu, Ing. Ladislavovi Sombathymu, Ing. Milanovi Urbánekovi, Ing. Dalme Štěpánkovéj a Jozefovi Osvaldovi a jednej právnickej osobe, Hornickému spolku Stříbro z České republiky.

Hlavnými funkcionármi šachtágu boli: prezídium – Ing. Urbánek, kontrárium – Ing. Rada, adlátus – Ing. Durbák, kantor – Mgr. Ján Kružlic, fuchsmajor – Ing. Ferenc, pivný dispečer – A. Greguss, podkurovačmi boli Ing. Karabelly a Ing. Ivan, ošliador držali Jozef Osvald a Ľudovít Kaník, produkciu baníckych piesní zabezpečil spevokol Štiavničan. V programe boli všetky základné bloky, svätenie dupláku, skok cez kožu, počas ktorého boli do banického stavu prijaté nasledovné osoby: Jozef Bálik, člen spevokolu Štiavničan a Radovan Póč z Těžební unie České republiky. Nechýbal ani pivný súboj.

foto © Ľubomír Lužina

Slávnostná prezentácia a krst novej publikácie o Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici za účasti prezidenta SR

Karol Weis

Pri príležitosti nadchádzajúceho 250. výročia schválenia návrhu na zriadenie prvej technickej vysokej školy baníckeho zamerania na svete, Baníckej akadémie v Banskej Štiavnici panovníčkou Máriou Teréziou (13. decembra 1762) vydalo Mesto Banská Štiavnica s finančnou dotáciou Ministerstva kultúry SR publikáciu „Banícka akadémia v Banskej Štiavnici“. Na vzniku publikácie sa podieľali viacerí autori: Ivan Gašparovič – prezident SR a čestný občan Banskej Štiavnice, Mgr. Nadežda Babiaková, primátorka mesta Banská Štiavnica, PhDr. Mikuláš Čelko, riaditeľ Štátneho archívu – pobočka Banská Štiavnica, doc. Ing. Ivan Herčko, CSc., vedecký pracovník Centra vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici a historik PhDr. RNDr. Ján Novák, CSc., ktorý je zároveň aj zostavovateľom publikácie.

Nová publikácia je ilustrovaná historickými fotografiami z fondov Slovenského banského múzea a Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici, ako aj aktuálnymi farebnými fotografiami bývalých objektov Baníckej akadémie dokumentujúcimi dnešný stav a využitie týchto objektov. Publikáciu v slovensko-anglickej mutácii vydal A-print, s.r.o., Žiar nad Hronom.

Slávnostná prezentácia novej publikácie za účasti všetkých jej autorov a pozvaných významných hostí a predstaviteľov kultúrneho a politického života na Slovensku sa uskutočnila dňa 7. septembra 2012 o 17:30 hod. v budove Kammerhofu, v niekdajšej prijímacej sieni hlavných komorských grófov, ktorí boli až do 2. polovice 19. storočia zároveň aj riaditeľmi Baníckej akadémie.

foto © Ľubomír Lužina

Prijatie doc. Ing. Ivana Herčka, CSc., primátorkou mesta Banská Štiavnica, Mgr. Nadeždou Babiakovou

Milan Durbák

Dňa 12. júla 2013 sa na štiavnickej radnici uskutočnilo prijatie doc. Ing. Ivana Herčka, CSc., významnej osobnosti v oblasti múzejníctva, dejín baníctva a geológie na Slovensku, pri príležitosti jeho významného životného jubilea 70. rokov života.

Slávnostný príhovor k životnému jubileu doc. Ivana Herčka predniesla Mgr. Nadežda Babiaková, primátorka mesta, potom nasledovalo odovzdanie vyznamenania „Za zásluhy“, udeľované Banskoštiavnicko-hodrušským baníckym spolkom z rúk Dr. Karola Weisa, podpredsedu baníckeho spolku. Za bývalých spolupracovníkov z UMB v B. Bystrici vystúpila so zdravicou Dr. Zdena Krišková. Nechýbal ani slávnostný šachtág, ktorého hlavnými funkcionármi boli Ing. Urbánek – prezídium, Ing. Durbák – kontrárium, Ing. Karabelly - fuchsmajor, Ing. E. Sombathy a Ing. P. Zorvan – držitelia ošliadra a M. Špunta – pivný dispečer. Počas šachtágu absolvoval jubilant čestný skok cez kožu podľa §24a pivného zákona, krstným otcom mu bol J. Osvald.

Po prijatí na radnici nasledovalo tradičné „Posedenie pri kahanci“ v Baníckej krčme pri štôlni Glanzenberg, kde Ing. Richard Kaňa, predseda baníckeho spolku odovzdal jubilantovi zarámovaný Zlatý diplom z roku 1987.

foto © Lubomír Lužina